

ژنجیره کتێبه‌کانی شیعجازی رانستی
له قورنان و سوننه‌تدا

(١)

تصویر ابو عبد الرحمن الکوردی

به‌لگه‌ ئاشکراکان

ژنجیره بابیه‌تیکه دهر باره‌ی شیعجازی
پزیشکی له قورنان و سوننه‌تدا

کۆکردنه‌وه و ناماددکردنی

دکتۆر کاوه‌ فه‌ره‌ج سه‌عدون

پزیشکی شاره‌زا له نه‌خۆشییه‌کانی

سنگ و کۆنه‌ندامی هه‌ناسه‌دان

چاپی دووهم

بێنداجوونه‌وه کراوه و بۆی زیادکراوه

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

پدای دانلود کتابهای مختلف مراجعه: (مُنْتَدَى اقرا الثقافی)

بۆدابدزانندی چۆریشا کتیب:سەردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

ئىلکىتەب (کوردی ، عربى ، فارسى)

زنجیره کتیبه‌کانی ئیعبازی زانستی

له قورئان و سوننه‌تدا

۱

بەلگە ئاشکراکان

زنجیره بابەتیکە دەربارەی ئیعبازی پزیشکی له قورئان و سوننه‌تدا

کۆکردنەوه و نامادەکردنی

دکتۆر کاوه فەرەج سەعدون

پزیشکی شارەزا له نه‌خۆشی‌یه‌کانی سنگ و کۆنه‌ندامی هه‌ناسه‌دان

له بلا‌وکراودکانی:

ئاوهندی کوردستان بۆ ئیعبازی زانستی له قورئان و سوننه‌تدا

چاپی دووهم - ۱۴۲۸ی کۆچی / ۲۰۰۷ی زایینی

پێداچوونه‌وه کراوه و بۆی زیادکراوه

کتیپ: به لگه ناشکراگان

مر: د. کاوه فرج سعیدون

دوودم: ۱۴۲۸ ک — ۲۰۰۷ ز

وگراوهکانی: ناوهندی کوردستان یۆ ئیعهجازی زانستی له قورئان و سوننه تدا

ی سپاردنی (۲۲۸) ی سالی (۲۰۰۵) ی دراوتمی له (وزارعتی رۆشنییری)

۱۰۰۰ دانه

نیای چاپ و پهخشی نووسهر

پیشکش بیت

- به زانا ماندوو نه ناسه کانی بواری نیعجازی زانستی له قورنان و سوننه تدا که هه لگری په یامی موعیزدی قورنانن له م سرده ده دا.
- به هه سوو که سیک که دهنو سینت له بواری نیعجازی زانستی له قورنان و سوننه تدا.
- به دایک و باو کم.
- به (د. تریفه یی خیزانم).
- به جگه رگوشه کانم (به هه ست) و (تینین) به نومیدی گه و ره بوونیان له ناو گولزاری به بهر مکه تی ووته شیرینه کانی قورنان و سوننه ت.

پیتشه کی چاپی دووهم

پاش سوپاس و ستایشی بئ پایان بۆ خوی گهروه و داواکردنی دروود و رحمة
بۆ سەر گیانی پاکی پیغه مبهیری ئیسلام محمد (ﷺ)

خوینهری خوشهویست

له سهر داواکاری ئیوهی خوشهویست و له بهر بوونی داواکاری و پرسیارێکم
زۆر له سهر ئهم بهرهمه ی ناوهند که له ماوهیهکی کهمدا له بازاردا تهواو بوو
دهستهی بالای ناوهند به مه بهستی جێ به جێ کردنی ئهم داواکارییهی به پێزتا
پسێ باش بوو که چاپی دووهم له م کتێبه بخته بازارهوه، ئه ویش پاش
پیداچوونهوه و کهمێک دهستکاری و بۆ زیادکردن.

بوونی ئهم داواکارییه زۆره له سهر بهرهمهکانی (ناوهندی کوردستان بۆ ئیجازه
زانستی له قورئان و سوننه تدا)، ئه وه دووپات دهکاتهوه که سوپاس بۆ خودا خه لکم
کوردستانی ئیمهش وهک موسولمانانی تر له جیهاندا تاهه زۆری دهستکهوتن
زانیارین له سهر ئهم لایه نه گهروهیهی ئیجازهی قورئان و سوننه تی پیرۆز که له
رۆژگاری نه مۆماندا ناوازهیی و گهروهیی، و بهرزیی سهرچاوهی بهرنامه که ی
پهروهردگاری بۆ هه موو خه لکی سهر زهوی روون و ناشکرا کردوه.

خوای گهروه پشت و په نای هه موو ئه و که سانه بیّت که له م لایه نه دا به تایبه تی
کار دهکهن، و هه موو ئه و که سانهش که له ههر لایه نیکی تر دا خزمهت به قورئان و
سوننه تی پیرۆز دهکهن، و پا داهشتی خیری هه موو لایه ک بداته وه.

نامادهکار

سلیمانی - ۲۵/۵/۲۰۰۷

پیشہ کی

بہ بینووسی: سہرؤکی ناوہند

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين وآله وصحبه أجمعين
لہ پاش سلاو

بہرہوام دہزگاگانی رۆشنیری و بلاوکردنہوہ (سہر بہ دہولت بن یان
سہر بہ خۆ) ہلہدہستہ بہ دہرکردن و بلاوکردنہوہی گۆنار و پەرتووی نووسراو
بان وەرگیردراو، بہ مہبہستی پەخش کردنی رۆشنیری یەکی خاوەن مہبہست، یان
رۆشنیری گشتی، یان رۆشنیری ئابووری و بازرگانی ہتد، ئہوہوو
دہزگاگانی (الہلال) و (المعارف) لہ ناوہراستی سہدہی رابوردوودا ہہستان بہ
دہرکردنی زنجیرہ کتیبیک، کہ تا ئیستاش رۆلکی گرنگ دہیینن لہ کتیبخانہ
لشتی و تایبہتی یەکاندا ...

لہ کتیبی (الہلال) و رۆمانہگانی (الہلال)وہ، پاشان زنجیرہی (اقرا) تا گہیشتینہ
نچیرہی ہزار کتیب (سلسلہ الالف کتاب)، و کۆمەلہ کتیبی رۆشنیری
المجموعة الثقافية، و کتیبی گہل (کتاب الشعب) و کتیبی کۆمار (کتاب
لجمهورية)، و فہرہنگی بچووک کراوہ (الموسوعة الصغيرة)، و کتیبی (المعرفة) و
(العربي) و دہیان کۆمەلہ کتیب لہ ہوارہگانی: میژوو، زانست، دہرووناسی،
کۆمەلناسی، ئاین، یاسا و چیرۆکی وەرگیردراو و ہتد.

کوردستانی ئازیزشمان خالی نہبووہ لہو جۆرہ زنجیرہ رۆشنیری یانہ، وہک
نچیرہ کتیبہگانی دہزگای (سہر دہم)، و کتیبخانہی (رۆشنیر)، و نووسینگہی
(تەفسیر) و چەندین دہزگای رۆشنیری تر، لہم کورتہ یەشدا نابیت رۆلی
کتیبخانہی (المثنی) لہ شاری (بەغداد) لہ یاد بکەین کہ توانیویہتی کۆمەلہ
کتیبیکی دہگمەن بہ چاپ بگہینت، و بەشداریشی کردووہ لہ بلاوکردنہوہی
چەندین کتیبی رۆشنیری لہ ہوارہگانی: ئاین، میژوو، یاسا، دہرووناسی و
کۆمەلناسی دا.

گۆڭرەپانی کوردستان لەمۆماندا چالاکی یەکی رۆشنیری بەرچاو بەخۆیە دەبینیت، لە بوارەکانی ئازادی رادەربەرین و بلۆکردنەوه، کە وای لە دەزە رۆشنیری یەکانی هەرێم کردووه کە چالاکانە بەشداری بکەن لە دەکردن بلۆکردنەوهی بلۆکراوه بەردەوامەکان، و کتێبە وەرگێڕدراوەکان. هەرەها گرتەخۆ و یارمەتیدانی نووسەران و ئەدیبان، ئەویش لەرێی پشتگیری کردنی بۆ بلۆکردنەوهی بەرەمه تاییبەتەکانی خۆیان و بەرەمه وەرگێڕدراوەکانیان ... لەم بناغەپەوهیە کە دەستەئەبایی (ناوەندی کوردستان بۆ ئیجازی زانستی) قورئان و سوننەت) بپاری دا کە زنجیرەیک کتێبی تاییبەت بە بابەتەکانی ئیجاز زانستی لە قورئان و سوننەتدا بە زمانی کوردی بلۆکاتەوه، بۆ ئەوهی چ کتێبخانەی کوردی لەم بابەتە گەرم و بەسوودانە یێبەش نەیت و یەکمە هەوا رێکخراو بێت لەم بوارەدا.

لەم ماوهیە دواوەی دا لەلای ناوەند کۆمەڵێک بەرەمی ئەندامانی ناوەند کۆبوونەتەوه کە ئامادەن بۆ بلۆکردنەوه، ئێمەش وەک کتێبی یەکمە زنجیرەیهدا بەرەمیکی بەرێز (د.کاوه فەرەج) مان هەلبژارد بە ناوی (بەلگە ناشکراکان)، کە کتێبێکە بە یارمەتی پەرەریگار جێی خۆی لە رۆشنیری ئیجازی نوێدا دیکاتەوه، خۆی گەوره بەرەکت بخاتە ئەم پەرتووکی و کار نووسەر و ناوەندەکەمانەوه.

- کتێبەکە بریتی یە لە چەند نموونەیهکی ئیجازی پزیشکی لە قورئان سوننەتی پێرۆزدا، و لە دوو قوتبی دا ئەم بابەتانی خولەری لەخۆ گرتووه:
- مەرۆڤ لە بەرزایی یە زۆرەکان لە نیوان قورئان و زانستی نوێدا.
 - ئیجازی زانستی لە فەرموودەکانی پێغمبەر (ﷺ) دەرپاری تەئینەوهی نەخۆشی.
 - سیستیمی ھۆرمۆنی یەکتەری تەواوگەر لە سەرەتای سوورەتی (مریم) دا.
 - چەند نموونەیک لە ئیجازی زانستی پزیشکی لە سوننەتی پێرۆزی پێغمبەر (ﷺ) دا.
 - ھەستکردن بە ئازار لە نیوان قورئان و زانستی پزیشکی دا.
 - تووڕەبوون ... زیانەکان و چارەسەری لە سوننەتدا.

ئىمىجازى پزىشكى لىق ھەرموودىكانى پىنقە مېھرى (ﷺ) دىرىاردى كلېنچكە (عجب الذنب).
 ناوچەوان و كارى ناوچەوانە پىل لىق مىشكدا... {لىكۆلىنە وىيەكى ئىمىجازى سۈورەتى
 لعلق}.

چارەسەر بەرەشكە لىق ئىمىجازى سۈننەت و زانستى پزىشكىدا.
 موەجىزەى چارەسەر كىردىن بە ھەنگۈرىن و نەوۋى لىق سىكى ھەنگەوۋە دەردە چىت
 چەند راستى يەكى سە لىقراو.

ھەروەھا چەندىن گىفتو و گۆزى زانستى لىق روانگەى زانستى پزىشكى يەمە لىق
 تەسۋە، لىق گەل ھىنانەوۋە بەلگەى زانستى و ووتەى زانايانى ناسراو لىق
 سىپۆى يە پزىشكى يە جىياوازەكاندا لىق كاتى روون كىرەنەوۋە بابەتەكاندا.

لىق لايەكى تەرەۋە ئىمە لىق دەستەى بالەى ناوۋەندەوۋە بەلەن بە خۆشەمران و قورئان
 ستانى خۆشەمرىست دەدەين كە بە يارمەتى پەروەردگار لىق ماوۋەى ئەم سالانەدا
 الاكى يەكى رۆشەنبىرى بەرچاۋى ناوۋەندەيىن، لىق سازدانى كۆپ و سىمىنارى
 ئراۋجۆر، و گىرئەدانى كۆپوۋنەوۋەى زانستى لىق پىسپۆى يە جىياوازەكاندا، ئەوۋىش
 مىواندارىتى كەسانى رووناكېر و ماۋىستا لىق بوۋارەندا.

ھەروەھا بەرەمەوام دەبىن لىق سەر دەركىرنى گۆقارى (ھەيف)، بە ھىۋاى
 شىكەوتن و ناۋازەبى و رۆشەنبىرى يەكى رەسەن لىق بوۋارى ئىمىجازى زانستى لىق
 رىئان و سۈننەتدا.

خۋاى گەرە پىشتىۋانى ھەموو لايەك بىت

نەشەت غەفور سە عىد

سەرۋىكى ناۋەند

پېشەكې

الحمد لله والصلاة والسلام على رسول الله وعلى آله وصحبه ومن اتبع هداه الى يوم

الدين

مړوقايه تي لمړوژگاري نه مېړدا له گړيوگرفتدا دهژي، نه م گړيوگرفته به پله ي
يه که م نابوړي نى يه چونکه مړوقه کان به گشتي رۇژ له دواى پۇژ ژيانيان به رو
باشتر دهچيت و هه ژاري قه لاجو دهکړيت، له لايه کي تر دشه وه خۇشگوزمړاني
ماددى زۇړنک له گه لاني سر زهوى گرتو ته وه (بۇ نمونه وولاتانى ئيسکندىنافى
له وولاتانه ن که له و خۇش گوزمړاني يه دان و ژياننکي دابېن کراويان هه يه له
هه موو لايه نه کاند، به لام له هه مان کاتي شدا يه کيک له بهر ترين رنژه کاني
خۇکوشتنيش له جيهاندا هه له وولاتانه دايه!!)، هه رو هه نه م گړيوگرفته له
بهريو مېردنى کاروباره کاني ژيانى رۇژانه د نى يه، چونکه ده بينن روژ له دواى پۇژ
له م بوارانه دا بهر د هوم ههنگاوى گه مړه دهنریت و ده توانين بلنن شۇپشک له و
بوارانه دا بهر يابووه، ئيستا سهرده مى کو مپيوته و ئينته رنيت و ژيرى ده سترکه .
نه م سهرگمردانى يه گه يشتو ته رادده يه ک که مړوقايه تي به دواى له ناوېردنى
خۇي دا دهگېریت، بهر د هوم بولرى چه کسازى و خۇپر چه ک کردن بهر و پيش
دهچيت و ئيستا چه ندين جوړ چه کى کۆمه ل کوژ دۇزراونه ته وه، له وانه: چه کى
نه تۆمى و هايدرۇجيني و نيوترونى و بايولۇژى و هتد، هه رنمه ونده به سه
بلننن: نه و چه که نه تۆمى يانه ي ده ولته زلهيزه کاني دونيا ئيستا له ژير
ده ستياندا يه و ناماديه بۇ به کاره ينان به شى له ناوېردنى ۲۰ هيندى هه موو
دانيشتوان و زينده و مړانى سر زهوى دهکات!.

نه وگړيوگرفته نه مېړ مړوقايه تي تييدا دهژي گړيوگرفتى وويژدان و دهروونه،
مړوقه له گه ل نه م هه موو پيشکه و تنانه دا کيشه و گرفته دهروونى يه کان و گرفته
کۆمه لايه تي يه کان ته نگيان پى هه لچنيوه و تا ئيستا چيژى به خته و مړى نه کردووه،
ده بينن زۇړنک له زانايانى ناسراوى نه مېړ (به تايبه تي رۇژناوايى يه کان) هه ستيان
به م باره ناهه مواره کردووه، وه ک زاناي به ناويانگ (د. نه ليکسيس کاريل) ي

فەرنەسى، كە لە كۆتەبى (الإنسان ذلك المجهول) دا داواي گۆپىنى شارستانى يەتى
 ئەمرو دەكات، و دەلەيت: دەبەيت بىرىكى نوئى لە رۆژگارى ئەمروماندا بىتە پىشەو
 كە ھەموو پىيوستى يەكى لايەنە جەستەيى و دەروونى يەكانى مروۇ بە ھارەنگى
 جى بەجى بكات، كە بىگومان تەنھا لە گەپرانەوى مروۇ بۆلای پەروەردگار و بەرنامە
 پىرۆزەكەي دا ئەم مەبەستانەي دینەدى.

مروۇ لەمروماندا زۆر لە دروستكەر و پەروەردگارى دور كەوتوتەو كە بوو تە
 ھۆي لە دەستدانی مروۇ بۆ گەرنكى و بەرزى پەلەپايەكەي لە ژياندا، و توشبوونى
 بەي گىروگرفتەنەي كە بەدەستى يەرە دەنالىنەيت، تەنھا بە گەپرانەوى مروۇ بۆلای
 پەروەردگارى گىروگرفتەكانى چارەسەر دەبن و بەختەمورى بەدەست دینەيت،
 چونكە بىگومان ئەو كەسەي بەو شىو وورد و سەرسوڤەينەرە مروۇنى
 دروستكردووە زۆر لە مروۇ شارەزاتر و بەتواناترە بۆ زانینی ھەموو پىيوستى يە
 جەستەيى و دەروونى يەكانى و داينەكردنى لە ھەموو رووكانەو.

بەمەبەستى داينە كردن و تىركردنى ھەموو ئەم پىيوستى يەنە، لە دىر زەمانەو
 پەروەردگار لە لايەن خۆيەو پەيامى ئاسمانى بە پەيامبەرە بەرپەزەكانى دا بۆ
 ئىنسانەكان ئارەزوو، و ھەميشە وويستوو يەتى مروۇكەكان لە گىزەواي كوفەر و
 نەقامى و زولم و ستەم و يەكترى پەرسى يەو دەرچن بۆ رووناكى يەكتا پەرسى
 دروستكەرەكەيان و بەرچا و پوونى پەيامە پىرۆزە ئاسمانى يەكان، بۆ سەلماندى
 راستى خودايى لە ئارەبى ئەو پىغەمبەرەنە و پەيامەكانيان، پەروەردگار چەندىن
 بەلگەي روونى پىداون كە پىيان دەوترەت (موعجىزات)، كە لەگەل شتە باوەكانى
 سەردەمى ئەو پىغەمبەرەندا گونجاو، بەلام بەدەر بوو لە تواناي مروۇكەكان و لە
 بەرەمىدا دەستەوسان بوون بىباوەرەنى پى دەمكوت كراو و ئيماندارانى
 پى باوەر پتەوتر بوون.

رۆژگارەكان ھاتن و چوون و پەيامە ئاسمانى يەكان گەيشتە كۆتايىن پەيام كە
 ئىسلامى پىرۆزە، و كۆتايىن پىغەمبەرىش كە محمد (ﷺ) لە لايەن پەروەردگارەو
 بۆ مروۇكەكان نىردرا، بەلگەي پىغەمبەرايەتى محمد (ﷺ) برىتى يە لە

موعجیزه‌یه‌ک که تا کوتایی ژبان له‌سەر زه‌وی‌دا به‌زیندوویی و ناوازه‌یی ده‌مینێته‌وه و هه‌میشه‌ مرقه‌کان سه‌رسام و ده‌سته‌وسان ده‌کات، که نه‌ویش کتیبی په‌روه‌دگار قورئانی پی‌ۆزه.

به‌تیه‌ریه‌ی رۆژگار ده‌کان مرقه‌کان ئینجا ده‌گه‌نه‌ راستی و به‌لگه‌ی نوێ ده‌سه‌رمویت: ﴿سُورِهِمْ آيَاتًا فِي الْأَلْفِ وَلِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكُنْ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ (فصلت: ۵۲)، واته: ئێمه‌ له‌ پاشه‌پۆژ و داهاتوودا به‌لگه‌کانمان نیشانی خه‌لکی ده‌ده‌ین له‌ ناسوکان و له‌ لاشه‌ی خۆشیاندا بۆ نه‌وه‌ی که‌ بۆیان ده‌ریکه‌وێت ئه‌م کتیبه‌ی په‌روه‌دگار (قورئانی پی‌ۆژ) هه‌ق و راستی‌یه‌.

به‌رده‌وام قورئانی پی‌ۆژ موعجیزه‌ و به‌لگه‌یه‌کی رۆشن و زیندووه‌ بۆ مرقه‌کان: ﴿لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَرْجِلَ مَنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ﴾ (فصلت: ۴۲)، واته: هیچ کاتێک ئه‌م قورئانه‌ پی‌ۆزه‌ باطل و ناره‌وایی تێکه‌ڵ نایێت، چونکه‌ له‌لایه‌ن خودایه‌کی کاربه‌جی و دانا و سوپاس کراوه‌ هاتۆته‌ خواره‌وه‌، قورئانی پی‌ۆژ مرقه‌کانی ده‌سته‌وسان کردووه‌ به‌لام له‌هه‌مان کاتدا هیدایه‌ت و رێنوماییان ده‌کات بۆ باشتترین و ته‌واوترین به‌رنامه‌ که‌ له‌ ژبانیاندا په‌یره‌وی بکه‌ن.

ژانایان زۆر دلبه‌ریه‌وه‌ به‌ لیکۆلینه‌وه‌ی قورئان له‌ هه‌موو لایه‌نه‌کانه‌وه‌ و ته‌فسیر کردنی نه‌ینی‌یه‌کانی، به‌لام گه‌رنه‌گه‌رن لایه‌نه‌ ناوازه‌کانی قورئان بریتی‌یه‌ له‌ باسکردن و ده‌رخستنی ئه‌و سیفه‌تانه‌ی که‌ وای له‌ قورئان کردووه‌ که‌ په‌یامیکی موعجیز بێت، و هه‌ر ئه‌میشه‌ به‌رامبه‌ری (تحدی)ی هه‌موو ئینسانه‌کانی بکات که‌ بتوانن ته‌نها یه‌ک سه‌وره‌ت له‌ هاوشیوه‌ی ئه‌و به‌یئن: ﴿قُلْ لِّیْنَ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِحَدِّ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِحَدِّهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾ (الإسراء: ۸۸)، واته: ئه‌گه‌ر هه‌موو مرقه‌کان و جنۆکه‌کانیش کۆبینه‌وه‌ له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که‌ بیانه‌وێت هاوشیوه‌ی ئه‌م قورئانه‌ به‌یئن، ناتوانن هاوشیوه‌ی به‌یئن ئه‌گه‌ر به‌رده‌وامیش هاوپیشتیوانی و کۆمه‌کی یه‌کتری بکه‌ن بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌یان.

موعجيزاتی پيغه مبرانی پيشوو تهنه له سرده می خوياندا رزلی هه بووه و پاش وه لاتيان تهنه وهكو باسيك دهاميه وه، بيچگه له موعجيزه ی محمد (ﷺ) كه له جورنكي تهره، و سرده وام تاوهكو روژي دوايي مرفه كان دهوښت و سرساميان دمكات، و به تيپه پيووني سرده مه كان خهلكي موعجيزه كانی قورنان زياتر ده پيښن و ده پيستن، هر يو په پيغه مبر (ﷺ) له ووتيه كي دا ده فرموي: ﴿مَا مِنْ نَبِيٍّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ إِلَّا أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ آمَنَ عَلَيْهِ الْبَشَرُ، وَإِلَمَا كَانَ الَّذِي أُوتِيَ رَحْمًا أَرْحَاهُ اللَّهُ إِلَهِي، فَأَرْجُوا أَنْ أَكُونَ أَكْثَرُهُمْ ثَابِعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ (رواه البخاري)، واته: هه موو پيغه مبرنكي گه لاني پيشوو نه وهنده ي شوينكه وتوو هه بووه به پيئي شو موعجيزه يه ي كه پيئي درابوو و خهلك بيني يان، به لام موعجيزه كه ي من كه پيئدراوه نيگا و په ياميكه خوا پيئي داوم، و هيوام وايه به هويه وه زرتري شوينكه وتووم هه بيت له روژي دوايي دا.

موعجيزه ي قورناني پيروز به ده وامه تا روژي دوايي و تا ئيستا زور لايه ني نه موعجيزه به دهر كه وتوون و زانايان باسيان ليوه كردوو، له وانه: ئيعجاز له لايه نه كانی: زمانه وانی، ره وانبيژي، ميژويي و لايه ني به سهرات و چيروكه كانی، لايه ني شريعت و نه حكامه كانی، يه كي كيش له گرنگ ترين لايه نه كانی ئيعجازي قورنان برتي يه له به سهراته غه يبي يانه ي ياسي كردوون، كه له سرده می هاتنه خواره وه ي قورناندا نه زانراوه و خهلكي زانباري يان له باره يانه وه نه بووه، بهلكو له دوايي دا خهلك گه يشقونه ته شو راستي يانه، يه كي كه له لايه نه غه يبي يانه ي كه تازه دهر كه وتوو برتي يه له و ناماژه و ئيشاراتانه ي كه باسي زورنك له راستي يه زانست يه سه لميئراوه كان دمكات له بوونه وم و گهر دووني فراواندا، كه له روژگاري نه مروي سرده می زانست و پيشكه وتني ته كنولوژي دا دوزاونه ته وه و سه لميئراون، له هه موو ئاسوكانی گهر دوون و لاشه ي مرفيشدا، نه سه سه لمينه رنكي هه موو ده كه ي پيروم دگا ره: ﴿سَتَرِبِهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَلِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ (فصلت: ۵۳).

(ناوه‌ندی کوردستان بۆ ئیجازی زانستی له قورئان و سوننه‌دا) وهك ده‌ستپێشخەری كۆمه‌لیك مامۆستا و كه‌سانی پێشۆڕ له زانسته جیا جیاكاندا له كوردستاندا هاوۆته‌دی بۆ ناساندن و روونکردنه‌وه‌ی ئەم لایه‌نه گرنه‌گی موعجیزه‌ی قورئان و سوننه‌تی پێڕۆزی پێغه‌مبەر (ﷺ) له‌م سه‌رده‌مه‌ماندا، كه گرنه‌گترین لایه‌نی سه‌لمینه‌ری راستی فەرمووده‌كانی قورئان و سوننه‌تی پێڕۆزه له‌م رۆژگارمه‌ماندا، ئێمه به‌پشتیوانی په‌روه‌ردگار هه‌ولده‌ده‌ین كه زۆریه‌ی ئەو لایه‌نانه روون بکه‌ینه‌وه و بۆ گه‌لی كوردی موسولمانی خۆمانی شیبه‌گه‌ینه‌وه، كه هیوادارین هه‌ولێك بێت له‌پێناو خزمه‌ت كردنی قورئان و سوننه‌تی به‌ڕێژ.

خوێنه‌ری ئازیز ئەم كۆتیه‌ی به‌رده‌ستت به‌شی یه‌كه‌م ده‌ییت له زنجیره كۆتییكی تایبه‌ت به ئیجازی زانستی له قه‌رئان و سوننه‌دا، و به زمانی شیرینی كوردی له‌لایه‌ن ناوه‌نده‌وه بڵاوه‌كردۆته‌وه و هه‌ولێكه له‌و بواره پێڕۆزه‌دا، له دوو توێی‌دا چه‌ندین بابته‌ی پزیشكی جۆراوجۆر ده‌بینیت و ئاماژه‌كانی قورئان و سوننه‌ت له‌و بواره پزیشكی‌یانه‌دا هه‌یتراونه‌ته‌وه.

كۆتیه‌كه له ١٠ به‌شی سه‌ره‌کی پێكدی‌ت، كه ئاماژه‌یان تێدا‌یه بۆ چه‌ندین بواری جۆراوجۆری زانستی پزیشكی نوێ و له هه‌مان كاتدا ئاماژه و‌رده زانستی‌یه‌كانی قورئان و سوننه‌تیشی به‌م بواره‌ خسته‌وته‌روو، پاشان هاوا‌هاهنگی فەرمووده‌كانی قورئان و سوننه‌ت له‌گه‌ڵ ئەم راستی‌یه زانستی‌یه نوێ‌یانه‌دا و لایه‌نه ئیجازی‌یه‌كانیان به‌شیوه‌یه‌کی زانستی‌یانه و زۆر ساده و ئاشكرا روون كراوه‌ته‌وه.

یه‌كه‌گرتنه‌وه‌ی فەرمووده پێڕۆزه‌كانی قورئان و سوننه‌ت له‌گه‌ڵ راستی‌یه پزیشكی‌یه‌كاندا (به‌شیوه‌یه‌کی ته‌واو و زۆر گونجاو، ته‌ناهه‌ت له‌ بچووك‌ترین و‌رده‌كاریشدا دژ به‌یه‌ك و پێچه‌وا‌نه‌ نین) سه‌لمینه‌ری ئەو راستی‌یه‌یه كه ئە، په‌یامه پێڕۆزه و هه‌موو گه‌ردوون به‌گشتی و موقه‌یش به‌تایبه‌تی هه‌مان دروستكه‌ر و رێك و پێكه‌ریان هه‌یه.

دهرکهوتنی نهم راستییه و روون بوونهوهی جارنکی تر سه لمینمیری
 حه قیقه تیکی تری قورشانه که همر نهو به لینی داوه که گه وره یی و راستی نهم
 لهرموودانه له داهاتوودا بۆ مروه که کان روون ده بیتهوه: ﴿قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي
 السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (الفرقان: ۶)، ﴿وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَيَرْبِّكُمْ آيَاتِهِ
 أَنْتَرِلُولُهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَالِيٍّ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (النحل: ۹۳).

نهادده کار

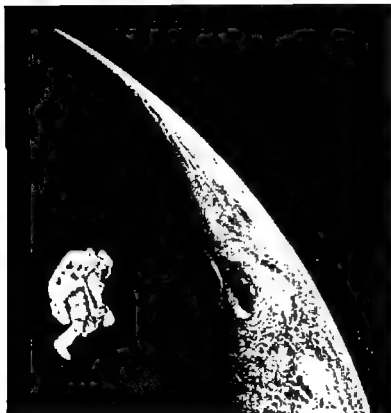
سلیمانی: ۲۰۰۵/۲/۲۶

مروغه له بهر رایی به زوره کاندای
له تیوان
قورمان و زانستی نوی دا

ئىعجازى زانستى قورئانى پىرۆز بەتەواوەتى لەم ئايەتە پىرۆزەدا
 دەرەكەوئیت: ﴿لَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ
 ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَقُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾
 (الأنعام: ۱۲۵)، واتە: ھەر کەسێک پەرەدگار بیهوئیت ھىدايەتى بدات دلى فراوان
 دەکات بۆ وەرگرتنى ئىسلام، و ھەر کەسێکیش کە بیهوئیت گومراى بکات دلى و
 سەرسنگى تەنگ و ناپەرھەت دەکات بۆ وەرگرتنى ئىسلام، بەشیوەیەك وەکو
 کەسێکى ئىدیت کە بەناسماندا سەریکەوئیت بۆ سەرەو (واتە یەکیک لە ماناکانى
 ئایەتە کە ئەو یە: ھەر مەوێک بەناسماندا سەریکەوئیت تووشى سنگ تەنگ بوون
 و ھەناسەتوندی و ناپەرھەت دەییت).

زانستى فزیکەوانى ئەمڕۆ سەلماندوئیتى کە کاتێک مەوێ دوو چاریى بەرزایی
 زۆر دەییت، کاتێک لەسەر رووی زەوى یەرە بۆ چینه بەرزەکانى بەرگەھەوا (الغلاف
 الجوي Atmosphere) سەردەکەوئیت تووشى چەندین نیشانەى فیزیۆلۆژى
 دەییت کە لە ھەست کردن بە ھەناسە توندی لە سنگى دا دەست پێ دەکات، کە

ئەگەر بێت و بەردەوام بێت لە
 سەریکەوتن و رووبەرەو
 بوونەوێ بەرزایی زۆر، و نزم
 بوونەوێ پەستانی ھەوا، و
 کەم بوونەوێ ئۆکسجین،
 ئەوا دەگاتە قۆناغێکى
 ناپەرھەتى زۆر و شلۆق بوونى
 بارە تەندروستى یەکەى بە
 تەواوى (مرحلة حرجة)،
 ھەرەك ئایەتە پىرۆزەکەى
 سەرەو ناھەزى پێداو.

در نژادی باس:

له زیاتر له ۲۰۰ سال له مو پېنښه وه (۱۷۸۶م)، لیکوالینه وه ی زور کړاوه له چینه بهر نه کانی بهرگه ه وادا، و کاریگری نه م بهرزیایی یانه له سر مرؤه لیک دراهه وه، له نژیکه ی ۱۰۰ سال له مو پېنښه وه (له ۱۸۷۸م) چمن دین لیکوالینه وه ی پېنښکوتو و کرا سه بارت به باری فیسولوزی له شی مرؤه (Human Physiology) و کاریگری بهرزیایی زور له سر ی.

که دهر و انینه قورنایی پېوز که بهر له ۱۴ سده له مو پېنښ بو پېغه مېهر (ﷺ) هاتووه ده بینن له باره ی ثیمان و بن باوه پری یوه ده فرموت: «لَمَنْ يُرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَهْدِيَهُ يَفْرَحْ صَرَّةً لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ اَنْ يَضِلَّهُ يَجْعَلْ صَرَّةً ضَلًّا حَرَجًا كَاَنَّا بِمُفْذٍ لِي السَّمَاءِ» (الانعام: ۱۲۵)، که له دوو توئی ووشه کانی دا زانیاری ه مو نه لیکوالینه وانه ی له خو گرتووه به شیوه یه کی پوخت و مو عین.

له زانستی پزیشکی قهزا و فېر که وانی دا رو نکر دنه وه یه کی ناشکرای ثایه ته که مان بو دهر ده کویت، نه ویش له ری ی باس کړ د نیک ساد ه ی پیکهاته ی بهرگه ه وای زه و ی و چینه کانی، و کاریگری یان بو سر مرؤه له پړوی فیسولوزی یوه.

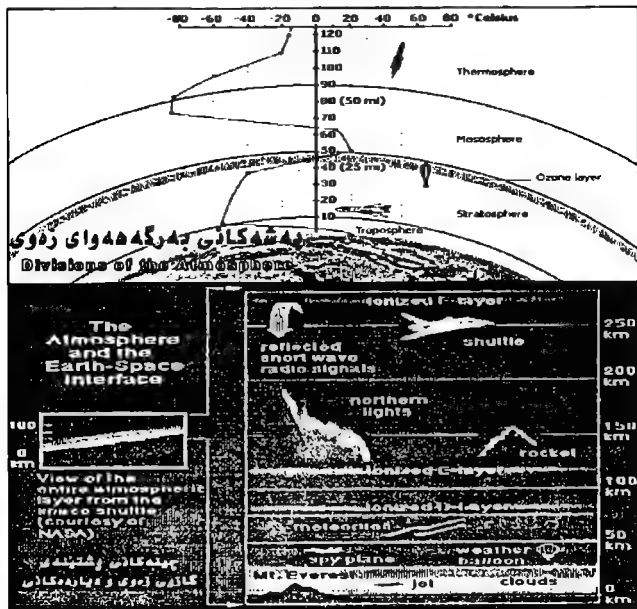
پیکهاته ی بهرگه ه وای زه و ی و دابه شکر دنی له پړوی فیسولوزی یوه:

- ۱- ناوچه یه کی تیرو ته سل له پړوی فیسولوزی یوه: (له پړوی دهر واه تا بهرزی ۱۰۰۰۰ (پن ده گرت ه وه)، له م ناوچه یه ی بهرگه ه وادا مرؤه ده توانیت به ناسایی بز ی چونکه نه و پر ه نوکسجینه ی که هیه به شی ژبانی ناسایی مرؤه ده کات.
- ۲- ناوچه یه کی نا تیر له پړوی فیسولوزی یوه: (له بهرزی ۱۰۰۰۰ تا ۵۰۰۰۰ پن)، زانیان تی بیننی نه و یان کړدوه که له م ناوچه یه دا

* (الزجاج) ی مرفع سر ده فرموت: (الحر) له ثایه ته که دا به مانای نه و یه ی نار حه تی فیت: ووه ی په و ده رنکار (کنا هُفْذُ لِي السَّمَاءِ) به و ی قورسی ثیمان له سر دل و ده وونی، بن باوه پری به یه کیک شو بهان دوه که دوا ی شت یکی لیکریت که له توانایا نه بیت، که نه ویش سر که و ته به تاسماندا، (هشکونی) ده فرموت: مانای نه و یه که دوا ی کارنکی لیکریت که له توانایا نه بیت جبر له وای جار.

نوقسانى يەككى زۆر ھەيە لە رىژەى ئۆكسىجىندا، ھەروەھا نۆم بونىوھى پەستانى ھەواش، كە ئەمانە دەبنە ھۆى پەيدا بـوون و دەرگموتنىسى نىشانەكانى كەمى ئۆكسىجىن (Hypoxia)، و نىشانەكانى كەم بونىوھى پەستانى ھەوا (Dysbarism) لەسەر ئەر مۇقە.

۲- ناوچەى بۆشايى نۆك: (لە بەرزى ۵۰۰۰ پىن دەست پىن دەكات تاوھكو نۆكەى ۱۲۲۰۰ پىن)، مۇقە ئاتوانىت لەرووى فېسىئولۇژىيەو لە بەرزى زىاتر لە ۵۰۰۰ پىن بۆى، تەنانت ئەگەر ۱۰۰٪ ئۆكسىجىنىشى بىرىتى، بەلكو دەبىت جل و بەرگى كەشتىيەوانى فەزا لەبەر بكات، كە ئامادە كراو بە جۆرىك كە بىتوانىت بەرگەى دابەزىنى پەستانى ھەوا و كەمى ئۆكسىجىن بگىرىت لەو بەرزايىيە زۆرانەدا.

دياردى كەمى ئۆكسجىن لە لەشدا (Hypoxia) :

ئەم دياردەيە تووشى فېزىكەوان دەيىت بەھۇى كەمى ئۆكسجىن لە شانە و خانەكانى لەشىدا، كاتىك كە ئامېرەكانى راگرتى پەستانى ھەوا لەناو فېزىكەيدا لەكار دەكەن، ئەويش لە بەرزاىيە ھەرە زۆرەكاندا، ئەم دياردەيە خۇى لە دابەزىنى پەستانى ھەواى گازى ئۆكسجىندا دەيىنئەتەرە و دەيىتە ھۇى كەمتر ھەلمزىنى ئۆكسجىن و تىك چوونى رىزەكەى لە ناو لەشدا.

ھەواى ھەلمزراو لە لايەن مەلۇمە لە كاتى ھەناسەداندا لەمانە پىكدىت:

* ۲۰,۹۵٪ گازى ئۆكسجىن.

* ۷۸,۰۹٪ گازى ئايتۇجىن.

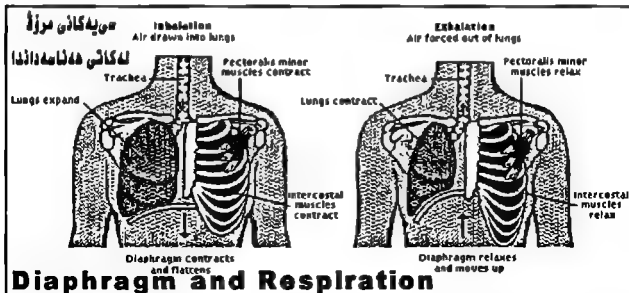
* ۰,۰۳٪ گازى دووم ئۆكسىدى كاريون.

* رىزەكەى تر كە دەيىنئەتەرە چەند گازىك پىكى دەيىنن كە گرنگ نىن بۇ زىندە چالاكىيەكانى لەش.

لەم تىكەلەوہ گازىيەدا -واتە ھەواى ھەلمزراو- باشتەر وايە كە باسى پەستانى ھەواى گازەكان بکەين، ئەم پەستانە برىتىيە لە ھاكتەرى كاريگەر بۇ ھەر گازىك لەم تىكەلەيەدا، بەتاييەتى پەستانى ھەواى گازى ئۆكسجىن لە سيكلدانۇچكەكانى (توورەكە ھەوايىيەكانى Alveoli) ناو سىيەكاندا، كە ھاكتەرى سەرەكى كاريگەرە بۇ سەر لەش، چونكە ئەم ھاكتەرەيە كۆتۇرۇلى ئەو رىزەيە لە ئۆكسجىن دەكات كە دەچىت بۇ خۇيىن و پاشان بۇ ئەندامەكانى لەش.

پىويستە ئەوہش بزائىن كە بەلگە نەويستىكى زانستىيە، ھەر كاتىك بە بەرگە ھەوادا سەر بکەوين پەستانى ھەوا بەگشتى و پەستانى ئۆكسجىن بە تاييەتى كەم دەيىتەرە، ھەريۇيە دەيىت ئۆكسجىن بە خەستى ۱۰۰٪ بديرىت بە كەسيك كە لە بەرزيى ۳۳۷۰۰ پىندا يىت، لەگەل ئەمەشدا پەستانى ھەواى گازى ئۆكسجىن لە توورەكە ھەوايىيەكانى سىيەكانى ئەم كەسەدا ھەمان رىزەي ئەو پەستانەى توورەكە ھەواكانى كەسيكى دەيىت كە ھەواى ئاسايى بمرىت بەلام لە ئاستى رووى دەريادا.

كاتىك كە دىگەنە بەرزى ۰۰۰۰۰۰ پىن، پەستانى ھەۋاي گازى ئۇكسىجىن بەشىۋەيەك نىزم دەپتەمە و بۇ ئاستىك كە مەترسى بۇ ژيان دروست دەكات، و نايەلىت كۆنەندام و ئەندامەكانى لەش بەناسايى كارىكەن، ئەو بەرزىيە مەترسىدارەي كە تىيىدا پەستانى ھەۋا دا دەبەزىت بۇ ۸۷ملم/ جىۋە برىتىيە لە بەرزى ۰۰۰۰۰۰ پىن، كە لىزەدا تەنانت ئەگەر ۱۰۰٪ ئۇكسىجىن ھەلبىزىن بەھىچ شىۋەيەك پىۋىستىيەكانى لەش دايىن ناكات.

قۇناغەكانى نىشانەكانى دىياردەي كەمى ئۇكسىجىن:

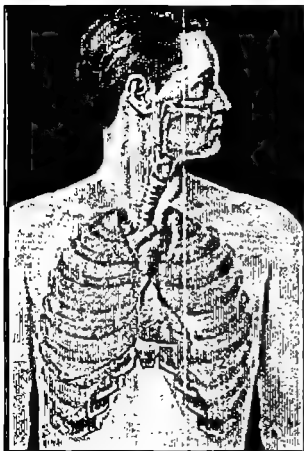
دەبەش دەكرىت بۇ چۈار قۇناغ بەپىي پەستانى ھەۋا، و راددەي بەرزىي، و رىژەي ئۇكسىجىن لەخوئىدا:

۱- قۇناغى روونەدانى گۇرەنكارى (لە ئاستى رووى دەرياۋە تا بەرزى ۰۰۰۰۰ پىن): لەم قۇناغەدا ھىچ جۆرە نىشانەيەكى كەمى ئۇكسىجىن روو نادات و بىنن بە پۇژ نۇر ئاسايىيە.

۲- قۇناغى راگرتنى بارى ئاسايى لەپووى فېسىيولۇژىيەمە (لە بەرزى ۰۰۰۰۰ پىن تا ۱۶۰۰۰ پىن): لەم ئاستەدا ئەندامەكانى لەش ھەلدەستىن بە راگرتنى بارى ئاسايى لە لەشدا (ھاۋسەنگىي فېسىيولۇژىيە)، و كارىكى وا دەكەن كە نىشانەكانى كەمى ئۇكسىجىن دەرەكەمەن، بەلام ئەگەر بىتۈۋ ماۋەي مانەۋە لەم ئاستەدا درىژ بىت يان ئەو كەسە ھەستىت بە ئەركىكى جەستىي زىاد، ئەوا

ئەمانە دەنبە ھۆى زىياد بىوونى قوونى و ژمارەى جارەكانى ھەناسەدان لە دەقىقەيەكدا، لىدانى دل زىاد دەكات و پەستانى خوون بەرز دەيىتەو، ھەروەھا خىراپى سوپانەوئى خوون بەلەشدا زىاد دەكات.

۲- قۇناغى تىكچوونى ھاوسەنگىي فېسىيۇلۇڭى (لە بەرزى ۱۶۰۰ پى تا ۲۵۰۰ پى): لەم قۇناغەدا ئەندامەكانى لەش ناتوانن بارى ئاسايى رابگرن، ئەويش بەھۆى ئەوئى ئۆكسجىنى پىويست ئاگات بە شانە و خانەكانى لەش، لىرەو نىشانەكان دەست دەكەن بە دەرکەوتن، لەم قۇناغەدا روون كىرەئەوئەكى ئاشكرامان دەست دەكەوت بۇ دىارەئى سنگ تەنگ بىوون و ئەو ھەناسەتۇندىيەى تووشى مرۇفە دەيىت كاتىك دەگاتە ئەو بەرزايىيە زۇرانە، ئەمەش يەك دەگىرتەو لەگەل ئەوئى ئايەتە پىرۇزەكە ئامارەى پىدارە، كە ئەويش ھەست كىردنى مرۇفە بە سنگ تەنگ بىوون كاتىك بەئاسماندا سەردەكەوت: ﴿كَاِنَّمَا يَصْقُدْ فِي السَّمَاءِ﴾ واتە لە چىنەكانى سەروەى بەرگە ھەوادا، ئايەتە پىرۇزەكە بە روونى باسى ئەو دەكات كە سنگ تەنگ بىوون روو دەدات كاتىك مرۇفە بە بەرگە ھەوادا سەردەكەوت.

زانايان لە كاتى تاقى كىرەئەوكانيان لەسەر فېرۇكەوانان بۇيان دەرکەوت كە مرۇفە لەو بەرزايىيانەدا تووشى: ھىلاك بىوون، سەرنىشە، خەز لە نووستن كىردن و خەوالى بىوون، ھەناسە تۇندى و سنگ تەنگ بىوون دەيىت، كە ئەمە يەك دەگىرتەو لەگەل ئەوئى لە ئايەتەكەدا ھاوئە، ووتەى پەروەردگار ﴿... يَجْعَلْ صَذْرَةَ صَبَاقًا﴾ بە شىوئەيەكى كورت و وورد و بە چەند ووشەيەكى موغجىز بۇمان روون دەكاتەو كە مرۇفە لەو بەرزايىيە

زۆرئەندە لەپرووی فېسیئۆلۇژىيەو چى بەسەر دىت، ئەم راستىيە زانستىيانەى لە ئايەتەكەدا ھاتتوون زانايانى پىسپۆز لەم بوارەدا دواى لىكۆلىنەو و تويزىنەو دىھيان سال پىى گەيشتن.

۱-قۇناغى ئارەھەتى و شلۇقى (المرحلة الحرجة) (لە بەرزى ۲۰۰۰ پىن و بەرو سەرەو): لەم بەرزىيەدا مروزا بەتەواوەتى لەموش خۇى دەچىت، بەھۇى شىكىست ھىنانى كۆنەندامى دەمار، ئەو دى بەسەر مروزا دىت كاتىك كە بەردەوام سەردەكەوئت بە بەرگە ھەوادا و گەيشتنى بۇ بارىكى ئارەھەتىى زۆر و شلۇقى تەندروستى، سەلمىنەرى ئەو راستىيانەىيە كە ئايەتەكە باسى كرەوون: ﴿سَبَّأًا خَرَجًا كَالْمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ﴾.

كۆنەندامى
ھەناسە

يەگىرتنەو لە نىوان ماناى ئايەتە پىروزەكە و ئەو دى چەسپاوە لەپرووی زانستىيەو بە ئاشكرا لەو نىشانانەدا دەردەكەوئت كە تەوشى مروزا دەيىت كاتىك دوچارى كەمى گازى ئوكسىجىن دەيىتەو لەو بەرزىيە زۆرئەندە، چونكە كۆپانكارىيەكان لە سنگدا (كۆنەندامى ھەناسەدان و دل) دەگاتە ئەوپەرى.

لەدواى ئەم بارە ناھەموارە شىكىستى

تەواو روو دەدات لە كارى فېسیئۆلۇژى دل و سىيەكاندا بەھۇى ئەو ئەرکە قورسەى دەكەوئتە سەريان، ھاوشان لەگەلياندا شىكىست ھىنان لە كۆنەندامى دەماردا روودەدات، بەھۇى دابەزىنى ترسناك لە پەستان و رىژمى ئوكسىجىن لە بەرزىيە ھەرە زۆرەكاندا، لىرەدا بۆمان دەسەلمىت كە قورشانى پىروز چەندىن ئامازەى داوہ لە سەردەمى پىغەمبەردا (ﷺ) لە بوارە زانستىيە جۆرا و جۆرەكاندا، كە تەنھا لە دوايىدا بەھۇى پىشكەوتنە زانستىيەكانەو دەردكەوتەو و راستىيەكەى ئاشكرا بوو.

دیاردی دابه‌زینی په‌ستانی هه‌وا (Dysbarism):

له‌م حاله‌ته‌دا چه‌ندین نیشانه روودهدات که هۆکه‌ی ده‌گه‌رته‌وه بۆ کشانی قه‌باره‌ی گازمکان و زیاد بوونیان له‌ له‌شی مرقّدا، کاتیڤ مرقّ دووچاری دابه‌زینی په‌ستانی هه‌وا ده‌بیته له‌ به‌رزایی‌یه زۆره‌کاندا (ناسمان)، هه‌روه‌ها تووشی گه‌شتیارانی ناو فزۆکه ده‌بیته کاتیڤ که ئامیڤه‌کانی هاوسه‌نگ کردنی په‌ستان له‌ناو فزۆکه‌که‌دا شکست ده‌مینیت و تیڤ ده‌چیت، ئه‌میش به‌هه‌مان شینوه ده‌بیته هۆی کشانی گازه‌کانی له‌ش.

نیشانه‌کانی دیاردی دابه‌زینی په‌ستانی هه‌وا:

نیشانه‌کانی ئه‌م دیاردیه ده‌کرێن به‌ دوو به‌شوه:

یه‌که‌م: ئه‌و نیشانه‌نای که به‌هۆی کشانی ئه‌و گازانه‌ی گله‌راونه‌ته‌وه له‌ بۆشایی‌یه‌کانی ناو له‌شدا رووده‌ن، یاسای (بۆیل) ئه‌مه‌مان بۆ لێڤ ده‌داته‌وه.

دووهم: ئه‌و نیشانه‌نای که به‌هۆی به‌رزبوونه‌وه‌ی گازه‌ تهاوه‌کانی ناو خانه‌کانی له‌ش دروست ده‌بیته به‌شینه‌وی بقی گه‌وره (به‌ پله‌ی یه‌که‌م گازێ نایترۆجینه)، ئه‌م حاله‌ته‌ روودهدات کاتیڤ که مرقّ دووچاری به‌رزێ زۆر و دابه‌زینی په‌ستانی هه‌وا ده‌بیته، ئه‌م باره‌ش یاسای (هینڤری) بۆ گازمکان بۆمان لێڤ ده‌داته‌وه.

ئه‌و گازێ نایترۆجینه‌ی که له‌ له‌شی مرقّدا یه‌ قه‌باره‌که‌ی ده‌گاته‌ نزیکه‌ی (الیتز)، که (۷۵ سانتیمه‌تر سنجای) له‌خوێندا تهاوه‌ته‌وه و ئه‌وی تری له‌ناو شانه‌کاندا تهاوه‌ته‌وه، تیپینی کراوه که چه‌وری توانای مژین و تهاوه‌وه‌ی نایترۆجینی زیاتره (۹ ئه‌وه‌نده‌ی خوین و شانه‌کانی تر)، هه‌روه‌ها ده‌بیته تیپینی ئه‌وه‌ش بکه‌ین که کۆئه‌ندامی میشتک و ده‌مار ریزه‌یه‌کی به‌رزێ له‌ چه‌وری تێدا یه‌.

نیشانه‌کانی به‌شی یه‌که‌م (گازه‌ گله‌خواردوو و په‌نگه‌خواردوو هه‌کانی له‌ش):

۱- گازه‌ هه‌کانی کۆئه‌ندامی هه‌رس و که‌ده:

که‌ده: ئه‌گه‌ر گاز هه‌کانی ناو که‌ده قه‌باره‌یان زیاد بکات و بکشین ئه‌وا که‌ده خۆی ده‌کشین و وای ئه‌که‌ن که په‌ستان بخاته‌ سه‌ر سه‌ی یه‌کان، و ده‌بیته هۆی

تیکدانی کرداری هه ناسه دان، ئەمە روون کەرەوێهەکی ئاشکرایە بۆ سنگ تەنگ بوون لە بەرزایییە زۆرەکاندا وەک قورئان ئاماژەی پێداوە.

ریخۆڵە گەرە (قولون): زیاد بوونی قەبارەیی گازەکانی ناو ریخۆڵە ئەستوورە و کێشانیان دەبێتە هۆی دروست بوونی ئازاریکی زۆر لەناو سێکدا کە هۆکاریکی هەست کردنە بە ئاڕەحەتی زۆر (ضیق شدید) لە بەرزایییە زۆرەکاندا.

۲- گازەکانی ناو سێیەکان:

گازەکانی ناو سێیەکان دەکشین لە بەرزایییە زۆرەکاندا و قەبارەیان زۆر دەبێت و لەگەڵ هەناسە دانەویدا دەچنە دەرەوە، ئەگەر مێوێ لەکاتی بەرز بوونەویدا دەم و قورگی داخبات ئەوا بەهۆی ئەو گازە پەنگ خواردووانەوێ شەنەکان و بۆری هەواکانی ناو سێیەکانی تووشی درپان و پاوچە بوون دەبن.

۳- گازەکانی ناو ددانەکان و شەویڵگەکان: ئازاریکی زۆر دروست دەکەن کاتێک دەکشین.

۴- گازەکانی ناو گۆڕی ناو دەپاست: بەهەمان شێوە بەهۆی کێشانیانەوێ ئازاریکی زۆر دروست دەکەن.

۵- گازەکانی ناو گێرفانە هەوایییەکان (الجیوب الأنفیة): ئەمانەش ئازار دروست دەکەن بەهۆی زیاد بوونی قەبارەیانەوێ.

نیشانەکانی بەشی دووهم (گازە بەرز بووەکان):

ئەمانە وەک باسەمان کرد بەهۆی بەرز بوونەوێ گازە تەواوەکانی ناو شەنەکانی لەش (گازی نایترۆجین) بەشێوەی بێلێ گەرە لەنیوان شەنەکاندا لە بەرزایییە زۆرەکاندا دروست دەبن، نیشانەکان بریتین لە:

۱- ئازاری جومگەکان: گازە بەرز بووەکان ئازاریکی زۆر لە جومگەکاندا دروست دەکەن.

۲- خنکان: ئازاریکی زۆر لەسەر سێکدا دروست دەبێت و مێوێ هەست بە ئاڕەحەتی زۆر دەکات، کاتێک دووچاری پەستانی هەوای نزم دەبێت بەهۆی سەرکەوتنی بەناسماندا، هەرەما بێنراوە لەکاتی ئەم سنگ تەنگ بوونەدا نیشانەی تر هەیە،

وهك: كۆكەيەكى ووشكى بەئازار، ئازارنىڭ زۆر لە كاتى ۋەرگرتنى ھەناسەى قوۋلدا، ئەمانەش دروست دەپن بەھۆى بەرز بوونەھۆى بىلقەكانى گازى ئايتروچىن لە شانەكانى سىيەكانە ۋە لە دەروپەرى مولولولەكانى خوۋن ۋە لەئاوياندا، ھەرەھا بەھۆى كارتىكرىن ۋە ئاگادار كىرنەھۆى دەمارى دەيەمى دەرچوولە مېشكەرە (Vagus Nerve)، ئەمەش ئەو يە كەئايەتە پىرۋزەكە ئامازەى پىداۋە: ﴿وَمَنْ يَرِدْ أَنْ يَضِلَّ يُجْعَلْ صَنْدَرُهُ ضَيْقًا خَرْجًا﴾، لىرەدا ووشەى (الصدر) - كە لە ئاۋىدا كۆئەندامى ھەناسەدان ۋە كۆئەندامى دل ۋە سوۋپانى خوۋن ھەيە - باس كراۋە بەھۆى كە شوۋنى ھەست كىرنە بە ئاپەھەتى لە كاتى سەرگەوتن (بە ئاسماندا) بۇ بەرزى زۆر، زانستى ئوۋش سەلماندوۋىيەتى كە ئىرەيە توۋشى ئاپەھەتى دەيىت، ۋە يەسەر ئەو كەسانەدا دىت كە لەئاۋ فېۋكەدا توۋشى ئەو پەستانە نزمەى ھەوا دەپن لە بەرزىيە زۆرەكاندا.

۲-پىتت: بىلقە گازە دروست بوۋەكان لە ژىر پىستدا كۆدەبنە ۋە دەبنە ھۆى خوران ۋە ھەستىارى لە پىستدا (Urticaria).

۴-كۆئەندامى دەمار ۋە مېشك: ھەستى بىنن كارى تىدەكرىت، بوۋارى بىنن كەم دەيىتەرە، لەوانەيە ئەو كەسە توۋشى ئىفلىجى تەۋاۋ يان نىمچە ئىفلىجى بىيىت، ئەمانە ھەموۋى بەھۆى بەرز بوونەھۆى ئەو گازانە ۋە دەيىت.

۵-دەبەزىنى كارى كۆئەندامى سوۋپانى خوۋن ۋە دەمار: لەم ھالەتەدا ئەمانە روودەدن: سەرنىشە، لەھۋش خۇچوۋن، بەرگەوتەى دەمارى (هشمة عصبية Neural Shock) ۋە شىن بوونەھۆى لەش، ئەمە كۆتايى ئەو بارە زۆر ئاپەھەت ۋە شۇقەيە ﴿خَرْجًا كَالْمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ﴾، كە سەرەنجامەكەى مردنە.

پوختە:

ئىمە توۋرەكەى ھەۋايى (سىكلانۇچكە) مان ھەيە لەئاۋ سىيەكاناندا، كە ھەوا دەچىتە ئاۋيان فوۋيان تىدەكات، كاتىك كە بەرز دەيىنەرە بە چىنەكانى بەرگە ھەۋادا ئۇكسجىن ۋە ھەوا كەم دەيىتەرە، ۋە دەيىتە ھۆى چوونەھۆى كە ئەم سىكلانۇچكانە ۋە تەنگە نەفەسى ۋە سىنگ تەنگ بوون دروست دەيىت.

به كورتى ئەم ئايەتە پېرۆزە دور ئىعجازى تېدايە:

۱- سەرەنجامى ئەو كەسانەى كە به ئاسماندا سەردەكەون بەينى ھىچ ئامىرنىكى پارىزەر، كە كەمى ئۆكسجىن و دابەزىنى پەستانى ھەوا دەپتە ھۆى تووش بوونيان به سنگ تەنگ بوون و ئەو ئاۋەحتى يانەى كە باسما كرد و لە كۇتايىدا مردن، ئاشكرايە لە سەردەمى پېتەمبەردا (ﷺ) ھىچ جۆرە ھۆكارىك نەبووہ بۇ سەركەوتن به ئاسماندا و زانىنى ئەم راستىيە.

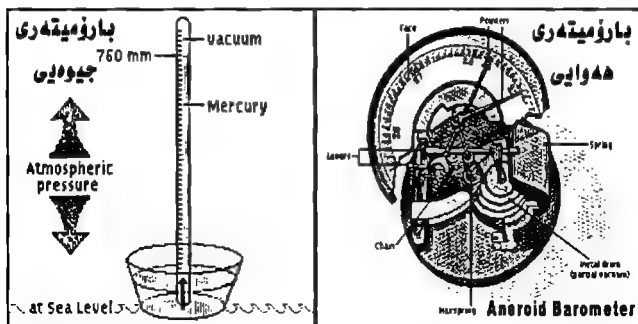
۲- ئايەتەكە ئامازەى تېدا بۇ ئەوہى كە ھەوا پەستانى ھەيە، چونكە ھۆكارىكى سەرەكى ئەو ئاۋەحتى يانەى سەرەوہ برىتىيە لە دابەزىنى پەستانى ھەوا لەو بەرزاىيە زۇرئەدا.

دۇزىنەوہى ئەو راستىيەى كە ھەوا پەستانى ھەيە دراوہتە پال زاناي ئىتالى (ئىفانجىليستا تۇرشەى Torricelli, Evangelista) * لە سالى (۱۶۴۲ن) دا، ئەم زانايە ئامىرى پىئوانى پەستانى ھەوا (بارۇمىتەر Barometer) ى دامىنا {ئەم ئامىرە پىتكەتووە لە لوولەيك شووشە كە پېرە لە جيوہ بە درىزى (مەتر و دابەزىنە لە ئاۋ دەفرىكدا بە ھەلگىراوہىي (پروانە وىتەى داھاتوۋى)}، ئەم جۆرە لە پەستان پىئو پىئى دەووترىت بارۇمىتەرى جيوہىي (Mercury Barometer)، كاتىك تۇرشەى ئەم ئامىرەى لە ئاستى رووى دەريا دانا بىنى جيوہەكە لە ئاستى ۷۶۰ مەم دا دەوہستىت، و ئەگەر بە بەرزاىى دا ئەم ئامىرە بىرىت بىنى كە ئاستى جيوہەكە دادەبەزىت.

لىرەوہ بۆى دەرەكەوت كە پىئوانەى پەستانى ھەوا لە ئاستى رووى دەريا برىتىيە لە (۷۶۰ مەم جيوہە)، و ھەتا بە ئاسماندا سەرىگەوين ئەم پەستانە كەم

* ئەم زانايە لە سالى ۱۶۰۸ى زابىنىدا لە دايك بووہ لە شارى (قىيەنزا) ئىتاليا، دەرچووى زانكوى (رۇما) پە، لە سالى (۱۶۴۱-۱۶۴۲ن) دا ۋەك سكرتېرى زاناي بە ئاۋيانگ (گاليلۇ) كارى كرىوہ، لە پاش مردنى گاليلۇ لە سالى (۱۶۴۲ن) دا سەركەوتنى بەدەست ھېنا لە دەرگىنى پەى (پروپىسۇر لە فەلسەفە و بىركارى) دا، و لە ئەكالىبىي (فلورەنتىنا) ۋەك مامۇستا وانەى دەووتوہ، دوستەرى ئامىرى بارۇمىتەر و چەند ئامىرنىكى تىرى پەيروەندى دلرە بە پەستانى ھەواوہ، سالى ۱۶۴۷ى زابىنى كۆچى دواى كرىوہ.

دەبیتەر، که کارگهری گهری دهبیت له سهر تهنروستی مرقه، له رۆژگاری نه مرقدا چهندين جۆری تر له بارۆمیتەر داهینراون، که یه کینک لهو جۆره گرنگانه بارۆمیتهری همایهیه (Aneroid Barometer) (بهروانه وینهکان).

Mercury Barometer

A mercury barometer is an accurate and relatively simple way to measure changes in atmospheric pressure. At sea level, the weight of the atmosphere forces mercury 760 mm (29.9 in) up a calibrated glass tube. Higher elevations yield lower readings because the atmosphere is less dense there, and the thinner air exerts less pressure on the mercury.

ئهم رووهی ئیعبازی زانستی له قورئان و سونته تدا یه کینکه له تازهترین ئهو زانیاری یانهی که زانستی نوێ پێی گهیشتهوه لهم سهرده مه دا، که سهرده می زانست و زانیه، هه تاوهکو زانستیش بهر و پیش بجیت و بهوارهکانی فراوان ببیت، لایهنی تر له لایه نهکانی ئیعبازی زانستی قورئان دهرده کههویت، که و له مرقه کسان دهکات باوه به قورئان بهینن و بینه ناو ئایینی ئیسلامهوه بهبێ جیاوازی له نێوان زمان و رهنگی مرقه کاندان.

سەرچاوهكان:

- ١- قورئانی پيژن.
- ٢- ته فسيري (الشوكانى): فتح القدير/ چاپى (دار اين كثير)/ بيروت-دمشق.
- ٣- فهرهنگى: لسان العرب/ چاپى (دار صادر)/ بيروت.
- ٤- ناميلكهى: (الإعجاز العلمي في القرآن والسنة في: الإرتفاعات العالية و الإحساس بالالم)/ له بلاوكر او هكانى: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).
- 5- Aerospace Medicine / H.G. Armstrong.
- 6- Davison's Principles & Practice of Medicine\19th Edition
2002 Churchill Livingstone-UK.
- 7- Intrnet: www.tasabeeh.com, www.science4islam.com.

2

ئىعجازى زانستى له

فەرمودەكانى پىغەمبەر (ﷺ)

دەربارەى تەننەوەى نەخۆشى

Robert Koch:

An illustration depicts German scientist Robert Koch at work in his laboratory. Considered the founder of modern medical bacteriology, Koch isolated the bacillus that causes tuberculosis in 1882. He won the Nobel Prize for physiology or medicine in 1905.

زۆر كەس لە ئىمە دەبىتە نىچىرى خەيالاتى نەخۆشى و ترسان لە تووشبوون بە
 دەرەدە جىياوازەكان، ھەندىك كەس زۆر زىادە پەوى لەم ترسانەدا دەكەن و دەبىتە
 ھۆى تالەبوانى ژيانيان و سەرف كردنى بەشىكى زۆر لە سامانيان لەسەر ترسنىك
 كە ھىچ بوونىك يان گرنكى يەكى نىيە، پىغەمبەرى خودا (ﷺ) وەكو
 رىئەموويىكەرى مۇقەكان ئەم راستىيەى لەبىر نەچووە و لە چەند فەرموودەيەكىد
 ئامۇڭگارى مۇقەكانى كردووە لەم بارەيەو، كە زانستى نوئى ئەمۇش
 پشتگىرى تەواوى ئەو فەرموودانە دەكەن و راستىيەكانيانى سەلماندووە،
 پىغەمبەر (ﷺ) جىياوازي كردووە لە نىوان رىگرتنى راستەقىنە لە تووش بوون بە
 نەخۆشىيە دەرەكان و لەگەل ترسانى بى ھۆ و ئاپنويست لەنەخۆشى، كە دەبىتە
 ھۆى پشتگوى خستنى نەخۆشەكان و گرنكى پىنەدانيان و دووركەوتنەو ئىيان.

سەبارەت بە ترسانى ئاپنويست لە نەخۆشى پىغەمبەر (ﷺ) دەفەرموئەت: ﴿لَا
 غَدْرَ وَلَا طَرَفَ وَلَا هَامَةَ وَلَا مَقَرَّ﴾ رواه البخاري وسلم، الطيرة بمعنى التثاؤم، واته:
 مەزۇقى موسولمانان ئابىت لە تووشبوون بە نەخۆشى بترسىت، ئابىت رەشبين بىت
 بە گشتى و بە تايبەتى لە ھەندىك گياندار يان لە مانگى سەفەر (كە مانگىكى
 عەرەبىيە)، مەبەستى سەرەكى ئەم فەرموودەيە دووركەوتنەى موسولمانە ئە
 رەشبينى و تەشائوم، چونكە رەشبينى ھەستى مەزۇ لەناو دەبات و دلىيائى
 دەرەوون ناھىلىت، ھەست كردن بە جوانى ژيان دەمرىنىت، و مەزۇ لە ھەستان بە
 ئەركەكانى سارد دەكاتەرە، چەندىن مەزۇقى رەشبين دەبىنن لە كۆمەلگاكەماندا كە
 بەندى ترسەكانىتى و دوودلى تەنگى پىنەلچنىو، ئەمانە بوونەتە ھۆى شكانى
 كەسىتى و ئەمانى عەزىمەتى لە كارەكانى رۆژانەىدا، لەلەيكى ترەو لە ژياندا
 زۆر شت ھەيە و لە مەزۇ دەكات رەشبين بىت، بەلام موسولمان كە فەرموودەكەى
 پىغەمبەرى بىر دەكەوتنەو: ﴿لَا طَرَفَ﴾ ئىتر ئەو كابوسى خەيالات و دوودلىيانەى
 لەسەر لا دەچىت و دەچىت بۆ ھەستان بە كارەكانى بەبىن ترس.

ھەرەھا فەرموودەكە ئامۇڭەى بۆ تەننەو و گواستەنەو نەخۆشى داوھ لەناو
 باسى رەشبينىدا و دەفەرموئەت ئابىت لە ھەموو نەخۆشىيەك بترسىن، چونكە

سان له تووشبوون به نهخوڅی به یې بڼه مایه کی راسته قینه و به میز وه
شبینی وایه و جوړنکه لهو، چونکه نه میښ وهم و خه یا لاتنکی بڼ یناغه یه و
اک نهو که سه وایه که به هو ی بینینی بالنده یه ک یان ناژده لیک کاره کی یان
ه فرم کی ده گوږیت.

نیسلام بۇ نهوه هاتووه که هم وهم و خه یا له بڼ یناغانه له ناو بهریت له
نه لگادا، و مړوڅه کان فیر دهکات که هه موو لایه کی ژبان له سمر چهند یاسا و
ه مایه کی خودایی دهه زراوه، و نهو شته پوچانه ی وهک: ره شبینی و رولی
نگینک یان تهیرنک له رووداو دهکانی ژباندا، هیچ کاریگری به کیان نی یه و ناتوان
و یاسا دامه زراوه بگوږین.

له لایه کی ترهوه زانستی پزیشکی نوی بۆمان باس دهکات که نهو
خوڅی یانه ی تووشی مړوڅه ده بیته دهکرتن به دوو به شوه:

- جوړنکیان درمن و بلاو ده بنهوه به هو ی چهند رنګه یه کی دیاری کراو، که نه مانه
هو نه خوڅی یانه ن به هو ی زینده و مره و ورده کانی وهک: ځایروس و به کتريا و
بنده و مره ی ووردی ترهوه تووشی مړوڅه ده بن.

- جوړی دووه میان نهو نه خوڅی یانه ن که له که سینکه وود بۇ که سینکی تر
گوږیزینه وه و نابیت ئیان بترسین.

هه روه ها فرمووده که نامارژ به وه دهکات و بۆمان باس دهکات: که تاکه هوکاري
پوش بوون به نه خوڅی بریتی نی یه له (عدوی) واته ته نینه وه، ته نانه ته لګه ر
هوکاري نه خوڅی به کانیش وهک: میکروپ، بچنه ناو له شمه ر هرج نی یه که
خوڅی یه که دروست بګن، به لکو چهن دین لاکتري تر هیه که ده بنه هوکاري
روست بوون و گرتنی نه خوڅی یه کان، بۇ نمونه بینراوه که نه خوڅی نیفلیجی
منډال (شلل الاطال Polio myelitis) نابیت هوی دروست بوونی نه خوڅی یه که
، ۹۹،۹٪ نی نهو منډالانه ی که ځایروسه که ودر دهګرن و ده چیته له شیان ه وه و هر
هستیشی پڼ ناګن. ته نها یه ک منډال له ۱۰۰ منډالدا که ځایروسه که ده چیته
ه شیان ه وه تووشی نیفلیجی منډال ده بن.

لەوانەییە چوونە نارهەوی ئەو میکروبیانە بۆ ناو لەش ھەر خۆیان ھۆکارێکی چارەسەر بن، ئەوەتا ھەر لە ڤایروسێ ئیفلجی مندالدا بینراوە کە چوونە ژوورەوی ئەم ڤایروسە لە تەمەنی مندالیدا بۆ ناو لەش دەبێتە ھۆی پاراستنی ئەو کەسە لە تووش بوون بەم نەخۆشییە بۆ ھەموو تەمەنی، ئەم ھەبووبچوونە بوو کە بوو بھەمای داھێنانی کوتانەکان.

شلە ی کوتان بریتیە لە ڤایروس یان بەکتریای نەخۆشییە کە یان بەشیکیان، کە ئەوەندە لاواز دەکێت کە گەشەنەکات و بەشیوەی دەرزی یان قەترە دەدرێت بە مندال، ئەم کوتانانە کە دەچنە لەشوە دەبنە ھۆی چالاک کردنی سیستمی بەرگری لەش بۆ دروست کردنی دژتەن (اجسام مضادة Antibodies) لە دژی ئەو میکروب و ڤایروسێ نەخۆشییانە، و ئەم دژتەنە بۆ ماوەیەکی زۆر دەمێننەووە لە لەشدا و دەبنە ھۆی پاراستنی ئەو کەسە لە تووشبوون بە نەخۆشییە راستەقینە کە لە داھاتوودا، کەواتە تەنھا (عدوی) و چوونە ژوورە ی میکروب بۆ لەش نابێتە دروستبوونی نەخۆشی.

جارێکی تر دووپاتی دەکەینەووە کە مانای سەرەکی ڤەرموودە کە رێگە گرتنە لە رەشبینی بە ھەموو جوورەکانی یەو، و مانای (لا عسدى) ھەر لە چوارچێوەی رینگرتنە لە رەشبینی بە نەخۆش و نەخۆشیی، و ئاماژەشە بۆ ئەوەی کە نەخۆشی تەنیا بە (عدوی) دروست نابێت و ڤاکتەری تر رۆلی تێدا دەبینن، و زۆر جاریش (عدوی) دەبێتە پارێزەریک بۆ مەوێ ئەک ڤەرتینەری.

ھەرھەموو موسولمانی راستەقینە باوەری پتەوی بەو ش ھەیە کە ھەموو شتێک لە گەردووندا بە وویستی خودایی ھەڵدەسووڕێت، وەک لە بەسەرھاتیکدا ھاتوووە لە بارە ی إبراهیم پیغمبەر (سەلامی خودای ئابیت): ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ (عَلَيْهِ السَّلَام) قَالَ: يَا رَبِّ مَنْ الدَّاءُ؟ قَالَ: مَتِي. قَالَ: لِمَنْ الدَّاءُ؟ قَالَ: مَتِي. قَالَ: فَمَا هَالُ الطَّيِّبُ؟ قَالَ: رَجُلٌ أُرْسِلَ الدَّاءُ عَلَى يَدَيْهِ﴾* واتە: (إبراهيم) خەلیلی خودا لە خودای پرسییووە: خودایە

* بھوانە کتیی: الطب للنبي لابن القيم الجوزية ص ۱۲.

نەخۇشى لە كۆنەيە؟ خۇداش وەلامى دايەو: لە مەنەيە، پاشان پرسى: ئەي
 نەرمان و چارەسەر لە كۆنەيە؟ خۇداش فەرمووى: ھەر لە مەنەيە، دوايى پرسى:
 ئەي پزىشك كارى چىيە؟ پەرورەدگار وەلامى دايەو: پياويكە كە چارەسەر
 بەھۆى ئەووە دەنئىم، واتە پزىشك تەنيا ھۆكار و سەبەبى چارەسەر.

بەلام با بزائىن ئەو فەرموودانەى سەرەو ماناى ئەو ناگەيەن كە ھىچ كاتىك لە
 گواستەنەوئى نەخۇشى خۇمان نەپاريزىن، بەلكو ماناى ئەوئە وەك باسكرا كە بە
 نەخۇشى رەشبين نەيىن و ھەميشە پشت بەخۇدا بېستىن بۇ ئەوئى بمانپاريزىن،
 لە ھەمان كاتدا نايىت ئەو ھۆكارانەى كە لە نەخۇشى درم دەمانپاريزىن پشنگوئى
 بخەين، بەلكو دەبىت بەردەوام ھەولئى دۆزىنەويان بەدەين و ئەگەر پىئويست بكات
 دەبىت ھەموو رىگايەكى پىئويست بگريئە بىر بۇ خۇپاريزى لە نەخۇشى، چونكە
 ھەر پىئەمبەر (ﷺ) خۆى ئامۇزگارى ئەوئەمان دەكات كە لە نەخۇشى خەتەرناك
 خۇمان بپاريزىن.

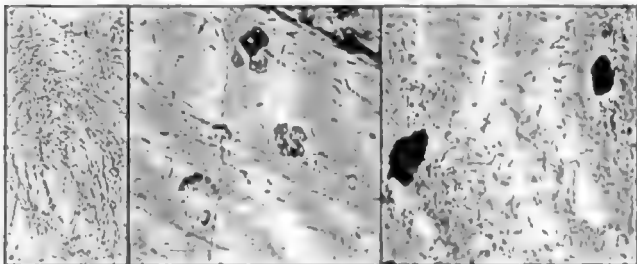
سەبارەت بە خۇپاراستن لە نەخۇشى درم و گوازراو لە فەرموودەكەيەكى دا
 ھاتووە: ﴿لَرَّ مِنَ الْمَجْنُونِ لِرَارَكَ مِنَ الْأَسَدِ﴾ رواه البخاري، واتە: پىئەمبەر (ﷺ)
 فەرموويەتى: رابكە لە دەست ئەو كەسەى كە تووشى نەخۇشى (گولئى) بوو، وەك
 ئەوئى كە لە دەست شىررا دەكەيت، بىن گومان ئەم راكردنە بە مەبەستى
 خۇپاراستن و تووش نەبوونە بەم نەخۇشىيە خەتەرناكە كە نەخۇشى گولئىيە
 (الجدام Leprosy).

كۆرتەيەك دەرياردى نەخۇشى گولئىيە

ئەم نەخۇشىيە زۆر درم و بەھۆى بەكتريايەكەو تووشى مرؤە دەبىت كە
 شىئەيەكى درىزكۆلەى چىلەكەيى ھەيە و زۆر لە شىئە و قەبارەدا لە بەكترياي
 درىزكۆلەى نەخۇشى سىل (تسدين Tuberculosis) دەچىت، و ناوى
 (Mycobacterium Leprae)، كە ماوئى نىزىكەى سەدەيەكە دۆزراوئەتەو.

ئەم نەخۇشىيە يەككە لە مەترسىدارترىن ئەو نەخۇشىيانەى كە تووشى
 پىئستى مرؤە دەبىت بە پلەى يەكەم، ئەم نەخۇشىيە سىن جوئى سەرەكى ھەيە:

۱- گول شيری (الجذام الأسدي Lepromatous Leprosy). ۲- گول
تدمرونی (الجذام الدرني Tuberculoid Leprosy). ۳- گولی هاوېش
لېنویان هم دواندا (Borderline Leprosy).

چېند نمونډه يه ك له به ډكټرياي چيلاكه يي نه خوښي گولي له ژيړ ووردبيښدا

زانستې پزېشكي نوې تا نېستا كنټرولي ته اوي هم نه خوښي يې بڼو
نه كراوه، نه خوښي يه كه تووښي كڅتايي يه دهماري يه كان ده بڼت، به تايبه تي له
په لكاني سره وړدا و را له كسه دوكات كه هسته كاني ورك (هست كړدن به
سارديي و گسرمي و شازاي نه مڼت، هرومه پووكانه وړه روودات له
ماسولكه كاني هسته كان و قاچكاندا و نيسكه كاني شيان تووښي داخوران ده بڼت،
بلق و جراعت له پښتدا روودات، نه خوښي گولي تووښي گونه كاني
پياوړش ده بڼت و ده بڼته هڅي نه زكي و نه ماني تواناي وچه خستنه وړه له
پياوړدا، كه واته مرغي گول بڼ وچه ده بڼت، له پښتدا ورك چېند بلقيك و
په نه يه كي جياوړه شكل و قه باردا دردمكه وړت، هم په لانه به نه ماني هست و
لاره ق كړدنه و تڼياند و به كالي رنگيان جيا دكرينه وړه، نه مانه و چېندين
كاريگرمي و نيشانه ي تركه له سر نه ندانه جياوړه كاني له ش له جوړه
جياوړه كاني گولي دا دردمكه وړت.

لەبەر خەتەرناکی و درمی ئەم نەخۆشییە کە پێغه مەبەر (ﷺ) ئامۆزگاریمان
 دەکات کە لە مەزنی گول رابکەین، تەنانت لە فەرموودەیەکی تردا دەفەرموێت:
 نایبێت زۆر سەیری مەزنی گولیش بکەین: ﴿لَا تُدْبِعُوا النَّظَرَ إِلَى الْمَجْدُومِ﴾ حەش روو، بێ
 مەجە، وە لە ئێشدا سەبەح سەبەح، چونکە لە لایەکی تەرەو زۆر سەیر کردنی
 گول دەبێتە تیگدانی دەروونی و هەست کردنی بە گەورەیی ناپەحەتی یەکە.
 جۆری یەکەمی گولێ کە جۆری شیرینی یە زۆر باوترە لە جۆرەکی تر، لەگەڵ
 روودانی شەو گۆرانکاری یانە کە باسماڵ کرد لەم جۆرە یاندا دەم و چاوی
 نەخۆشە کە مووی پێو نامێنێت، ئاوساوی و پەلە ئی پەیدا دەبێت، و روخساری
 مەزنی گول بەهۆی گۆرانکاری یەکان و تیگدانەکانی میکروبی نەخۆشی یەکەرە
 وەک شیرینی ئی دیت (Lion Face) (بەروانە وێنەی خوارەو).

بەروانە ئیگەرەوێ گەورە ئیوان روخساری نەخۆشی گول و روخساری فەو
 ئەوێ سەرئێج راکێشە ئەوێ کە پێغه مەبەر (ﷺ) فەرموویەتی: لە مەزنی گول
 رابکە وەک چۆن لە شیر رادەکەیت، واتە مەزنی گول وەک شیر وایە، وەک
 لەسەرەو روون کراوەتەر ئەو کەسێ تووشی نەخۆشی گولی دەبێت دەم و چاوی
 وەک شیرینی شیرینی ئی دیت، بەراستی سەرسوڕهێنەر چونکە پێغه مەبەر (ﷺ) لە
 ژبانی دا مەزنی گولی ئەدیو، تەنانت لە هەموو ژبانی دا یە جار مەزنی گول
 هات بۆ موسولمان بۆون و پەیمانان، ئەم فەرموودەیە ئیمامی موسلیم
 گێڕاوی یەتەر: کە کاتی کە دەفەرموێت (ثقیف) هاتن بۆ موسولمان بۆون و
 پەیمانان ئەو بۆ یەکی گولی یە لەگەڵ بۆ، پێغه مەبەر یەکی گولی یە لەگەڵ بۆ لای کە

پسې بَلَيْت: بگه پیره وه شهوا پیغه ممبر موسولمانیتې و په یمانی لږ و مرگرتیت و پیو یست ناکات بجیت بولای، که واته له م فرموده یوه گرنگی خوپاراستنمان بؤ دهرده که ویت له توش نه بوون به نه خوځشی، ده توانین بلین هم فرموده یه یکه م بڼه مای راست و زانستی یانه یه بؤ زانستیکی زؤر گرنگ که له رؤځگاری نه مېرؤدا زؤر گرنگی پسې دروه و بهر و پینش چوو که نه ویش زانستی خوپاریزې پزیشکی یه (علم الوقایة Preventive Medicine)، که واته زانستی شه مېرؤ به ته واره تی پشتگیری هم فرموده یه دهکات و ثیعا جازه زانستی یه که ی دهسه لمینیت، زانایانی زانستی خوپاراستن هه میشه و بهر دهوام و وتویانه و ده لین: خوپاراستن له چاره سر کردن باشتره.

لیرمه بؤمان روون دهیت هه که هیچ نارنکی یه کیش نی یه له نیوان شه دوو فرموده یه ی که باسما ن کردن: ﴿لَا غَدْرِي وَلَا ظُرْفَةٌ﴾، ﴿لَنْزُ مِنَ الْمَجْدُمِ لِإِرَاكَ مِنْ الْأَسَدِ﴾، چونکه له فرموده کانه وه دهگینه چهند راستی یه که زانستی نوی بؤمان دهسه لمینیت:

مرؤة ده بیت هه حاله تینکی نه خوځشی به جیا حیسابی خوی بؤ بکات، شه نه خوځشی یه درمانه ی که مبرسی یه کی راسته قینه بؤ تندرستی وه: گولی، تاعوون، کؤلیرا، گرانه تا، هه وکردنی جگهری قایرؤسی هتد، نه مانه که پیغه ممبر (ﷺ) مه بهستی بووه مرؤة خویانی لږ پاریزیت، له بهر شه وه ی خه ترناکن بؤ تندرستی تاک و کؤمه لگا، به لام خه یالات و شهوام له باره ی توشبوون به نه خوځشی یوه و ره شیبینی، ده بیت ناوړیان لږ نه دینه وه، و ته وکولی ته و او مان به پره و دگار بیت (له گهل و مرگرتن و به کار هیثانی هؤکاره کان)، و بزاین که (عدوی) و نه خوځشی گواستنه وه ته نها به وویستی خودا ده بیت و خوای گهره یه که دروستکمر و بهر و ممبری هه موو گهر و ونه، هه روه ما مرؤة هکان بشزانن که هه رکه سینک دوو چاری و مرگرتنی میکرو ب بوو مه رج نی یه نه خوش بگویت، لیره وه مرؤة هکان دهر وون شام دهن له ژیاناندا و بهو گه شیبینی یوه دهر و اننه هه موو شتیک و یارمه تیدر و پشتیوانی ساغ و نه خوځشه کانیش دهن.

نیست با بچینه خزمه‌تی فرموده‌یه‌کی دیکه لهم باره‌یه‌وه: قال رسول الله (ﷺ): (الطاعون رجز أرسل على طائفة من بني إسرائيل و على من كان قبلكم، فإذا سمعتم به بأرض فلا تدخلوا عليه، وإذا وقع بأرض وأنتم بها فلا تخرجوا منها فراراً منه) رواه البخاري و مسلم، واته: نه‌خو‌شی‌ تاعوون غمزه‌ب و سزایه‌ک بووه خودا بؤ‌کومه‌نیکی له (به‌نی‌ نیسرائیل) و میله‌تانی پینشووتر ناریدوو، نه‌گمر گویتان لیبوو له شوینیکدا بلاربؤ‌تموه مه‌چنه لهو شوینه، به‌لام نه‌گمر له شوینیکدا بلاربؤ‌وه که خو‌تانی لیبوو نه‌وا لهو شوینه دهرمه‌چن و له‌ترسی رهامه‌کن.

چه‌ند زانیاری‌یه‌ک ددربارهی نه‌خو‌شی‌ تاعوون؟

فرموده‌که نه‌خو‌شی‌ تاعوونی گریبوه به نمونه، تاعوون (الطاعون Plague) نه‌خو‌شی‌یه‌کی زور مەترسیدار و درماوی‌یه، له‌ کۆنهوره ناسراوه به مردنی ره‌ش (Black Death)، هۆکاری لهم نه‌خو‌شی‌یه به‌کتریایه‌کی چیلکه‌یی وورده (تیرمه‌کی یه‌ک ونیو مایکرومیتره) ناسراوه به (Yersinia Pestis)، لهم میکروبیه په‌هۆی کینج که له‌سهر له‌شی قرتینهرمکانی وه‌ک: مشک و جرج ده‌ژی بؤ‌ سرؤ‌ ده‌گوینزتموه، کاتیک لهم کینچانه سرؤ‌ ده‌گمزن میکروبیه‌که بؤ‌ سرؤ‌ ده‌گوینزته‌وه، میکروبیه‌که ده‌چینه ناو سیستمی لیمفی مرؤ‌له‌وه و نه‌گمر گه‌ستنه‌که له‌به‌شی خواره‌وه‌ی له‌شدا بیت لیمفه‌ گرنگانی به‌ر مووسه‌لان (ناوچه‌ی نیوان ران و خوارووی سک) ده‌ئاوسین، و نه‌گمر به‌شی سهرموه‌ی له‌ش بیت لیمفه‌ گرنگانی بن

بەل دىئاگنوزىسى، ماۋەي گۆشكەرتىن (فەترە الحضانە) نەخۇشى تەۋەن پىش
دەرەكەۋىتى نىشانەكانى نەخۇشىيەكە لە كەسى تەۋەشبوۋدا لە نىۋان (۶-۲)
رۇۋدەيە.

ئەم نەخۇشىيە لە سەدەكانى ناوەرەستادا نۆز بە باشى ئاسراوہ و خەلىكى نۆز
لۇى ترسان و ھېچ جۆرہ چارەسەرىكى نەبوو، لە نۆزبەى شوئەكانى جېھاندا
وہك شەپۇلىكى تەئىنەوہ بۆلۈدەبوو، بە تايبەتى لە ئەرۈپادا كە بەشىۋەيەكى
بەرەلۆ لە سەدەى چوارەدەيەى زايىنىدا لە نۆزبەى وولاتانى ئەرۈپادا
بۆلۈبوو، و بوو ھۇى لەناوچوونى زياتر لە ۲۵مىليۇن كەس، ھۆكارى گەيشتنى
ئەم دەرە بۆ ئەرۈپا لەرىئى تەتارەكانەوہ بوو كە چەندىن وولاتى خۇزەلەتى
ئەرۈپا يان لەو كاتەدا داگىر كىرد، ھۆكارىكى تر برىشى بوو لەو كەشتىۋانە
ئەرۈپىيانەى كە ھاتوچۇى بازىرگانى يان دەرە، و لەناو كەشتىيەكانىاندا مەشك
و جىجى ھەنگرى نەخۇشىيەكە كە دەچوونە ناو كەل وپەلەكانەوہ، گونىزانەوہ و
لە ئەرۈپادا نەخۇشىيەكە يان بۆلۈكرەدەو.

رافه‌ی فدرمودمک‌ی سهردوه:

رنگرتن له موسولمان له چوونه ناووه دې شونې توو شېوو به نه خوښی
ناشکرایه، به یې هیچ زانیاری په کیش له بواری پزیشکیدا د ه زانرنت که بؤ
باریزگاری ژيانان و توش نه بوونيانه به نه خوښی په که، به لام رنگرتن له و

۱. له فرموده یکی تری پیغمبردا (ﷺ) هاووه: (عن عائشة أم المؤمنين (رضي الله عنها) أنها قالت للنبي (ﷺ): لطفن عرفناه، فما الطاعون؟ قال (ﷺ): غُذِيَ كُلُّهُ البحرُ فخرُج من الرماق أو الإنطخ) رواه البهلي، واه: دایکی شیمانلاران (عائشه) له پیغمبریه پرسی تاوون چیه؟ شویش له رموی: گریه که وه گریه له شی روتش، له ناچهی بهر موسولان یان بن هه نگل و بن بالی مرقه دهرده چیت. به راستی موعجزیه که پیغمبر پیش ۱۴۰۰ سال له رهبر به و شتیه ورده وه طی نه خوشی تاوونی کرنوه، به تابهتی که پیغمبر له زیانی دا نه خوشی تاوونی نه دیوه و له هه مو دورگی عهده بيشدا نه ناسراوه، بلکه شمان پرسیاری عائشه له و باره یوه، تهنا نه ونده ده لیتن که پیغمبر له خویه لهسی نه کردوه (وَرَوَا يُنْقَلُ عَنْ النَّوْزِي، إِنَّ هُوَ إِنَّا وَخِي يُوحَى) (النجم: ۳-۱)

كەسانەى لە شوئىنىڭدا دەژىن كە تووشىپوۋە بە نەخۇشىيەكى درمى ۋەك تاعوون كە نەچنە دەرۋە ۋە ھەر لە شوئىنى خۇياندا بىمىننەۋە، بە تايبەتى كەسانىكى تەندروست كە ھىچ جۇرە نىشانەيەكى نەخۇشىيان تىدا نىيە، شتىكى سەير ۋ قورسە بۇ تىگەيشتىن بۇ كەسانىكى ناسايى كە شارمەزىيان لە بوارى پزىشكىدا نىيە!! ھەرۋە ھەق ۋ مەنتىق بەسرماندا دەسەپىنىت كە ئەو كەسەى لە شارىكى درماۋىدا بىت، دەبىت رابكات بۇ شوئىنىكى سەلامەت لەو نەخۇشىيە، بۇ ئەۋەى تووش نەبىت، چۈنكە راكردن لە نەخۇشى ۋ تياچوون غەرىزەتىكى ناسايىيە لە ھەموو مەۋقنىڭدا.

لەۋلەيە كەسانىكىش ھەبن كە بلىن مەۋق دەبىت لەدەست تياچوون رابكات، لەبەر ئەۋەى خەۋى گەۋرە دەفەرمۇنت: ﴿وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ (البقرة: ۱۹۵)، ھەبن ئەۋەى لە ماناى راستەقىنەى تياچوون لەم ئايەتە پىرۋەدا تىبگەن، لىرەدا رۇلى شەرىعەتى خەۋى پەرموردگار دىت، كە دەست پىگرتى دەبىتە رىزگارى ۋ سەرفرازى دۇنيا ۋ دىۋارۋ، كە ئەم مەسەلەيە ۋ ھەموو پىۋىستىيەكى زىيان روون دەكەتەۋە، ۋ بۇمان دەرەمخات كە ئەۋەى بە زەرەر ۋ تياچوونى دەزانىت زۇرجار دەبىتە ھۇى رىزگار بوونت، ئەگەر شەرىعەت فەرمانى پىگىرىت، ئەمەش ئەۋە بوۋە كە مۇسۇلمانان لە ھەموو سەردەمەكاندا كىرەۋىانە ۋ ماىيەى سوۋدەمەندى بەردەۋام ۋ رىزگارى ۋ سەرفرازىيان بوۋە.

زانستى پزىشكىيى نۆى لە بوارى خۇپارىزىيى ۋ گواستەۋەى نەخۇشىدا شتى سەرسەپەينەرى دۇزىۋەتەۋە لەم بواردە، كە راستىيى ۋ گەۋرەيى فەرمودەكەمان بۇ روون دەكەتەۋە، زانايان ۋ پزىشكان دەلىن كاتىك پەتايەك يان درمىك لە شوئىنىڭدا بىلۋەدەبىتەۋە ۋ كاتىك نىشانەكانى نەخۇشىيەكە لەسەر ھەندىك لە خەلەكەكى دەرەمەكەۋىت، لەو قۇناغەدا زوربەى خەلەكى ئەۋە ناۋچەيە بوۋەتە ھەلگىرى مىكرۇبى نەخۇشىيەكە ۋ چۆتە لەشيانەۋە، بىا نىشانەكانى نەخۇشىيەكەش تىياندا دەرەكەۋىت، بە تايبەتى ئەمە بىنراۋە لە كاتى دەرەكەۋىتنى نەخۇشى تاعووندا، كەۋاتە مەرج نىيە ئەۋە كەسەى مىكرۇبى نەخۇشى

دەچىتە لەشى يەره تووشى نەخۇشى يەكە خۇى بىيىت، چونكە دەرگە وتتى نەخۇشى يەكە بەننە بە چەندىن ھۆكارى ترەو، كە گرنگىرتىيان برىتى يە لە بارى كۆنەندامى بەرگىرى لەش، كە لە زوربەى ھەلگەركاندا رىگر دەيىت لە دەرگە وتتى نەخۇشى يەكە (لە نەخۇشى ئىفلىجى مندا لانداندا بىنراو كە ۹۹،۹٪ ئو كەسانەى ئايرۇسەكە دەچىتە لەشيانەره چاك دەبنەرە بەين سەرەنجام، و تەنھا بۇ ماو يەك ھەلگىرى ئايرۇسەكە دەبن)، ئو كەسانە تەنھا ھەلگىرى مىكرۇبەكە دەبن.

مەترسى يەكە لەم كەسە ھەلگەرانەدا يە چونكە بە شىكل ئاسايى و لەش ساغ دەرەكەن، بەلام مىكرۇبى نەخۇشى يەكە لە لەشياندا يە و بلاويشى دىكەنەرە، زۇرئك لە نەخۇشى يە دىرەكانى وەك: گرەنەتا (تايفۇئىد)، سىچوونى ئەمىيى، كۆلئىرا و تىمەوونىش، سووپى نەخۇشى يەكەى بەم شىو يە دەيىت و ھۆكارى سەرەكى بلاوبوونەرە يان برىتى يە لەم كەسانەى كە ھەلگىرى مىكرۇبەكەن بەلام خۇيان نەخۇش ئىن.

لەلەيەكى ترەو لە زوربەى نەخۇشى يەكاندا كاتئىك ھەيە پىئىش پەيدا بوونى نىشانەكان، كە ھەر لە سەرەتاي چوونە ژوورەرەى مىكرۇبەكە بۇ ئا و لەش دەست پىن دىكەت و پىئى دەوترىت ماو يە گۆشگرتن يان گەشەكردنى نەخۇشى يەكە (فترة الحضانة Incubation Period)، لەم ماو يەدا مىكرۇبەكە لە ئا و لەشدا زىاد دىكەت و گەشە دىكەت، بۇ نموونە: ماو يە گۆشگرتنى ئايرۇسى (ئىنفلۇئەنزا) يەك يان دوو رۆژ دەخايەنئىت، بەلام لە ئايرۇسى نەخۇشى (ھەلگەردنى جگەرى ئايرۇسىدا) لەوانە يە بگاتە زىاتر لە ۶ مانگ، ئو كەسەى لە ماو يە گۆشگرتنى مىكرۇبەكەدا يە زۇر دىرماو يە و نەخۇشى يەكە بلاو دىكەتەرە، و خەلكىش خۇيانى ئۇ ئا پارئىن لەبەر ئەو ي زۇر ئاسايى و تەندىرەست ديارە.

ھەر بۇ يە و لەژىر رۆشنايى ئەم راستى يە ئو يەكاندا زانا يان و پزىشكان ئامۇڭگارى ئو كەسانە دىكەن كە لە ئا و چەيەكەكان كە نەخۇشى يەكى دىمى تىندا بلاوبوونەرە و ھەرەھا بەرپىرسانى ئو ئا و چەيەش ئاگادار دىكەن كە نەھىلن ھىچ كەسك لەو ئى بچىتە دەرەو، تاو كە بە پىشكىننى تاييەت نەزائىت كە ھەلگىرى

نەخۇشى يەكە نىن، كە ئەم بېرىداندەش زۆر زەخمەت و گرانە، چونكە چوونە دەرەوۋە ھىچ سۈۋدىكى نىيە (لەبەرئەۋەى ئەۋەى روى دايت تازە بوۋە) و مەترسىدارىشە، لەبەرئەۋەى ھەر كەسىك كە ھەنگر بىت لەو شوئىنە دەرچىت دەبىتە ھۇى بىلۈكرەنەۋەى مىكرۇبەكە بۇ شوئىنى تر و كۆتۈل كىردى تەننەۋەى نەخۇشى يەكە زۆر زەخمەتەر دەبىت.

سەبارەت بەم بابەتە پىرسىار كرا لە (دكتۇر جۇن ھانۇقىر لارسن) كە بەرپىسى پىزىشكانى نەخۇشخانەى رەسمى شارى (كۆبىنھاگن) لە وولاتى دانىمارك، و خۇشى پىسپىزى بەكتىرپۇلۇجى و بىلۈ بوونەۋەى نەخۇشى يە، كە ئەگەر لە شوئىنكىدا بوۋىن و لەو ئاۋچەيەدا نەخۇشى يەكى دىرمى ۋەك تاعوون بىلۈبوۋەۋە، دەبىت ئىمە چى بگەين؟ ئايا دەرچىن لەو شوئىنە و رابكەين؟

- ئەۋىش ۋەلامى دايەۋە: ئەم ووتەيە زۆر كۆن و كلاسكىكى يە، چونكە زانستى پىزىشكىكى بۇى سەلماندوۋىن كە كاتىك نىشانەكانى نەخۇشى يەكە دەرەكەۋىت لەسەر خەلكەكە، لەو كاتەدا زۆرەى زۇرىان بوونەتە ھەنگرى مىكرۇبەكە و لەماۋەى گۆشگىرتىدىان، لە نەخۇشى تاعووندا بىنراۋە كە تەنھا ۸-۱۳٪ى خەلكەكە توۋشى نەخۇشى يەكە دەمىن بەلام ۷۰٪-۹۰٪يان دەبىنە ھەنگر، ئەمانە كۆنەندامى بەرگىرىيان بەھىزە و بەسەر مىكرۇبەكەدا زال دەبىت و زەرەر بە لەشيان ئاگەيەنەت، بەلام تا ماۋەيەك ھەر لە لەشياندا دەمىنەتەۋە، ئەگەر مىن بىرپىسى شارىك بوومايە و ئەو شارە نەخۇشى يەكى دىرمى تىدا بىلۈبىۋايەتەۋە ئەۋا ھەرچى سەربازم ھەبۋايە دەمەيتان و ئابلۇقەى شارەكەم پىندەدان، و نەمدەھىل كەس بچىتە ئاۋەۋە و ئى بچىتە دەرەۋە، چونكە ئەۋانەش كە لەش ساغن و نەخۇشى يەكەيان تىدا دەرەكەۋتوۋە مانەۋەيان لەو شوئىنە زەرەرى نىيە بۇيان، چونكە بەرگىرىيان ۋەرگىرتوۋە لە دۇى مىكرۇبەكە، ئەمانە كە لەش ساغ دىيان ئەگەر بچنە دەرەۋە بۇ شوئىنى تر مىكرۇبى نەخۇشى يەكە بىلۈ دەكەنەۋە و لەۋانەيە بىنە ھۇى تياچوونى مليۇنەھا كەس.

+پىرسىار: تا كەى ئەم ئابلۇقەيە بەردەۋام بىت باشە؟

- (د. جۆن هانوفس): تا ماوه يهكې كه م پښوېست دهكات بهر د هوم بڼت، تاوه كو شو كاته ي كه هملوېست و سيفه ته كاني هم ميكړو به دهگړن، به وده ي كه خهسله تيكې بوماوه يې نوې بؤ دروست ده بڼت كه وای ئې دهكات خاسې يه تي ته نښه وه و بلاو بوونه وهې بؤ كه ساني ديكه له ده ست د ه دات و ئيتر زهر مري نامښت.

ليږم وه گوره يې ناموزگاري يه كاني پښه مېرمان بؤ د مرده كه وښت به رنگه گرتن له خلكي شو شوښه ي كه تا عوونې تڼدا بلاو بووه ته وه له وهې له شوښه رابكه ن، له همدرو روو ته شريعي و زانستې ي وه، كه له مړېدا و له پاش ۱۴ سده به روونې ئي عجاهه زانستې يه كه ي د مر كه وتو وه، له همدرو د ه يكي تردا پښه مېر (ﷺ) به شينوازيكي زور هره شه ناميز دوو باره رڼې دهگرتن له موسولمانان كه له شوښه رانه كنه كه تا عوونې تڼدا بلاو بووه ته وه، همدتا ده فمر موښت: ﴿عن جابر (رضي الله عنه) قال: قال: رسول الله (ﷺ): القار من الطاعون كالفار من الزحف والصابر فيه كالصابر في الزحف﴾ رواه احمد، واته: شو كه سې له شوښت ك رابكات كه تا عوونې تڼدا بلاو بووه ته وه وځ شو موسولمانه وايه كه له شوښتې روو بېروو بوونه وه ي موسولمانان و بېباو مړان له مهيداني جهنگدا ردهكات (كه يه كيكه له تا وانه هره گوره كان)، پښه مېر (ﷺ) ده يزاني كه مړؤا چهند حوز له زنگار بوونه و ده ست به ژيانه وه دهگرتن، بؤ به شپوه تووند و تيرانه هره شه ي خودايي له كه سانه دهكات كه له ترسي تا عوون شوښې خويان جڼ ده ميلن، چونكه هم د مرچوونه ي هم كه سه هملگرانه به لاكه گوره تر دهكات و كوټرول كړدنيشي ده بڼته كاريكي له توانا به دمر.

موسولمانان ئيش پابه نديي ته واوړيان به م همرمانا نه وه هېووه و بهر د هوم جڼ به جڼ يان كړدوه، له نموونه ي شو پابه ندي يه: همدرو بوخاري و موسليم له

* بؤ بريزه ي هم پرسبارلنه بولنه شو چاوپښه وښه ي كه گوډاري (الإيجاز العلمي) له گل (د. جؤن هانوفس لارسن) نه خپمېد لوه، و له ژماره (۴) ي گوډاره كه دا بلاو كړاوه ته وه.

(عبداللہ ی کوپی عہباسرہ) (رمزای خوائ ئیبت) بۆمان دەگێرئەو: کە خەلیفە ی موسولمانان عومەری کوپی خەطاب (رمزای خوائ ئیبت) لە مەدینەو دەرچوو بۆ سەردانی وولاتی شام، کاتێک گەیشتە دئی (سەرغ) کە نزیکێ شامە ئەمیری وولاتی شام (ئەبو عوبەیدە ی کوپی جەہراح) لەگەڵ سەربازاندا ھاتنە پیشوازی، و پێیان ووت کە ئەخۆشی یەکی ئێم و پەتایەک (کە ئەخۆشی تاعوون بوو) لە شام بەدووبۆتەو، ئەوہوو ئیمامی عومەر ئەیزانی چی بگات و ووتی: ھاوئە کۆچکەرە ئەوئەکانم بۆ بانگ بکەن بایزانم چی دەلێن، ئەوہوو جیاوازی لە ئێوانیاندا رووی دا، ھەندیکیان ووتیان: ئێمە پێمان باشە بەردەوام بیت لەسەر سەفەرکەت و بچین بۆ شام بۆ ئەو کارە ی کە بۆی ھاتووین، ئەوانی تر ووتیان: ئەخیر ئێمە دەلێن دەبێت بگەرێتەو لەگەڵ خەلکەکەدا و ئەیانبەیت بۆ ناو ئەو بەلایە لەبەرئەو ی ھاوئە گەورەکانی پیغەمبەرت لەگەڵدایە، ئەوہوو ئیمامی عومەر ئەم جیاوازی یە ی پێناخۆش بوو و ووتی ئێو ھەستێ، پاشان داوای کرد کە ھاوئە پشتیوانەکان (الانصار) ی بۆ بانگ بکەن و پرسسیاری لەمانیش کرد، ئەمانیش بەھەمان شیوہ جیاوازی یان ھەبوو و بوون بە دوو بۆچوون.

ئیمامی عومەر بەمانیشی ووت ھەستێ، و داوای کرد کە ریش سپی یەکانی قورەیشی بۆ بانگ بکەن ئەوانە ی لەوئ نامادە بوون، ئەمان ھەموویان کۆبوون لەسەر یەک بۆچوون کە دەبێت عومەر بگەرێتەو و نابێت موسولمانان بەریت بۆ ناو ئەو ئەخۆشی یە، ئەوہوو خەلیفە عومەر ئەمە ی پێناش بوو و داوای کرد کە موسولمانان نامادە بن بۆ گەڕانەو لە رۆژی دوا یی دا بۆ مەدینە، (ئەبو عوبەیدە ی کوپی جەہراح) کاتێک ئەمە ی بیست ھات بۆلای عومەر و پێی ووت: تۆ لە قەدەری خودا رادەگەیت؟ عەمە ریش ووتی: ئەگەر غەیری تۆ ئە ی (ئەبو عوبەیدە ی کوپی جەہراح) ئەم قەسە یە ی بکردایە دەمزانێ چی ئێدەکەم! بەلێ ئێمە لە قەدەری خودا رادەگەین بۆ قەدەریکی تری خودایی، باشە ئەگەر تۆ رانیێک ووشەرت ھەبێت و بیانبەیت بۆ دۆلێک، ئەگەر لایەکی دۆلەکە بەپیت بیت و ھەمووی لەوہریت و لاکە ی تر ووشک بیت، ئەگەر تۆ ووشترەکان بەریت بۆ ھەر یەکێک لەو دوو لا ووشک

Plague Victim

Death personified lays violent claim to a plague victim in this grim work from the 14th-century. Devastating epidemics of diseases commonly known as plagues swept through Europe starting in the Byzantine era, killing tens and even hundreds of thousands quickly and painfully. The plague's cause and transmission remained a frightening mystery until the late 1800s, although speculation ranged from foul air from the Earth's core to divine punishment for the sins of humankind.

و به پیتھ همر به وویست و قههمری
خودا نییه؟! لهو گلفتوگزیه دا بیوون که
یهکیکی تر له هارمله کانی پیغه ممبر
(کۆی) که ناوی (عبدالرحمن ی کوی
عموف) بیو سات (که چووبو بیو
کارنکی خۆی و ناگای لهم حاله
نه بوو)، ئهوه بوو عبدالرحمن ووتی: من
لهرموده یهکی پیغه ممبرم بیستوه له
باره یهوه، که دهریاره ی نه خوشی
تا عوون روژنک پنی لهرمووین: «إذا
سبغتم به بأرض فلا تقدموا علیہ، و إذا وقع
بأرض وأنتم ما فلا تخرجوا إلیها منہ»،
ئیماس عممیش ووتی: سوپاس بو
خودا، و داوای کرد لهوانه ی لهگهلی
هاتبوون که بگه و نه ی بیو گهرانهوه
بهرو شوونی خۆیان له شاری
مه دینه ی پیوژ.

لهم پایه ندی یه موسولمانان بوو
به فرمانه کانی خودا و پیغه ممبرهوه
که بووه هۆی پاراستنیان و پاراستنی
نیوه دورگه ی عهرد لهو نه خوشی یه
ترسناکانه، به تایبه تی پاراستنی
شاری پیغه ممبر مه دینه ی پیوژ لهو
به لای تا عوونه ی که له سهرده می
پیشه را عومهردا له شام یلاویژوه،

درنژایی میژوش نهخوشی ناوا ترسناک له مه دینه بلاقونه بوتوه، نه مهش هلمینه ری راستی نهو بهلینه که له فرموده یه کی پیغه مبردا (ﷺ) هاتوه ، نیمامی (بوخاری) گیراویتی یه وه: ﴿إِنَّ الطَّاعُونَ لَا يَدْخُلُ الْمَدِينَةَ﴾، و فی روایة بری: ﴿لَا يَدْخُلُ الْمَدِينَةَ الْمَسِيحُ الدَّجَالُ وَلَا الطَّاعُونَ﴾، واته: نهخوشی تاعوون و سیحی درون (دهجال) ناچه ناو مه دینه وه، نه مهش مرده یه ک و دلنیا یی یه کی ، وریه بۆ دانیش توانی شاری مه دینه ی پیروژ و پرشن گنکی دره وشاوه یه له عجیزه مکانی پیغه مبر (ﷺ)، چونکه تمها که سینک ده توانیت نه بهلینه بدات که شتگیری کرا بیئت به وحی له لایه ن دروستگیری بوونه وه و ناگادار له هه موو ژپانکاری یه مکانی روژگار.

له لایه کی تره وه فرموده ی: ﴿الطَّاعُونَ رَجَوْا أَرْسَلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ لِي مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، إِذَا سَمِعْتُمْ بِهِ بِأَرْضٍ فَلَا تَدْخُلُوا عَلَيْهَ، وَإِذَا وَقَعَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا رَجَا مِنْهَا لِمَا أَهْلُهَا مِنْهُ﴾ یه که ماماژیه له میژووی مروفا یه تی دا بۆ یابه تیک و رۆسه یه کی پزیشکی خو پاریزی نوی که گرنکی یه کی زوری هیه و بووه به اسایه کی پزیشکی و ده ستوری، نهویش کرداری نابلوکه و جیا کردنه وه ی سوینی تووشبووه به په تایه ک یان درمیکی بلاوه بووه (عملية الحجر الصحي Medical Quarantine or Area Isolation) له لایه ن ده سلاته زیشکی یه مکانی نهو وولاته وه.

واته نه هیشتنی چوونه دهره وه و چوونه ناوه وه بۆ شوینیکی تووشبوو تاوه کو به ترسی نامینیت، نه م کرداره موسولمانان پیش ۱۴۰۰ سال جی به جی یان کردوه، یش نهو روپا و وولاتانی پیشکه وتووی نه مرۆ، نهو روپا بۆ یه که مجار گرنکی نه م ا به تی یان زانی له کاتی بلاو بوونه وه به ناو بانگه کانی تاعوون له سه ده ی ۱۴ یه می ایینی دا، نه وه بوو بۆ یه که مجار له وولاتی ئیتالیا دا نهو شوینه ی تووشبوو بوو بۆ ساوه ی ۳۰ رۆژ له شوینی تر جیا ده کرایه وه، به م کرداره یان دهووت (ترینتینا Trentin)، پاشان نه م ماوه ی جیا کردنه یان زیاد کرد بۆ ۴۰ رۆژ که پی یان دهووت (کیوره نتینا Curantina)، لیرو وه ده بیینن که ئیسلام بنه ماکانی

جیاکردنه‌وی پزشکی (الحجر الصحي) له پیش له‌و‌روپاوه به نزیکی ۷۵۰ سال داناره، که له‌گیلیدا هاندیری به‌هیزیشی هیناره بۆ پایه‌ند یه‌وون پئ‌یه‌وه و جی‌به‌جی کردنی.

Effects of the Black Death

The Black Death, an epidemic of plague in Europe that lasted from 1347 to 1351, resulted in the deaths of almost one quarter of Europe's population. The Black Death was the first in a cycle of plagues in Europe that continued into the 18th century. Shown here, the French city of Marseille is devastated by a later outbreak of plague.

ئه‌وه‌تا دوه‌ینی هه‌ره‌شی گه‌ره ده‌کات له‌و که‌سانه‌ی که گو‌نپرایلی ناکه‌ن و له‌هه‌مان کاتدا به‌لێن ده‌وات به‌وانه‌ی که ئه‌م فرمانانه جی‌به‌جی ده‌که‌ن که پاداشتیکی بی ستوریان هه‌یه له‌ رۆژی دوا‌ییدا، ئه‌و موسولمانه‌ی که ئه‌م فرمانه جی‌به‌جی ده‌کات و شوونی درما‌وی به‌جی ناهیلێت خ‌وای گه‌ره‌ ل‌وی خ‌وش ده‌بێت، و ئه‌گه‌ر به‌و نه‌خ‌وشی به‌مرئت ده‌ک شه‌هید وایه له‌ پینا‌وی خ‌وایدا، چونکه ئه‌و به‌ رۆژی خ‌وی پارێزگاری له‌ هه‌موو موسولمانان کردوه، پینقه‌مبه‌ر (ع‌) ده‌فرمو‌یت: ﴿الطاعونُ شَهِادَةٌ لِّكُلِّ مُسْلِمٍ﴾ اغره‌ البغاري، واته: مردن به‌ تا‌عوون شه‌هادته بۆ هه‌موو موسولمانێک، هه‌روه‌ها ده‌فرمو‌یت: ﴿الْمُطْعُونُ شَهِيدٌ وَالْمُطْرُونُ شَهِيدٌ﴾ اغره‌ البغاري، واته: ئه‌و موسولمانه‌ی به‌ تا‌عوون ده‌مرئت شه‌هیده و ئه‌وه‌شی به‌ سکنیشه ده‌مرئت شه‌هیده.

ئەو نەخۇشى يانەى جياکردنەۋەى نەخۇشى دەۋىت:

مەلھۇمى كۆكردنەۋە و جياکردنەۋەى ئەو كەسانەى كە نەخۇشى درميان ھەيە لە شوئىنىكى تايبەتدا يان (عزل Isolation) زۆر نوئىيە و زانستى پزىشكىى خۇپارنىزى لە رۆزگارى ئەمۇدا پيادەى دەكات، زۆر گەرە و سەرسۇپھىنەرە كە دەبىنن پىغەمبەر (ﷺ) ئاماژەى بەم راستىيە داۋە:

«لە يەككە لە فەرموودەكانى دا دەلەرموئىت: ﴿لَا يُؤْذَنُ مَرْضً عَلَى مُصْحٍ﴾ رواه البخاري ومسلم، واتە: با خاۋەنى ووشترى نەخۇش ئەمان نەھىئىتە سەر ئاۋىك كە ووشترى ساغ ئى دەخۇنەرە، چونكە ئەم تىكەلاۋ بوۋنە دەبىتە ھۇى بلأوبوۋنەرەى لرمى ووشترە نەخۇشەكان بۇ ووشترە ساغەكان، بۇيە پىغەمبەر رىئى لەمە گرتوۋە بەمەبەستى ئەۋەى نەخۇشى بلأونەبىتەرە، و دەبىت ئاژەلى نەخۇش لە ئاژەلى ساغ جيا بگرتەرە، جا ئەگەر ئەمە بۇ ئاژەلى نەخۇش پىۋىست بىت ئەۋا بۇ مرۇۋە زۆر پىۋىستەر و گرنگترە چونكە مرۇۋە لە ھەموو گياندارانى تر لە پىشتەرە و سەرۋەرى ھەمويانە.

ئەم فەرموودەيە نمونەيەكى گەرەى تىرى ئىعجازى زانستىيە لە فەرموودەكانى پىغەمبەر دا (ﷺ)، لەم فەرموودە پىرۇزەۋە چەندىن راستى زانستى گرنگمان بۇ دەرەكەۋىت، كە ھەمويان لەرىى زانستى پزىشكىيەۋە ۋەك راستىيەكى دانپىندانراۋ ۋەرگىراۋن و سەلمىنراۋن، ھەرۋە ھا بۇ يىرۋادەپى موسولماننىش چەندىن سوۋدى ھەيە، لەو سوۋدانە:

۱- ئەو تەننەۋەيە (عدوى) يەى كە پىغەمبەر باسى كىردوۋە لە فەرموودەى (لا عدوى) دا، تەنھا نەخۇشىيە نەگۈنزاۋەكان دەرگىتەرە، كە نابىت ئەۋەندە زىادەۋەى لە ترس ئى بگەين كە ئەم ترسە خۇى بىتت بە نەخۇشىيەكى تر.

۲- پىۋىستىي گىرپانەرەى ھەموو شتىك بۇ خۋاى گەرە، لە دەۋرۋەرنكى پىر لە كوفەر و شىرك و سىچر و جادوۋگەرلى سەردەمى پىغەمبەر (ﷺ)، ھەر بۇيە پىغەمبەر بۇ دەمكوت كىردنى رەشۋكىيەك كە رەخنەى لە ۋوتەكەى پىغەمبەر: (لا غدوى ر لا هامة و لا صفر) گرت و ۋوتى: ئىمە دەبىنن ووشترىكى گەر كە دەچىتە

ناو ووشتری ساغوره هه موویان تووش دھکات، پیڤه مېریش فرمووی: ئەی کئی ئەو ووشترە یەیکەمی تووشکرد؟ ئەمە مانای ئەو یە کە هه موو شتیک بە نەخۆش کەوتنیشەو دەبیئت بگێرینەو بۆ وویستی پەرومردگار، چونکە هیچ ھۆکاریک بەبێ وویستی خودا کارناکات، بۆیە دەبیئت بەردەوام داوای پشتیوانی لەخودای بەدەسلات بکەین.

۳- لەھەمان کاتدا دەبیئت هه موو ھۆکاریکی پیویستیش بگێرینە بەر بۆ جێبەجێ کردنی کارەکانی ژیاومان، کە ئێمە دەزانین نەخۆشی درم دەبیئتە ھۆی تووشبوونی ساغ، بۆیە دەبیئت جیای بکەینەو.

۴- دەبیئت نەخۆشەکانیش رادەدی مەترسی حالەتەکانیان بزانن و نازاری خەلکی نەمدن و نەبێنە ھۆکاری تووشبوونی ھاوولاتیان، لەرئی تیکەلۆ بوونیان لە بازار و شونە گشتی یەکاندا، ناییت لە خواردن و خواردنەوشدا تیکەلۆییان بکەن، ئەمە هه مووی بۆ رێگرتنە لە بلۆبوونەوێ نەخۆشی یە درمەکانی وەک: کۆلیرا، وەناق، گرەنتا، سەحایا، سیل و تەنانت ئینفلوئەنزاش، دەبیئت نەخۆش لە مائەوە ئیسراحت بکات بۆ ئەوێ رێگرتن لە بلۆبوونەوێ نەخۆشی یەکە.

- ھەر لەبارە ی جیاکردنەوێ نەخۆش، لە فرموودە یەکی تردا کە پێشتر باسکرا دەفرمویت: ﴿لَا تَدْعُوا النَّظَرَ إِلَى الْمَجْذُومِ﴾، واتە: نزیککی مرۆفی گول مەکەن بە شیوێەک کە بەردەوام بیان بێنن، ھەر کاتیکیش بێنیتان زۆر سەیریان مەکەن، ئەم ناگادارکردنەوێ یە پیڤە مېر (ﷺ) لە سەیرکردن و تیکەلۆی مرۆفی گول لەبەرئەو یە کە نەخۆشی گولی بە ھۆی تیکەلۆی یەو بەلۆدەبیئتەو، ئەمە هه مووی لەبەر کەمکردنەوێ چانسی بلۆبوونەوێ نەخۆشی یە، لێرەو دگەینە ئەو راستی یە کە جیاکردنەو و عەزلی نەخۆشە درمەکان زەرورەتیکە کە ئیسلام ھانیداو بۆ پاراستنی ژیان، و دوورخستنەوێ زەرەر و ئەو شتانە ی کە روونی ژیان لێڵ دەکەن.

- لە فرموودە یەکی تریشدا دەفرمویت: ﴿إِنَّ مِنَ الْقَرَفِ الثَّلَفَ﴾ رواه احمد و ابوداود و البيهقي، زانا (ابن قتيبة) لە رافە ی ئەم فرموودە یە دەلیت: (الْقَرَف) واتە: نزیک

[illegible]

كۆتايى:

فەرمودەکانی پێغه مەبەر (ﷺ) هەمووی پێرێن لە بابەتی بەسوود و راستیی زانستی که لە روزگاری ئەمڕۆدا زانایان و پزیشکانی سەرسام کردووە، و بووەتە مایەی ریزلێنان و پێزانینیان بە ووتە بە نرخ و درەوشاوانە، ئێمە هەرچەند باسی ئەر فەرمودانە بکەین هەرگیز ناتوانین حەقی خۆیان بدەین و بگەینە مانا قوولە بێ کۆتایی یەکانیان، لە کۆتایی دا دەگەینە ئەوەی که بڵێن: لەبەر ئەوەی ئەر فەرمودانەش هەر وەحشی خودایین، بۆ ئە ئێمە هەمیشە ملکە حەین بوین.

لەرموودەکانی پیغمبەر (ﷺ) سەبارەت بە بابەتی تەننەوێی ئەخۆشی و
هۆکارەکانی خۆپاراستن ئێمان، هەروەها دەربارەی مەترسی ئەخۆشییەکان و
هۆکانی رێگرتن لە بلایوونەوێیان، وەک: ئابلقە و جیاکردنەوێی ئەخۆشەکان،
تیشکێکن لەو دەریا پڕ نوورە، کە وەک باسکرا هەمووی راستیی زانستین و پڕن لە
سوود بۆ هەموو مەزھابە، هەروەها دەستپێشخەری ئیسلام و موسوڵمانانیشمان
بۆ دەردەخەن لە بواری پاراستنی تەندروستی مەزھابەکان و رێگرتن لە
بلایوونەوێی ئەخۆشی دا.

سەرچاوه‌كان:

- ۱- صحيح البخاري، صحيح مسلم.
- ۲- كتيبى: الطب النبوي/ دانراوى: ابن القيم الجوزية.
- ۳- كوفارى (الإعجاز)/ ژماره ۳ (ره‌بيعى دووهمى ۱۴۱۸ك)/ دهرکراوى: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).
- ۴- كوفارى (الإعجاز العلمي)/ ژماره ۴ى سائى (۱۴۲۰ك - ۱۹۹۹ز)/ دهرکراوى: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).
- ۵- الطب الوقائي في الإسلام/ الصيدلي عمر محمود عبدالله/ الموصل ۱۹۹۰.
- ۵- الإعجاز العلمي في القرآن و السنة النبوية/ د. محمد كامل عبدالصمد.
- 6- Davison's Principles & Practice of Medicine\19th Edition 2002\Churchill Livingstone-UK.
- 7- www.tasabeeh.com.

سیستمیکی ھۆرمۆنی

یہ کتری تہ واوکەر

لہ سەرەتای سوورەتی

(مریم) دا

موعجیزەى قورئانى پیرۆز لەو ەدایە کە کتیییکە لە چەند ووتەیک پیکهاتوو، کە بە زمانیکى عەرەبى پەر لە رهوانیئى هاتوو، ئەم ووتانە چەند سیفاتیکیا لەخۆگرتوو کە هیچ کەسێک نەیتوانیوە و ناتوانیئت هاوشیوەیان بەیئیت: ﴿قُلْ لِّ اجْتَمَعَ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً﴾ (الإسراء، ۸۸)، سیفەتى یەگەمى لە بەهیزی زمانهوانى و وردى شیرینی و وتمکانى دایە، هەروەها لە وینهگرتن و پیشاندانى شەپۆلە دەروونى یەگا و بارەکانى ژيانى خەلکى بەشیوەیەکی گونجاو و نموونەیی لەگەڵ یاساکانى زما و نەحو و صرف و رهوانیئى زمانى عەرەبى دا، ئەمە لە رووى زمانهوانى یەو و سیفەتى دووم بریتى یە لە ناوەرۆکى ئەم ووتانە، کە بەشیوەیەکی لیکۆلینەویم هەموو لقەکانى زانستە مەرفەئەتى یەکانى لەخۆگرتوو و سەلماندوویەتى کە ناگادارى یەکی قوولێ هەيە لە هەر یەکیک لەو لقانەدا، سەبارەت بە وردەکارى یەکانى زانستە گەردوونى یەکانیش تەنها ئیشارەتى پێداون.

مەبەست لەم ئامارە پێدانە ئەوە نى یە کە مەزۆ هەموو وردەکارى یەکان، نەینى یەکانى ئەو زانستانە بزانیت لە قورئانى پیرۆزەو، بەلکو تەنها ئەوەیە کە بۆیان روون ببیتەو و گومانیان لەو ەدا نەیتیت کە سەرچاوەى ئەم زانیاریانە، ئەو قورئانى پیرۆز بریتى یە لەو کەسەى کە بەدیھێنەر و ناگادارى هەموو زانستەکان و نەینى یەکانیانە، چونکە ئەو زانیاریانەى کە باسى کردوون مەحاڵ بوو لەو سەردەمەدا کەس بیزانیت، تەنانەت پیغمبەرىش (ﷺ)، ئەگەر وەحم نەبوايە: ﴿وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحَنَا مَنْ أَمَرْنَا مَا كُنْتَ تَفْعَلُ مَا الْكِتَابُ وَ لَا الْإِيمَانُ وَ لَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا يَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَ إِلَيْكَ تُنْهَدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (الشورى، ۵۲) لێرەو دەیت کەسانى خاوەن ئینصاف دان بە راستیى و گەورەیی ئەم پەيامەد بنین کە تارۆژى دوايى و رۆژ لەدواى رۆژ موعجیزەکانى ئاشکرا دەین و هەگیر کۆن نابیت، ئەم دان پێدانەشیان رەنگ بداتەو لە کردارىاندا و ببەنە شوێز کەوتە یەکی ئەم رووناکی و رێگا راستە.

له‌م باسه‌ماندا ده‌چیته خزمه‌تی گه‌نجینه‌یه‌ك له‌ ده‌ربیره‌ قورئانی‌یه‌كان، كه‌ گه‌ل جوانیی شیوازی ده‌ربیرین و ره‌وانیژی بی‌هاوتادا، باسی بابیه‌تیکی ووردی نستیی ده‌كات كه‌ په‌یوه‌نده به‌ بابیه‌تیکی پزیشکیی زۆر هه‌ستیار و تازه‌ ئێزداوه‌ هه‌یه له‌ رۆژگاری نه‌مۆماندا، شه‌وش سیستمی ده‌ماری هۆرمۆنی‌یه‌ Neuro Endocrinal System) له‌ له‌شی مرقّدا، نه‌م بابیه‌ته به‌شینوازیکی یك و پینکی سه‌رسوپه‌ینه‌ر له‌ نایه‌ته‌كانی سه‌ره‌تای سووره‌تی (مریم) دا هاتوه‌، ه‌ ده‌فه‌رموئیت:

﴿كِهِمَص{١} ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا{٢} إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا{٣} قَالَ يَا إِلَهِي وَهْنُ الْعِظَمِ مِنِّي وَاشْتَغَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا{٤} وَإِنِّي بِفَتْهِ الْمَوَالِي مِنَ وَرَثَتِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِن لَّدُنْكَ وَلِيًّا{٥} يَرْسِي وَبِثُّ مِنْ آلٍ يَقُوبُ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا{٦} يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ جَعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا{٧} قَالَ رَبُّ أَلَيْ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ لَفْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِشْيًا{٨}﴾، واته^{*}: باسی رحمه‌تی خواتان بۆ ده‌كه‌ین له‌گه‌ل ده‌كه‌ریای به‌نده‌ی دا، كاتیك به‌ بی‌ده‌نگی و به‌ نه‌هینی له‌خودا پارایه‌وه، ووتی: خودایه‌ من ئینسکم لاواز بووه‌ و سه‌رم به‌ سپی‌یه‌تی گه‌ری گرتوه‌ و هه‌یج كاتیك من ه‌ داواکردن و ئومید بوون به‌ رحمه‌تی تۆ كافه‌ نه‌بووم و تۆش وه‌لامت داومه‌توه‌، ن ده‌ترسم له‌ دوا‌ی من خه‌لكی بن‌ریز ببنه‌ پێشه‌وا‌ی خه‌لك و خه‌زانه‌كه‌شم نه‌زۆكه‌ ویه‌ خودایه‌ منداڵیكی صالحم له‌لایه‌ن خۆتوه‌ پێ‌بده‌، بۆ شه‌وی بیته‌ میراتگری یقه‌مه‌برایه‌تی و زانیاری من و نه‌وه‌ی یه‌عقوب، و خودایه‌ بیکه‌ره‌ كه‌سینك كه‌ خۆت اشان به‌نده‌مکانیشت ئی‌ی رازی‌ن له‌ دین و ره‌وشتی دا، شه‌ی زه‌كه‌ریا ئی‌مه‌ مرده‌ت بن‌ده‌ه‌ین كه‌ منداڵیك ده‌ه‌ینی ناوی (یه‌حیا) یه‌ كه‌ هه‌یج كه‌سینك پێش شه‌م شه‌و ساوه‌ی نه‌بووه‌ و له‌میش نه‌چووه‌، زه‌كه‌ریا (له‌ گه‌رمه‌ی خۆشی دا و به‌ سه‌رسوپه‌مانه‌وه‌!!) ووتی: خودایه‌ من چۆن منداڵم ده‌بیته‌ كه‌ خه‌زانه‌كه‌م نه‌زۆكه‌ و

^{*} بۆ روون کردنه‌وه‌ی زیاتری ته‌فسیری نایه‌ته‌كان به‌وه‌: تفسیر القرآن العظیم لابن کثیر/ سورة مریم.

خوښم گه یشتوومه ته نهو په پری پیری (که له ش و نیسکه کانم لاولز بوون و ووشک بوونه توه)!! پاشان په رومردگار له رئی مه لانیسکه توه وه لامي دایه وه: ﴿قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾ (مریم: ۹۱) واته: خواي گه ووه لهرموویه تی هم کرداری دروست کردنی نهو په له توه له لای شو زور ناسانه، وهك چوڼ سره تا توښی دروست کرد له سکی دایکتدا که هیچ نه بویت.

هم هشت نایه ته به په کوه باسی پینج نیشانه ده که له پیاروا رووده دن که هر نیشانه به کیان په یومندی به پسپوړی به کی پزیشکی تایبه تی یوه هیه:

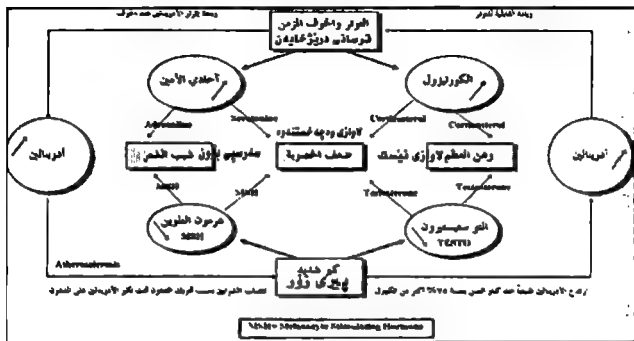
۱- لاوازیوونی نیسکه گان (وهن العظام): نه مه په یوه ندی به پسپوړی نیسک وشکاوی یوه (Orthopedics) هیه.

۲- سر سپی بوون (شیب الرأس): په یوه ندی به پسپوړی پسته وه (Dermatology) هیه.

۳- ترسان (الخوف): په یوه ندی به زانستی دمار و دروونه وه (Neurology & Psychology) هیه.

۴- لاوازی وچه خسته وه (ضعف الخصوبة): په یوه ندی به زانستی نه زوکی یوه (Fertility) هیه.

۵- پیری زور (الکبر الشديد): په یوه ندی به زانستی پرناسی یوه (Geriatrics) هیه.

په یوه ندی هاو به شی نیوان پینج نیشانه که ی سهره تای سوور هتی (مریم)

+ لێره دا پرسیارێك دیته مێشكمانه وه دهریاره ی كۆبوونه وه ی ئهم نیشانانه له سهره تای سووره تی (مریم) دا؟ و ئایا بۆ تهنها ئهم نیشانانه ی پیری باس كراون له ناو دهیان نیشانه ی تر كه له كاتی پیریوونی مرۆڤدا دهردهكهون؟ ئایا ئهم نیشانانه به تایبه تی په یوه ندی یه كی زانستی له نێوانیاندا ههیه كه له یه كه یه كی پزیشکی رێك و پێكدا كۆیان كاتهره؟

- بۆ وهلامی ئهم پرسیارانه دهلێن: بهلێ، ئهم نیشانانه كه به تایبه تی باس كراون به یه كه وه حیکمه تیکی گهره ی تێدایه كه تهنها خۆای گهره به تهواوه تی ده یزانیت، و ئێمهش له رۆژگاری ئهمرۆدا و به هۆی ئهو زانستانه ی له سهر وه ئاماره مان پێدا، و ههروهها به یارمه تی زانستی كار ئهمدا مرانی یان فیسسیۆلۆژی (علم الفسلجة Physiology) یه وه گهیشووینه ته راستی به زانستی یهكان له م باره یه وه.

لێكۆلینه وه ی نیشانه پزیشکی یه كانی سهره تای سووره تی (مریم) :

ئهو نیشانه پزیشکی یانه له وانه یه به سهر هه موو مرۆڤێكدا بێت و تایبه ت نی به ته نیا زه كهریا پێغه مبه ره وه (سه لامی خودای ئێبیت)، هه موو مرۆڤێك كه ده چێته ته مه نه ره سكا لای لاوازی ئێسكه كانی و سه رسپی بوون دهكات و توانای وه چه خستنه وه ی كه م ده بێته وه، ههروهها ترسیش دا یه ده گرێت له مردن (كه چه ن دین هۆكاری هه یه)، ده بێن لێره دا هۆكاری ترسی زه كهریا پێغه مبه ریتی بوو له ئه گهری به ردهوام نه بوونی بانگه وازه كهی و شلۆق بوونی باری خێزانه كهی، ئه گهر كو پێكی نه بێت پاش خۆی به و كارانه هه ستیت، ئهو زه حمه ت و به خشی نه ی خوداش بۆ زه كهریا بریتی بوو له موعجیزه یهك، چونكه مندا ل بوون و وه چه خستنه وه له گه ل پیری زۆری خۆی و نه زۆکی خێزانه كهی دا نا گونجیت له گه ل باری ئاسایی باوی خه لکی دا، چونكه وه چه خستنه وه له گه ل ئهو نیشانانه (ئێسك لاوازی، سه رسپی بوون، نه زۆکی، ترسان و پیری زۆر) زۆر زه حمه ته و مه حاله، ئهم نیشانانه تایبه ت نین به پێغه مبه رانه وه و تووشی خه لكانی تریش ده بن بۆیه ئێمه به گشتی وهك چه ند نیشانه یه كی پزیشکی باسیان ده كه یین كه به یاسایه كی رێك و پێك و ووردی له شی مرۆڤ به رێوه ده چن.

۱- پیری زور (الشيخوخة):

مرؤة له ژيانی دا به چهند قوناغیکدا دهرات، وهك خودا دههرومونت: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ لَرَابٍ ثُمَّ مِنْ لُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عِلْقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لَتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يَتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ وَلِتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ (احقاف: ۱۶)، ئەم قوناغانه هەر له کۆریههوه له سکی دایکیدا دهرست پین دهکات، پاشان له دایک بوون و مندالی و دوا یی گهنجیتی و له کۆتایی دا پیربوون و پاشانیش مردن، قوناغی پیری کۆتایی قوناغەکانی ژيانه و بریتی به له قوناغی چوونه دواوهی هه موو چالاکی یهکانی لهش و دهرکهوتنی عهیب و نوقسانی له توانای کۆنهنامه جیاوازهکانی لهشدا، لهگهل شهوشدا که تا ئیستا له روی زانستی یهوه به تهواوهتی هۆکاره راستهوخۆکانی پیربوون نهزانراوه به لام چهن دین پیردۆز و روونکردنهوه دانراون، لهو روونکردنهوه پهسه ندرکراوه:

کهلهکه بوونی عهیب و نوقسانی لهسهر ئاستی ماددهی بۆماوهی که ترشه لۆکه ناوکی یهکانه (الاحماض الغویه DNA) له ناوکی خانه دا ده بیته هۆی بن توانایی خانه کان له دروست کردنی پڕۆتینی ساغ و بن عهیب (ئهم پڕۆتینانه یه که ی سهرمکین له بریوه بردنی چالاکی یهکانی لهش به شیوه یهکی ریک و پیک)، به هۆی ئەمهوه ئەم پڕۆتینانه ناتوانن کارهکانیان به ریک و پیک له ناو لهشدا نه انجام بدن و ئەمه ده بیته هۆی دهرکهوتنی نیشانهکانی پیری.

له لایهکی تهرهه توێژینهوهکان لهم بواره دا گه یشتوونه ته شهوهی که:

پهگه بهره لاكان (الجدور الحرة Free Radicals) که چهند مادده یهکی ژمهراوین بۆ لهش و له نهجای زینده چالاکی یهکانهوه پهیدا ده بن، بهرپرسن لهو ژمهراوهی که له خانهکاندا رووده بدن و ده بنه هۆی پیری، لهگهل ئەمانه شدا رهقبوونی دیواری خوێن بهرمان (ههستوور بوونی دیواری لولهکانی خوین به هۆی نیهستنی چهوری له ژێر ناویوشی دیوارهکانیاندا) ده بنه هۆی که میی گه یشتنی خۆراک و ئۆکسیجن بۆ شانه و خانه جیاوازهکانی لهش به تایبهتی مێشک که ده بیته هۆی پووکانهوهی به هیواشی، و پاشان دهرکهوتنی نیشانهکانی پیری.

نیشانه‌گانی پیریون:

هوک بینیمان پیری قوناغی‌کی ناسایی‌یه له ژیاند، که تئیدا چالاک‌یه‌کانی سیستمه‌کانی له‌ش ده‌چنه دواوه و گورجی‌یان نامینیت، پیری خوی جی‌اوازه له‌و نه‌خوشیانه‌ی تئیدا رووده‌دن، له نیشانه‌گانی پیریون:

لاوازی له: بینین و بیستن و بیره‌اتنه‌وه و ماسولکه‌کانی له‌شد، هه‌روها که‌م نوستن، له‌رژین، چرچ بوونی پیست و لاوازی ئیسکه‌کان و سه‌رسپی بوون.

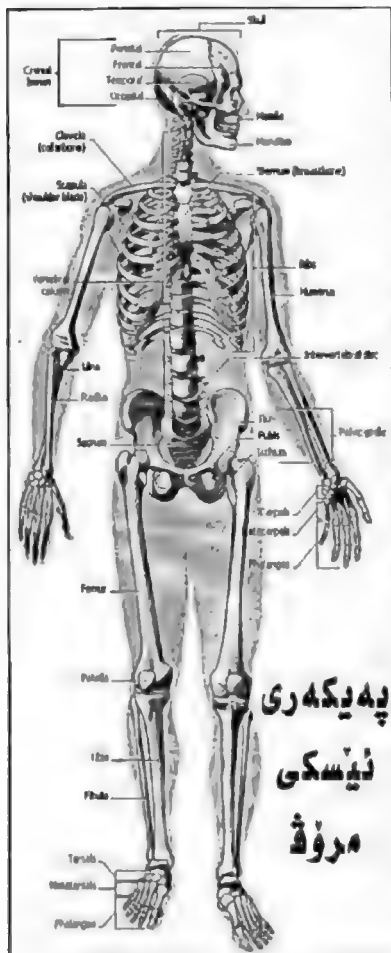
ئیمه‌ تهرکیز ده‌خینه‌ سه‌ر شه‌و دوو نیشانه‌یه‌ی کۆتایی و په‌یوه‌ندی‌یان به‌ نیشانه‌یه‌کی ته‌روه که‌ له‌ویش که‌متوانایی وه‌چه‌خستنه‌ویه له‌ مرۆفی پیردا، هه‌روها لینگۆلینه‌وه ده‌که‌ین له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی: لاوازی ئیسکه‌کان و سه‌رسپی بوون و پیری زۆر و ترسان له‌گه‌ل که‌متوانایی مندالبوون و نه‌زۆکی‌دا.

۲- لاوازی ئیسکه‌کان (وَهْنُ الْعِظَامِ):

لاوازی ئیسکه‌کان به‌وه‌ پیناسه‌ ده‌کریت که‌ بریتی‌یه له‌ نوقسانی‌یه‌کی به‌رچاو له‌ بری مادده‌ی ئیسکی له‌ له‌شی مرۆفدا، له‌گه‌ل شه‌وه‌شدا که‌ بری مادده‌ی ئیسکی ده‌گاته‌ زۆرترین ریزه‌ی له‌ سه‌ره‌تای پیردا، به‌لام دابه‌زیفی شه‌م ریزه‌یه‌ له‌م کاته‌وه ده‌ست پین‌ده‌کات (دوا‌ی ته‌مه‌نی ۴۰ سا‌لی)، ئیسکه‌کان به‌شیکی زیندووی گرنگی له‌شن که‌ کرداره‌کانی بنیاتنانی ئیسک {به‌هۆی خانه‌ بنیاتنه‌ره‌کانی ئیسکه‌وه (Osteoblasts)} و رووخانی ئیسک {به‌هۆی خانه‌ خۆره‌کانی ئیسکه‌وه (Osteoclasts)} به‌ به‌رده‌وامی تئیاندا رووده‌دات، نه‌گه‌ر بێتو کرداری رووخان و نه‌مانی ئیسک زیاتر ببیست له‌ کرداری دروست کردنی ئیسک شه‌وا لیره‌وه که‌مبوونه‌وه رووده‌دات له‌ بری مادده‌ی ئیسکی‌دا.

په‌یوه‌ندی ئیوان پیری و لاوازی‌بوونی ئیسکه‌کان:

لاواز بوونی ئیسک له‌ پیری‌دا ده‌گه‌رته‌وه‌ بۆ که‌م بوونه‌وه‌ی چالاک‌ی خانه‌ بنیاتنه‌ره‌کانی ئیسک (Osteoblasts)، هه‌روها که‌میی له‌ ئیتامین (D) له‌ پیری‌دا، که‌ شه‌مه‌ش ده‌بیته‌ هۆی که‌مبوونه‌وه‌ی مرژی کانه‌زای کالسیۆم له‌ ریحۆله‌کانه‌وه و که‌میی ریزه‌که‌ی له‌خویندا، شه‌مه‌ش ده‌بیته‌ هۆکاری زیاده‌بوونی

پەيدىگەرى ئىنسىكى مەۋقە

ھۆرمۇنى پارائىپارائىد
(Parathyroid Hormone)
لە رۇتۇسى ھاپىيى
دەرەقى يەنە
(Parathyroid Gland).

ئەم ھۆرمۇنى كاردەكتە
سەر ئىسكەكان و دەپنە ھۆى
زىادەبۇنى كودارى تىگىشكان و
كەمبۇنەۋى رۇتۇسى ماددەى
ئىنسىكى، لە پىاۋدا ھۆكارىكى
زىاتر ھەيە بۇ كەمبۇنەۋى
ماددەى ئىنسىكى، ئەۋىش
ھۆرمۇنى نۇرۇنە پىان
تىستۇستېرونە

(Testosterone)، ئەم
ھۆرمۇنى كاردەكتە پەيدىگەرى
پۇرەتپانەى ھەيە و چالاكى
خانە بىتاتنەركەكانى ئىنسىك
زىادەكتە، كاردەكتە پەيدەكەى
نەۋەندەى كاردەكتە پەيدەكەى
نەۋەندەى ھۆرمۇنى
كورتىزون (Cortisone)
دەپنەكە چالاكى خانە
بىتاتنەركەكان كەم دەكتە، لە
مەۋقەسى ئاساسىدا
ھاۋىنىگە پەك ھەيە لەكارى ئەم
دور ھۆرمۇنىدا.

چالاكى جنسى و ھۆرمۆنى تىستوستىرون له پىرىدا كەم دەپىتەو و دەپىتە ھۆى تىكچوونى ھاوسەنگىيەكە، و زال بوونى كارى كۆرتىزۇن كە چالاكى خانە بىياتنەركان كەمدەكاتەو، لىزەو خانە خۆرەكان (Osteoclasts) چالاكتەر دەبن و بە بەردەوامى ئىسك دادەخورتىن، بەبن ئەوئى ئەو ئىسكە داخوواو جئى بگىرئەو بە ئىسكى نوئى له رئى خانە بىياتنەركانەو، چونكە ئەمان چالاكىيان كۆپو بەھۆى ئەمانى تىستوستىرون و كارىگىرى كۆرتىزۇنەو.

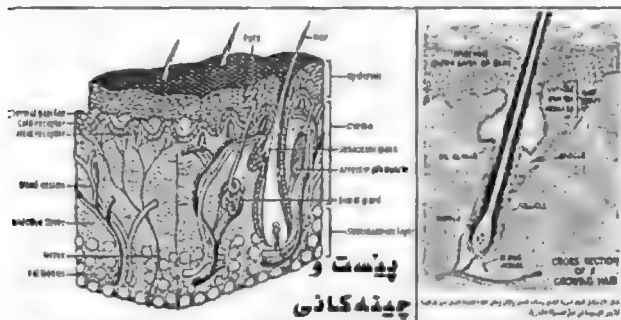
پەيوەندىيى ئىوان ترس و لاوازى ئىسك؛

ترسانى بەردەوام و كارىگەر حالەتىكى ھەژان دروست دەكات كە دەپىتە ھۆى روودانى چەندىن گۆپانكارى لە لەشدا، لەو گۆپانكارىيانە برىتىيە لە زياتر رۆاندى ھۆرمۆنى كۆرتىزۇن لە كۆيرەپۇننى سەر گورچيلەو، رادەئى ئەم رۆاندى لە حالەتى ترس و دلەراوكتى زۆر و توقىندا ئەومندە زۆر دەپىتە وەك ھاوشىوئى رۆاندى ئىدىت لە حالەتى وەرەسى رۆننى سەر گورچيلەدا، وەك باسماىن كۆر بەھۆى كارىگىرى كۆرتىزۇنەو بىياتنەئى ئىسك دەورەستىت لەگەل بەردەوام بوونى تىكشكانىدا، ئەم حالەتە راستەوانە دەپىتە لەگەل رادەئى رۆاندى ھۆرمۆنى كۆرتىزۇندا، سەرەنجامى گشتى ئەم پروساىنە لاواز بوونى ئىسكەكانە.

۲- سەرسىپى بوون (الشىب)؛

برىتىيە لە سىپى بوونى رەنگى مووەكان بەھۆى لەدەستدانى ماددە رەنگ كەرەكەيەو، ئەم ماددە رەنگكەرە لە چىنى ناوەرپاستى ئەو سى چىنى خانە ووشكەرەبوو (يان كىراتىنىيەدايە) كە مووى ئىپىك دىت لەسەر رووى لەشەو، سەرچاوى ئەم ماددە رەنگكەرە لەو خانە رەنگىيانەوئىيە (كە پىيان دەورترىت ميلانوسايت Melanocytes) و دەكەوئە بىكى سەلكى مووەكەو (كە رەگى مووەكەيە)، ئەم خانانە ماددە رەنگىيانە ميلانىن (Melanin) دەگۆرتىزەو بۇ خانە كىراتىنىيەكان لە پىست و موودا، لە خوار ئەم سەلكى مووانەو چەندىن موولوولەي خوون و كۆتاسى دەمار و گورزى كۆلاچىن ھەيە لە پال خانە رەنگكەرەكاندا.

لەسەر ڕووی پێست زیاتر لە ۲ ملیار خانەی رەنگکەر (Melanocytes) ھەیە کێشی ئەو خانانە پێکھەر بریتی یە لە (اگرام) و وادەیی چڕییان ۱۵۶۰ خانەییە ھەموو میلیمەتر سێ جاییەک لە پێست، ئەم رێژە و چڕییە نەگۆڕە یۆ ھەم رەگزمەکان و تیرمەکانی مرۆڤ، جیاوازی رەنگیان تەنیا لە چڕی ئەم ماددە رەنگکەر (Melanin) میلانینیە لەناو ھەر خانەییەکی میلانۆسایتدا.

پەڕەئەلی ئێوان پیری و سەرپەس بوون

قا مرۆڤ بە تەمەندا بچیت نیشانەی پیری زیاتر لە سەری دا ھەردەکەوێت وورە وورە قوژی سەری سەپی دەبێت، ھەندێ کەس کە دەگاتە تەمەنی ۵۰ سە ۵۰٪ی زیاتری سەری سەپی دەبێت، لەگەڵ کەمبوونەوی ماددەی رەنگکەر لەگا بەرەوپێش چوونی تەمەندا، بە ھێواشیش چالاکی ئەنژیی ئایرۆکسین لەناو خا رەنگ کەرمەکاندا کەم دەگات، و ھەروەھا خانە رەنگکەرەکان یان میلانۆسایتەکا خۆشیان ژمارەیان کەمەدەبێتەر، ئەویش بە رێژەی ٪۱ یۆ ھەموو سالیەک.

چالاکی خانە رەنگکەرەکان لەژێر کۆتێزۆلی ھۆرمۆنیکی تایبەتی دایە کە کوێ ژێنی ژێرەیشک دەری دەدات، و بە ھۆرمۆنی چالاک کەری خانە رەنگ کەرەکا (Melanocyte Stimulating Hormone یان MSH) ناسراوە، گوماز تێدانی یە لەگەڵ بەرەوپێش چوونی تەمەندا پێژاندنی ھۆرمۆنی (MSH)

که مدهکات و دهیته هوی که مپوونی ژماره‌ی خانه رنگ که ره‌کانی پیست و خاوبوونی چالاکی‌یان، پاشان دهرکه‌وتنی سپیتی له مووی سردا.

په‌یوه‌ندی نیوان ترسان و سرسپی بوون:

ژانراوه که غم و دل‌پراوکی درژخایه‌ن سمری مرؤه‌سپی دهکات، تاقی کردنه‌مکانیش په‌یوه‌ندی کۆنه‌ندامی ده‌ماریی خۆنه‌وویستی به‌سۆز (Sympathetic Nervous System) یان سه‌له‌ماندوه له‌گه‌ل دیارده‌ی سرسپی بوون، چالاکی زیاده‌بووی ئەم کۆنه‌ندامه له‌کاتی هه‌لچوونه‌کاندا ده‌یته هوی سرسپی بوون، ژانا لورنەر (Learner) تیپینی ئەوه‌ی کرد که ئەو شوێنانه‌ی پیستی سەر که په‌یوه‌ندی ئەم سیستهمی ژنده‌پررنت درمنگتر سپی‌ده‌بن، ژانا (شارتون) و هاوه‌له‌کانیشی گه‌یشتنه هه‌مان ئەنجام له تاقی کردنه‌ره‌کانیاندا، ئاشکرایه که گرفته‌دروونی‌یه ئالۆزه‌کانیش ده‌بنه هوی زۆر خیراتر دهرکه‌وتنی سپیتی له‌سردا، ئەمە ئەوه‌یه که قورئان به‌دهسته‌واژه‌ی (وَاشْتَقَلَ الرَّأْسُ شَيْتًا) واته (سەر گری گرتوه به‌سپیتی) دهری‌بریه‌وه.

ژانا (لورنەر) گه‌یشتۆته ئەو باوه‌ری که له‌ده‌ستدانی ره‌نگی قر‌به‌هوی ژه‌هراوی بوونی خانه‌کانی ره‌نگکهری پیسته‌وه ده‌ییت به‌ماده‌یه‌کی ژه‌هراوی بۆ ئەو خانانه، که له سیستمی ده‌ماریی به‌سۆزه‌وه دهرده‌درنت له نزیک ئەو خانانه‌وه، ئەم ماده‌یه‌ش بریتی‌یه له ئەدرینالین (Adrenaline)، که بریتی‌یه له یه‌کیک له زۆرتین دهر‌پراوه‌کان له کاتی هه‌لچوونه‌دروونی‌یه‌کاندا، به‌تایبه‌تی دل‌پراوکی زۆر.

٤- لاوازی وه‌چه‌خستنه‌وه (ضعف الخصوبة)؛

به‌هیزی وه‌چه‌خستنه‌وه له پیاودا له روه‌ی بایۆلۆجی‌یه‌وه خۆی له دروست کردنی تۆو (سپێرم) دا ده‌بینیت‌وه له‌گونه‌کاندا، گون له پیاودا پێک هاتوون له لوله‌پنجاوپنچه سپێرمی‌یه‌کان: که خانه سپێرمی‌یه سهره‌تایی‌یه‌کانی تێدا‌یه، ئەم خانانه وورده وورده گه‌شه ده‌کەن له‌ناو ئەو لولانه‌دا و پێده‌گەن و دهرده‌په‌رته‌ دهره‌وه، پێکهینه‌ری دووه‌می لوله سپێرمی‌یه‌کان بریتی‌یه له شانه نیوه‌نده‌کان

(پان شانه به ستره گان) له نښوان خانۀ سپيرمي به کاندۀ، له ناو شم شانه اند خانۀ کاني لايديگ (Interstitial Cells of Leydig) هه يه، که هله ده ستې ب رږاندني هورموني نږونه (تيسټوسټيرون)، که کار ده کاته ستر کرداري گه شه کړدني خانۀ سپيرمي به کان، نعریش به کار گيری بؤ سر چاند خانۀ يکی ناو پو شم لووله سپيرمي به کان که پښيان دهور تر ټر خانۀ کاني سترتول (Sertoli cells) که رولنکی سره کی له پښ گه ياندني سپيرمه کاندۀ هه يه، له هه مان کاتۀ خانۀ کان سترتول پښوستی يان به هورمونيکی تر هه يه بؤ چالاک بوونیان که له رږرميشک رږنډوه دهر دهر ټر و راسته خو ديت بؤ لووله کاني گون، نعریش هورموني چالا کمری رږنډه کاني زاوونځيه (Follicular Stimulating Hormone) يا، (FSH)، هه روه ها رږرميشک رږن هورمونيکی تر دهر ټر ټر که کار گيری بؤ سه خانۀ کاني لايديگ هه يه و هانيان ددهات بؤ دروست کړدني تيسټوسټيرون، شم هورمونه ش بریقي به له (LH) يان (Luteinizing Hormone).

الفصول الرئيسية في خلق الجنين

لا يزل تضرع الأهل
لنفسا حتى يوصلا هذا في
خبريد الفصول الأساسية
لمسألة خلق الجنين والتي
تتضمن منات المراحل.
في حين أن كتبها منذ
1100 عام حده انه خمسة
فصول أساسية.
1. نطفة

2. عضة، وتحت الشبه
العلق... انظر الصورة
ولاخذ كهيئة العلق
بعد الرحم.

3. مضخة، قبل النضام

والنظم.

4. ضلج.

5. الضم.

لقد أصوب العلماء
بالفصول الخمسة من القرآن
بالإسلام ومنهم من جحد
الخلق وهم يعلم.

فإن خلق الجنين، وما لا يزل تضرع الأهل
لنفسا حتى يوصلا هذا في
خبريد الفصول الأساسية
لمسألة خلق الجنين والتي
تتضمن منات المراحل.

پیری و لاواری وەچە خستنهوه:

له نێوان تەمەنی ۲۰ بۆ ۶۰ سالییدا بەرەوپێش چوونی تەمەن کاریگەری یەکی گرنگی دەبێت لەسەر دروست کردنی تۆر لە پیاویدا، لە تەمەنیکی سەر و تێدا توانای وەچە خستنهوه لاواز دەبێت بەهۆی چەندین فاکتەرەوە، پیری تووشی زۆربەی شانەکانی لەش دەبێت، لەوانە ئەو دیوارە تەقەیی چوار دەوری لوولە سپێرمی یەکان دەدات بە شیۆهێک ئەستوور دەبێت کە رێ دەگرت لە چوونی خۆراک لە خۆنەوه بۆ خانە سپێرمی یەکان، و لە هەمان کاتدا چوونی هۆرمۆنەکانیش لە خۆنەوه بۆیان لاواز دەبێت، لەمانەش گرنگتر بریتی یە لە کەمبوونی هۆرمۆنی (تێستۆستیرۆن) و هۆرمۆنیکی تریش کە لە ژێرمیشکە رژێنەوه دێت کە بریتی یە لە هۆرمۆنی چالاک کەری خانە رەنگکەرەکان (MSH) یان هۆرمۆنی رەنگکەر، کە ئەمەیش رۆڵێکی گرنگی هەیە لەم کردارەدا.

کاریگەری کەمبوونی تێستۆستیرۆن:

تیمیکی پزیشکی لە سەنتەری (ماساشوستس)ی ئەمریکی بۆ لیکۆلینەوهی بەتەمەنا چۆرەکان، گەشتە ئەوهی کە کەمبوونی رێژەی تێستۆستیرۆنی سەربەست و ئەوهی کە بەندە بە ئەلبۆمینهوه لە خۆندا سالانە بەرێژەی ۱٪ دادەبەزێت لە نێوان تەمەنی ۴۰ بۆ ۷۰ سالییدا، واتە لە سەر و ۷۰ سالییدا رێژەی تێستۆستیرۆن بە رادەی ۳/۱ دادەبەزێت، لەگەڵ ئەم دابەزینی تێستۆستیرۆنەدا چەندین نیشانەی پزیشکیی پەییدا دەبێت، لەوانە: کەمبوونی رێژەی ماددەی ئیسی و ماسولگەیی، کەمبوونهوهی ئارەزوو بۆ رەگەزی بەرامبەر و دابەزینی چالاکای سیکسی بە رادەی ۳/۲ لە تەمەنی ۷۵ سالییدا، ئەم چۆنە دواوە بەهۆی ئەمانەوه دەبێت:

کەمبوونهوهی ژمارە و چالاکای خانەکانی لایدیگ کە تێستۆستیرۆن بەرەم دینن، بەهۆی کەمبوونی رێژەی هۆرمۆنی (LH) لە ژێرمیشکە رژێنەوه، ئەمیش بەهۆی بەرەوپێش چوونی تەمەنەوه، هەروەها ئەستوور بوونی دیواری لوولە سپێرمی یەکان وەک پێشتر باسکرا.

كارىگەرىي كەمبۇونى ھۇرمۇنى (MSH):

پېشتىر باسماڭ كىرد كە ژىرمىشكە رۇڭىن ھۇرمۇنى (MSH) دەرئىزىت كە دەپتە ھۇي رەنگىكىرىنى پىنىست و قۇڭ كەمبۇونى ئەم ھۇرمۇنە دەپتە ھۇي سىپى بۇونى تووكى سەر لە پىرىدا، ئەمەي سەرسۇپەينەرە ئەم پەيۋەندى يەيە كە لەنيۇان كەمبۇونى ئەم ھۇرمۇنە و لاۋازى ۋەچەخستەنەۋدا ھەيە، باشە چۇن سەرسىپى بۇون لەھەمان كاتدا دەپتە ھۇي لاۋازى لە تۇاناي مىندال خستەنەۋدا؟! با بزانين رۇلى ئەم ھۇرمۇنە چىيە ۋەك زانستى فېسىيۇلۇڭى نۇي بۇي دەرختىۋىن:

ھەردوۋ زانا (كارلا پۋاتنى و جىنى ماش) لە دۋاي تۇيۇنەۋە لەم بۋارەدا دەلېن: خانەكانى لايدىگ لە گۈنى پياۋدا ھۇرمۇنى (MSH) دروست دەكەن ھەروەك رۇڭىنى ژىرمىشك، ئەم ھۇرمۇنە رۇڭىكى گەۋرەي ھەيە لە چالاك كىردىنى خانەكانى سىرتۇلىدا، كە ۋەك پېشتىر باسماڭ كىرد ئەم خانانەي سىرتۇلى بىرىتىن لە كارگە و دايەنى دروست كىردىنى سىپىرمەكان بەھۇي كارىگەرىي ھەردوۋ ھۇرمۇنى تىستۇستىرۇن و (FSH)، ھەروەھا سەلمىنراۋىشە كە بۇونى ھۇرمۇنى (MSH) لە پال خانەكانى سىرتۇلىدا دەپتە ھۇي زىاتىر كىردىنى ۋەلامى ئەم خانانە بۇ ھۇرمۇنى (FSH) و زىاتىر كىردىنى دروستىۋونى سىپىرم لە گۇندا، لىرەۋە گۇنگى ھۇرمۇنى (MSH) مان بۇ دەرەكەۋىت لە دروست كىردىنى سىپىرمدا، ھەر بۇيە كەمبۇونى ئەم ھۇرمۇنە لە پىرىدا دەپتە ھۇي سەرسىپى بۇون و ھەروەھا لاۋازىش لە تۇاناي ۋەچەخستەنەۋدا.

تۇسان و رۇلى لە لاۋاز بۇونى ۋەچەخستەنەۋدا:

تۇيۇكىلى مىشك (Cerebrum) بىرىتىيە لە بەررۇتىرىن دەسەلات لە كۇئەندامى دەماردا، ھەر ئەمە كە كۇتۇرۇلى رۇئاندىنى ھۇرمۇنە جىنسىيەكان دەكات بەھۇي كارىگەرىي لەسەر گەۋرەي ھەمۇو كۇيۇرە رۇئەكانى لەش كە رۇڭىنى ژىرمىشكە (Pituitary Gland)، ژىرمىشكە رۇئىش ۋەك پېشتىر ئامازى پىندرا بەھۇي كارىگەرىي ھەردوۋ ھۇرمۇنى (FSH) و (LH) كە دەرئىزىت كۇتۇرۇلى بەرەمەيناننى سىپىرم دەكات لە گۇندا. ھەلچۇون و تىكچۇونە دەرۋونىيەكان

كارىگەرىي راستەوخۇيان دەپىت بۇ سىر تونۇڭلى مىشك و كەمكردنەۋەي چالاكى يەكانى، لىرەۋە و بە زنجىرە ئەم كارىگەرىيە دانەبەزىت بۇ كەم كىرەنەۋەي چالاكى ژۇرمىشكە رۇتۇن، و لە كۇتايىدا بۇ كارگەي دروست كىردنى سىپىرمەكان لە گوندا و دەپىتە ھۇي كەمبونى دروستبونى سىپىرم.

لە لايەكى ترەۋە بىنراۋە كە ترس و دلەراۋكى دەپىتە ھۇي كەلەكە بونى ماددەيەكى زىانەبخش بۇ دروستبونى سىپىرم، ئەرىش ماددەي سىرۇتۇنىنە (Serotonin) لە لوولە سىپىرمى يەكانى گوندا، و دەپىتە ھۇي كارىگەرىيەكى نىگەتۇفانە بۇ سىر لوولە سىپىرمى يەكان و كەمبونەۋەي رىژەي دروست كىردنى تۇو لە پىاۋدا.

ھەرۋەھا سەلمىنراۋە كە ھەندىك لەو نەخۇشانەي توۋشى كەم بەرھەمپىنانى سىپىرم بون رىژەيەكى بەرز لەم ماددەي سىرۇتۇنىنەيان ھەيە، لە تونۇزىنەۋەيەكى تردا كە لەسەر ئەو كەسانە كرا كە چاۋەپىيى ھوكمى لە سىدلەرەران بون بىنرا كە بە راددەيەكى ژۇر دروستبونى سىپىرم تىيائندا ھاتوۋەتە دواۋە تا راددەي ۋەستانى تەۋا، ئەۋىش بە ھۇي كارىگەرىي ترسەۋە، لە نمونەيەكى تردا كە لە روى پزىشكى يەرە تۇمار كراۋە پىاۋىك لەگەل برايەكىدا توۋشى كارەساتىكى سەيارە بون، ئەۋە بوۋ يەكىكىيان لە رووداۋەكەدا گىيانى لەدەستدا، پاش دوو مانگ لە روودانى ئەم كارەساتە شىكارى شلەي سىپىرمى ئەۋەكەسەي مابوۋ كەمبونىكى سەيرى نىشاندا لە ژمارەي تۆۋەكانىدا كە لە ۲۰مىليۇن لە پىنش رووداۋەكەۋە دابەزىبوۋ بۇ تەنھا ۱۰مىليۇن لە يەك سانتىمەتر سىنجاۋا لە دواي رووداۋەكە، لەم نمونەيەدا بەلگەيەكى ئاشكرا ھەيە لەسەر كارىگەرىي ئەۋە داپروخانەي كە تىكچوۋنى دەروۋنى سەخت دروستى دىكات لەسەر تواناي ۋەچەخستەۋە لە پىاۋدا.

لەگەل زىادبونى سىرۇتۇن لە گونەكاندا، بەرزىبونەۋەي رىژەي ھۇمۇنىكى ترىش كە (كۇرتىزۇن) لە كاتى ترسدا كاردەكاتە سىر كەمكردنەۋەي بەرھەم ھىنانى خانە سىپىرمى يەكان، تاقى كىردنەۋەكان سەلماندوۋيانە كە ئەگەر بىرى

۲۰مىللىگرام لە كۆرتىزۇن بىدرىت بە كەسىك بۇ ماۋەى ۱۴ھفتە دەيىتە ھۆى دابەزىنىكى مەترسىدار لە رادەى بەرھەمەنئانى سىپىرم، ئەۋەش زانراۋە كە دلەراۋكى ئەگەر درىزخايەن و بەھىز بىت ئەۋەندە كۆرتىزۇن دروست دەكات بە رادەيەك لە ئاستى بەرھەمەنئانى كۆرتىزۇن لە ۋەرمەى رىزنى سەر گورچىلەش زىاتر دەيىت.

۵- پەيوەندى ھاۋىەشى ئىۋان ترس و يىرىى؛

ترسان مړۇۋ پىردەكات؛

ترسانى زۆر و درىزخايەن لە رۋاندىنى چەندىن ھۆرمۇن زىاد دەكات لە لەشدا لەرانە ھۆرمۇنى ئەدرىنئالېن، تويژىنەۋەكان سەلماندوويانە كە زىادبوۋنى ئەدرىنئالېن دەيىتە ھۆى بەرز بوۋنى ئاستى كۆلىستروۆ و پەيدابوۋنى نىشانەكانى رەقبوۋنى خويىنەرەكان، ئەمە روۋدەدات لەكاتى دابارىنى مەترسىيە ماددىيەكاندا، چۈنكە ئەدرىنئالېن رىزەى شەكر و چەۋرى لە خويىندا بەرز دەكاتەرە، بۇ ئەۋەى لەكاتى ئەۋ پىۋىستىيە لەشىيەدا سەرف بىكرىت، چۈنكە چالاكى لەش چەندجارە دەيىتەرە.

بەلام لەلەيكى ترەرە لەكاتى زوربەى قەيرانە دەروۋنىيەكاندا پىۋىست بەر روبەرۋو بوۋنەرە و ئەركە جەستەيىيە ناكات كە لەش خۆى بۇ ئامادە دەكات، لىزەرە ئەۋ چەۋرىيە زىادەيى لەم خۇئامادە كىردانەرە دروست دەيىت لە دىۋارى لوۋلەكانى خويىندا دەنىشيت و چىيىكى كۆلىستروۆ دروست دەكەن، ئەم چىيە بە كەلەكەبوۋنى بەردەۋامى چەۋرى تىرەى دىۋارى لوۋلەكانى خويىن تەسك دەكاتەرە و دەيىتە ھۆى ئەچۋونى خۇراك و ئۇكسىجىن بۇ شانەكانى دۋاى و دەۋروبەرى ئەم شوۋنى نىشتەن، لىزەرە ئەم شانە دەپۋىكىنەرە و ھالەتەك دروست دەكات پىۋى دەۋورتىت رەقبوۋنى خويىنەرەكان، تويژىنەۋەكان سەلماندوويانە كە دلەراۋكى و دوۋدلى دەروۋنى دەيىتە ھۆى زىادبوۋنى جۇرئىكى تايبەت لە چەۋرى لە خويىندا پىۋى دەۋورتىت (Very Low Density Lipoprotein) يان (VLDL) ئەمىش دەيىتە ھۆى زىادكىردنى كۆلىستروۆ و پاشان نىشتەنى لە دىۋارى

خوښبهره كاندا، له گڼ نه وده شدا كه نه خوښى ره قبوونى خوښبهره كان هوكارى سهره كى برتۍ به له چوون به ته مهنه، به لام بينراوه كه هوكارى په یدا بوونى له ته مهنى كى گه نچتردا برتۍ به له دوودلى و دلپاو كى له گڼ خوارده مهنى چهور و كه مجوولان و چنه د فاكترى كى تر، كه واته پومان دهر كهوت كه ترسان و دلپاو كى مرؤه زووتر پيرده كات له رۍ كى كردارى ره قبوونى خوښبهره كان وه.

پيربوون ترس زيات ده كات؛

له لايه كى تره وه تويزينه وه كان له سهر مرؤه به ته مهنه ناسايى په كان دهر يان خستوه كه رڼه په كى زياتر له نه درينالين له له شياندا د پيژنت به به راورد له گڼ كه ساني گهنچ، هم زياته په ده كات ۷۵٪، كه رڼه په كى بهر چاوه نه گهر بزانتين رڼه ۴۰٪ زياته له راده دى ناسايى له نه درينالين كارده كات سهر چالاكى به ناسايى په كانى له ش، هم زياد بوونى نه درينالينه به هوى بارى كى قه لقي و دلپاو كى نو نه به، به لام هر نه ميشه كه وا ده كات مرؤى پير زياتر دوو چارى هه لچونه دهر وونى په كانى وه ك ترس ببيت، چونكه ده بيته هوى هه ستيا ركردنى سيستمى دهرارى به سوز تيا ياندا ب هه لچوون و تيكچوونى دهر وونى، نه مهنه هر به هوى زياد بوونى نه درينالينه وه به.

ليتره وه په يوه ندى هاو به شى دلپاو كى و ترسانمان له گڼ پيربووندا ب دهرده كه مونت، كه چوون كارده كمه سهر يه كترى و هوكارى دروست بوونى يه كترين، چونكه نه گهر بيتو ترسان بيته هوى زو پيربوون، پيربوون خوښى چانسى توو شبوون به ترس و دلپاو كى زياتر ده كات، و هم دوانه بهر دهرام يه كترى گهرم ده كن و ههر ديو لايان بهر وه زياد بوون دهر وون، كه واته كارگرى هم دوانه له سهر يه كتر وه باز نه په كى داخراوى ليديت كه بهر دهرام هوكارى دروست بوونى يه كترين.

پوختەى ھاۋا ناھەنگى ھۆرمۇنى لە سەرەتاي سوورەتى (مەرىم) دا :

ئە پىنج نىشانەيەى لە سەرەتاي سوورەتى (مەرىم) دا ھاۋا ۋە كە بىرىتىن لاۋازى ئىسك، سەرسىپى بوون، ترسان، پىرىسى زۆر و لاۋازى ۋە چەخستەنە بىرىتىن لە پايسەكانى پەيوەندىيەكى ھۆرمۇنى يەككەرى تەۋاككەر، ئەم روونكەرەۋى ئەۋەيە كە بۇ ئەم نىشانانە بە تايبەتى باس كرارون لەناۋ ھەم نىشانەكانى چوون بەتەمەندا، ئەۋىش بەھۇى ئەم پەيوەندىيەى كە بەيەگيانە دەبەستىتەرە لە يەكەيەكى لۆژىكى و پەر لە چىكەمەندا، ئەمەش پوختەى ئە پەيوەندىيەيە:

لە سەرەتاي دوعاكەى زەكەرىا پىغەمبەردا باسى لاۋازى ئىسك و پاش سەرسىپى بوون و دوايى ترسان كرارە، لەرووى زانستىيەۋە لاۋازى ئىسك لەكا: ترساندا روودەدات بەھۇى زىادىبوونى ھۆرمۇنى كۆرتىزۆن كە لە كاتى دلەپراۋكى بەردەۋامدا بەزىدەيىتەرە، ھەرۋەھا كۆرتىزۆن دەيىتەرە ھۇى لاۋازى لە ۋە چەخستەنەۋەدا، سەبارەت بە سەرسىپى بوونى خىزرا كە روودەدات و ئەۋەى: قورئان باسى لىۋە كرەۋە بە گەرتىبەر بوون (وَاشْتَلِ الرَّأْسَ شَيْئًا) كە ھىچ شىئە ۋەك سووتانى گەرتك خىزراترىيە لەبەر چاۋدا، ئەم سەرسىپى بوونەش بەھۇ قەلەقىيەۋە روودەدات، كە دەيىتەرە ھۇى رۋاندىنى ماددەيەكى زىانبەخش بە خا، رەنگكەرەكانى پىست و قر، كە ماددەى ئەدرىنالىنە لە كۆتايىيە دەمارىيەكا: سىستىمى دەمارى بەسۆزەرە لە نرىك رەگى موۋەكاندا، ھەر لە حالەتى قەلەقى ماددەيەكى زىانبەخشى تر بەلام زىاتر بۇ سىپىرمى پىۋا دەرئىزىت كە ئەۋەى ماددەى سىرۋوتۇنىتە.

كەۋاتە سەرەنجامى كۆتايى دلەپراۋكى بىرىتىيە لە زىاتر رۋاندىنى ھەر س ھۆرمۇنى: كۆرتىزۆن، ئەدرىنالىن و سىرۋوتۇن، لەلايەكى ترەرە و بەھۇى چوۋ تەمەنەرە كەمكرەنلىكى زۆر لە رۋاندىنى ھەردوۋ ھۆرمۇنى تىستۇستېرۆن ھۆرمۇنى ھاندانى رەنگكرەن (MSH) دا روودەدات، كە لەگەل زىاتر رۋاندى ماددە زىانبەخشەكاندا ھەمويان بەيەكەرە كارەكەنە سەر سىپىرمەكان و زىان !

هۆرمۇنى (MSH) لە ژۇرمىشكە رزۇن و گونەكاندا و زىادبوونى دوومادەدى تا ئەمىن كە ئەدرىنالىنە لە قز و پىنستدا و سىرۇتۇنىنە لە گوندا.

لەلایەكى ترموۋە ھەرىكە لە ترسان و پىرىسى كار لەيەك دەكەن و يەكتى بە ئاراستەى زىادبوون ژۆردەكەن، كە دەبىتتە ھۆى چەندجار بوونى شۆنئەوارەكانىا كە برىتىن لە: سەرسەپى بوون و لاۋازى ئىسك، ھەر كاتىكىش ئەم دوو نىشاۋە ئاشكرايە (سپىتى سەر و لاۋازى ئىسك كە پشت دەچەمىنئەتەرە) زىاتر دەرگەوتز ئەمە بەلگەيە لەسەر ئەوۋى كە نىشاۋە شارراۋە سەرمەكى يەكە كە برىتى يە لە كەمتوانايى ۋەچەخستەنە ۋە بەرھەمەينانى سپىرم بەرە ۋە خراپتر رۇيشتوۋە.

لېرەۋە دەبىنن كە سەرمەتاي سوورەتى (مىرم) چەند موعجىزەيەكى زۆ گەرەى لەخۇگرتوۋە: ھەر لەجوانى و كورتى و پىر مانايى دەستەۋازمەكى ووردى ۋەسەفەكەى بە شىۋازىكى زۆر رەۋانئىز، پاشان لە سەروۋى ھەموۋىە بوونى پەيوەندىيەكى زانستى وورد لە نىۋانىاندا.

باشە كىن دەتوانىت ئەم ۋەسەفە پىر لە رەۋانئىزى و زانستى يە بكات تەنە خوداي پەروردگار نەبىت!! ئەم ئايەتەنە چەند زانىارىيەكەن لەخۇگرتوۋە كە لە پىنش ۱۴سەدە لەمەۋپىش لەسەردەمى ھاتتە خوارەۋەى قورئاندا و لە نىۋەدەرگەيەكى بىباندا ۋەك راستىيەكى بىن گومان داۋىتى بەگوئى خەلكى دا!!

بەئى تەنەا خوداي تەك و تەنەا و دانا و زانايە بە ھەموو نەينىيەكانە بوونەرە و مەۋزە، ھەر ئەۋە كە تواناي ۋەچەخستەنە لە مەۋزەدا و لاۋاز بوونە بەپىنى چەند ياسايەك دانائە، كە خۆى وويستى لىبوۋە، و ھەر ئەۋىشە بەر شىۋە بەلاغىيە ئامازەى بەر ياسايانە داۋە لە سەرمەتاي سوورەتى (مىرم) دا، ئەمەش بەر ئەۋەيە كە ئىمە لەم سەردەمەماندا بىزانن كە ناساتوانن پىنش زانىارىيا قورئانىيەكان بەدەينەۋە بە زانستە گەردوونىيەكانمان، بەلام ئىمە تەنەا پاشەر ھەلىكى زۆر كە عەقلەكان و ئامىزە زانستىيە ووردەكان رۇليان تىدا بىنيۋە ئىنج بە ھەندىك لەر زانىارىيانە و ئامازە زانستىيانە گەيشتوۋىن، كە ئەمانەيش تەنەا خۋاي گەرە رىنى پىداۋىن بىدۆزىنەۋە، بەراستى پەروردگار جوانى فەرەۋە:

﴿سُئِرَ بِهِمْ آيَاتُنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ
أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾ (فصلت: ٥٣).

سەرچاوهكان:

- ١- تفسیر القرآن العظیم / الإمام إسماعیل ابن کثیر / دار الكتاب العربي - بیروت.
- ٢- گوشتاری (الإعجاز) / ژماره ٣ (رهیبعی دووه می ١٤١٨ک) / دمرکراوی: (هیئة الإعجاز العلمي فی القرآن والسنة).

3- Review of Medical Physiology - William F. Ganong - eighthteenth Edition - 1997.

4- Clinical Review - Androgens in the Angina male\ A. Vermeulen - Endocrinology Magazine - 1991.

چەند نموونەيەك لە
ئىعجازى زانستىي پزىشكىي
لە سوننەتى پىرۆزى
پىيغەمبەر (ﷺ)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين (محمد)
و على آله و صحبه و أمته أجمعين

پیشہ کی:

نامادہ بھوانی بہرینز^{*}

سہرہ تا لہکانگای دلمانہرہ و بہناوی دہستہی بالای ناوندی کوردستان بؤ
نیعجازی زانستی لہ قورٹان و سوفنہ تدا بہ خیرہاتنیکی گہرمی بہرینزان دہکین،
ہیوادارین نهم ہاتنہ تان لہم مانگہدا^{**} کہ یادیکی زور پیرۆزی تیدایہ بیئتہ مایہی
خیر و بہرہکەت و خووشی بؤ ہەموو لایہکمان.

پہرہردگار وەك پیغہمبہرانی پینشوو پیغہمبہری خۆمانی ناردورہ، تارہکو
رینوما ییکہری مروژہکان بیئت: ﴿وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ﴾ (الرعد: ۷)، بؤ ہەموو خەلکی
سەر زہوی، بؤ مروژہکان بەگشتی، بؤ نەوہی خەلکی لہ ژانیاندا بہ پئی
لہرمانہکانی خودا رەفتار بکەن و تووشی سەرگەردانی نەبن و ژانی خۆیان و
خەلکانی تریش تال و ناخووش نەکەن.

ناردنی پیغہمبەر (ﷺ) منہ تیک و (فضل) یکی گہورہی پہرہردگارہ، خوای
پہرہردگار منہت بہ سەر نیماندارانہوہ دہکات و دہفەر مویت: ﴿لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ
وَ الْحِكْمَةَ وَ إِن كَانُوا مِن قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ (ال عمران: ۱۶۸)، واتہ: خودا منہت
بہ سەر نیمانداراندا دہکات چونکہ نیعمہ تیکی زور گہورہی پئی بہ خشیون، کہ ہەر
لہ خۆیان (واتہ مروژہ) پیغہمبہرکی بؤ ناردوون کہ رینوما ییکہریان بیئت،

* نەم بابەتہ بہ سیمینارێک پێشکەش کرا رۆژی ۲۰۰۲/۶/۷ لہ مۆلی مەزنیل میر، لہ ژێر ناوئێشان: چەند
نەوونە پەک لہ نیعجازی زانستی پزیشکی لہ سوننەتی پیرۆزی پیغہمبەردا، کہ لہ لایەن: ناوہندی کوردستان
بۆ نیعجازی زانستی لہ قورٹان و سوننەتدا بۆ نووسەر ساز کرا بوو.

** نەم سیمینارہ لہ مانگی لہدیک بھوونی پیغہمبەردا (ﷺ) (مانگی ربیع الاول) پێشکەش کرا.

پەروەردىگار بۇ ئەۋەدى راستى ئەۋەد بىسەلمىنىت كە ئەم پىغەمبەرە لەلايەن خواۋە
 ھاتوۋە چەندىن بەلگەى پىنداۋە، و گەۋرەترىن بەلگەى كە تا رۇژى دوايى
 دەمىنىتەۋە بىرىتىيە لە قورئانى پىرۋز و ھەرموۋە پىرۋزەكانى، كە ھەرموۋەكانى
 پىغەمبەرىش (ﷺ) بەھەمان شىۋە بىرىتىيە لە ۋەجى لەلايەن خوداۋە و
 پىغەمبەر (ﷺ) لەخۇبەۋە نەيوتوۋە: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾
 (النجم: ۲-۴).

بە تىپەربوۋى رۇژگارەكان مۇۋەككەن بۇيان ھەركەتوۋە و ھەرمەكەۋىت كە ئەم
 پەيامە پىرۋزە لەلايەن خوداۋە بۇمۇۋەكان ھاتوۋە، ئىعجازى زانستى لە قورئان و
 سونئەتدا گەۋرەترىن سەلمىنەرى ئەم راستىيە و بەلگەيەكى زۆر رۇشنە لەم
 رۇژگارەماندا لەسەر راستى پەيامى پىغەمبەر (ﷺ).

لە رۇژگارى ئەمۇۋەماندا كە كۇفر و ئىلحاد جىھانى داگرتوۋە ئىمەى موسۇلمان
 دەبىت بزانىن چۆن خەلكانى ئەمۇۋە دەۋىنەن و بەزمانى سەردەم گەلتوگۇ بەكىن كە
 بىگومان سەردەمى ئەمۇۋە سەردەمى پىشكەۋتنى زانستى و تەكئۇلۇزىيە، ئىمەش
 ھەۋل دەدەين كە بەزمانى ئەمۇۋە قەسە لەگەل خەلكدە بەكىن و لەھەمان كاتدا
 بىرۋاۋەپى خۇمان پەتۋەتر بەكىن.

ئەو سەردەمەى پىغەمبەرى تىندا نىردرا سەردەمى تارىكىي و جەھل و نەلامى
 بو، نەزانى و جەھل و نەخوئىندەۋارى ھەموو دونىيائى داگرتىۋو، مۇۋەكان
 بىرۋاۋەپىكى زۆر سەرەتايىيان ھەبو لە ھەموو بۋارەكانى ژياندا، بۇنمۇنە:
 كاتىك كە مانگ دەگىرا خەلك دەيانۇت ئەۋە ئەزىدەپايەك لە ئاسماندا ھەيە كە مانگ
 وورە وورە دەخوات و بەوشىۋەيە بچوۋكى دەكاتەۋە تاۋەكو ديارنامىنىت، يان
 لە بارەى زەۋىيەۋە دەيانۇت زەۋى تەختە و لەسەر پىشتى گايەكە كە ئەم گايەش
 لەسەر ماسىيەكى گەۋرەيە و ئەم ماسىيەش لەسەر دەريايەك راۋەستقاۋە.

ئەمانە بىرىتىبوون لە بىرۋوچوۋنى خەلكانى ئەو سەردەمەى پىغەمبەرى تىندا
 نىردرا، بەلام كاتىك كە قورئانى پىرۋز ھاتە خولرەۋە و چەندىن ئىشارەت و
 ئامازەى سەرسۈپەنەرى تىنداۋو بۇ زۆرىك لە راستىيە زانستىيەكان لە

ناسۆکانی گەردوون و لە لەشی مرقیشدا، تەنەت زانایانی موسولمانیش ا
 سەردەمەدا لە بەرامبەر ئەم فەرموودانەدا سەرسام بوون، و نەیان دەزانی چ
 بتوانن بە تەواوەتی رافە (تفسیری) بکەن، و لەزۆر شوێندا دەیانووت (الله ورسە
 اعلم بمراده) واتە: خوا و پیغمبەری خوا باشتر دەزانن کە واتای تەواوەتی
 فەرموودانە چییە، لەهەمان کاتدا باوەری تەواویان پێی هەبوو چونکە (یقین
 تەواویان هەبوو کە لەلایەن خوداوە ئەم قورئان و سوننەتە پیرۆزە هاتوو.

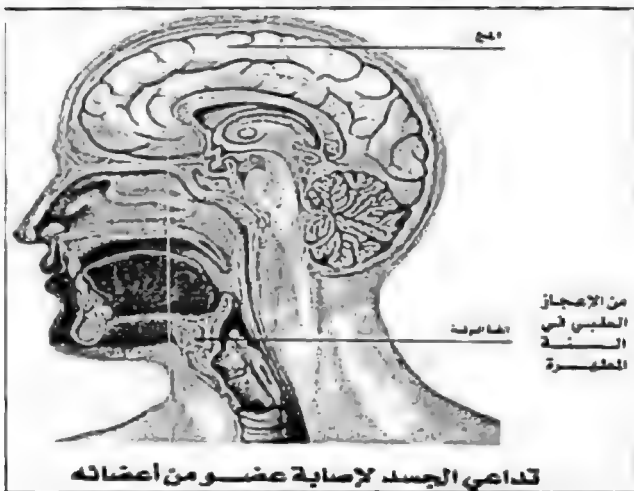
بەلام لە پۆزگاری ئەمڕۆدا پاش ئەو پیشکەوتنە بێ ئەندازەیە زانسان
 تەکنۆلۆژیا مانا و رافەیی تەواوەتی ئەو فەرموودانە بۆ ئێمە دەرکەوتوون، کە خ
 لەخۆیدا سەلمێنەری راستی ئەو فەرموودانەیە و موعجیزەیەکی بێ هاوتای
 گەڕەبی قورئان و سوننەت دەردەخات.

پیغمبەر (ﷺ) خۆی نەخوێندەوار بوو و لەناو گەلیکی نەخوێندەواردا هاتو
 ﴿هُوَ الَّذِي بَشَّرَ فِي الْآخِرِينَ رَسُولًا مِنْهُمْ﴾ (الجمعة ٢١)، لەناو رۆژگارێکی تاریکستا
 کە هیچ جۆرە پیشکەوتنێکی زانستی و تەکنۆلۆژی ئەروەتی نەبوو کاتەدا نەبو
 لەلای هیچ میلیتەتێکی ئەو سەردەمە تاوەکو خەلکی بێلێن کە پیغمبەر (ﷺ)
 لەوانە ئەم ووتانەیی وەرگرتوو یان خۆی دایناو.

هەروەها با بزانی کە سوننەتی پیرۆزیش لە پلەیی قورئاندا، ئەوەتا پیغمب
 (ﷺ) خۆی دەفەرمووت: ﴿أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ وَمِثْلَهُ﴾ رواه احمد والطبراني والشوكان
 قال المبارکفوري في التبعة: هو حديث صحيح، واتە: من قورئان و هاوتایەکی قورئانی
 پێدراو کە سوننەتی خۆمە، کەواتە فەرموودەکان و سوننەتی پیغمبەریش (ﷺ)
 هەر نیگایە و لەلایەن خواوەیە و ئەو قورئان ئێمە سەیری دەکەین.

بەڕێزان با ئێستەش دەست پێ بکەین بە باسکردنی چەند نمونەیە
 ئیجازی پزیشکی لە سوننەتی پیغمبەردا، نمونەیەیکەمان بریتیە ا
 دیاردەیەکی لەشی مرقە کە لە فەرموودەیەکی پیغمبەردا (ﷺ) ناماژەیی بۆ هاتو
 کە ئەویش بریتیە لە:

دياردهی سکاڻا و که له کومه کی له له شی مړوندا:

دقی فرموده وکان:

- عن النعمان بن بشير رضي الله عنهما قال: قال رسول الله (ﷺ): ﴿مثل المؤمن في توادمه و تراجمه و تعاطفهم مثل الجسد الواحد إذا اشتكى منه عضو تداعى له سائر الجسد بالسهر و الحمى﴾ رواه مسلم.

- و لفظ البخاري: ﴿ترى المؤمن في تراجمه و توادمه و تعاطفهم كمثل الجسد إذا اشتكى عضوا تداعى له سائر جسده بالسهر و الحمى﴾.

- و رواية الإمام أحمد: ﴿مثل المؤمن في توادمه و تعاطفهم و تراجمه مثل الجسد إذا اشتكى منه شيء تداعى له سائر الجسد بالسهر و الحمى﴾.

مانای فرموده که: نوعمانی کوپی بشیر که هاوہ لیک پیغمبر بووه بومان دهگیریتوره که پیغمبر (ﷺ) فرموده تی: نمونهی نیمانداران له خوشه ریستی

و بەزەيى و ھاوسۇزىيان بۇ يەكتىرى وەكو نمونەى لەشىك وایە، كاتى
ئەندامىكى ئەو لەشە تووشى زەرەرىك دەيىت و سكالادەكات، و ھەم
ئەندامەكانى لەش بە گشتى گەلەكۆمەكى بۆدەكن و يارمەتى دەدن و ھەم
لەش تووشى شەونخوونى و خەوزپان و تا دەيىت.

پىنەمبەر (ﷺ) لەم فەرمودەيەدا باسى برايەتى و تەبايى و يەكپىزى ن
موسولمانان دەكات، كە دەيىت چۆن پەن لە نىوان يەكتىرىدا، و بۇ ئەوئەى لەم بابە
تېيگەين نمونەيەكمان لە لەشى خۇماندا بۇ دىئىتەو، ئەويش نمونەى لەش
مروۇفە بە گشتى و چى تىيدا روودەدات كاتىك كە ئەندامىكى تووشى زەرەرى
دەيىت، بۇمان باس دەكات كە لەم كاتەدا ھەموو لەش تووشى شەونخوونى و
دەيىت لە پىناوى ئەم ئەندامەدا و ئەم حالەتە كۆتايى نايەت تاوەكو ئەو ئەندامە
نارەحەتى يەكەى چارەسەر دەكرىت.

ئەم فەرمودە پىمۆزە چەند نمونەيەكى زۆر گەرەى لەخۇگرتووە، كە لە س
روودە موعجىزەيە: ئىعجازى زمانەوانى و رەوانبىرى و ئىعجازى زانستەم
ئىعجازى زمانەوانى و رەوانبىرى لەو روودەيە كە ئەم فەرمودەيە چە،
ووشەيەكى زۆر گونجاوى بەكار ھىناوہ بۇ وەسف كردنى ئەم دياردەيەى لەش
مروۇف، بە تايبەتى فرمانەكانى (اشتكى، تداعى).

ئەگەر بىت و لەزمانى عەرەبىدا بگەرپن ئەوا پىويستىمان بە چەندىن فرما
دەيىت بۇ جىگرتنەوئەى ئەم دوو ووشەيە، ھەرەوا بە چەند ووشەيەكى كا
بابەتۇك روون دەكاتەو كە بە چەند كىتېيەك نەيىت ناتوانرىت باس بكرىت ك
ئەويش بنەماكانى يەكپىزى و برايەتى و تەبايى موسولمانانە، بەكارھىناز
نمونەيەك لە لەشى خۇماندا تىگەيشتنى ئەم دياردەيە و ماناى فەرمودەكەما
زۆر بۇ ئاسان دەكات، چونكە ھىچ كەسنىكى يە لە ئىمە كە تووشى نارەحەت
نەبوو بىت لە ئەندامىكىدا، تەنانت بۇ نمونە كە بركىك چوو بىت بە دەستمان
لە ئەنجامى ئەمە ئازار و ئاوسان و ھەركردن و ھەستكردىكى گشتى لە ھەمو
لەشدا بە ئازار و نارەحەتى رووىداوہ.

تا ئىستا موسولمانان مانا ئاشكرا و ظاهرى يەكەى تىگە يىشتىبۇون، بەلام لە ھەمان كاتدا ھەرموودە پىرۆزەكە ئامازە يەكەى سەرسوپھىنەرى تىدايە بۇ ديار دە يەك كە لە لەشى مرقۇدا بوودەدات، لە رۆزگارى ئەمپۇدا و لەژىر روشنائى زانستى نوۋدا بۇمان بوون بوودەتوھ.

لەمپۇدا زانستىكى تاييەت پەيدا بووھ كە باس لە كار و ئەركى ئەندامەكانى لەشى مرقۇدەكەت كە ئەویش زانستى كار ئەندامزانىيە (علم الفسلجە - Physiology) كە ئىستا لە پاش ۱۸سەدە بەسەر ووتنى ئەم ھەرموودە يەدا بۇمان دەرەكتوھ كە ئەم ھەرموودە يە چ ئامازە يەكەى زانستى ووردى تىدايە.

روون كەردنە ھەى زانستى:

لە ھەرموودەكەوھ بۇمان دەرەكەوئىت كە ئەگەر ئەندامىكى لەشى مرقۇدە تووشى زەرەر بېئىت، سەرەتا ئەو ئەندامە خۇى سكالاً دەكەت كە دەرەمروئىت (اشتكى)، لە زمانى ەمرەبىدا ئەم وشەيە بەم مانايە دئىت: (اشتكى: هو إظهار مابك من مكروه لو مرض للجبهة التي تظن انها تتحكم بمجريات الأمور وتملك الإمكانيات لإنقاذ الشاكى). واتە: دەرەخستنى ھەر زەرەرنىك يان نەخۇشى يەكت بۇ ئەو لايەنەى كە دەزانىت كۆنترۆلى چارەنوروس و كارەكانتى لە دەستدايە و تواناى ھەيە كە لەو زەرەرە رزگارت بكات.

پاك و بىگەردى بۇ پەرورەدگار و پىقەمبەرە راستگۇكەى، زانستى فېسىپۇلۇژى نوۋى ئەمپۇ چەندىن زانبارى زۆر سەرسوپھىنەرى بۇ دۇزىيەنەتوھ سەبارەت بە كارلىكەكانى لەش بەرامبەر بە مەترسىيە جۇزاو جۇرەكان، و رۇنگاكانى بەرگىرى و ھەلام دانەوھ لە بەرامبەر ئەم مەترسىيەنەدا، ھەروھە ئەو راستىيەى بۇ سەلماندووين كە ھەر ئەندامىكى لەشى مرقۇدە كە تووشى زەرەرنىك يان نەخۇشى يەك دەبئىت، سەرەتا ئەو ئەندامە چەند ھەلامىكى دەبئىت و چەند ئىشاراتنىك دەنيرىت كە خۇى لەخۇىدا برىقىيە لە سكالاكەردن، كەواتە زانستى ئەمپۇ بۇى سەلماندووين كە ئەم ھەرموودە يە ۱۰۰٪ بەووردى باسى ئەم بەسەرەتەى بۇ كەردووين لە لەشى مرقۇدا، ئىمە لە باس كەردنى ئەم بابەتەدا لە

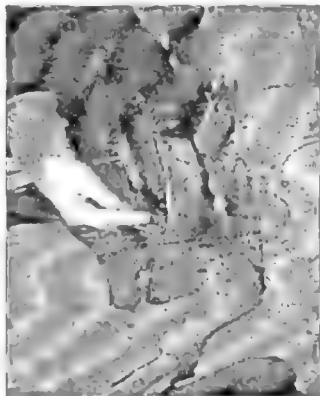
رووی زانستی یوه پشست
د بهستین به چاند کتینیکس
ماسراوی زانستی کارنده اندامزانی
(فیسولوزی).

د بهسا نیتستا بچینه نیو
ورده کاری بابه ته کوه:

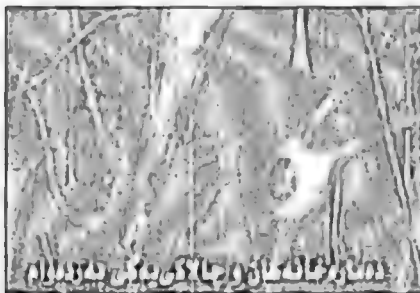
زانستی لیسولوزی بومان
باس دهکات که له کاتی تووش

بوونی هر بهشینک یان نه د ایتکی له شی مروا به زهره رنک، له وانه: برینداری
سووتان، شکاری، ته نانه که پرکینکیش دهچیت به له شماندا، یان تووش بوونی
به نه خوشی به، له و سهره تا له شویننه که تووشی له و زیانه هاتووه و له امر
خوی ده بیت، و سه نتره کونترول کردنی هه موو چالاکی به کانی له شی لی ناگادار
دهکاتوه که میشکی مروا، له به بریتی به له سکاآ کردن، میشکی مروا فیش
و له امری خوی ده بیت بو ناگادار کردنه و هه موو له شی بو به هانا چوونی له و
نه د اینه، دیاره له به سکاآ کردن و
به هانا چوونه راسته وانه دهگونجیت
له گه له واده ی له و زیانه ی که رووی
د اوه، شینه لیره د باسی برینداری
دهکین و هکو نمونه به یو له و
زمانه ی که تووشی له شی ده بیت.

سهره تای له سکاآ به شوینی
برینداره و دهست پین دهکات، به هوی
بران و بریندار بوونی ماسولکه و
لووله خوینه کان و پچرانی ورده
دهماره کان، له شوینی برینداری یوه

چەند ئىشارەت و تەزۋىيەكى دەمارى دەردەچىت بۇ لايىھە جىاوازەكانى لەش، لەگەل روودانى چەندىن گۆپانكارى و كارلىكى كىمىيائى (ئەمانە لە راستىدا ھاۋارى سكالاكردىن)، كەۋاتە بە گشتى ھەر شۇنىكى موزۇكە توۋشى بىرىندارى دەمىت، لە شۇنى بىرىندارى يەكەدا چەند چالاكى يەك و ۋەلامىك روودەدات بۇ ئەم زەرەرە، كە بە زارارەۋى زانستى پزىشكى ئەمەزۇ پىۋى دەۋورتىت ۋەلامى دەمارى و كىمىيائى (Neuro - Endocrinal Response)، ئەم ۋەلامانە دەپنە ھۋى روودانى گۆپانكارى لە زىندە چالاكى يەكانى لەشدا (Metabolic activities)، ئەنجامى گشتى ئەم چالاكى يانە بىرىتى يە لە ناگادار كوردەۋى چەند سىمتىرىكى تايىبەتى لە مىشكدا بۇ يارمەتى دانى ئەندامى بىرىندار، كە خۇۋى لەخۇۋىدا ئەم چالاكى يانە بىرىتى يە لە سكالاكردىن، چۈنكە ۋەك ۋوتمان سكالاكردىن بۇ لايىھەنىك دەپىت كە بزانىت دەتوانىت بە ھاناتەرە پىت و لە تواناىدا ھەيە چارەسەرى كىشەكەى بۇ پكات.

دەمارە مىشكى
مىزۇلىش كەۋەرەترىن
دەسەلاتە لە لەشدا و
كۆتۈرۈلى ھەمور
چالاكى يەكانى دەكات،
لەرەرە مىشك ھەمور
ئەندامەكانى لەش ناگادار
دەكاتەرە، و بە تايىبەتى

گۆپانكارى سىۋست دەپىت لە كارى گورچىلەكان و كۆنەندامى ھەناسە و دل و سوۋپانى خۇۋىن و ھەرەھا كۆنەندامى بەرگرى لەش (Immunity System)، كە سەرەنجامى ئەم چالاكى يانە بىرىتى يە لە ئاراستە كوردى ھەمور تواناكانى لەش بۇ ھەستان بە چالاكى يەكى بەكۆمەل بۇ يارمەتى ئەندامى بىرىندار، و سارنژ كوردى بىرىن و ئارەجەتى يەكەى.

نیشاره‌تەکانی (سکالای) ئەندامی بیریندار:

شهادتی بریندار

کہ نالی یہ کہہ: خوین

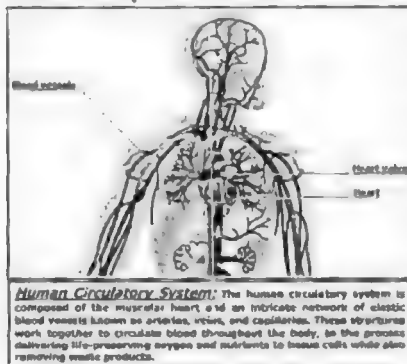
بہاریوں:

هینلکاری ژماره (۱)

Neuro endocrinal response

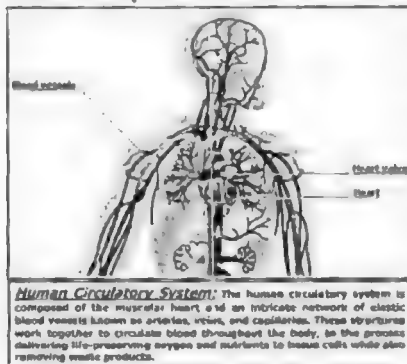

ئەمە دەيىمىزكى ھۆي ئاگاڧار كوردنەھۆي كۆتايى يە دەمارى يە ھەستە ۋە رەڭگان بۇ دايەزىنى فشارى خويۇن، ۋەك: (Baro Receptors & Mechano Receptors) كە لەئاۋ دۇن ۋ خويۇن بىرە گەۋرەڭانى لەشدا ھەن، ئەم كۆتايى يە دەمارى يانەش ھەلدەستىن بە ئاردنى ئىشارات ۋ تەزۋى دەمارى بۇ ئاگاڧار كوردنەھۆي چەند سەنتىمىتىكى مېشك لە ئاۋچەي (Hypothalamus) لە مېشكدا لەر بىرىندارى يە ۋ دايەزىنى فشارى خويۇن، ئەم سەنتىمىتىرەنەي مېشك بىرىتىن لە بىنگەي سەرەكى بۇ ۋەرگرتن ۋ ھەست كوردن يە ئىشاراتە جۇزۋا جۇزۋانەي كە دۋاي بىرىندار بۈۈن ۋ تەخۇشكەۋتن دەرەچىن، بەلام با بزانىن ھەر لە شوپىنى بىرىندار خۇيىدا چەند جالاكى يەك روۋدەدات بۇ راگرتىنى ئەم خويۇن بىرموۋنە:

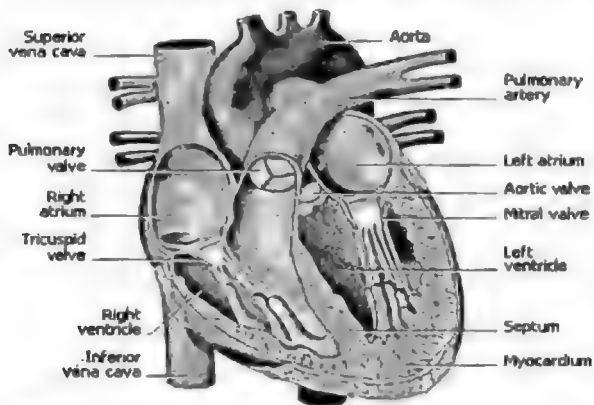
خونین ممین (که به شینگن له پښکاته کاسی پلازمای خونین) به تایبته می مادده می فایبرینوژن که دمکونریت بو فایبرین (Fibrinogen → Fibrin)، نم کرداران به به که هوی دروست بوونی خونین ممین له شونینی برینداری دا، و وستاندنن خونین بریوونه که، هر وه ها شانه به ستره کان له و شونیندا چالاک و دین به به سستی دوست کردن به سارنژ کردنده می شو برینداری به، له لایه می

ئەمە دەپتە ھۆي ئاگادار كوردنەھۆي كۆتايى يە دەمارى يە ھەستە ۋە رەگان بۇ داپەزىنى فشارى خويۇن، ۋەك: (Baro Receptors & Mechano Receptors) كە لەئاو دل و خويۇن بىرە گەۋرەگانى لەشدا ھەن، ئەم كۆتايى يە دەمارى يانەش ھەلدەستىن بە ئاردنى ئىشارات و تەزۋى دەمارى بۇ ئاگادار كوردنەھۆي چەند سەنتىمىتىكى مېشك لە ئاۋچەي (Hypothalamus) لە مېشكدا لەر بىرىندارى يە و داپەزىنى فشارى خويۇن، ئەم سەنتىمىتىكى مېشك بىرىتىن لە بىنگەي سەركى بۇ ۋەرگرتن و ھەست كوردن يە ئىشاراتە جۇزائۇرئانەي كە دۋاي بىرىندار بۈۈن و تەخۇشكەۋتن دەردەچىن، بەلام با بزانىن ھەر لە شوپىنى بىرىندار خۇيىدا چەند جالاكى يەك روۋدەات بۇ راگرتىنى ئەم خويۇن بىرموۋنە:

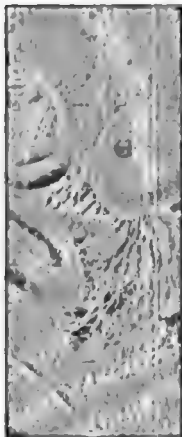
خونین ممین (که به شینگن له پښکاته کاسی پلازمای خونین) به تایبته می مادده می فایبرینوژن که دمکونریت بو فایبرین (Fibrinogen → Fibrin)، نم کرداران به به کمره دجه هوی دروست بوونی خونین ممین له شونینی برینداری دا، و وستاندنی خونین بریوونه که، هر وه ها شانه به ستره کان له و شونیندا چالاک دهم به به سستی دوست کردن به سارنژ کردنده می شو برینداری به، له لایه می

تەرەۋە ئەم كىرگۈزۈش دەپنە ھۆى پانگ كىرىش و كۆكۈرۈش ھۆى خانە قوتۇر دەرىكەن
 جۆرۈككە سىپىيەكەنى خۇشۇن) بىە مەبەستى پاك كىرۈش ھۆى شۇيۇ
 بىرىندار لە پاشعارە، و لە ماددە زىيانەخشەكەن، لە لايەكى تىرىشەرە ئەم خانە
 دەپنە ھۆى چالان كىرىنى خانەكەنى تىرى بىرگىرى.

Human Heart

The human heart is a hollow, pear-shaped organ about the size of a fist. The heart is made of muscle that rhythmically contracts, or beats, pumping blood throughout the body. Oxygen-poor blood from the body enters the heart from two large blood vessels, the inferior vena cava and the superior vena cava, and collects in the right atrium. When the atrium fills, it contracts, and blood passes through the tricuspid valve into the right ventricle. When the ventricle becomes full, it starts to contract, and the tricuspid valve closes to prevent blood from moving back into the atrium. As the right ventricle contracts, it forces blood into the pulmonary artery, which carries blood to the lungs to pick up fresh oxygen. When blood exits the right ventricle, the ventricle relaxes and the pulmonary valve shuts, preventing blood from passing back into the ventricle. Blood returning from the lungs to the heart collects in the left atrium. When the left atrium contracts, blood flows through the mitral valve into the left ventricle. The left ventricle fills and begins to contract, and the mitral valve between the two chambers closes. In the final phase of blood flow through the heart, the left ventricle contracts and forces blood into the aorta. After the blood in the left ventricle has been forced out, the ventricle begins to relax, and the aortic valve at the opening of the aorta closes.

لە ھەمان کاتدا پەھۆی ئەم خوون بەرپوون و دابەزینی فشاری خوێنە رژۆیەکی کەمتر لە خوون بەناو ئەندامەکانی لەشدا دەروات، بەتایبەتی پەناو بۆریەکانی گورچیلەدا، کە ئەم گۆزانە راستەوخۆ دەیتە ھۆی رێژاندنی ماددەیەکی تاییەتی لە گورچیلەکانەوە بۆ ناو سووپی خوون کە ئەویش ھۆرمۆنی (پەنجین) (Rennin) ئەم ھۆرمۆنە کە دەچیتە سووپی خوونەو و دەیتە ھۆی گۆرینی ماددە:

ئەنجیۆتینسین-جین بۆ ئەنجیۆتینسین (Angiotensinogen → Angiotensin I)، ئەم

ماددەیە (ئەنجیۆتینسین) (۱) دوازی لەناو سسەکاندا دەگۆدرست بۆ (ئەنجیۆتینسین) (۲)، کە ماددەیەکی

بەھیزی گەرمکەری بۆریەکانی خوونە، و دەیتە ھۆی بەرزبوونەوەی پەستانی خوون بۆ ناستی ناسایی خوێ،

لە ھەمان کاتدا ئەم دور ماددەیە (ھۆرمۆنی پەنجین،

بەبێ خوون و دروست
بوونی کۆتای خوون لە ناو
بۆریەکانی خویندا

ئەنجیۆتینسین) (۲) لەگەڵ سووپی خویندا دەگەنە مێشک و زیاتر ئاگاداری سەنتەرەکانی (Hypothalamus) دەکەنەو بۆ وەرگرتنی ھەلۆستیی زیاتر بەرامبەر بەو زیانەی رووداوە.

کەتالی دوویم:

لە ژێر پێستی مێشکدا مۆرێکی ناکۆتا لە کۆتاییە دەمارییەکان ھەیە، لە کاتی ھەر برێنداری بەکدا ئەو کۆتاییە دەمارییانە تووشی بێرانی دەیت، ھەر لە شوێنی برێنداری بەکدا کۆتاییە دەمارییە بێرانی ژێر پێست ھۆرمۆنی (Noradrenalin)، کە دەچیتە سووپی خوون و لەرێو دەگاتە مێشک، بەھەمان شێوە ئەم ھۆرمۆنە رێزی ئاگادارکەرەو دەیت بۆ سەنتەرەکانی (Hypothalamus) لەمێشکدا، لەگەڵ ئەو

وہلامہ کانی سہنتہ رەکانی میشتک و کۆنہ ئەدامە کانی لەش:

پاشان لە فەرموودە پیرۆزە کەدا هاتوووە کە کاتێک ئەو ئەندامە کە سکاڵا دەکات، هەموو ئەندامە کانی لەش بەمانایەوێ دەچن ﴿إِذَا أَشْكِي مِنْهُ عَضُوٌّ لِّىْ سَائِرِ الْجَسَدِ...﴾، لەزمانى عەرەبى دا تەداعى بەم مانایانە هاتوووە: تەداعى: ١- دەعى بەعضە بەعضاً، من الدعوى اى النداء. ٢- تجمیع و اقبل من جهات شتى. ٣- إستعد و تجهز، یقال تداعو للحرب اى إعتدوا.

واتە: ١- بەمانای بانگ کردنى یەكترى بۆ كارێك بە مەبەستى بەهاناوێ چوون. ٢- كۆبوونەرە لە چەند لایەنێكى جیاوازەوێ بۆ شوێنێك. ٣- خۆئامادەكردن و ئامادەباشى بە مەبەستى بەرەنگار بوونەرە.

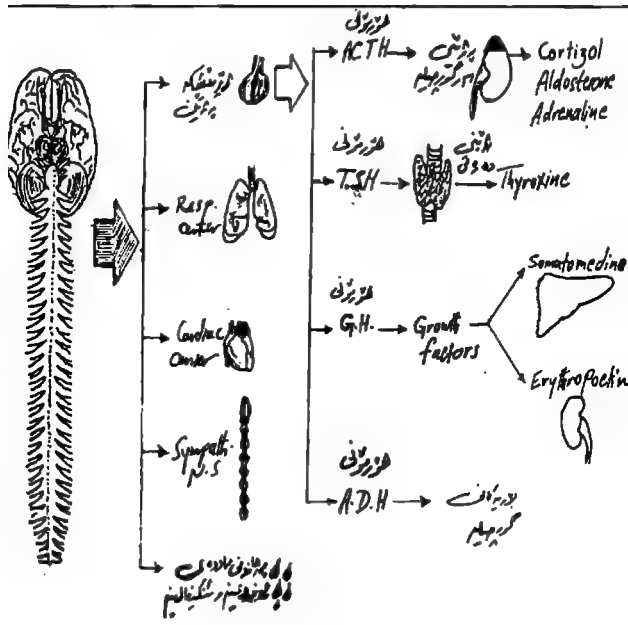
هەر بەهۆى راستى یەكەانى ژانستى كار ئەندامزانی یەوێ (فیسىۆلۆژى) زانایان زۆر بە وردى و ئاشكرا بۆمان باس دەكەن و بۆمان دەردەكەوتێ كە چۆن هەموو لەش دەچن بە دەم ئەندامى زيان لێكەوتوووە، كە بێگومان هەموو ئەندامەكان لە لایەن سەنتەرەكانى میشتكەرە ئاگادار دەكرێنەرە و فەرمانیان پێدەدرێت كە چ كارێك بكەن و چۆن بتوانن بە هەموو لایەكیان بە هاوئاھەنگى و سەنگینى یەكى تەواوەرە یارمەتى ئەندامى زيان لێكەوتوو بەدەن.

كەواتە ئەندامى بریندار یان زيان لێكەوتوو بە گشتى كارێكى زۆر باش دەكات كە بەم كردارى سكاڵا كردنە ھەڵدەستێت، و لەوێش باشتەر ئەرەبى كە سكاڵا كانی ئاراستەى ئەو لایەنە دەكات (كە كۆنەندامى دەمار و میشتكى مرۆڤە) كە تەنھا لایەنێكە بتوانێت یارمەتى بەدات و گەلەكۆمەكى بۆ كۆچكاتەرە، لە راستى دا ئەم ووردەكارى یە سەرئێمان رادەكێشێت بۆ گەورەیی دەسلەلاتى ئەو پەرورەدگارەى دروستكەرى مرۆڤ و دارژەرى ئەم ووردەكارى یە ناوێرەبە ئەناو لەشى مرۆڤدا، كە لە هەمان كاتیشدا ھىدايەت و رێنەسووى هەموو ئەندامەكانى داوێ و بەرنامە یەكى تۆكمە و تێرۆتەسەلى بۆ داڕشتوون بۆ پرکردنەرەوى پێویستى یەكانیان و ھەر وھا بۆ چارەسەرى كێشەكانىشیان لە هەموو بارودۆخێكى ناھەمواردا.

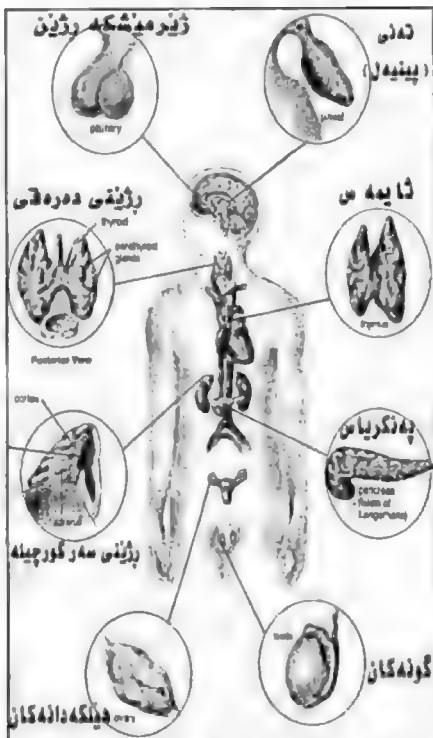
دهبا نیستا وه لآمی میشتک و میکانیزمی بهماناوه چوونی هه موو نهدامهکان
 لهش بۆ ئهو نهدامه برینداره بزانین:

هیلکاری ژماره (۲)

وه لآمی سهنتهردکانی (Hypothalamus) له میشتکا

ناشکرایه له میشتکی مروڤدا چهندین سهنتهیری تیدایه بۆ کۆنترۆلکردن
 چالاکییهکانی هه موو نهدامهکانی لهش، و بۆ ئهو ی که وه لآمی گونجاو هه بیت ب
 نهو بریندارییهی که تووشی لهش هاتوو، ئهم فرمانانهی لای خوارهوه له
 میشتکهوه بههۆی دهمارمکانهوه که دهچنه ئاو هه موو نهدامهکانهوه دهردهچیت:

۱- ئاگادار كوردنەوى
 كۆپرە رۈزنى رۈزى مېشك
 (Pituitary Gland):
 بە شاي كۆپرە
 رۈزىنەكانى لەش
 دەناسىرت، كۆپرە
 رۈزىنىكە لەناو كەلەى
 سەردا، كە چەندىن
 ھۆرمۇن دەپىزىرت بۇ
 كۆمەتۇل كوردىسى
 سەرچەم چالاكى يەكانى
 لەش، ئەم رۈزىنە لە پلى
 پىشەورە و پلى دواوہ
 پىنكەتوورە، ئەم رۈزىنە لە
 سەنقىرە بالاكانى
 مېشكەورە فەرمانى
 رۈزىنىنى ھۆرمۇنەكانى
 بۇ دىت، ئاگادار
 كوردنەوى پلى
 پىشەورەى ئەم رۈزىنە
 دەپىتە ھۆى رۈزىنىنى

كۆپرە رۈزىنەكان لە لەشى مەوقىدا

زىاتىرى چەند ھۆرمۇنىكى گىرگ و چالاكەر بۇ لەش لەوانە:

* ھۆرمۇنى ACTH (Adreno Cortico Tropic Hormone): ئەم
 ھۆرمۇنە كار دەكاتە سەر رۈزىنى سەر كورچىلە (Adrenal Gland)، كە ئەمىش
 ھەندەستىت بە رۈزىنىنى زىاتىرى ھەردو ھۆرمۇنى: كورتىزول (Cortizol) و

ئەلدۇستېرۇن (Aldosterone)، لە تونكىلى ئەم رۇننەۋە*، پاشان ھۇرمۇنى كۆرتىزۇل ھەلدەستىت بە ھاندانى بەشى ناۋەۋە (مۇخى) ئەم رۇننە بۇ رۇاندنى زىياترى ھۇرمۇنى ئەدرىنالىن (Adrenaline)، كىۋاتە سىرەنجامى كۆتايى بىرىتىيە لە زىادىۋونى رۇاندنى ئەم سى ھۇرمۇنە گىرنگە (كۆرتىزۇل، ئەلدۇستېرۇن، ئەدرىنالىن)، دوو ھۇرمۇنى (كۆرتىزۇل و ئەلدۇستېرۇن) ھەلدەستىن بەزىادىكردى زىندە چالاكى (Metabolism)ى شانە و خانەكانى لەش بەگشتى، بۇ دروست كىردنى ووزەى زىاتىر و گورجوكۇل بوونيان و ئاردنى يارمەتى بۇ ئەندامى بىرىندار. ھىروەھا كىدارەكانى دروست كىردن و بىياتشان لە شانەكاندا زىاد دەكەن بە مەبەستى زووتر چاكبوونەۋە، ھىردوو ھۇرمۇنى (ئەدرىنالىن و كۆرتىزۇل) كىردارى پىشتىۋانى يەكتىيان ھەيە لەسىر سىيەكان، و دەبنە ھۇى لىراۋان كىردنى بۇرىيەكانى ھەناسەدان بۇ ۋەرگىرتنى ئۆكسىجىنى زىاتىر، ھىروەھا ھۇرمۇنى ئەلدۇستېرۇن (Aldosterone)ىش ھەلدەستىت بە ھاندانى مۇنەۋەى زىاتىرى ئىا و كانزاكان لە بۇرىيە پىچاۋپىچەكانى گورچىلەۋە بۇ يارمەتىدانى بەرۋىۋونەۋەى فشارى خۇن بۇ رادەۋەى ئاسايى خۇى.

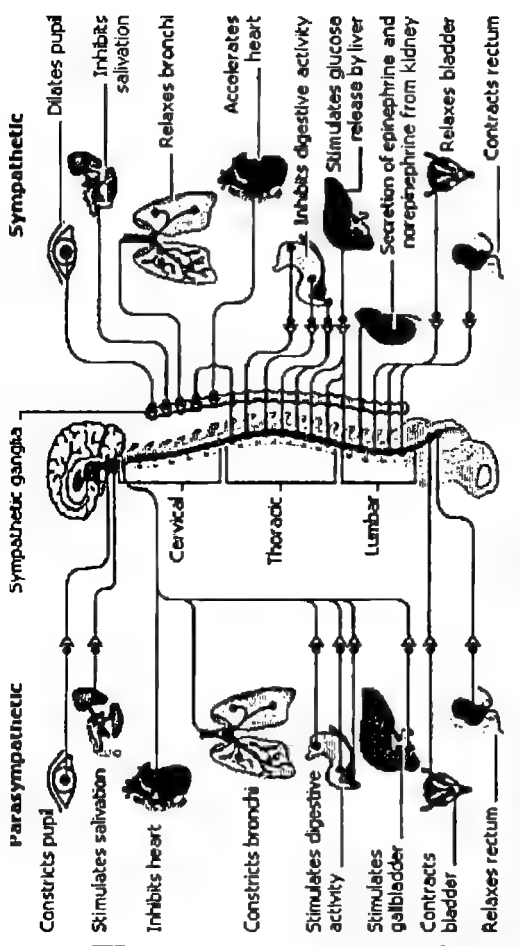
* ھۇرمۇنى TSH (Thyroid Stimulating Hormone): كار دەكاتە سىر كۆنرە رۇننى دەرەقى (Thyroid Gland) كە دەكەۋىتە بەردەم قوپكى مۇقەۋە، بۇ رۇاندنى زىياترى ھىردوو ھۇرمۇنى ئايرۇكسىن (T4-Thyroxine) و (T3-Tri Iodo Thyronine)، كە دەبنە ھۇى زىاتىر دروست بوونى ووزە، و بەرۋىۋونەۋەى پەلى گىرمى لەش، ۋاتە دروست بوونى تۈ (كە لە دۋايىدا باسى دەكەين)، ئەمانەش لە رى چالاك كىردنى زىندە چالاكىيەكانى ئەندامەكانى لەشەۋە، ھىروەھا ئەم ھۇرمۇنە كارىگەرى ھۇرمۇنى ئەدرىنالىن لەسىر كۆنەندامى سوۋپانى خۇن و شانەكان زىاد دەكات.

* لەگەل ئەۋەى دوو رۇننەكەى سىرگورچىلە بە قەبارە بچوكن، بەلام بەكىكن لە گىرنگىزىن ئەندامەكانى لەش بە تايىبەتى لە كاتى روۋدانى ھىزەرەۋىك بە لەش، بە تايىبەتى ھۇرمۇنى كۆرتىزۇل نۇر گىرنگە بۇ بەردەۋىسبوونى ئىان و بەرەنگار بوونەۋەى نەخۇشى.

* هۆرمۆنى گەشەكردن (Growth Hormone) GH: ئەم هۆرمۆنە دوو كارىگىرىي سەرەكى دەيىت: ۱- زياتر كىردىي دروست بوونى فاكىترەكانى گەشەكردن (Growth Factors)، و چالاك كىردىيان بە تايىبەتى فاكىترى سۇماتۇمىدىن (Somatomedine)، كە لە جگەر و شانە بىرىندارەكانەوہ دروست دەكرىن، و كاردەكاتە سەر شانە بەستەرەكان (شانە لىكىنەرەكان Connective Tissues)، بە تايىبەتى لە شوئىنى شانە بىرىندارەكاندا و دەيىتە هۆى دەست پىكىردنەوہى گەشەكردنەويان بۇ پىركىردنەوہ و چاك كىردنەوہى بىرىندارىيەكە. ۲- ھەرەھا هۆرمۆنى گەشەكردن دەيىتە هۆى زياتر دروست بوون و پىژاندنى هۆرمۆنى ئىرىشۇپۇيتىن (Erythropoietin) لە گورچىلەكانەوہ، كە دەيىتە هۆى دروست بوونى زياترى ھىمۇگىلۇبىن و خېرۇكە سوورەكانى خوئىن لە مۇخى ئىسقاندا، كە گەيەنەرى خۇراك و ئۇكسجىن و ماددە گىرنگ و پىئوسىستەكانە بۇ شانەكانى لەش، بە تايىبەتى بۇ شانە بىرىندارەكان.

۲- ئاگادار كىردنەوہى پلى دواوہى ژىرمىشكە رۇئىن؛ دەيىتە هۆى رىژاندنى چەند هۆرمۆنىك كە گىرنگىرىنيان بىرىتىيە لە: هۆرمۆنى دىژى دەردانى مىز (Antidiuretic Hormone) ADH، ئەم هۆرمۆنە لە پلى پىشتەوہى رۇئىر مىشكە رۇئىن و بەھۆى كارىگىرىي راستەوخۆى ئاۋچەي (Hypothalamus) لە مىشكدا دەپىرئىزىت، ئەم هۆرمۆنە كاردەكاتە سەر گورچىلەكان بە تايىبەتى لولەكانى دەردان و ئاراستەيان دەكات بۇ كەم كىردنەوہى دەردارەكان و مۇئىنەوہى زياترى ئاۋ و كانزاكان بۇ ئاۋ خوئىن و نەمىشنى فەوتانى شلەمەنى لەش، ئەمەش بە مەبەستى بەرزكىردنەوہى فشارى نىزمىۋى خوئىن.

۲- ئاگادار كىردنەوہ و چالاكىتر كىردى سەنتەرەكانى كۆنەندامى دەمارىي ھەستىي يان بەسۇز (Sympathetic Nervous System): كە دەكەونە ئاۋچەي مىلى مىشك و لاكىشە مۇخ (Brain Stem & Medulla Oblongata) لە دەماغدا، ئەم كۆنەندامە چەندىن سەنتەرى گىرنگى تىدايە كە كاردەكەنە سەر دل و سىيەكان و خوئىنبەرە گەورەكان، لە سەنتەرە گىرنگەكانى ئەم كۆنەندامە:

Autonomic Nervous System

The autonomic nervous system directs all activities of the body that occur without a person's conscious control, such as heartbeat, breathing, and food digestion. It has two parts: the sympathetic division, which is most active in times of stress, and the parasympathetic division, which controls maintenance activities and helps conserve the body's energy.

- سەنتەرى ھەناسەدان (Respiratory Center): لە لاڭىشە مۇخدايە، بەھۇى چەند دەمارىكى تايىبەتىيەمە كار دەكات، كە دەچنە ناو سىيەكان و ناوپەنچكەمە، ئاگادار كەرنەھەى ئەم سەنتەرمە كار دەكاتە سەر ھەناسەدان، بۇ زىاد كەرنى پىژە و قوونى ھەناسەدان، كە سەرنەنجام دەبىتتە ھۇى ۋەرگرتنى زىاترى ئۇكسىجىن بۇ ناو خوئىن، بۇ پەركەرنەھەى ئەم پىيۇستىيە زىادەى ھەيە بۇ گازى ئۇكسىجىن كە بەھۇى زىادەبەونى زىندە چالاكىيەكانەمە دروست بوە.

- سەنتەرى خىراكەرنى لىدانى دل (Cardiac Acceleratory Center): لەپى ئاگادار كەرنەھەى ئەم سەنتەرمە لە لاڭىشەمۇخدا كارىگەرىيەكەى دەبىتتە ھۇى زىادكەرنى رىژە و ھىزى لىدانى دل، سەرنەنجام پەستانى نەمبەوى خوئىن بەرز دەكاتەمە، بۇ ئەمەى خوئىنى پىيۇست بچىت بۇ ئەندامە گەرنەكان ۋەك: دل و مىشك و گورچىلەكان، ئەمە سەرمەپاى كەمبەونەھەى قەبارەى خوئىن بەھۇى خوئىن بەرەبون و پالەوتنى پلازما لە بىرنەكەمە، مەبەستىكى گەرنى تەرى ئەم كەردارە بىرىتەيە لە زىاتەرگەيانەندى ماددە خاۋە پىيۇستەكان: (خۇراك، ئۇكسىجىن، ھۇرمۇنەكان، ماددەكانى مەيىنى خوئىن، خۇركە سىيەكانى خوئىن..... ھەتە) بۇ سەرجەم شانەكانى لەش و بە تايىبەتى بۇ شانە بىرىندارەكان.

- سەنتەرى گەزكەرنەھەى خوئىنەمەكان (Vasomotor Center): ئاگادار كەرنەھەى دەبىتتە ھۇى گەزكەرنى خوئىنەمەكان، بە مەبەستى بەرز كەرنەھەى پەستانى خوئىن كە دابەزىۋە و بۇ باشتەر و زووترگەيانەندى ماددە خاۋە پىيۇستەكان بۇ لەش.

- سەنتەرى ھاندانى بەشى ناۋەھەى (مۇخى) كۆنرە رۇئىنى سەر گورچىلە (Adrenal Medulla): ئەمىش بەمەبەستى رۇئەندى ھەردو ھۇرمۇنى پىيۇستى (ئەدرىنالىن و نۆرئەدرىنالىن) بە رىژەيەكى زىاتەر.

۴- رۇئەندى ھەردو ماددەى (ئەندورۇفىن و ئىنگىفالىن): كە لە مىشك خۇيەۋە (دەماخ و دېكەپەتەكەمە) دەپىرئىزىن: لە كاتى ئەم بىرىندارىيەدا دوو ماددەى تايىبەتى دەپىرئىزىن ۋەك ۋەلامىك بۇ بىرىندارى و ھەست كەرن بە ئازلار، كە بىنراۋە

نهم دور ماده‌یه (۱۸-۲۰) چار زیاتر له ماده‌ی مؤرّفین به‌هیزترن، دور ماده‌ی به‌هیزی نازار که مکهره‌وم، هروده‌ها ده‌بنه هؤی هیمن کردنه‌وهی له‌ش و چالاک‌یه‌کانی له‌و کاتی ترس و تیگچوونه‌ی که به‌سهر برینداردا دیت، که له، کاته‌دا بریندارمه‌که توانای واکردن و به‌رپه‌چ دانه‌وهی نامینیت، کاریگه‌ری نهم دور ماده‌یه به‌ناشکرا له‌و بریندارانه‌ی جه‌نگدا ده‌بیزریت که تووشی برینیکر کاریگه‌ر بوون به‌لام هه‌ست به‌نازار ناکه‌ن، نه‌مش بۆ نه‌ویه که هه‌مو له‌ش به‌سه‌نگینی کاریگه‌ن، بزپاکندن له‌کاره‌کاندا روونه‌دات و هه‌مو نه‌ندامه‌کانی له‌ش به‌سه‌نگینی کاره‌کانیان راپه‌رفتن بۆ یارمه‌تی نه‌ندامی بریندار.

۵- کاریگه‌ری ناگادار بوونه‌وهی سه‌نته‌ره‌کانی تری میشک:

- له‌و ده‌لامانه‌ی رووده‌دات له‌کاتی ناگادار بوونه‌وهی هه‌ردوو سه‌نته‌ره‌ (Limbic System) و (Reticular Formation) له‌ میشکدا له‌ بوون مه‌ترسی یه‌ک له‌سهر له‌ش: ده‌بیته هؤی روودانی به‌خه‌بهری ته‌واو و به‌رده‌وام به‌ میشک و هه‌مو له‌ش به‌گشتی، هروده‌ها ده‌بیته هؤی ناگادار بوونه‌وهی زیاتره‌ کۆنه‌ندامی ده‌ماریی به‌سۆز (Sympathetic Nervous System) بۆ هه‌ستان به‌ گورجی به‌و چالاک‌یه‌کانی که پیشتر باسمان کرد، و به‌رز کردنه‌وهی راده‌ی گرتیه‌ ماسوله‌که‌کان و هه‌ستیاری‌یان.

دەردەنجامی کۆتایی ئەمانە بریتیە لە روودانی شەپۆخونی و بەخەبەری تەواو و بەردەوامی مێشک و لەش و بەرزبوونەوەی چالاکیان لە کاتی بریندارێ یان نەخۆشی دا.

- چەند ئیشاراتیەک و تەزوویەکی دەماریی دەنێرێت بۆ ناوچەی هەلگرتن و کۆکردنەوەی بیرەوهری یەکان (مراکز الذاكرة Memory Centers): بە مەبەستی وەرگرتنەوەی بیرەوهری کۆن سەبارەت بە بریندارێ و نەخۆشی لە رابوردوودا، و سوود وەرگرتن لەو تاقی کردنەوە و شارەزاییە کۆنانە لەو بارەیهوه، ئەمیش بۆ ئاراستەکردنی هەولەکان بە شیوەیهکی باشت بۆ چارەسەر کردنی ئەم گرفته نوێیه.

بەلگە لەسەر ئەمە ئەوهیه کە هەر جارێک مرۆف تووشی بریندارێ یەک دەبێت وەلامی ئەندامەکانی بۆ چارەسەر کردنی ئەو بریندارێ یە جار لەوای جار باشت دەبێت، بە تاییەتی لە چاو کەسێکدا کە ئەو بریندارێ یە نەبێتی.

لە مرۆف و گیانداراندا بەلگەی زانستی زۆر دۆزاونەتەوه لەسەر رۆلی باشی بیرەوهری کۆنی نەخۆشی و بریندارێ لە باشت چارەسەر کردنی گرفتی نوێ دا.

باسی وەلامەکانی مێشک و لەش بە درێژێ:

بە گەیشتنی ئەو سکاڵایانە ی ئەندامی بریندار بۆ سەنتەرەکانی مێشک لە ناوچەی (Hypothalamus) دا، لێرەوه سەنتەرە بالاکانی مێشک لە ناوچەی توێکلی مێشکدا (Cerebral Cortex) ئی ناگادار دەکرێن، و لەم سەنتەرە بالایانەوه دیسانەوه و بە بەردەوامی فەرمان دادەبەژێت بۆ ناوچەی (Hypothalamus) بۆ بەردەوام بوونی چالاکی یەکانی، کە دەبێتە ئاراستە کردنی چالاکی یەکانی لەش بۆ چارەسەر کردنی ئەو گرفته، هەروەها ئەم کارتیکردنە هاوبەشە بازەنێ یە لەنیوان بەشەکاندا بەم شیوەیه:

(ئەندامی بریندار ↔ ناوچەی Hypothalamus ↔ سەنتەرە بالاکانی توێکلی مێشک) ئەمە کۆتایی نایەت تەنیا بە چارەسەر کردنی ئەندامی بریندار نەبێت.

وہک باسماں کرد لەم سەنتەرانی میشکەوہ ھۆکارە کارتیکەرەکان کە بریتین لە: (١- تەزووی دەماری بەھۆی دەمارەکانوہ کە بەناو ھەموو ئەندام و بەشەکانی لەشدا بلاووبوونەتوہ، ٢- ھۆرمۆنەکانی ژیرمیشکە رژیڤن کە بەھۆی سووپی خوینەوہ دەگوێژێنەوہ)، دەرەچەن بۆ ھەموو ئەندامەکانی لەش، بەھۆی ئەم کارتیکەرەکانوہ تەنانت ھیچ شانەیک و خانەیکەکی لەش نامینیئت کە کاری تێنەکریئت، بۆ ئەوێ ھەموویان رۆلیان ھەبیئت لە چارەسەر کردنی ئەو گرفتەکی لەشدا، بەلەم ھەندیک ئەندام زیاتر لە ئەندامەکانی تر کاردەکەن لەم کاتانەدا بە تاییبەتی ئەم ئەندامانە:

رۆلی گورچیلەکان لە کاتی نەخۆشی و برینداریدا:

پیشتر باسکرا کە گورچیلەکان ھەلەدەستن بە ھیشتنەوہی ئاو و خوێی سۆدیۆم (لەژێر کاریگەری ھۆرمۆنی دژدەرداندا ADH)، و دەرکردنی پۆتاسیۆم (لە ژێر کاریگەری ھۆرمۆنی ئەلدۆستیروئید) بۆ زۆرتەری رێژە توانا، ئەمەش زۆر گرنگە بۆ بەرمەنگار بوونەوہی ئەو لەدەستداننی شلەمەنییەکی لە برینەکەوہ روودەدات، و بەرمەنگار بوونەوہی ئەو بارەکی کە نەخۆشەکە لەوانەییە نەتوانیئت بۆ ماوہیکەکی باش ئاو بخواتەوہ، ھەرۆھا گورچیلەکان رۆلیکی گرنگ دەبینن لە بەرمەمەینانی ھۆرمۆنی (ئەلدۆستیروئید)، ئەویش بە رژاندنی ھۆرمۆنی (رەنین)، کە چەندین رۆل و کاریگەری گرنگی تری ھەیە (وہک لەسەرۆھ ناماژەیی پێندراوہ).

گورچیلەکان ھەلەدەستن بە دەرکردنی پۆتاسیۆمی زیادە و دروستبوو لە خانەکانی لەشەوہ لە کاتی کردارەکانی زیندەچالاک و کردارەکانی تیکشکاندنی زیادە لە لەشدا (Catabolic & Hypercatabolic States)، و گۆڕینەوہی بە سۆدیۆم کە لە لولەکانی گورچیلەوہ دەمژێنەوہ، ئەگەر ئەم کردارە روونەدات (وہک کاتی کە گورچیلەکان تووشی سستی و وەستان دەبن) ئەوا دەبیئتە ھۆی مردنی مرقەکە، بەھۆی بەرز بوونەوہی رێژەیی پۆتاسیۆم لە لەشدا بۆ راددەیک کە دەبیئتە ھۆی وەستانی دڵ و لەکار کەوتنی، کەواتە رۆلی گورچیلەکان زۆر گرنگ و سەرەکییە لە کاتی نەخۆشی و برینداریدا.

رۆلى دىن و كۆنەندامى سوورانى خوين:

زۆر ناشكرايه كه خوين گويژمروهى ئوكسىجين و خوراكه بۇ ئەندامى بريددار و ئەندامه چالاكهكان بۇ يارمەتى ئەندامى بريددار، ھەر ئەمە كه ھۆرمۇنە جياوازەكان دەگويژىتەو لە نىوان ئەندامەكاندا، ماددە مەينەرەكانى خوينىش دەگويژىتەو بۇ ئەندامى بريددار، و لە ھەمان كاتدا ماددە دژە مەينەرەكانىش ھەلدەگرنىت بۇ ريگرتن لە مەينى خوين لەناو لولەكانىدا، ھەروەھا دژە تەنەكان و خانەكانى بەرگري ھەلدەگرنىت بە مەبەستى بەرەنگار بوونەو ھەر تەننىكى بىگانە يان ميكروبيكى زيانەبخش كه لە ھەر شوننىكى لەشمە دەچنە ژورەو.

بە مەبەستى ئەنجامدانى ئەم كردارەنە بە شىوہەكى خيراتر، ماسولكەكانى دىن چالاكتر دەكرىن لەرى ئى تەزوو دەمارىيەكان و ھۆرمۇنەكانەو (بەروانە پىشتەر)، بۇ ئەو ھى لىدانى خيراتر و پەمپدانى بەھيژتر بىت، لىرەو ريژە پالنان و پەمپدانى خوين (Cardiac Output) چەند جارە دەبيتەو لە كاتى نەخۆشىدا، ھەروەھا لولە خوينبەرەكانىش گرژدەين بۇ ئەو ھى پەستانى خوين بەرز بکەتەو، كه زياتر لولەكانى پەلەكان گرژدەين بە مەبەستى گىرانەو ھى خوين ئىيانەو بۇ شونە چالاكهكانى لەش.

زياد بوونى زىندە چالاكىيەكان لە كاتى بريددارىدا:

ئەم زىندە چالاكىيانەى لەش (Metabolic Responses) مەبەست ئىيان دروست كردن و دەريپەردانى ووزەيە و ھەلگرتنىتى لە گەردەكانى ئەدينۆسىنى سى فوسفاتىدا (Adenosine Triphosphate) يان (ATP)، رۆلى سەرەكى لەم كردارەندا بۇ ھۆرمۇنەكانى: كورتىزول، ئەدرينالين، نور ئەدرينالين، ھۆرمۇنى گەشەكردن و ھۆرمۇنى گلوكاگونە (كه لە پەنكرىاسەو دەردەدرىت)، كه ھەلدەستن بە تىكشكاندىنى شەكرى ھەلگراو (گلايكوجين) و گۆرپىنى چەمىرى و پىرۆتىنەكان كه ھەلگىراون لە جگەر و ماسولكەكان و شانە بەستەرەكاندا و ھەليانەو شىن بۇ ماددە خواوەكانيان، لە ئەنجامى ئەمەدا چەندىن گەردى ئەدينۆسىنى دوو فوسفاتى (ADP) دەگويژىن بۇ ئەدينۆسىنى سى فوسفاتى (ATP)، لە كاتى ھەموو

نەخۇشى يەك يان برىندارى يەكدا بە رىژمەكى بەرچاۋ ئەم زىندە چالاكى يانە زىاد دەكەن و ھەموو لەش دەگىرتەۋە، ئەم ووزەيەي پەيدا دەيىت بەزۆرى بەكار دىت لە: ۱- پاراستنى سەلامەتتى ناۋچەي دەروبوهرى برىندارى يەكە و چاكردەنەۋى زىانەكان، چونكە ئەم خانانە ووزەيەكى زۆريان دەۋىت بۇ چاكردەنەۋى ئەم زەرەرەنەي پىيان گەشتەۋە، ھەرۋەھا بۇ كىرنە دەرەۋى ئار و سۇدىۋمى زىانە لە رىي پەمپى سۇدىۋم (Sodium Pump) ۋە لە دىۋارى خانەكاندا، ئەم پەمپە ووزەيەكى زۆرى دەۋىت و لە گەردەكانى (ATP) ۋەرىدەگىرت.

ب- ووزەيەكى بەرچاۋ پىۋىستە بۇ بەرپۋەبردنى كىدارەكانى تىگىشكاندن و بنىاتقان و چاك بوونەۋى شانە برىندارەكان، ھەرۋەھا كىدارى دروست كىردنى پىرۇتىنى نۇتۇش دەگىرتەۋە كە ووزەيەكى زۆر زۆرى پىۋىستە.

ج- بۇ چالاكى يەكانى كۆنەندامى بەرگىرە لە لەشدا دژى ئەم مىكرۇبانەي كە ھىرش بۇ لەش دىنن لە كاتى برىندارىدا، كە خانە قوۋتدەرەكان ھەلدەستە بە پاكردەنەۋى لەش لەمانە لە رىنگەي كىدارى: (Phagocytosis)، و لە ھەمان كاتىشدا دژە تەنەكان دروست دەكەن.

د- دەست خىستنى ووزە بۇ چالاكى يە زىاد بوۋەكانى ھەندىك لە ئەندامەكان ۋەك: دل و سىيەكان، و گورچىلەكان، و جگەر.

لەمانەي سەرۋە كە باسكىران بۇمان دەرەكەۋىت كە ھىچ ئەندامىكى لەش نامىنىت كە كارى نەكرىتە سەر تەنەت خانەيەكىش نامىنىت لە لەشدا كە بەھۋى ئەم ھەموو كارلىكە كىمىيائى و دەمارىيەنەي كە باسما كىرد كارى تىنەكرىت و رۇلىكى نەبىت.

لېرۋە دەگەينە ئەم راستىيەي كە لە كاتى ھەر زەرەرىكدا و پاش سكا لاكرىنى ئەندامى زىان لىكەۋتۋە ھەموو ئەندامانى لەش كارىيان تىدەكرىت، و بەھەمويان كاردەكەن بۇ يارمەتتى دانى ئەندامى زىان لىكەۋتۋە، كە بە تەۋارى و پىر بە مانائى خۇي ھەر سىي ماناكەي (تداعى) كە لە لەرەموۋە پىرۇمەكدا ھاتۋە لە: (كەلەكۈمەكى كىردن و بانگىكرىنى يەكتىرى و كۆبۈنەۋە و خۇنامادەكرىن) دىنەدى.

دیاردی شەوئوخونی و دروست بوونی (تسا):

ئەوێ لە سەرەو بەسکرا بەشی یەکمە ئیججازی فەرموودەکیە، لە کۆتایی فەرموودەکیە دەفەرمویت: ﴿لَدَاعِي لَه سَائِر الْجِلْد بِالْهَرِّ وَالْحَمِي﴾، واتە: هەموو ئەندامەکانی لەش گەلەکۆمەکی دەکەن بۆ ئەندامی زیان لیکەوتوو، و سەرەنجامی گشتی ئەم کارە بریتیە لە دروست بوونی شەوئوخونی و تسا (الحمي) لە لەشدا.

با بزانین زانستی فیزیۆلۆژی چی دەلیت لەم بارەیهو و ئایا چۆن روودەات؟ بەهۆی ئەو کاریگەرییانەی پێشتر باسکرا، ئاگادار بوونەوێ دوو سەنتەری تایبەتی (Limbic System) و (Reticular Formation) لە مێشکدا دەبیته هۆی روودانی بە خەبەری تەواو و بەردەوام بۆ مێشک و هەموو لەش بەگشتی، هەرەها دەبیته هۆی ئاگاداری زیاتری کۆئەندامی دەمارایی بەسۆز (Sympathetic Nervous System) بۆ هەستان بە بەرز کردنەوێ راددە ی گرژیی ماسولەکان و هەستیارییان، دەرەنجامی کۆتایی ئەمانە بریتیە لە روودانی شەوئوخونی و بەخەبەری تەواو و بەردەوامی مێشک و لەش لە کاتی برینداری یان نەخۆشی دا.

یەکمە، خەوزپان و سوودەکانی:

(السُّهْر) بە مانای (الْأَرْق) واتە خەو لینەکەوتن و خەوزپان، بەهۆی ئەو میکانیزمە ی پێشتر باسما کرد، لەشی مەزنی نەخۆش و بریندار بەردەوام لە حالەتێکی ئاگاداری و ئامادەباشیدا دەبیته، واتە هەموو ئەندامەکانی لەش لە کاری بێوچان و بەردەوامدا دەبن، تەنانت ئەگەر بیهێن نەخۆشەکەش نوستوو و چاومەکانی داخراون، یان لەوانەیە نەخۆشەکە لەهۆش خۆی چووبیته بۆ ماویەکی زۆر، بەلام بابزانین هەرگیز ئەندامەکان ناخەون و لەوێ پەڕی شەوئوخونی دا دەبن، پێشتر سەلماندما کە چۆن: دل و لولەکانی خوین، سەییەکان، گورچیلەکان، جگەر، کۆنەر رۆژنەکان، کۆئەندامی بەرگری و زیندە چالاکیەکانی هەموو ئەندامەکان لەوێ پەڕی چالاکی دا دەبن، دەتوانین هۆکاری ئەمەو بەگرتنێنەرە بۆ ئەوێ کە (کۆئەندامی دەماریی خۆنەویست) لە چالاکی بەردەوامدا دەبیته لە

کاتی نوستنیشدا و بیره وامی به چالاکی یه کانی لهش دهدات، کاتیک نوستن رووهدات لهم کاتانه دا نوستنیکي ناسایی نییه، چونکه لهگهل نه وهدا که چار داخراوه به لام هه موو لهش به خه بهره، به خه بهری به مووی نازاره وه نییه، وهک خه لک وا ده زانیئت، به لکو پرۆسه یه کی سه به خۆیه که گرنگی نۆری هه یه بو بیره نگار بوونه وهی نه خۆشی و برینداری.

بابزانین سوودی ئەم شەونخوونی و خەوزپانە چییە؟

خەوتنی ناسایی بریتی یه له بارئکی خاوبوونه وه وسستی له چالاکی یه کانی ئەندامه کاند، چونکه لێره دا زینده چالاکی یه کان و کرداره کانی تیکشکاندن لاواز ده بن و له بری یان کرداری هه لگرتنی ووزه و بنیاتنان به هیز ده بن، ههروه ها حاله تیکي سستی و خاوبوونه وه له چالاکی ئەندامه کاند رووهدات، بو نمونه: (دل) لیدان و هیزی لیدانه که ی سست ده یئت، (ماسولکه کان) خاوبه نه وه، زینده چالاکی یه کان کهم ده بنه وه و ته نانت پله ی گرمی لهش دانه به زیت، باشه ئەم باره دهگونجیت لهگهل بوونی ئەندامیکي نه خۆش یان برینداردا؟! که ئەم ئەندامه پنیوستی به رووبه روو بوونه وه یه کی خیرای ئەم زیانه هه یه بو ئەوهی خه ترتر نه بیئت و پاشان هه موو لهش نه گرته وه!.

بن گومان نه خیر، چونکه ئەگەر خەوی ناسایی روویدات ئەوا ده بووه هۆی شکست هینانیکي خه ترناک له رووبه روو بوونه وهی شو برینداری یه، و ئەندامه که خۆی و بگره هه موو لهش ده که و تبه مه ترسی له وتان به هۆی شو زه ره ره وه، ئەمهش به ته واره تی له وه ده چیت که ئەگەر کو مە لیک دوژمن بدن به سه ر شوینیکدا له شه ودا، خه لکی شو شوینه یه که سه ر به رگری نه کهن و وه لامیان نه ده نه وه به چالاکی، به لکو بلین: نیمه چاوهروانی به یانی ده که یین پاشان وه لامیان ده ده ینه وه! بیگومان تا به یانی که سیان نامینن به رگری بکات!!.

هه ربۆیه شەونخوونی و خەوزپانی ئەندامه کان رووهدات، وهک به شیکي سه ره کی له چالاکی یه کان بو رووبه روو بوونه وهی نه خۆشی یان برینداری، ئەمهش ئەوه یی که زانستی فیزیۆلۆژی سه له ماندوویه تی.

دووه؛ دروستبوونی تا (الحمى Fever):

سه بارت به راگرتنى پلهى گهرمى لهش، بههؤى چهند سهنتريكى تايبهتوره دهبيت له ناوچهى (Hypothalamus) له ميشكدا، كه چهند دهمارهخانهيهكى تايبهتى تيزدايه كه ههست به پلهى گهرمى خوښ دهكهن و دهپيئون، كاتيک پلهى گهرمى خوښ (لهش) بهرز دهبيتوره هم خانانه ئيشارهت دهنيژن بۆ سهنترهكانى (كوهندامى دهمارى خوښهويست: الجهاز العصبي اللا ارادى)، بۆ شهوى ناماژه بنيزن بۆ ماسولكهكان كه خاوبينهوه، و لووله خوښهكانى ژيړپيست فراوان دهبن و ئارهق كردنهوه زياد دهكات، شه هه مووى بۆ لهدهست دانى شه گهرمى به زيادهيه، و لهگهله مانهشدا شه كهسه ههست كردن به گهرمى زيادى بۆ دروست دهبيت و خوى فينك دهكاتوه.

كاتيكيش كه پلهى گهرمى لهش نزم بيتوره به پيچهوانهوه ماسولكهكان زياتر گرژ دهبن و دهلهرز (شه كهسه تووشى لهرزى سهرا دهبيت)، لووله خوښهكانى ژيړ پيست گرژدهبن و مووهكانى پيست ريک دهينهوه بۆ دروست كردنى چينيكي جياكهروه به مهبهستى نههيشتنى قهوتانى گهرمى لهريى پيستهوه، ههروهه ههست كردن به سهرا لاي شه كهسه دروست دهبيت و واى ئادهكات خوى ياريژنت، پلهى گهرمى گونجاو بۆ ژيان بريتي به له 37 پلهى سهدى.

لهبارهى دروست بوونى تا لهكاتى نهخوشى و زهرههينانى لهشدا، زانايان ناماوهى چهند ساليكيش لههوبهر وايان دهزانى تا به تهنه بههؤى ميكروپ و سادده بيگانهكانهوه روودهدات كه دهچنه ناو لهشهوه، واته هوكارى دروست وونى تا دهركى به، بهلام تازه بويان دهركهوتوه كه نهخير هوكارى سهركى روست بوونى تا بريتي به له چهند ماددهيهك كه خروكه سپى بهكانى خوښ و ئانه بريندارهكان دهري دهدهن له نهنجامى كارليكى نيوان ميكروپ و سادده يگانهكان لهگهله خروكه سپى بهكانى خوښدا، كه شه ماددانه پايروجينهكان (Pyrogens)، بهتايبهتى ماددهى (Interleukin 1)، كه كاتيک دهچنه سوورى خوښهوه و پاشان دهگنه ميشك، سهرهنجام كارى گهرمى بهكى وا له سهنتري

راگرتنى پلەي گەرمى لەش لە مېشكدا دروست دەكەن، كە دەبىتتە ھۆي بەرز بوونەوى پلەي گەرمى لەش لەرادەي ئاسايى خۆي (كە لە مەرقى ئاسايىدا لەنيوان ۳۶،۶-۳۷،۴ پلەي سەدىدايە).

ھەروەھا ھۆكارىكى تىرى دروست بوونى تا بىرتىيە لە ھۆرمۇنى (ئايرۇكسىن) كە لەلايەن پۇتتى دەرقىيەو بە پۇتتەيەكى زياتر دەپۇتتە لەكاتى ھەر زەرەرىكدا كە تووشى لەش دەبىت، كە ئەمەش دەبىتتە ھۆي دروست بوونى زياترى ووزە و گەرمى لە لەشدا و پاشان بەرز بوونەوى پلەي گەرمى لەش، كەواتە ەك لە ھەرمودەكەدا ھاتوو زانستى نوئى ئەمۇ زۆر تازە گەيشتوتە ئەم راستىيە و بۆي سەلماندووین كە: ماددەكانى لەش خۆي دەبنە ھۆي دروست بوونى تا لە نەخۇش و بىرىنداردا (ەك ھەرمودە پىرۇزەكە ئامازى پىداوہ).

جا لىزەدا بابزانىن سوودى بەرزبوونەوى پلەي گەرمى و دروست بوونى تا بۆ لەش چىيە (كە بىنگومان بىن سوودنىيە):

يەكەم: زانايان سەلماندووينا ئەگەل بەرزبوونەوى پلەي گەرمى لەشدا بەرادەي ۱ پلەي سەدى ئەمە دەبىتتە ھۆي زىادبوونى زىندەچالاكىيەكانى لەش بەپۇتتە ۱۰٪، ديارە چالاك بوونى لەش لەكاتى ئارەحەتىدا زۆر پىويستە بۆ دروست كردنى ووزەي زۆرتر بۆ زال بوون بەسەر ئەو ئارەحەتىيەدا بەزوتىر كات و بە باشترىن شىوہ.

دووم: لەش لەكاتى بىرىندارىدا تووشى ھىرشى مىكروپە زيانبەخشەكان دەبىت و بىنراوہ كە پلەي گەرمى گونجاو بۆ زىاد بوون و گەشە كردنى ئەم مىكروپانە لە پلەي گەرمى لەش كەترە (۲۵-۳۷ پلەي سەدى)، كەواتە ئەگەر پلەي گەرمى لەش بەرز بىتتەو بۆ نىزىكە ۳۸ يان ۳۹ پلەي سەدى، بىنراوہ كە ئەم گەرمىيە زىادەيە دەبىتتە ھۆكارىكى لەناوبەر بۆ زۆرىك لە جۆرەكانى بەكتىريا، يان زىادبوون وگەشەيان دەوستىننىت يان كەمى دەكاتەوہ.

سەيەم: شانەكانى لەش لەكاتى بىرىندارىدا پىويستىيان بە پۇتتەيەكى زياتر لە ئۇكسىجىن دەبىت، كە لە خوينەوہ و بەھۆي ماددەي ھىمۇگلوبىنىن ئار خپۇكە

سورمەكانى خوين بۇيان دەچىت، بىنراۋە كە ئۇكسجىن لە ھىمۇڭلۇيىن دەيتتەۋە لە
پەستانىكى گازى دىيارى كراۋ و ھۇكارى تردا، لە كاتى بەرز بوونەۋەى پلەى
گەرمى لەش و دروستبۈۋىنى تادا ئۇكسجىن لە پەستانىكى كەمتردا لە ھىمۇڭلۇيىن
دەيتتەۋە و بە شىۋەيەكى ئاساتر دەگاتە شانەكان.

چۈارەم: زانستى ئەمبۇ بۇى پوون كىرەۋىنەتەۋە كە لە كاتى بەرزبوونەۋەى
پلەى گەرمى لەشدا خۇكە سىپىيەكانى خوين رىژەيەكى زىاتر لە ماددەى
ئىنتەرفېرۇن (Interferon) دەرئىژن، كە ماددەيەكى دژە ئايرۇس و مىكرۇبە و
خۇكە سىپىيەكان خۇيان تواناى باشتريان دەيىت بۇ دروست كىردى دژەتەنەكان،
بەم شىۋەيە ھىچ بوارىك بۇ زىندەۋەرە مشەخۇرەكان ناھىلەنەۋە كە ھەل توۋش
بوۋىنى لەش بەر زەرەرە بقۇزەنەۋە، ھەرۋەھا بىچگە لەم كارەى، دۇزاۋەتەرە كاتىك
ماددەى ئىنتەرفېرۇن لە كاتى تادا بەخەستى دەرئىژىت بەرگى لەش لە بەرامبەر
بە تروشبۈۋىن بە نەخۇشى زىاد دەكات، كە تەنەتە تواناى لەناۋ بىردىنى خانە
شىرەنەنەيەكانىشى ھەيە لە سەرەتاي دروست بوۋىنەندا.

لىرەۋە بۇمان دەرەكەرىت كە تا چەندىك سوۋدى ھەيە، بۇيە پىزىشكان لە
كاتى پەيدابوۋىنى تادا دىلخۇش دەبن و نەخۇشەكە دىنەنەكەنەۋە كە
مىكانىزىمىكى ئاسايى لەشە و سوۋدى زۆر دروست دەكات، تەنەتە لە ھەندىك
نەخۇشىدا پىۋىۋىست دەكات پلەى گەرمى لەش بەرز بىكرىتەۋە، بەتايىبەتى
نەخۇشىيەكانى جۈمگە و پۇماتىزىم {ئەمە لە كاتى كىردى (علاج طبيعى) بۇ
نەخۇشدا دەيىنرىت، كە ھەندىك ئامىر شوۋىنى نەخۇشىيەكە گەرم دەكات}.

لىرەدا سەرنەختان پادەكىشەم بۇ فەرەۋەيەكى پىرۋى تىرى پىغەمبەر (ﷺ) كە
مەۋجىزەيەكى گەۋرەيە و باسى سوۋدى تا دەكات كە ئىمامى موسلىم بۇمان
دەگىرىتەۋە كە دەفەرمۇيت: ﴿ ذَكَرْتُ الْحَمَىٰ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ (ﷺ) لَهَا رَجُلٌ، فَقَالَ: لَا
تَسْهَأْ لِأَمَّا تَقِي الذَّنْبَ كَمَا تَقِي النَّارَ خَبَثَ الْحَدِيدِ ﴾ رۋاھ سەلم، واتە: جارىك لەلاى
پىغەمبەر (ﷺ) باسى تا كرا و پىياۋىك جىنۋى پىندا، ئەۋىش فەرەۋەى: جىنۋى
پىمەدە، چۈنكە تا مەۋلا لە تاۋان پاك دەكاتەۋە ھەرەكە چۈن ئاگر پىسى ئاسەن

پاك دهكاتمه، بهراستی موعجزه يهكى گهره يه چونكه تا مړوځ له لايه نى
مه غه نوى يه وه له تاوان، و هه روه ها له لايه نى ماد ديشه وه له ميكروېب و خانه ي
زيان به خش پاك دهكاتمه.

به لام بابزانين كه هه مو تايه ك سوود به خش نى يه چونكه تاي زؤر بهر ز (به
تاي به تى له پله كاني ٤١-٤٢ پله ي سه دى دا) ده بيته هو ي وه ستان دنى ئه ندا مه كاني
لهش له كار كړدن و دروست كړدن له هو ش خو چوونى قوول (Deep Coma) و
پاشان مردن، هر بؤيه پيغه مېر (ﷺ) له فرموده يه كى تردا ئه م جوړه تايه
زؤره ي وه ك پريشكيكى ناگرى دؤزه خ وه سف كړدوه كه ده فرموي ت: ﴿إِنَّ الْحَيَّ
مَنْ لَحَ جَهَنَّمَ فَأُبرِدَها بِالْمَاءِ﴾ رواه البخاري، واته: تاي زؤر پريشكيكى دؤزه خه، هر
بؤيه به ناو ساردى بكه نه وه، كه با شترين هو كاري دابره زان دنى ئه مو تايه زؤره له
روى زانستى يه وه هر ئه وه يه كه له فرموده كېدا هاتو وه كه ئه وريش ناوى
سارده، ته نه انت ده توان رنت نه خو شه كه له ناو هه لېكي شرن ت يان ناو بكرنت
به سهرى دا، هر بؤيه له سوونه تيشدا و له كاره كاني پيغه مېر (ﷺ) خو ي دا
هاتو وه: كه هر كاتيك تاي گر تبين داواى كړدوه كه كونه يه ك ناوى بؤ به نين
بؤ ئه وه ي بيكات به سهر خو ي دا!!!.

كورته ي باس:

ئهم فرموده پيروزانه باسى زانستنيان نه كړدوه كه له سهرده مى
پيغه مېر دا (ﷺ) زانرا بيت، ته نه انت كه له دواى سه ده يه ك يان ١٠ سه ده، به لكو
له دواى زياتر له ١٢ سه ده ئينجا زانايان گه يشقنه ئه مو راستى يانه، فرموده كه
باسى سكالاي ئه ندا مى زيان ليكه و توو ده كات، كه سكالايه كى راسته قينه يه به
هه مو مانايه ك، باشه چؤن ده تواني ت به بن زمان سكالاي كات؟! ئايا خه لكانى
سهرده مانى پيشت ده يان زانى كه ئهم سكالايه راسته قينه يه و مه جازى نى يه؟!.

زانستى فيسيؤلوجي ئه مېر زؤر بهروونى بؤى ئاشكرا كړدو وين كه سكالاي
راسته قينه روو ده دات كاتيك ئه ندا مي ت يان به شيكى لهش تووشى نه خو شى يان
بريندارى يان هر زهر مړيكي تر ده بيت، و ١٠٠٪ له گه ل فرموده كه ي پيغه مېر دا

(۳۳) یه کده گرتتوره، پاشان فرموده که باسی نوره دهکات کاتیک که سکاڭی نهم نهدامه زیان لینکوتوره دهکاته شوینی مه بهست (که بهرترین دهسه لاته له له شدا که نهریش میشکه)، لیره وه لآم دهره چیت بۆ هه موو نهدامانی لهش که به هه موویان به کارئکی گه له کۆمهکی ههستن بۆ به هانا چوونی نهدامی زیان لینکوتوو، بۆ نهودی گرفته که ی چاره سهر بیئت و بگه رتتوره دۆخی ناسایی جارانی و له شیش له بلابوونه و نهودی نا کامه کانی نهور زهره بهاریزریت.

یه کیک له و شته سهر سوپه نهرانی له فرموده که دا هاتوو نهودیه که ووشه کانی (توادم، تعاطفهم، تراحهم) ی به کار هیناوه بۆ ووسپی شیوازی نهور گه له کۆمهکی و به هانا چوونه ی لهش بۆ نهدامی بریندار، که واته به شیوازیکی زۆر به سۆز و پرله به زهیی و خۆشه ویستی یه وه نهدامه کانی لهش به هانای نهور نهدامه زهره ر لینکوتوو ده چن، (که پنیوسته موسولمانانیش ناوا بن له بهرام بهر یه کتری دا و ناوا به هانای زیان لینکوتوو کانیانه وه بچن).

سهر سوپه نهره که له و دایه که زانایانی رۆژاوا ووشه ی (Sympathetic) یان به کار هیناوه بۆ ناوی نهور کۆته نهدامه دهماری یه ی که له کاتی نه خۆشی و برینداری دا کۆتروالی هه له کان دهکات بۆ به هاناوه چوونی نهدامی زیان لینکوتوو و هه له کان دهکات، که نهم ووشه یه نه گهر وهری گهرین بۆ زمانی عهره بی به مانای (التواد، التعاطف، التراحم) دیت، واته: به مانای به سۆز، به ههست، به به زهیی و پرله خۆشه ویستی دیت، به راستی فرموده که موعجیزه یه کی گهره یه له هه لبراردنی ووشه و زاراوه کانی شی دا!!!.

ههره ها له فرموده که دا هاتوو که سهر منجانی گه له کۆمهکی لهش بریتی یه له خه وزپان (السهر)، وروست بوونی تسا (الحمی)، ههر له زانستی فیزیۆلۆجی یه وه بۆمان دهر که وت که له کاتی تووش بوونی نهدامیکی لهش به زیانیکی و گه یشتنی سکاڭ که ی بۆ میشک (ههره ک پینشت باسما ن کرد) یه کیک له دهره نجام گرنگه کانی نهم کرداره بریتی یه له ناگادار بوونه وه و چالاک بوونی سهنتهری ناگاداری له میشکدا و سست بوونی سهنتهری خهوتن که له

ناوچه‌کانسی (Limbic System و Reticular Formation) ډان له
میشکسې مړوځدا.

له نه‌نجامي نه‌مه‌دا نندامه‌کان ئیسراحه‌تیا ننه‌لنده‌گیریت و خه‌ویان
نډه‌نړیت و که‌سی توشووش بوو زور به زه‌حمت خه‌وی نډه‌که‌ویت، و نه‌گرم
خه‌ویشی نډه‌که‌ویت نه‌وا خه‌وی ناسایی نی‌یه و تمنا چاومکانی داخراون، می‌شک
و هه‌موو له‌ش هر له‌باری ووریایی و ناماده‌باشی و خه‌وړپاندا ده‌بن، له هه‌مان
کاتدا ناگادار بوونه‌وه‌ی کونه‌ندامی ده‌ماریی خونه‌وویستی به‌سوژ
(Sympathetic Nervous System) به‌شیوه‌یه‌کی تایبه‌تی و سهره‌کی
ده‌بیته‌ه‌وی به‌رزکردنه‌وه‌ی پادده‌ی ناگاداری له‌ش به‌گشتی و گرځېوونی زیاتر و
به‌رده‌وامی ماسولکه‌کانی له‌ش، که سهره‌نجامی گشتی نه‌م پرؤسانه‌ش بریتی‌یه له
ناگاداری و خه‌وړپانی می‌شک و له‌ش به‌گشتی.

هه‌روه‌ها وک باسکرا هر له‌شانه‌کانی له‌ش خه‌ویه‌وه فاکتیره سهره‌کی‌یه‌کانی
دروست بوونی تا هه‌یه، نه‌م به‌رز بوونه‌وه‌یه‌ی پله‌ی گرمی له‌ش له‌گه‌ل
شه‌ونخونی و خه‌وړپاندا نه‌وپه‌ری به‌سووده بو به‌رنه‌نگار بوونه‌وه‌ی نه‌و باره‌ نا
ناسایی‌یه‌ی که به‌سهر نه‌ندامی‌کی له‌شدا هاتووه.

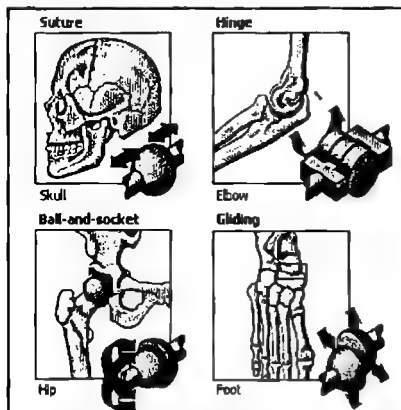
پاک و بې‌نگه‌ردی بو په‌روه‌ردگار و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی، له‌مانه‌ی سهره‌وه‌ بزمان
ده‌ره‌کوت که زانستی نه‌مړو به‌تواوه‌تی پشتیوانی هه‌موو وورده‌کاری‌یه‌کانی نه‌م
له‌رمووده‌ پیروژه‌ ده‌کات و راستن‌یه‌کانی بو سله‌ماندوین، هیچ دؤزینه‌وه‌یه‌ک و
زانستی‌کی نوی‌ی نه‌مړو پیچ‌ه‌وانه‌ی نه‌م له‌رمووده‌ پیروژه و هیچ له‌رمووده‌یه‌کی
تری خودا و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی نی‌یه، به‌لکو سه‌له‌مینری راستن‌یه‌کانیان و
روونکه‌روه‌ی موغیزه‌که‌یانه.

ژماره‌ی جومگه‌کانی له‌شی مروقه :

یه‌کینکی تر له وه‌مووده پیرۆزانه‌ی که ئیمجازینکی زانستی زۆر نوێ تێدایه،
ئهم وه‌مووده‌یه‌ی خواره‌ویه:

—عن عائشة رضي الله عنها قالت: قال رسول الله (ﷺ): ﴿إِنَّهُ خُلِقَ كُلُّ إِنْسَانٍ مِنْ بَنِي آدَمَ عَلَى سِتْنٍ وَثَلَاثَةِ مَفَصَلٍ، فَمِنْ كَبَرِ اللَّهِ وَحَدِّ اللَّهِ وَهَلَلِ اللَّهِ وَشُجِّ اللَّهِ وَاسْتَفْرَافِهِ وَغَزَلِ حَجَرٍ عَنْ طَرِيقِ النَّاسِ أَوْ شَوْكَةٍ أَوْ عَظْمًا عَدَدَ السِّتْنِ وَالثَّلَاثَةِ لَأَنَّهُ يُمَسِّي يَوْمَهُ وَلَقَدْ زَحَرَ نَفْسَهُ عَنِ النَّارِ﴾ رواه مسلم.

واته: له‌عائشه‌ی جۆره‌کانی جومگه‌ له‌شی مروقه‌دا

Types of Joints in the Human Body

The point where two or more bones meet is called a joint. Joints are classified by their structure or the way they move. The joints of the skull are known as sutures (top, left). Sutures do not have a wide range of movement. Instead, they allow for growth and very limited flexibility. Hinge joints (top, right) allow for movement in one plane. The hinge joints of the elbow and knee, for example, bend up and down. Two flat-surfaced bones that slide over one another make up a gliding joint (bottom, right). Gliding joints, such as those in the wrist and the foot, provide for limited movement. Ball-and-socket joints (bottom, left) allow for the greatest range of motion. The ball-and-socket joints of the shoulder and hip, for example, can rotate in a complete circle.

خیزانی پێغه‌مهرمه
ده‌گیرنه‌وه: که پێغه‌مهر
(ﷺ) وه‌موویه‌تی: خوای
په‌ره‌ر‌دگار هه‌موو مروفتنکی
له‌سێ‌سه‌د و شه‌ست
جومگه‌ دروست کردوه،
هر که‌سێ‌ک روژانه (الله اکبر،
الحمد لله، لا اله الا الله،
سبحان الله، استغفر الله)
بلیت، یان به‌ردنیک له‌پێ‌ی
خه‌ک لابیات، یان ڤرکینک
یان ئیسقانی‌ک لابیات، به‌قه‌د
ژماره‌ی ئه‌و سێ‌سه‌د و
شه‌سته، ئه‌وا ئه‌و که‌سه که
ئێواره‌ی به‌سه‌ردا هات خوێ
له‌ ناگیر دۆزه‌خ پاراستوه
و دروورخستۆته‌وه.

سەرەتا با بزانين ئەم فەرموودە پەرۋەزە باسى پەرۋەشتى بەرز دەكات، كە چۆ
 پتويستە ھەموو موسولماننىڭ بەردەوام خەرىكى كارى چاكا بىت و پەرۋەش
 بەرزى خۆى بنوئىنىت لەيارمەتى دانى خەلكى دا و بزانيت كە ھۆكارى رزگار بوۋ
 لە سزاي دۆزەخ و بەدەست ھىنانى بەھەشت و رەزامەندى خودا برىتىيە ل
 كەردەو چاكانە، لەھەمان كاتدا دەبينىن ئەم فەرموودەيە ئامازەيەكى زانستى ز
 سەر سوپەھىنەرى تىدايە، كە زۆر مەھالە لەو رۆزگاردا ئەو راستىيە لەرو
 زانستىيەو بزانرايە، كە ئەرىش ئەو يە كە دەفەر موئت: مەوۇ كە دروست دەيى
 لەشى لە (۳۶۰) جومگە پىك دىت.

زانستى توئىكارى لەشى مەوۇ (علم التشرىح - Anatomy) لە رۆزگار
 ئەمپۇماندا وور دەكارى يەكانى پىك ھاتنى لەشى مەوۇ بۆ روون كەروينەتەو،
 دكتورىكى موسولمان لەسەر بناغەى راستىيەكانى زانستى توئىكارى لەسا
 ۱۹۸۵ دەستا بە ژماردىنى جومگەكانى لەشى مەوۇ و گەيشتە ئەو راستىيەى
 لە لەشى مەوۇدا ۳۶۰ جومگە ھەيە، ئەو كەسەش (دكتور السباعى حماد) بوو
 ئىستا مامۇستا و سەرۋكى بەشى توئىكارى و شانەزانى و كۆرپەلەزانىيە ل
 كۆلىجى پزىشكى (زانكۆى انبار) لە عىراق، كە بە ھاوكارى خىزانەكەى (د. شاد)
 (احمد) ھەستان بەم توئىزىنەو يە و كاتىك كە بلأويان كەردەو بوو مایە
 خۆشخالى موسولمانان و رىزلىئانان لە وولاتە ئىسلامىيەكاندا بە گشتى.

گەيشت بەم ھەقىقەتە بەلگەيەكى ترە لەسەر موعجىزەى قورئان و سوننەت
 پىغەمبەر (ﷺ)، كە چۆن و بە چ شىۋازىك پىغەمبەر توانى لەشى مەوۇ توئىكان
 بىكات و بۆى دەر كەوت كە لەناو لەشدا ۳۶۰ جومگە ھەيە؟! لە رۆزگارنىكا
 زانستى پزىشكى ئەوندە دواكە وتوو بوو كە خەلگى و پزىشكانىش لە
 سەردەمدا وايان دەزانى تەنيا ھۆكارى تووش بوون بە نەخۆشى برىتىيە ل
 چوونە ژورەو ھى جنۇكە و شەيتانەكان بۆ ناو لەشى مەوۇ، ديارە پىغەمبەرىش
 (ﷺ) خۆى ئەمەى نەدەزانى ئەگەر بە نىگا و ھەجى لەلايەن دروست كەرى مەوۇ
 لەم بابەتە ئاگادار نەكرايەتەو، بەراستى ئەم بەلگانە بەسن بۆ كەسنىك كە تىنىكات

یۆشەری که بۆی دەرکهوێت که قورئان و سوننەتی پێغه مەبەریش (ﷺ) هەر
 دەحییە و لەلایەن خۆی بە دەسەلاتەرە بۆ مۆفەکەکان نێرێراوە.
 ئێستاش فەرموو ئێوە و وێرەکاری یەکانی ژمارە ی جووگەکانی لەشی مۆفە که
 لەم خەشتە یە لای خوارە و دا روون کراوە تەرە :

شون	هەردوو پەلی بەردووە	هەردوو پەلی خوارەووە	بەرپرە پشت	پەراسوودەکان	کە لەلای سەر	قورگ	لەوت
ژمارە ی جووگەکان	۵۲	۵۵	۷۶	۹۰	۷۰	۶	۱۱

کۆی گشتی = ۲۶۰ جووگە

لە کتیی: اقبسات من إعجاز القرآن في خلق الإنسان (د. السباعي حماد)

وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين

سەرچاوه‌كان:

- ١- صحيح البخاري-الإمام البخاري.
- ٢- صحيح مسلم-الإمام مسلم.
- ٣- معجم لسان العرب-أبو الفضل جمال الدين محمد بن منظور.
- ٤- گوڤاري (الإعجاز العلمي)/ ژماره‌كاني (٣ و ٤) / دهرکراوی: هیئة الإعجاز العلمی فی القرآن والسنة.
- ٥- پینگه‌ی (www.tasabeeh.com) له‌سه‌ر توڤی ئینتەرنێت.
- ٦- A textbook of Medical Physiology \ Guyton - USA.
- ٧- Ganong Review of Medical Physiology\Apelton & Lange . USA.
- ٨- Textbook of Pain \ Wall.P.D. & Mwlzook - UK.
- ٩- Stress Hormones, their Interaction & Regulation\ Axelrod J. & Reisine T.D.
- ١٠- Essentials of Surgery - (NeuroEndocrinal Response, Haemostasis and Shock Chapters) \ D.C.Sabiston-USA.

ههستکردن به ئازار
له نیوان قورئان و
زانستی پزیشکی دا

به رکول:

له چهندين سده له مەريشەوه و تا ماوه يەکی نزیک له ئیستا بیروباوهری خەلکی وه ما بوو که هه موو نه دمه کان و پارچه کانی لهشی مرۆڵه ههستیاره بۆ ئازار، وایانده زانی که له سەری دودهیت هه موو سەری دیشیت، ئه گەر له چاوی بدهیت هه موو به شه کانی چاوی ئازاریان ده بیت! لا ی هیچ که سیك شه راستی به نه زانرابوو که له له شدا چهند ده ماریکی قایبهت هه به بۆ گواسته نه وه ی جوړه جیاوازه کانی ئازار، تا وه کو زانستی توئکاری (علم التشریح Anatomy) په رده ی له سەر بۆلی کو تایی به ده ماری به کان و ده ماره کان خۆیان لا له هه ست پش کردن و گواسته نه وه ی جوړه جیاوازه کانی ئازاردا.

له م لیکۆلینه وه یه دا چهندين راستی زانستی روون ده که یه نه وه که ئه ی بیروباوهری کو نه هه لنده وه شینیت هه و به به راورد کردنی شه راستی به زانستی یانه له گه ل نه وه ی که له قورئاندا ها تووه ده ریا ره ی پیست، و پسپوړی پیست له گواسته نه وه ی ههسته جیاوازه کاند ده گه یه شه راستی به ی که شه قورئانه ووته ی خوای دروستکه ره ی بوونه وه ره و هه ره ئه ویشه شه راستی یانه ی له نیگا که ی دا بۆ پیغه مبه ر ﴿تَبٰرَکُ﴾ نارد وه.

با سه رها شه ئه یه تانه به ئین که باس له م بابته ده که ن:

- خوای گه وه له یاره ی سزای بن باوه ران له رۆژی دوا یی دا ده فرمویت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّبُهُمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾ (النساء: ۵۶).

- له سەر هه مان بابته له ئه یه تیکی تردا ده فرمویت: ﴿وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعْ أَمْعَاءَهُمْ﴾ (معد: ۱۵).

رافه (تەفسیری) ئه یه ته کان،

- سه به رته به ئه یه ته یه که م (الطبری) له ته فسیر که ی دا ده لیت: له فرمو وه ی ﴿سَوْفَ نُصَلِّبُهُمْ نَارًا﴾ مانای ئه وه یه که ئیمه بن باوه ران ده کو ئین له ئاگری دۆزه خدا و ده یان برژین، ﴿كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ﴾ واته هه ر کاتی که پیستی له شیان به رژیت تا

به تهرهوه تی دهسووتیت، (بَدَلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا) ئیمه پیستهکانیان بۆ دهگۆرین به پیستی تر غهیری ئه پیستهیان که سووتاوه، (لِيَتَوَقَّوْا الْعَذَابَ) واته ئیمه وایان ئیدهکهین بۆ ئهوهی ئازاری سزادان و پیستین شیوهی بیستن، شههش له بهر ئهوهیه ئهوان له دونیادا باوهریان به ئایهتهکانی خودا نههیناوه و پشت گۆئییان خستوه و بهدرویان دهخستوه*.

- (الزمخشري) یش له تهفسیرکهی دا (الكشاف) دهلیت: بۆ ئهوهیه که ئه و سزایه بۆیان بهردهوام بێت و ئیان نهبریت.

- (دمیری) ئایهتی دووم (القرطبي) له تهفسیری (الجامع لاحکام القرآن) دا دهلیت: ﴿سُقُوا مَاءَ حَمِيمًا﴾ واته: ئاوێکی لهکوو و زۆر زۆر کولایان بۆ دههینریت، که نزیک دهکریتهوه ئیان دهم و چایان دهبرژنییت و دهبیته هۆی وهرینی تووک و پیستی سهریان، کاتیک دهرخواردیان دهرییت ناوسک و ریخۆلهکانیان پارچه پارچه دهکات و له کۆمیهانهوه دیته دهرهوه.

- (الطبري) دهلیت: ئه و کهسانهی که له دۆزهخدا به ههمیشهیی دهمیننهوه ئاوکیان دهرخوارد دهرییت که گهیشتهوهته ئهوپهڕی گهرمی و دهبیته هۆی پارچه پارچه کردنی ریخۆلهکانیان و ناوسکیان، ههردوو زانا (الشوکانی له تهفسیری (فتح القدیر) دا و ابن کثیر له تهفسیره بهناوبانگهکی دا (تفسیر القرآن العظيم) { هه مان تهفسیری ئه م ئایهتهیان کردوه.

موفهسیرهکان له هۆکاری هاتنه خوارهوهی ئه و ئایهته پیرۆزهی یه کهمدا دهلین: لهپیش هاتنه خوارهوهی ئه م ئایهتانهدا ببایهوه رهکان دهیانووت: ئیوه ئیمه به ئاگر دهرسینن، بهلام که پیست و لهشمان ئاگر خواردی و هه مووی وه که خه لووزی ئیهات ئه و ئیتر ئازار ئامینیت و ئیمه ئیسراحت دهکین، چونکه ئاگر هیچ شتیکی بۆ ئامینیتهوه که ئازاری بدات، هه ر بۆیه خۆی گهره ئه م ئایهتانهی ئارد بۆ ئهوهی بۆیانی روون بکاتهوه که دوا ی تیاچوون و نه مانی هه موو لهشیان به

* بڕولنه: تفسیر الطبري ١٤٢/٥ - ١٤٣.

گشتى و پىستيان به تاييەتى، دوپارە پىستيان نوئى دەپتەتەرە بۇ ئەۋەى سزا
 ھەمىشە بەردەوام يىت بەين كۇتايى.

پىست و نازارەتسى بە ناکر

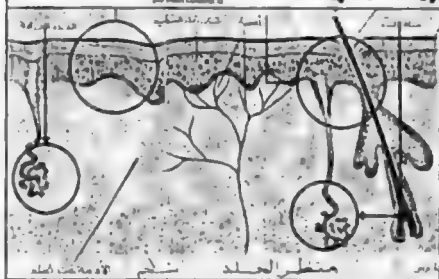
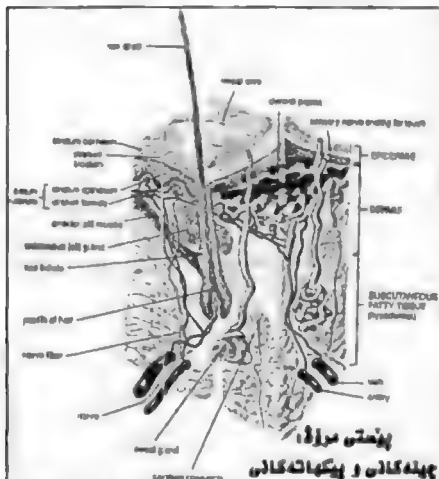
باشە دەپت نەينى ھەست كەردن لە پىستدا چى يىت؟ چۇن ئىفە ھەست
 نازار و ساردىي و گەرمىي دەكەين؟ چۇن دەتوانىن ئەو شتەي پەنجەي ئادەدە!
 يەكسەر بىناسىنەۋە؟ چۇن ئىفە ھەست بە نازارەكەنى ئاۋ لەشمان دەكەين؟
 راستى بە زانستى يەكان لەم بارەۋە چەند سالىكى كەم دەپت دۇزاونەتەرە
 ئەرىش لە رىي ھەردو زانستى تونكارى و زانستىكى نوئىر كە پىي دەۋوتەرە
 شانەزانى (علم الانسجة Histology)، كە پاش دۇزىنەۋەى ووردىيىنە ز
 بەھىزەكان نەينى يەكانى پىست و ژىر پىستى مەۋقەي بۇ ئاشكرا كەردووين،
 مىكانىزمى ھەست كەردنى لە پىستدا بۇ روون كەردووينەتەرە، زانستى تونكار
 (Anatomy) ئەو زانستەيە كە پىكھاتە گەرە بەچاۋ بىتراۋەكەنى لەشمان !
 روون دەكەتەرە، ئەرىش بە توئ كەردنى ئەندامەكانى لەش و دەرخستنى پىكھە!
 وورد و جۇرلۇجۇرەكانى.

بە ئەم شانەزانى ئەو زانستەيە كە گەرتكى دەدات بە دۇزىنەۋەى نەينى يەكانە
 شانە و خانەكانى لەش كە بەچاۋ نابىيىزىن، واتە لەژىر ووردىيىن و مايكروئسكۇپ
 (جا ئىتر ووردىيىنى ئاساسى يىت يان ووردىيىنى ئەلىكترونى) و بە بەكارەينانى ئە
 ئامبۇرەنە نەينى و شارۋەكانى شانەكان و خانەكانى ئەندامەكان و بەشەكانى لە
 دۇزاونەتەرە.

استیبه زانستی یه کان د مریاره ی پښت:

پښتی مړۍ له دوو
چینی سمره کی شانه
چینی سمره و یان
چینی روړی
Epidermis، و چینی
خوارمونه (Dermis) و
چینیکی هاروینچ
مړیانه
Subcutaneous
Layer) یان چینی
(Hypodermis) پښک
هاتووه.

پښتی مړۍ
شانه کانی ناوړه ی
د پاروړنست له
ووشکېوړه و یان
له ده ست چوړ و
له وتانی شله و یی،

مړه و له ماده زبانه خشه کان و له گڼ انکاری یه کانی پله ی گمریش.
بهشی خوارمونه ی پښت لسم پښکاتوانه ی تڼدایه: څو وړتانه ی
څاروق دمردنه یان څاروقه وړتانه کان (sweat glands)، لوبه کانی خوړن،
کوژتایی یه د ماری یه کان یان هسته وړه کان (sensory receptors) و ښی
موړه کان و نینوکه کان، بهشی سمره و ی پښت ۸۰٪ ی پښکاتووه له خانه

زانایان ھەست کردنیان لەلایەن مەزگەر بەھۆی ئەم تەنۆلکانەوە دابەش کردووە بۆ ٣ ناست:

ا- ھەست کردنی سەر رووی (سەھی).

ب- ھەستی قوون.

ج- ھەستی تیکەل (مەگب).

ھەستی سەر رووی پێست (سەھی) چوار جۆرە:

١- بەرکەوتن و پەستان.

٢- ئازار.

٣- ھەستکردن بە گەرمیی.

٤- ھەست کردن بە ساردیی.

ھەستی قوونیش تایبەتە بە جومگە و ماسولکەکان و بریتیە لە ھەستەکانی:

- ھەستکردن بە باری لەش و قوون کردنی (Proprioception).

- ھەروەھا ئازاری قوون ماسولکەکان.

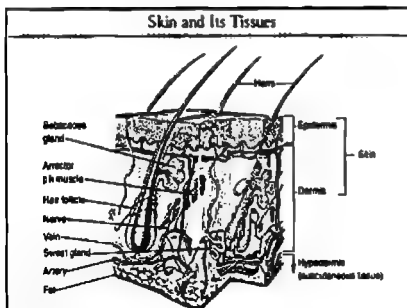
- ھەستکردن بە لەرینەوە (Pallesthenia).

میکانیزمی ھەست کردن و بەیەکەو کارکردن لە ھەردوو ھەستەکەدا (رووی و قوون) (یان ھەستی تیکەل) بریتیە لە ناسینەو و ناوانی شتە ناسراوەکان و ئەوانەی بەخێرێک ناو دەستەو، واتە ھەستی ناسینەو شتەکان بەدەست ئیدان (Stereognosis).

ھەروەھا توانای دیاری کردنی شوونی بەرکەوتن لەسەر پێست یان ئاگاداربوونی پێستی، ھەستی بەرکەوتنیش واتە ناسینەو تەنەکان بە دەست ئیدان، ئەم ھەستەیان دەبێت تووکی میشتک سەلامەت بێت بۆ ئەو بونی ھەبێت و رووبەت.

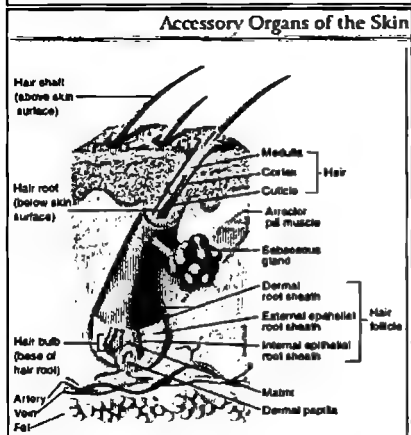
دابەشکردنیکی تری تایبەت ھەیە بۆ جۆرەکانی ھەست، ناسراوە بە دابەشکردنی دکتۆر ھید (Dr. Head's Classification) کە ھەستاو بە دابەشکردنی ھەستی پێستی بۆ دوو کۆمەلەی سەرەکی کە ئەمانەن:

- هستیکی ورود (احساس دقیق Epieritic) که تایبته به ناسینه‌وی
 بهرکوتنی سووک، و جیاوازی کم له پلمکانی گرمی‌دا.
 - هرودها هستی سره‌تایی (احساس اولی Protopathic) که تایبته به

The integumentary system consists of the skin, hair, nails, and a variety of glands.

The skin includes two distinct tissue layers—the outer layer, called the epidermis, and the lower layer, called the dermis. A third layer, the hypodermis (sometimes called subcutaneous tissue), is not part of the skin, but serves to anchor skin to underlying bone and muscle tissue.

نازار و پلهی گرمی بهرز.
 هر به کیک له م دوو
 هسته به شینوازیکی
 جیاوازه یه که
 ده‌ماری‌یه‌کاندا کارده‌کات،
 (دکتور هیند) له م
 دابه‌شکرده‌ی دانه‌وه
 له‌سهر بناغی‌ی لهو
 شاره‌زایی و تیبینی‌یانه‌ی
 هه‌یبوو له‌سهر کرداری
 نوئی بوونه‌وی ده‌ماره‌کان
 که دوی تووشبوون به
 برینه‌داری و زهره‌ر
 رووده‌دات، بینسی که
 هستی سره‌تایی
 (Protopathic) به
 خیرایی و پاش ۱۰ه‌فته
 ده‌گهرنته‌وه، به‌لام هستی
 ورود له‌وانه‌یه دوی تیپه‌ر
 بوونی زیاتر له دوو یان
 سن سال بگهرنته‌وه، یان
 له‌وانه‌یه هرگیزا و هرگیز
 نه‌گهرنته‌وه.

خانہ کانی و تھنلکھ کانی له ستردن به گوزانکاری به ژینگه یی یکان له ستردن

وهك پيشتير باسمان كرد چهند تمۆلكه يهك و خانه ی تایبته ههیه بۆ دۆزندهوه و ههست كردن به گوزانکاری یهكان له ژینگه ی موزقدا كه پنیان دهووترنت (وهرگرهكان) یان ههست پنیكهركهكان (Receptors)، كه دابهش دهكرین بۆ ئهم بهشانه:

- ئهو خانه ی به دهووبهر کاریان تین دهكرنت (Extroceptors): ئه مانه تایبته تین به ههستی بهر كهوتن (واته ههست كردن به دهست لادن)، و بریتین له: تمۆلكه كانی میسنهر (Meissner's Corpuscles) كه زۆر بلۆن، و خانه كانی مېركل (Merkles Corpuscles) كه ئه مانه زیاتر له شوینه بیهیوهكاندا ههسن، وهك سه ره په نجهكان و لێوهكان.

- تمۆلكه كانی پاسینی (Pacinian corpuscles) كه زیاتر له شوینهكاندا كه قورسییان له سه ره وهك ناو له پسی دهست و ناوه ی پین، شیوه یان وهك پیاز وایه و تایبته تین به گواستنه وه ی ههست به پهستان و له رینه وه، ئهم تمۆلكانه ههموویان به گشتی ژماره یان دهكانه زیاتر له ۵۰۰,۰۰۰ له سه ره ههموو رووی لهش. - خانه كانی موهرهكان و تمۆلكه كۆتایی یهكانی كروز (Crause End Bulbs) و ههروهها تمۆلكه كانی تومسا، ئه مانه تایبته تین به ههستی كردن به ساردییی.

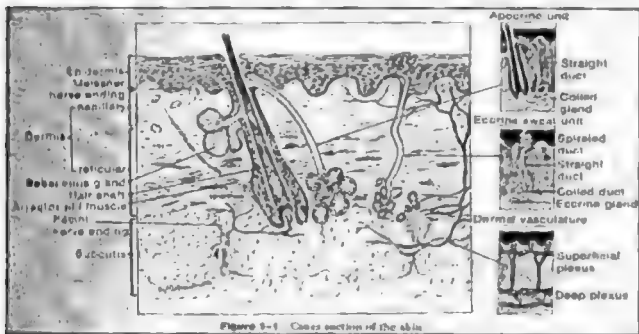
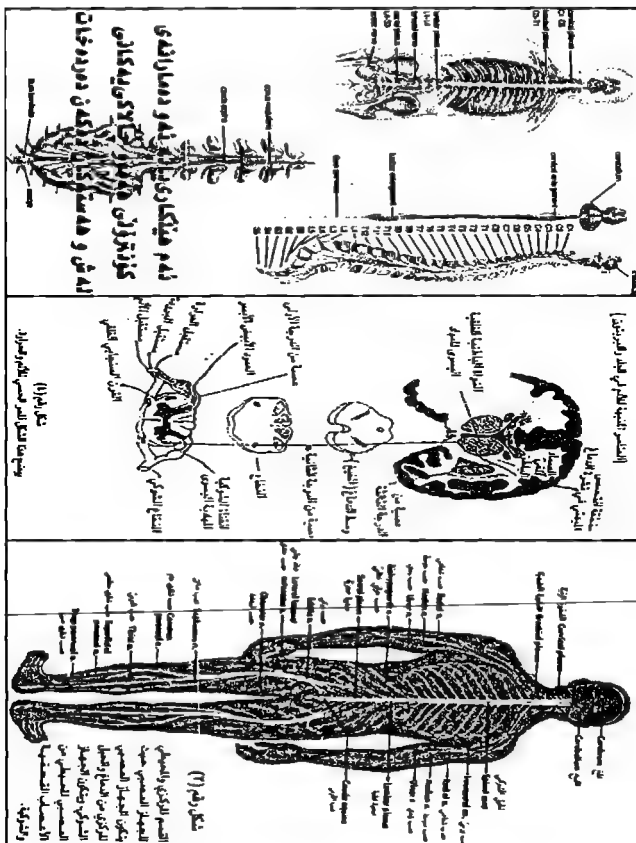

Figure 9-1 Cross section of the skin

له میشکیش خۆیهره راستهوخۆ ١٤ ده‌مار نهرده‌چن که ده‌ماره میشکی (یان
 سه‌ری‌یه‌کانه)، که‌رته کۆی گه‌شتی ٧٦ ده‌مارن که کۆتۆلی رووبهره‌کانی هه‌ست
 ده‌کهن له له‌شی مۆلدا.

له لایه‌کی ترموه زانستی توئیکاری سه‌لما‌ندوویه‌تی که کۆتایی‌یه ده‌ماری‌یه‌کار، و پێش‌ئاله ده‌ماری‌یه‌کانی تایبته به گواستنه‌وه‌ی نازار و هه‌ست به گهرمیی زۆ له‌یه‌که‌وه نزیکن، هه‌روه‌ها بۆشی روون کردووینه‌ته‌وه که ئهو رینگه‌یه‌ی که ده‌ی‌بهر بۆ سه‌روه‌ه هه‌مان رینگه‌یه، ئهم ده‌مارانه له پێسته‌وه ده‌پۆن تا ده‌گه‌نه‌ی درکه‌ په‌تکه‌ ناو به‌ر‌به‌ری پشت (النخاع الشوكي Spinal Cord)، و له‌و‌ئوه‌ بۆ مێش‌کۆک (المخیش Cerebellum)، و پاشان بۆ مێش‌کی ناوه‌پراست یان ناوه‌نده مێش‌ک (الدماغ المتوسط Mid Brain)، و له کۆتایی‌دا بۆ به‌رز‌ی‌یه‌کانی پ‌لی لا تهنیش‌ن له توئیکلی مێش‌ک‌دا (Gyrus of the Parietal Lobe)، له‌مانه‌ی سه‌روه‌، بۆمان ده‌رده‌که‌وێت که پێست گهرنگ‌ترین به‌شی له‌شه‌ بۆ هه‌ست کردن به نازار و گهرمیی، له‌به‌ر‌ئ‌ه‌وه‌ی که زۆر ده‌وله‌مه‌نده به‌و کۆتایی‌یه ده‌ماری‌یا‌نه‌ی که هه‌سته‌کانی نازار و گهرمیی ده‌گوێزنه‌وه.

هه‌ست کردن به گهرمیی و ساردیی:

به‌ه‌ۆی ئ‌هو ته‌ئۆل‌کانه‌ی که هه‌سته‌کانی ساردیی و گهرمیی ده‌گوێزنه‌وه، هاوسه‌نگیی له‌ پ‌له‌ی گهرمیی له‌ش‌دا رووده‌ات، که له‌ پ‌له‌یه‌کی دیاری کراود ده‌مێنێته‌وه (که به‌ ناوه‌ندی بریتی‌یه له ۳۷ پ‌له‌ی سه‌دی)، ئه‌گه‌ر بێتو پ‌له‌ی گهرمی له‌ش دا‌به‌زێت بۆ ۲۵ پ‌له‌ی سه‌دی ئ‌ه‌وا سه‌ره‌تا ئ‌هو ته‌ئۆل‌کانه‌ی هه‌ستیارز بۆ ساردیی هاوار و ئاماژه‌ی مه‌ترسی ده‌نێن، و مێش‌کی مرۆڤ و له‌م باره‌ ناگادار ده‌ک‌ن، ئه‌گه‌ر ئ‌هم یاری سارد‌بوونه‌وه‌یه به‌رده‌وام بێت و هاواره‌کان وه‌لامی نه‌بێت، ئ‌ه‌وا وورده وورده له‌ش ده‌چێته‌ حاله‌تێکی سه‌پوون و ئ‌همانی هه‌سته‌وه.

هه‌ر بۆیه جۆرێک له‌و رینگایانه‌ی بۆ سه‌ر‌کردنی نه‌خۆش له‌کاتی نه‌شته‌ر‌گه‌ری‌دا به‌کار‌دێت بریتی‌یه له‌ سارد‌کردنه‌وه، به‌ تایبته‌تی له‌کاتی نه‌شته‌ر‌گه‌ری‌دا له‌سه‌ر د‌ل، که بێنراوه‌ به‌م رینگه‌یه‌ د‌له‌که له‌ خوێن ووشک ده‌بێته‌وه و خوێن به‌ر‌بوون ته‌واو که‌م ده‌بێته‌وه، له‌لایه‌کی ترموه ئه‌گه‌ر پ‌له‌ی گهرمی له‌ش و پێست به‌رز‌بێته‌وه له‌ ئاستی ئاسایی خۆی به‌ ه‌ۆی دووچار‌بوونی مرۆڤ بۆ سه‌ر‌چاوه‌یه‌کی گهرمی یان ناگر، سه‌ره‌تا مرۆڤ هه‌ست به‌ نا‌په‌حه‌تی ده‌کات، پاشان نازار په‌یدا ده‌بێت که

وورده وورده زياد دهکات تا دهکاته نهو په پړۍ و بهر تر ټرين پلهۍ نازار، که بينراوه ناپهجه تر ټرين نازار لهکاتي سووتانه رووي (سهطحي) يهکاندا دهيت، به زياد بووني پلهۍ سووتانه که نازارهکي وورده وورده دهو سستيت لهو ناسته دا و زياتر ناييت، به لکو به هيواشي بهره و نه مان د پروات، ته ناهت نه گهر هه موو پيستيش بسووتيت و ببيت به خهلووز ښتر نازار نامينيت.

پلهکاني سووتاني پيست و جوړهکاني؛

نه گهر پلهکاني سووتان باس بکهين که مروۍ تووشی دهيت، زانايان و پزیشکان دابهشی دهکن يو چوار پلهۍ سهرهکي، نه پلانه به پړۍ نه چينانهۍ پيست که دهسووتيت ديارۍ دهکرت و تا سووتانه که قووتر بيت پلهۍ سووتانه که زياد دهکات.

کهواته چوار پله يو سووتاني پيست دانراوه، نه گهر سهيري پيستی مروۍ بکهين لهکاتي هر يهکک له سووتاناندا، دهينن له سووتاني پله يهکدا ته نها چينه ووشکهکي بهشي سهرهوي پيست دهگرتسره و لهسهر شيوهۍ هه وکردنيکي پيست دهردهکويت، له سووتاندا هه نناوسان و نازارۍ کهم روودات له بهر شهوي سووتانه که پله يه که و ته نها خانهکاني رووي دهرهوي پيست دهگرتسره، نهو ش ناسکرايه که نه سوور بوونهوه و هه نناوسان و نازاره دواي دوو تا سي روژ نامينيت.

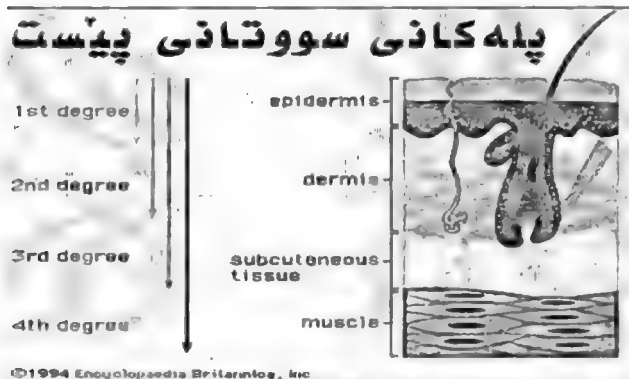
نه گهر يهکسر باسي سووتاني پله سي بکهين دهينن که هه موو چينهکاني پيست دهگرتسره و لهوانه يه شانکاني ژيرهووش وک ماسولکه و نيسکيش بگرتسره، ليره دا پيست نه رمي و لاستيکي له دهست دمات و ووشک و رق دهيت، له حالته دا نه خو شه که زور هه ست به نازار ناکات له بهر شهوي کوټايي به دهماري يهکان و ته نولکهکاني هه ست کردن زور بهيان له ناو چوون به هوي سووتانه وه.

نه گهر بچينه سهر پلهۍ چواره مي سووتان، نه پله يه پړۍ دهو تر ټرنت بوون به خهلووز (التفحم)، که هه روک له ناوه که يوه دياره پيستی مروۍ وک خهلوزي

لۇدیت، لەم حالەتەشدا نەخۇش ھەست بەھیچ نازار و ھەستیکى ترناكات لەم بەشەى پىستىدا لەبەر ھەوى ھەموو تەنۆلگەکان و کۆتایىيە دەمارەکان بە تەواوەتى لەناوچوون.

لۇستاش با بگەڕێنەرە بۆ سووتان لە جۆرى پلەى دووم، ئەم پلەيە دەکرىت بە دوو بەشەرە: ١- رووى (سطحي). ٢- قوول.

لە حالەتى سووتانى رووى پلە دوودا چینی سەرەوى پىست (رووى پىست، دۆکولیت (ئشخ) و ھەرەھا چینی ژێرەوش (ناوەوى پىست) کە لەژێر چینی سەرەوادیە، لەم حالەتەدا ھەردوو چینەکەى پىست لەیەك جیادەبنەرە و چەندیز ھەردا و پالۆتە لە نێوانیاندا کۆدەبنەرە، لەژێر چینی سەرەویدا بلق دروست دەبن، کە پێن لە شلەيەك کە لە شلەمەنى يان پلازماى خوێن دەچیت، نەخۇشەکا لەم جۆرە سووتانەدا نازارێكى یەكجار زۆر دەچیزێت و دەتلیتەرە پێیەرە و ھەرەھا ھەستیاریشى بۆ نازار زۆر زۆر دەیت، ئەمانەش بەھوى ھەژانر کۆتایىيە دەمارىيە دەرکەوتووەکانەرە دەیت، لێرەدا چاکبوونەرە و یەکبوونەرە پىست زیاترە دوو ھەفتە دەخایەنێت بەھوى شو کردلارى نوێ بوونەرە و جیگرتەرەيەى شانە فرتاوەکان کە لە پىستدا روودەات.

همروهك چۆن بىلاروپان له دۆرځدا تووشى سزاي ټاگر دېن لىروى دىروى له شيان و لىرئى پىستيان، به هه مان شيوه تووشى سزايهكى ناوهكيش دېن كه له جوړىكى تره، لىرئى لىرئى دىرځلاردانيان به ټاوىكى نهونده كولاو كه لىرئى وه ټاگر وايه، كاتيك كه لىان نزيك دىرځته وه دم وچاويان دىرځنييت و پىستى سىريان هلىدومرئيت و كه دىځونهوه ناوسك و ريځوله كانيان پارچه پارچه دىكات و له كومپانهوه دىته دىرئى، خواى پىرومردگار دىفرموييت: ﴿وَسُقُوا مَاءَ حَمِيمًا فَقَطَّعْ أَمْعَاءَهُمْ﴾ (معدا ۱۵۱).

زانستى توپكارى و شانزنى بويان روون كړدويته توه كه ريځوله بارىكه دريژمىر بىشى كونه دىامى همرسى مرقفه (دريژمىر يه كه دىگاهته نزيكه ۶ مېتر)، دىواركهى له سى چين پىكديت:

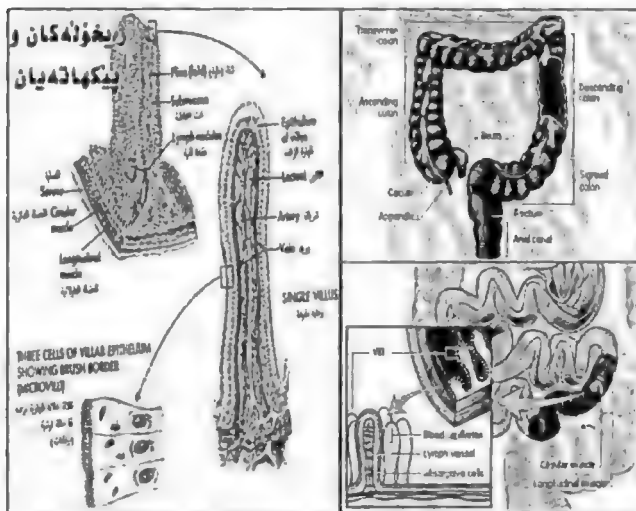
۱- چيني دىروه: يان چيني رځندار، كه بريتي به له روپوشىكى ته نكي شيدار به هوئى نهو دىرځلاردانى دىرى دىدات.

۲- چيني ناوه پاست: يان چيني ماسولكه يى، كه لىرئى له دوو چيني تر پيك ديت، چينيكي ماسولكه يى دريژ كه له دىروه يه، و چينيكي ماسولكه يى تر كه بارنه يى به و له ناوه يه.

۳- چيني ناوه وه: يان چيني ناوپوش، كه له پىره يه كى خانه و ماسولكه يى و همروه ها شانه ي رځر هم ناوپوشه پىكديت، رووى ناوه وهى هم ناوپوشه چرچ و لىچاوي به و له خانه ي دريژى (توكدار يان) ميميله دار (Ciliated Columnar Epithelium) پىكهاتوه (بېرانه وينه ي لاپىره ي دىهاتو)، له ناو هم ناوپوشه دا رځنى ريځوله يى و تورمكه ي لىملاوى هيه، دىمين له پىكهاته پر وورده كاري به خودايى به دا ريځوله كان خويان له ناوه وه پاريزاون له

* ماء حميم: بمعنى ماء حار شديد الغليان.

کارتیکرانه‌ی که به‌ناوی ده‌مرون و زسانی پیتاگه‌یمن، به‌لقام له‌وانه‌یه سازار
دروست بکن وه‌ک نازاری گهرمی.

بۆشایی ناوسکی مڕۆڤ به‌گشتی ناوپیوش کراوه به‌ پهرده‌یه‌ک که ناسراوه به‌ پریٲۆن (Peritoneum)، که قه‌باره‌کی ده‌گاته (٢٠١٠ سم سن‌جا) و یه‌کسانه به‌ هه‌مان قه‌باره‌ی پیستی دهره‌وی مڕۆڤ، ئه‌م پریٲۆنه‌ش له‌ دوو به‌ش پیکه‌اتوه‌: به‌شیکیان ناوپیوشی هه‌موو دیواری ناوسکی کردوه و ناسراوه به‌ پریٲۆنی دیواری یان دهره‌وه (Parietal Peritoneum)، به‌شێکی تریش ئه‌ندامه‌کانی ناوسکی داپیوشیوه و ناسراوه به‌ پریٲۆنی ناوه‌وه (Visceral Peritoneum)، پریٲۆنی دیواری زۆر هه‌ستیاره‌ چونکه‌ پره‌ له‌ ته‌مۆلکه‌کانی هه‌ست کردن به‌ نازار و کو‌تاییه‌ ده‌ماره‌کان، کاتیئیک که ده‌هه‌ژن‌ن‌ن‌ت سازاریکی زۆر قورس و به‌میز دروست ده‌کات.

به پيچوانهوه پريتوني ناوهوه زور كهتر هم كوتايي به دماري يانهى تيدا به و كه دهه زيريت نازاريكى نهاسراو دروست دهكات، له نيوان پريتوني ديوارى و پهرده روپوشه كى ريخوله كاندا پيگهاتويه كى پهرده يى ناوپوشى تر هيه كه پنى دهووتريت ميزه تى (المساريقا Mesentery) كه له ناويدا ژماره يه كى زور له تمزله كانى پاسيني (Pacinian corpuscles) ي هستياريان تيدا به، هم ميزه تى به له پهره يه كى دوو توئ پيگهاتوه كه به نيوانياندا دمارم كان و لوله كانى خوين و ليمف دهرات.

وهرگره كانى نازار (Pain Receptors) و يه كه هستي يه كان كه تهنيا له پريتوني ناوپوشى هه ناودا هيه، (به تايبه تى پريتوني ديوارى)، هه مان نهوانه ن كه له پيستان هه به لام له گهل جياوازي له دابهش بوونياندا، به تايبه تى يه كه كانى هستيار بۇ نازار و گرميى له پريتوني ديوارى دا، هر بۆيه كاتيك كه ديوارى سك سپرده كريت به بهنجيكى موزيعى و سك دهكرتتهوه، نه گهر ريخوله كان دهره بينن يان ته نانهت پارچه پارچه يان بكه يان بيانسووتينن نهو كه سه هيج نازاريك يان هست به ناره حه تى ناكات، چونكه وهك باسما ن كرد هسته موهرم كان بۇ نازار له ناو نه ندامه كانى سك دانين.

به لام كاتيك كه ريخوله كان پارچه پارچه ده بن به هوى خواردنهوى ناوى له كول يان ناوى (حه ميم)، هم ناوه زور گهرمه له ريخوله كانه وه ده گاته بوشايى ناوسك و پاشان پريتون و ميزه تى كه دهوله مهنن به كوتايي به دماري به هسته موهرم كان بۇ نازار و ده بنه هوى ناگادار كردنه ويان، و دروست كردنى سك نيشه و نازاريكى نيجگار زور، كه نهو كه سه پتهوى ده تلپته وه، ليره دا نازارى نهو ناوه داخبووه ده گاته نهويه ي.

رووه كانى نيعجازى نايه ته كان:

١- خوى گهره بوى روون كردووينه ته وه كه پيستان شوينى هست كردنه به نازار نهو يش بهوى پهروهرديگار پيستانى به ستووه ته وه به هست كردن به نازاره وه له نايه تى: ﴿كَلِمًا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَنُهَا جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَتَلَفَا أَلْعَابُ﴾، ليره وه

رووندەبىتەمۇ كە پىست بىرىتىيە لە مۇكارى ھەست كىردن بە ئازار بۇ بىن باۋەپان لە دۆزەخدا، و كاتىك كە پىستىيان بەرژىست و دەسۋوتىت و پىكھاتنەكەى و ئەرگەكەى لە دەست دەدات، سەرەنجام ھەست كىردن بە ئازار نامىنىت.

ھەر بۇيە خۋاى گەرە ئەم پىستە قىرتاۋەيان بۇ دەگۇرېت بە پىستىكى نوئ لە پىكھاتن و ئەرگەكانىدا، كە كۇتايىيە دەمارىيەكانى (كە تايەتن بە ھەستى ئازار و گەرمىي) ئەم پىستە نوئىيە ھەلدەستى بە ئەرگەكانىيان لە دروست كىردنى ئەم ئازارە جەرگ برانەدا، ئەمەش ھەمووى بۇ ئەرەيە كە ئەر بىباۋەپانە بەردەوام بىن لە ئازار چەشتەندا.

ھەرەھا زانستى نوئىش بۇى روون كىردووينەتەمۇ كە كۇتايىيە دەمارىيەكان و تەنۇلكەكانى تايەت بە ھەست كىردن بە ئازارى گەرمى و سووتان تەنيا لە پىستدا بە شىۋەيەكى چىر كۆيۈنەتەمۇ.

ھىچ مۇۋىك نەيدەتۋانى پىش دۆزىنەمۇى ووردىيىن و پىشكەوتنى زانستى تۈركارى لە پىش ۱۴سەدە لەمەبەر ئەم راستىيانە بزانىت، لىرەمۇ موعجىزەمۇ ئاشكرا دەبىت و بەلگەكانى پەرومردگار دەردەكەون بەرونى.

۲- قورئانى پىرۇز ھەرەشە لە كافران دەكات بە سزادانىيان بە ئاۋى (ھەمىم) بەۋەى كە ئاۋسك و رىخۇلەكانىيان پارچە پارچە دەكات، نەئىنى ئەم ھەرەشەيە لەم دوايىيانەدا روون بۇتەمۇ بە دۆزىنەمۇى ئەرەى كە رىخۇلەكان ھەست بە گەرمى ئاكەن، بەلەم كاتىك كە پارچە دەبن ئاۋە كۆلۈمكە دەپژىتە ئاۋسك و بەر پىرتۇنى دىۋارى دەكەۋىت كە زۇر ھەستىارە بۇ ئازارى گەرمىي و سووتان و دەبىتە ھۇى دروست بوونى بەرژىترىن پەلى ئازار و بەردەوام بوونى، بەلەم لە پىستدا بەم شىۋەيە ئىيە چونكە بەردەوام بوونى ھەست بە ئازار بەندە بە نوئ بوونەمۇى پىست دواى برژان و لەئاۋچوونى.

جىاۋازى ئەرە ۋەسەفەى كە قورئان كىردوۋىتى بۇ دروستبوونى ئازار بە ئاگر، كە لە دەردەمۇ بەھۇى گۇپىن و نوئ بوونەمۇى پىست دواى برژانى و لە ئاۋەۋە بە پارچە پارچە كىردنى رىخۇلەكان بە ئاۋى كۆلۈ زۇر گونجاۋە و لە شۋىنى

خۇىدايە، و بە تەواۋەتى يەككەگىرئىتەۋە لەگەل راستىيە زانستىيە دۇزراۋەكانى
ئەم دوو بۈارە لەمېژدا، ئەمەش لەبەر ئەۋەيە كە قورئان ۋەتەى ئەو خودا زانا و
بەدەسەلاتەيە كە ھەموو نەيئىيەكان و وورەكارىيەكانى دىروست بۈۋىى مېۋۇ
دەزانىت، چونكە ھەر ئەۋە كە بەدەيئەنەرى ئەو مېۋۇقەيە.

لېرەدا بە تەواۋەتى ئىعجازى زانستىي قورئان لە باس كىردنى ھەست كىردن بە
ئازار بە پشتىۋانى راستىيە زانستىيە پزىشكىيەكان ئاشكرا دەيئەت و ۋەك خۇر
دەدرەۋشىتەۋە.

ھۇى موسولمان بۈۋىى پزىشكىك؛

رۇژ لە دۋاي رۇژ بابەتەكانى ئىعجازى زانستى ئاشكرا دەبن و رۇلى گەۋرەى
خۇيان دەيئەن لە ھىدايەت و رۇنومايى مېۋۇقەكان بۇ لاي رۇشنايى پەيامە
پېرۋزەكەى خودايى، دەرگەۋتتى ئەم ئىعجازانە يەككىكە لە گەۋرەترىن ھۇكارەكانى
ھىدايەت كە خوداي گەۋرە لەئاۋ كىتئە پېرۋزەكەىدا ھەلىگىرئەۋە، يەككىكە لە
كەسانەى كە دانى بە راستىدا نا و رىگەى ھىدايەتەى ۋەرگىرت كاتىك كە
راستىيەكانى قورئانى بۇ دەرگەۋت برىتى بۈۋە لە (پروڧېسۇر دىكتور تاجاتات
تاجاسون) كە خەلكى ۋولاتى تايەندە و راگرى كۆلېژى پزىشكى زانكۆى (شاينىچ
ماي) لە تايەندە و خۇيشى پروڧېسۇرى زانستى تۈنكارىيە، لەسەر بېرۋاۋەر و
دىانەتى بۈۋىى بۈۋە (بېنراۋە كە خەلكانى بۈۋىى زۇر بە زەھمەت لەسەر ئەم
بېرۋاۋەرەى خۇيان لادەچن و باۋەرەى تر ۋەردەگىرن).

گەشتى ۋەرگىرتتى ھىدايەت لە لايەن پروڧېسۇر تاجاسون ماۋەى ۲ سالى
خايدان، سەرەتا زاناي موسولمان پروڧېسۇر (عبدالمجيد الزندانى) گىلتوگۇزەكى
لەگەل سازكرد كە تئيدا چەند ئايەتتىكى قورئان و فەرموۋەدى پېغەمبەرى لە بۈارى
پسپۇڧى خۇيدا كە تۈنكارى و كۆرپەلەزنىيە بۇ باس كىرد، ئەۋەبۈۋ ئەۋ بابەتەى
زۇر بەدەل بۈۋ و سەرنجى راكئشا، بەلام لە كۇتايىدا ۋوتى: ئىمەش لە كىتئەكانى
دىنى بۈۋىىدا ۋەسلى قۇئاغەكانى كۆرپەلە كراۋە، ئەۋەبۈۋ (زىندانى) پىنى ۋوت
منىش پىم خۇشە كە ئەۋ زانايىيانەم بۇ بىئەت و ئاگام لى بىت.

داوای سالیك كه يهكترىيان بينىيهوه له يهكيك له كوئنگره زانستىيهكاندا شهوبوو (زىندانى) ئى پىرسى: سهبارت بهو زانىارىيانى كه ووت له كتيبهكانى دىنى بووزىدا هيه، پىم خوشه بوم باس بكهيت، پروفيسور تاجاسور وهلامى دايهوه: من داوای ليئوردنت ئىدهكم سهبارت بهو شتانهى بيستبووم چونكه من شهوم پىوتيت پيش شهوى دنيا بىم له راستىيان، بهلام كه گهرامه، بۇ كتيبه بووزىيهكان هىچ جوړه نامازيهكم لهو بارهوه تيدا نهبينى، زىندانى دهليت: پاشان موخازهريهكم بۇ باس كرد كه لهلايهن (دكتور كيث مور)وه، نامادهكرابوو كه ماموستاى توئيكارىيه له چهند زانكويهكى كهدها، ناوئيشانى موخازهركه برىتى بوو له (مطابقة علم الاجنة لما في القرآن و السنة)، واته يهكبوون و چوونيهكى كوړپهلهزاني لهگل راستىيهكانى قورئان و سوننهيدا.

داوای لىم پىرسى تو پروفيسور (مور) دهناسى؟ شهويش ووتى: بهلى، يهكيكه له گهره زانايان و سرچاوهيك لهم بوارهدا، و من زوږ سرم سوږماوه لهوى لهم موخازهريهدا كووى كرډوتهوه، پاشان زىندانى ههنديك پرسىيارى ئىدهكات له بوارى پسپوږى خوږىدا كه توئيكارىيه، يهكيك لهو پرسىيارانه لهبارى پىستهوه بوو: كه ئايا قوناغيك هيه كه ههست كردن به ئازارى سووتان تييدا نامىنيت؟ پروفيسور تاجاسون وهلام دايهوه: بهلى، نهگهر سووتانهكه قوول بىت و پىكهاتوهكانى ههست كردن به ئازارى لهناو بردييت، زىندانى ووتى: باشه تو رات چونه شه قورئانهى بۇ محمد (ﷺ) هاتوه پيش ۱۴۰۰ سال نامازى بۇ شه راستىيه كرىنوه، شهويش له باسيدا دهربارى شىوازى سزاي بىباوهپان له دوزهخدا كه دهلمرمويت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾.

ليږدهدا قورئان برىارى شهو دهداث كه كاتيك بىباوهپان پىستهكانيان دهبرييت و لهناودهچىت خواى گهره پىستىكى نوىيان بۇ دىوست دهكات بۇ شهوى كه نازارهكانيان بۇ نوى بىستهوه، شهمش نامازيهكى قورئانىيه كه كوتايىيه دهمارىيهكانى ههستهوه بۇ نازار دهكهونه پىستهوه، پروفيسور تاجاسون ووتى:

بەراستی ئەمە بابەتتىكى سەير و سەرسوڧەيتنەرە، چونكە ئەمە زانىارى يەكى نۆز
كۆنە لەبارەى سەنتەرەكانى ھەستەكردن لە پىستەدا، و ئازانم چۆن قورئانەكەى ئىئو
ئەم بابەتەى باس كەردووە؟

لێرەدا زىندانى ئۆ پەرسى: دەبىت ئەم زانىارى يانە پىڧەمبەرى ئىسلام محمد
لەو كاتەدا لە سەرچاوەيەكى مەزىيەو ەرى گەرتبىت؟ ئەو پىش ووتى: بىڭگومان
نەخىر، چونكە لەو كاتەدا ھىچ جۆرە زانىارى يەكى مەزىيە لەو بارەيەو نەبوو،
زىندانى: باشە لە كۆنەو و چۆن ئەمانەى زانى؟ تاجاسون: مەن دانيام لەوەى كە
سەرچاوەيەكى مەزىيە نەبوو، بەلام مەن لىتان دەپەرسەم: محمد لە كۆنەو ئەم
زانىارى يە ووردانەى زانىو؟ زىندانى: لە لاين خەداو.

تاجاسون: خەدا!! خەدا كەيە؟ زىندانى دەلىت: پاشان ھەستەين بە
روونكردنەوەى بىر و پۆچوونى ئىسلام دەربارەى خەدا و سىڧاتە بەرزەكانى،
ئەو ەبوو زۆرى بەدل بوو، كە گەرايەو ەو وولاتى خۆى چەندىن كۆپى لەو
پىشكەش كەرد بۆ روونكردنەوەى ئەم ديارە قورئانى يە بۆ قوتابىيانى خۆى كە زۆر
پەنى كارىگەربوو بوو.

دەوى تىپەپەيوونى سالىكى تەرىسان زىندانى و پەرفىسۆر تاجاسون بۆ
جارىكى تەرىكەتىيان بىنىيەو، ئەمجارە لە كۆنگرەيەكى جىھانى تايبەتەدا
دەربارەى ئىعجازى زانستى لە قورئان و سوننەتەدا، كە بە دەرئۆى ۴ رۆژ لە
ھۆلەكانى كۆنگرەكەدا پەرفىسۆر تاجاسون گۆيى گەرت بۆ چەندىن موخازمە
دەربارەى بابەتەكانى ئىعجازى زانستى، كە زۆرىك لەو موخازمانە لەلاين زانى
نامووسولمانەو دەندان دەربارەى ديارەى ئىعجازى زانستى لە ەرموودەكانى
قورئان و سوننەتەدا، ئەو ەبوو لە رۆژى كۆتايى كۆنگرەكەدا پەرفىسۆر تاجاسون
چوو سەر شانۆى ھۆلى كۆنگرەكە و ئاشكرائى كەرد: لەدەوى ئەم گەشتە خۆش و
سەرنج راكەيشە، مەن باو ەپى تەواوم ھەيە ەوەى كە ھەرچى لە قورئانى پەرزەدا
ھاتوو دەتوانىت راستى يەكەى بەسەلمىنرەت بە ھۆكارە زانستى يەكان، و لەبەر
ئەوەى كە محمد پىڧەمبەرى ئىسلام نەخویندەوار بوو دەبىت ئەم زانىارى يانەى

العجاز

في

عيسى

البروفيسور / د. محمد باقر محمد باقر

مدرس اللغة العربية

جامعة طرابلس - ليبيا

لعمري نيكاً ووهجى يهوه
له لايهن بروسى كمرنكى زانا به
مه موو شتىكهوه پسى
كهيش تيتيت، من لىرودا
ناشكرى دكهم و باومرى
تعوام هيه كه كاتى شهوه
هاتوره بئيم: أشهد أن لا إله
إلا الله و أشهد أن محمداً رسول
الله.

لهمه زانايهكى سهر راست و
راسته قينه بسو چيونكه كه
استى يهكانى بى روون يووهوه
بهين گويدانه هيچ شتىك و ين
هيچ خو بهزل زانينيك دانى بهو
راستى يانه دانا، و بهمه شهوه
نهره سقا بهلكو باومرى تعواوى
پن هيننا و چووه سهر راست
ريگاي په يامه كه «وَتَزَى الَّذِينَ
أَوْفُوا الْعَهْدَ الَّذِي اٰتٰوْاكَ مِنْ
بَيْنِ يَدَيْهِمْ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ
الْمُبَارَكِ الْحَمْدُ» (سورته نباهه).

سەرچاوەکان:

- ١- تەفسیر مەکانی: الطبری، الزمخشری (الکشاف)، القرطبی (الجامع لاحکام القرآن. ابن کثیر (تفسیر القرآن العظیم)، لهگەڵ الشوکانی (فتح القدیر).
- ٢- کتیبی: الإعجاز العلمي في الارتفاعات العالية والإحساس بالألم: دەرکراوی: (الهيئة العالمية للإعجاز العلمي في القرآن والسنة).
- ٣- کۆفاری: (الإعجاز) ژماره ٢ی سالی (١٤١٧ ک - ١٩٩٦ ز) / دەرکراوی: (هیند/ الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).
- ٤- الطب محراب للإيمان (١-٢): د. خالص جلیبی کنجو.
- ٥- ئینتەرنێت: www.tasabeeh.com

5- Bailey & Love's: Short Practice of Surgery, 21st Edition, 1991, Chapman & Hall, UK.

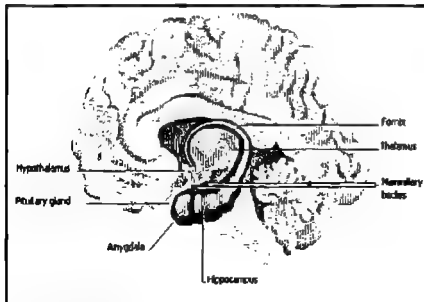
6- Andrews' Diseases of the skin, 1982, W.B. Saunders, USA.

7- Encyclopedia Britannica - 2006.

توورہ بوون
زیانہ کان و چارہ سہری
لہ سونہ تدا

- له فرموده يه يکي پيغه مېمردا (عليه السلام) هاتووه: ﴿عن أبي هريرة (رضي الله عنه) أن رجلاً قال للنبي (ﷺ): أوصني، قال: لا تغضب، فردد مراراً، قال: لا تغضب﴾ رواه البخاري، واته: جاريك پياويك به پيغه مېمېري ووت: ناموزگاريم بکه، نهویش فرمودوی: تووپه مېمې، چهند جاريك هم پياوه پرسپاره کي دووباره کړدوه له پيغه مېمېر، نهویش هر هه مان وهلامی ده دايوه و دهيووت: تووپه مېمې.

Limbic System

The limbic system is a group of brain structures that play a role in emotion, memory, and motivation. For example, electrical stimulation of the amygdala in laboratory animals can provoke fear, anger, and aggression. The hypothalamus regulates hunger, thirst, sleep, body temperature, sexual drive, and other functions.

له رووی زانستی یوه
سهلماوه که تووپه بوون
وهک جوړنک له
جوړه کانی کارتیکره
دروونی یه کان، به
شینوی راسته وخو و
ناپراسته وخو کاریگری
هیه، راسته وخو
کارده کاته سر
ماسولکه کانی دل، وهک
چون و مرزشی پاکردن
کاری تن ده کات،

هه لچوونی تووپه بوون ده بیته هو ی زیاتر لیږدانی دل له خوله کینکدا و وای لیږدکات که ریژهی نهو خوینه ی ده یښیرنیت به خوینښه رهاکاندا زیاتر ببینت له گهل هر یه کیک له لیدان و گرځوونانه دا، نه مه ده بیته هو ی هیلاک کړدنی دل چونکه زور ئی کړدنیتی بؤ نه نجامدانی کاری زیاده له وهی که خو ی ناسایی پنی هه لږده ستیت، ته ناهت تووپه بوون به به راورد له گهل واکړدندا خراپتره چونکه مروقی راکړ ده وانیت بو ده ستیت نه گهر بیه ویت و نه مه هیلاک کړدنی دل کو تایي پنی ده یښیت، به لام مروقی تووپه ناتوانیت کویترونی نه مه سته ی بکات ته ناهت له و که سانه شدا که ده توانن کویترونی هه سته کانیان بکه ن.

به شيوه يه كي ناراسته و خو بينراوه كه توو په بوون دمبته هوی زیاتر رځاندنی هؤرمونی ندرینالین (Adrenaline) له هردوو کویزه رځینه کهي سره گورچيله کانه (Adrenal Glands).

له کاتي توو په بووندا چمنده سمنتریکي تایبته له میشکدا چالاك دهن به تایبته سمنتریکي هاندانی به شی ناووهی (موخی) رځنی سره گورچيله (Adrenal Medulla)، که په کیکه له سمنتریکاني (کوله ندامی دماریی خونه ویستی هستی یان به سوز Sympathetic Nervous System) له میشکدا و هم سمنتریکش نامازه دمنیریت بو رځینه کاني سره گورچيله بو رځاندنی زیاتری ندرینالین.

هؤرمونی ندرینالین کاریگری هیه له سره ماسولکه کاني دل و دمبته هوی کشانیان و زیاده بوونی هیزی گریږوونیان، نه مه دمبته هوی لیدانی دل به شيوه يه كي به هیتر و هست کردن به لیدانی له لایه نه و که سه وه، (له باری ناسایی دا مروه هست به لیدانی دلی خوی ناکات).

هروه ها بینراوه که رځاندنی هم هؤرمونه و کاریگری یه کاني له حالت ته دمر وونی یه کاني تری وه: ترسی زور و شله ځانیشدا رووه دات.

{لیره دا سره دجی خویتری به یز راده کیشم بو تایه تیکی تورانی پیروز که نامازه یه كي سرسوهیتری تیدایه له یواره دا، خوی گوره له سووړه تی (الأحزاب) دا ده فرمویت: ﴿إِذْ جَاؤُكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونًا﴾ (١٠) هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا (١١)، واته: کانتیک که بیباوړه کان بۆتان هاتن له شپي (خنده ق) دا له هه مو لایه که وه، ترس روی کریږووه شیمانداران به شيوه يه كي که چاویان ته ریکزی نه ماږو و لیدانی دلجان نه ونده به هیز بوږو که گه یشتووه لای ملیان، به راستی نامازه یه كي سه پسر هینه ره ۱۹!

چونکه له روی زانستی فیسبولوژی یوه سه لماوه که له کاتي ترسی زوردا نه ونده مادهی ندرینالین به یز یه كي زور دمنیریت که لیدانی دل به شيوه يه كي به هیز ده کات که نا لامل مروه هستی پنده کات}.

ھەروەھا ئەم ھۆرمۇنى ئەدرىنالىنە بىنراۋە كە چەندىن كارىگەرى تىرى ھەيە لەوانە: گىرۇتر كىردى ماسولكەكان و لەرزىنى لەش بەگشتى، كەمبۇنەمەي ئاگادارى و تەركىزى ئەم كەسە كە دەبىتە ھۆي ئەۋەي چاۋى رەشكەپىشكە بگات، كىشانى لىۋلە خۇيئەكانى ژۇر پىست و گەرمبۇنى پىستى لەش.

بىنراۋە ئەم مۇۋەقەي كە لىنرە بە توۋپەبۇون لە دوا رۇژدا توۋشى بەرزبۇنەۋەي پەستانى خۇيئە لە ئاستى ئاسايى خۇي دەبىت، چونكە دلى بەردەۋام زۇرى ئادەكىرەت بە ئاردىنى رىژەيەكى زىاتر لە خۇيئە بەناۋ لىۋلەكانى خۇيئەدا و ھەروەھا بىنراۋە كە لىۋلە وورەكانى خۇيئە ئەم كەسانە توۋشى رەقبۇون و تەسك بۇنەۋە دەبن، و لاسىكىي دىۋارەكانىيان لەدەست دەدەن بۇ ئەۋەي رىبەدەن بە تىپەربۇنى ئەم رىژە زىادەيەي خۇيئە كە ئەم دلى كارتىكراۋە دەبىنرەت، لىرەۋە پەستانى خۇيئە لە كاتى توۋپە بۇوندا بەرز دەبىتەۋە (لە لايەنى پىزىشكى يەۋە سەلماۋە كە ئەم رەقبۇونى خۇيئەبەرانە دەبىتە ھۆي دروست بۇونى نەخۇشى يەكانى دى).

ئەمانە سەرمەپى ئەم شۇيئەۋارە خراپە كۆمەلەيتى و دەروونى يانەي لە ئەنجامى توۋپەبۇوندا لە نىۋان خەلگىدا دروست دەبىت، كە دەبىتە ھۆي روۋخاندنى پەيۋەندىيە كۆمەلەيتى يەكان، ئەۋەي شاينەي باسە ئەۋەيە كە زانايان پىشتەر وايان دەزانى كە توۋپەيى ئاشكرا زەرمەي نۇيە، و تەنبا توۋپەيى شارۋە لەناۋ دەرووندا زەرمەي ھەيە، و دەبىتە ھۆي دروست بۇونى زۇرئەك لە نەخۇشى يە دەروونى يەكان، بەلام توۋرئەنەۋەيەكى ئەمەرىكى نۇي لىكۇلئەۋەيەكى نۇي پىشكەش كىرد بۇ كارىگەرى ھەيەكىك لەم دوو جۇرە توۋپەبۇونە، كە دەلىت: شارەنەۋەي توۋپەبۇون (خۇخواردنەۋە)، و توۋپەبۇونى ئاشكرا، ھەردوۋكىيان زىانى تەندىروستىيان ھەيە بەلام لەگەل جىياۋازى تۇندى ياندا، لە ھالەتە توۋپەبۇونى شارۋەي ناۋ دەروون لە كاتى بەردەۋام بۇون و دوۋبارە بۇونەۋەي دا دەبىتە ھۆي توۋشېۋونى خاۋەنەكەي بە نەخۇشى بەرز بۇونەۋەي پەستانى خۇيئە و قەنەت توۋشېۋون بە شىرپەنچە (سەرطان)، لە كاتى

توپره بوننی ناشکرا و دهر بارودا و له دو باره بوونده دی لهوانه زیاڼ یکه مینت به خوښه بمره کانی دل و چانسې تووش بوون به خوښه کوشنده دی دل (لزمة قلبیة قاتلة) زیاد دهکات.

باری لاشه یی مرؤه جیا نی یه له باره دهر وونی یه که ی، هر بویه باره دهر وونی یه خراپه کان کار یگر یی خوښان له سر لهش مرؤه هیه، شم به یه که موه گر ڼدراوی یه وا دهکات کار یگر یی توپره بونن به خیرایس بو لندامه کان بگویند ریتوه، شم لندامانه ی که زیاتر کاریان تن بمر کنت وه: ژر مینشکه ریتن له غار که لله ی سردا و چه ندين ریتنی تر، لندامه موزمونه کان دهر ڼن، که کورتو لوی هه موو چالاکی یه کانی لهش دهکتن، ټینکچوونی ریتو ی همدنیک له م موزمونه و که مپوونه یان کار یگر یی زور خراپس هیه بو سر کونه لندامه کانی لهش، به تایبه تی کونه دامی بمر گری لهش که چالاکی خانه کانی که م ده بیته وه، و شو دژه تمنا نه ی دژي نه خوشی یه کان دروستی دهکات ناگنه شوونی مه به سستی خوښان و کار یگر یی یان نابیت.

Facial Expression and Emotion

What emotions do you associate with these facial expressions? Research has shown that people around the world—whether they are from the United States, Brazil, Japan, or New Guinea—interpret these six facial expressions in much the same way. The emotions displayed are, top row, left to right, anger, fear, disgust, and bottom row, surprise, happiness, and sadness. A seventh emotion not shown here, contempt, also has a distinct facial expression recognized across cultures.

شم باری شلر لانه ناکامی زور خراپس لندامه کوشته وه، لهوانه: گوږانی خانه ناسایس یه کانی لهش بو خانه ی شپړه منجه یی و دروست بوننی ناولس او ی شپړه منجه یی (اورام سرطانیة)، دیساره پیغه مبر (فکة) له خوښه وه قسسی نه کردووه، و شم راستنی یه زانستنی یانه ی باسگران که وره یی و گرنگی دو باره کردنه وه شو ناموزگاری یه له لایه ن پیغه مبر وه دهر دخن، که توپره بونن چمن خراپه و مرؤه نابیت توپره بییت.

دكتور (احمد شوقى إبراهيم) كه ئەندامى كۆليژى پزىشكى شايانەى
 بەرىتانىيە و پسپۆرى نەخۆشىيەكانى ھەناو و دلە، دەلييت: ئارەزوو
 مەيلىيەكان دەكرين بە چوار بەشەرە، ھەئس وگەوتى مەيلىيەكان جياواز دەييت بە
 جياوازي بەھيژي ئەم ئارەزووانە و رادەي كۆتەرۆل كەردنيان، ئەوانيش: ئارەزوو
 سينگسي يان شەھوانىيەكان كە دەبنە ھۆى دروست بوونى ھەلچوون و
 توپەبوون، ئارەزووى خۆسەپاندن كە دەبنە ھۆى دروست بوونى فيز و خۇبەزل
 زانين و خۆشەويستى دەسلەت، ئارەزوو شەيتانىيەكان كە ھۆكارى
 دروستبوونى پقى ئېوون و دوژنايەتىيە لە نىوان خەلكىدا.

ئارەزوو و مەيلى مەيلى مەيلى ھەر شىئەيەك يييت ھەر تووشى توپەبوون دەييت،
 لىرەو لەش دەھەرتىرت، پەستانى خوڤن بەرز دەييتەو و مەيلى تووشى
 نەخۆشىيە دەروونى و لەشىيەكانى وەك: شەكرە و سنگەكۆرە (ذبحۂ صدرية)
 دەييت، لىكۆلنەو زانستىيەكانيش سەلماندوويانە كە توپەبوون و دووبارە
 بوونەوئەي تەمەنى مەيلى كورت دەكاتەو، ھەر بۆيە پيغەمبەر (ﷺ) بەو شىئەيە
 ئامۇزگارى موسولمانان دەكات لە ھەموودەكەي، يا بزانين ماناى (لا تقضب) لە
 ھەموودەكەدا ئەو ئەيە كە ھەرگيز نايييت توپە ببيت، بەلكو مەبەستى ئەوئەيە
 كە زىارەتەي تيدا مەكەن و بەردەوام نەين لەسەرى، لە ھەندىك حالەتیشدا
 توپەبوون پيويستە بە تايبەتى لە كاتى شكاندننى سنوورە خودايىيەكاندا.

پيغەمبەر (ﷺ) لە ھەموودەكەي ئامۇزگارى كەسى توپەبوو دەكات كە لەو
 كاتەدا دابنیشيت و بىدەنگ يييت، چونكە ھەر كەردەويەك كە كەسى توپەبوو
 دەيكات تەننەت دوايى خۇشى ئى رازى نايييت ئەگەر يييتو نيشانى بدريتەو،
 ھەر پيغەمبەر (ﷺ) لە ھەموودەكەي تەرىدا ئامۇزگارى موسولمانان دەكات
 بەوئەي: ﴿لَا يَقْضِيَنَّ حَكْمَ بَيْنَ ابْنَيْنِ وَهُوَ غَضَبَان﴾ واتە: كەس لە كاتى توپەيىدا
 ئاوبۇزوانى دوو كەسى تر نەكات و حوكم دەنەركات.

قورئانى پەيغۇز باسى توپە بوونمان وەك ھەيلىكى شەيتانى بۇ دەكات كە مەيلى
 دەبەزىنيت، و واى ئىدەكات چەند كارۇك بكات كە ئەگەر توپە نەييت ھەرگيز نەو

دیاردوی ترس و کاریگری باران:

یه کهم جهنګیک که پیغه ممبر (ﷺ) تنییدا له گهل بیباومړاندا رووبه پوو بووموه بریتی بوو له جهنګی (به در)، له م جهنګدا موسولمانان که کهم بوون دهرچوون بوو رنګرتن له قافله ی بیباومړان، به لام تووشی سووپایه کی به هیزی بیباومړان بوون که چمند جاره ی همان ده بوون، جهنګ رووی دا و بیباومړان له وه دلتیابوون به خییالی خوځیان که سرکه وتن بوو هوان ده بیت: ﴿وَ إِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ اتَّيْتُمْ لِيْ اَعْثِيْكُمْ قَلِيْلًا وَ يُقَلِّلُكُمْ لِيْ اَعْثِيْهِمْ لِقَظِيٍّ اَللّٰهُ اَمْرًا كَانَ مَفْعُوْلًا وَ اِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ﴾ (الانفال: ۱۱)، واته: خوی گوره نیوه ی له بهرچاوی بیباومړان کهم پیشاندا، بوو نه وه ی خوی گوره که کاریکی بریاردا بوو بیته دی (که شویش سرکه وتنی ثیمانداران بوو).

هر بویه بیباومړان دلتیابوون له سرکه وتن، چونکه دیمان بینی موسولمانان تمینا ۳۲۰۰ که سن و نه وان ۱۰۰۰ که س بوون که ۲۰۰ یان سوار بوون (له جهنګدا هر سوارنک به ۱۰ پیاده یه)، له لایه کی تره وه خوی گوره ثیماندارانی له چاویاندا زیاتر که مکرده وه، و وای لی کردن که خوځیان لی بگوږیت و دلتیابوون له سرکه وتنی خوځیان، به لام هر گیز په روه دگار پیغه ممبره کی و بنده کانی خوی زایه ناکات و نایان قهوتینت، هره وه پیغه ممبری خوداش ده یزانی که نه م رووبه پوو بوونه وه یه زور چاره نووس سازه بوو ثیمانداران، هر بویه زور به کول له خودا ده پاریم وه که به هانای ثیماندارانه وه بیت له جهنګی مان و نه مانیاندا، هر بویه خوی په روه دگار به په له یارمه تی نارد بوو ثیمانداران: ﴿وَ اِذْ تُسْفِهَوْنَ رُءُوسَكُمْ فَاسْتَجَابْ لَكُمْ اَلّٰی مُدَّكُمْ بِالْیَمِّنِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدٰیْنَ، وَ مَا جَعَلَ اللّٰهُ اِلَّا بُشْرٰی وَ لَطْمٰتٍۢ بِهٖ قُلُوْبِكُمْ وَ مَا اَنْصَرُوْا اِلَّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ عَزِیْزٌ حَكِيْمٌ﴾ (الانفال: ۹۱-۹۰)، واته: کاتیک نیوه له خوا ده پاریانه وه به هاناقانه وه بیت، شو به په له هزار فریشته ی بوو ناردن، خوی گوره نه مه ی کرد به مرده یه ک بووان بوو نه وه ی دلنه کانتان جیگیر بیت، هر بویه کاتیک که ثیمانداران سر یزانی خودایی یان بینی له نیوانیاندا ده جهنګن دلنه کانیان به هیز و شرام بوو بوو سرکه وتنی خودایی، چونکه به دلنایی سرکه وتنیش هر له لایه م په روه دگاره وه یه.

یه‌کینکی تر له پشتگیری و یارمه‌تی‌یه خودایی‌یه‌کان بۆ ئیمانداران که زۆر پێویست بوو له‌و کاته‌دا، و له‌ پێش هه‌لگیرسانی جه‌نگه‌که‌وه خ‌وای گه‌وره ئیماندارانی پێ‌داهه‌زواو کرد، و پێش‌تریش ئاماژه‌مان پێ‌دا، ئه‌وه‌یه که خ‌وای گه‌وره له‌ نایه‌تینکی تر‌دا باسی کردووه، که ده‌فه‌رمووت: ﴿وَإِذْ يُثَبِّتُكُمُ اللَّهُ أَتَمَّةً مِّنْهُ وَ يُنَزِّلُ عَلَيْكُمْ مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَکُمْ بِهِ وَ يَذْهَبَ عَنْکُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَ لِيَرْبِطَ عَلَی قُلُوبِکُمْ وَ بَيَّنَّتْ بِهِ الْأَقْدَامُ﴾ (الانفال، ۱۱)، واته: له‌ پێش جه‌نگه‌که‌دا و له‌ چاوه‌پوانی بیاباوهراندا په‌روه‌ردگار خه‌و‌الووی کردن و خه‌وتان لێ‌که‌وت، بۆ ئه‌وه‌ی دله‌ قه‌سه‌وه‌کانتان ئارام و جێگیر بپێت له‌سه‌ر سه‌رکه‌وتن، و له‌ ناسمانه‌وه‌ بارانێکی بۆ باراندن که پاکتان بکاته‌وه، و وه‌سه‌وه‌سه‌ی شه‌یتان له‌ دلتان ده‌ربه‌ینێت و دلتان داهه‌زواو و ئارام بپێت، و پێ‌کانیشتان داهه‌زواو بکات.

سه‌ره‌تا با بزانی ئه‌و خه‌و‌الوویی و خه‌وتنه‌ وه‌ک نيعمه‌تێک وایه چونکه‌ نوستن ده‌بیته‌ ه‌وێ گه‌ڕانه‌وه‌ی چالاکی بۆ ئه‌ندامه‌کان، ئه‌وه‌بوو هه‌موویان یه‌ک یه‌ک و له‌ یه‌ک کاتدا و هه‌ر که‌سه و له‌سه‌ر شینوازی خ‌وێ له‌ شه‌وی شه‌په‌که‌دا خه‌ویان لێ‌که‌وت به‌ قوولی، که بووه‌ ه‌وێ یه‌خشینی ئارامی‌یه‌کی زۆر پێ‌یان له‌ به‌یانی‌دا و له‌ پێش شه‌په‌که‌دا، به‌لام گه‌رفتیکی تر سه‌ری هه‌ل‌دا ئه‌وه‌بوو به‌یانی که هه‌ستان هه‌ندیکیان له‌و شه‌وه‌دا (احتلام) بوو بوون، ئه‌مه‌ بووه‌ ه‌وێ نا‌به‌حه‌تی بۆ ئه‌و ئیماندارانه‌ و شه‌یتانیش خه‌ستی‌یه‌ دلی هه‌ندیکیانه‌وه، که ئێوه‌ چۆن ده‌چن بۆ ئه‌و جه‌نگه‌ پێ‌ڕژه‌ به‌و حااله‌تانه‌وه، و نا‌کرت به‌شدارێ بکه‌ن تا خ‌وتان نه‌شۆن و پاک نه‌بنه‌وه، هه‌ر بۆیه‌ لێ‌ره‌شدا په‌روه‌ردگار به‌هانه‌ی ئیماندارانه‌وه‌ هات، و له‌ پێش هه‌لگیرسانی شه‌په‌که‌دا بارانێکی باراند که بووه‌ ه‌وێ پاک بوونه‌وه‌ی ئیمانداران، و په‌وانده‌وه‌ی ئه‌و خه‌یالانه‌ی شه‌یتان خه‌ستی‌یه‌ دلیانه‌وه‌.

له‌م نایه‌ته‌دا ئاماژه‌یه‌کی زۆر سه‌رسوپه‌ینه‌ری تێدا‌یه که ئه‌ویش ئه‌وه‌یه: له‌ کاتی هه‌له‌چوونه‌ ده‌روونی‌یه‌کاندا وه‌ک (ترسی زۆر، توو‌په‌بوون و شه‌ه‌ژاندا)، کردنی ئاو به‌ له‌شدا ده‌بیته‌ ه‌وێ که‌م‌کردنه‌وه‌ی کاریگه‌ریی شه‌م حااله‌ته‌ ده‌روونی‌یانه‌، زانستی فیزیۆلۆژی له‌م‌ڕۆ‌دا ئه‌م بابه‌ته‌ی بۆ باس کردوین، وه‌ک پێش‌تر باس‌کرا له‌

کاتی حالته دهرونی یه کانی وه ترسی زۆر و تووڤه بووندا هۆرمۆنی نه درینالین
 بهرئزه یه کی زیاتر ده پزیریت، (موسولمانان له جهنگی بهردا ترس چوو بووه
 دلپانه وه که شتیکی زۆر ناسایی یه له کاتی پینش جهنگیکی ناوا چاره نووس
 سازدا، و زۆری ترسی هاوه له کان له سه ر دینه که بوو که بیگومان له کاتی دۆپاندنی
 موسولماناندا دینه پیرۆزه کهش دهفته تا)، زۆربوونی رژاندنی نه درینالین ده بیته
 هۆی زیاد بوونی لیدانی دل و لهرزینی لهش و نه مانی ته رگیزی مرۆ، که واته
 هۆرمۆنی نه درینالین بهرپرسه له و کارلیکه خراپانه ی له کاتی تووڤه یی و ترسی
 زۆردا رووده دات و تاوانباری یه که مه، بینراوه که یه کیك له رینگاکانی
 که مکردنه وه ی رژاندنی نه م هۆرمۆنه بریتی یه له کردنی ناو به له شدا، گه یشتنی
 نه م ناوه به پینست ده بیته هۆی ناگادار کردنه وه ی کو تایی یه ده ماری یه کانی ژیر
 پینست و نه مانیش میشکی مرۆفی ئ ناگادار ده کات که پاشان زنجیره یه ک رووداو
 رووده دات و ده بیته هۆی که مکردنی رژاندنی هۆرمۆنی نه درینالین له کویره
 رژینه کانی سه ر گورچیله کانه وه و پاشان هه لگه پرانه وه ی کاره خراپه کانی نه م
 هۆرمۆنه، لیره وه دل و دهروون و لهش هیمن ده بنه وه.

یه کیکی تر له ئاماره سه رسوڤه ی نه مانه کانی نه م ئایه ته نه وه یه که ده فمرمونت:
 ﴿وَلْيَرْبِطْ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُكْتَبْ بِهِ الْأَقْدَامُ﴾، واته: که باران بهر لهشی هاوه له کان که وت
 بووه هۆی چوونه وه یه ک و دامه زراندنی دلپان به شیوه یه کی باز نه یی، و پاشان
 جیگیر بوونی پ ناکیان له سه ر زه ی جهنگه که، زانستی فیسولۆژی بۆمان باس
 ده کات که دل نه ندامیکی ماسولکه یی زۆر به هیزه، و ماسولکه کانی دل
 به شیوه یه کی باز نه یی به ده وری شانه کانی تری دلدا سوڤاونه ته وه و جیگیر بوون،
 کاتیک که نه م ماسولکانه گرژ ده بن له کاتی لیدانی دلدا به شیوه یه کی باز نه یی
 ده بیته، و کاتیک خاونه بنه وه به هه مان شیوه به شیوه یه کی باز نه یی دل ده چینه وه
 یه ک، گه ر تیبینی ئایه ته که بکه ین ده بینین که پهرومردگار ووشه ی (وَلْيَرْبِطْ) ی به کار
 هیناوه بۆ چوونه وه یه کی دل، و خاوبووشه وه ی، که له (ربط) وه هاتوه، له
 فه ره نگه کانی زمانی عه ربی دا ووشه ی (ربط) به مانای به ستنه وه ی شتیك دیت به

شیوه‌یه‌کی بازنه‌یی، عه‌ره‌ب ده‌سته‌واژه‌ی (مربط الفرس) به‌کار ده‌هینیت بۆ ئه‌و
 شوننه‌ بازنه‌یی‌یه‌ی که ئه‌سه‌پی قنّدا ده‌به‌ستریته‌وه، که‌واته مانای ته‌واوی ئایه‌ته‌که
 ئه‌وه‌یه‌ که: کاتیک باران به‌ر له‌شی تووشبوو به‌ ترسینکی زۆر ده‌که‌وێت ده‌بیته
 هۆی خا‌وبوونه‌وه و چوونه‌وه‌یه‌کی دلّی ئه‌و که‌سه به‌ شیوه‌یه‌کی بازنه‌یی و
 دام‌زاندنی، به‌راستی ئه‌م ئایه‌ته هه‌روه‌ها دام‌زێنه‌ری (دل) یشه له‌سه‌ر ئیمان و
 یه‌کتا‌په‌رستی.

له‌ کۆتایی‌دا ئایه‌ته‌که ده‌فه‌رمو‌یت: ﴿وَبُئِتَ بِهَ الْأَذَامُ﴾، واته: به‌م بارینی بارانه
 پێ‌کانیشتان له‌ سه‌ر گۆڤه‌پانی جه‌نگه‌که دام‌زراو بوو، وه‌ک پێشتر ئاماژه‌مان پێ‌دا
 له‌ روه‌ی زانستی‌یه‌وه یه‌کێک له‌ ئاکامه‌کانی رێژاندنی زۆری هۆرمۆنی شه‌درینالین
 بریتی‌یه له‌ گرژبوون، پاشان له‌رزینی ماسوله‌که‌کانی له‌ش، و دوا‌یی له‌رزینی
 هه‌موو له‌ش، که یه‌کێک له‌ ئاکامه‌کانی له‌رزینی قاچه‌کان و دانه‌مه‌زانی پێ‌کانه
 له‌سه‌ر زه‌وی، به‌رکه‌وتنی ئاو له‌گه‌ڵ پێستدا ده‌بیته هۆی که‌مبوونه‌وه‌ی هۆرمۆنی
 شه‌درینالین، که‌مبوونه‌وه‌ی کاریگه‌ریی ئه‌م هۆرمۆنه له‌سه‌ر ماسوله‌که‌کان ده‌بیته
 هۆی خا‌وبوونه‌وه‌یان و نه‌مانی له‌رزینی له‌ش، لی‌ره‌وه له‌رزینی قاچه‌کانیش
 نامینیت و پێ‌کان له‌سه‌ر زه‌وی جینگیر ده‌بن.

هه‌روه‌ها یه‌کێکی تر له‌ سووده‌کانی ئه‌و باران بارینه بریتی بوو له‌وه‌ی که باران
 زه‌وی‌یه‌که‌ی ژێر پێ‌ی ئیماندارانی ته‌پ‌کرد و زه‌وی‌یه‌که جینگیر و دام‌زراو بوو،
 چونکه زه‌وی له‌ماوی که ته‌پ ده‌بیته جینگیر ده‌بیته و یه‌ک ده‌گریت، و خۆشه‌بیته بۆ
 رۆشتن به‌ سه‌ری‌دا، و م‌رو‌ف ناچه‌قیته ئاو له‌مه‌که‌وه، به‌لام له‌ولاوه ئه‌م بارانه بوو به
 به‌لا بۆ بێبا‌وه‌ران چونکه زه‌وی‌یه‌که‌ی ژێر پێ‌ی ئه‌مانی به‌ شیوه‌یه‌ک ته‌پ‌کرد که
 هه‌مووی بووه قوپاو و لیتاو و زۆنگاو و رۆشتنی ئه‌مان و په‌سه‌په‌کانیانی زۆر
 زه‌حمه‌ت کرد و تا ئاوه‌پاستیان چووه قوپاو و زۆنگاوه‌وه.

با بزاین ئه‌م رووبه‌هه‌و بوونه‌وه‌یه چ ئاکامی‌کی ئێ‌که‌وته‌وه: کاتیک بێبا‌وه‌ران
 چوونه ریزه‌وه بۆ رووبه‌هه‌و بوونه‌وه، بێنی‌یان که ئه‌و موسولمانانه‌ی دو‌نێی زۆر
 که‌مبوون له‌به‌ر چا‌ویان ئه‌مه‌رۆ زۆر زۆتر دیارن و دوو هینده بوونه‌ته‌وه: ﴿قَدْ كَانَ

لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَفَاءَ فَلَمَّا تَقَاتَلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ أُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأْيَ الْفَسِينِ وَ اللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٢١﴾ (ال عمران: ١٢١)، واته: بؤ ئىنوه نموده يهكى زؤر باش هه به له دوو كۆمه له كهى كه له جهنگى به مردا روو به روو بوونه، كۆمه ئىكيان له پىناوى خوادا ده جهنگان و ئهوى تريان بىباوه پىيون كه نه مان ئيمانداره كانيان به دوو هيند ده بىنى به چاويان، دياره هؤكارى نه مهش برىتى بوو لهو فرىشتانهى هاتنه خواره وه بؤ يارمهتى ئيمانداران و له سهره تاي جهنگه كه وه چوونه ريزه وه له گه ل موسولمانه كاندا، بىن گومان ئه م گؤرپانكارى به هر له سهره تاوه كارى له لايىنى دهر و نى بىباوه پان كرد، ئاكامى كؤتايى جهنگه كه به دؤپان و ژئركه وتنى بىباوه پان كؤتايى هات (بؤ ژانىارى زياتر دهر يارهى ئه م جهنگه بپوانه كؤتبه باوه پىنكاره و كانى ژيانى پىغه مبه ر ﴿١٢٢﴾).

ووتهى كؤتايى ۱

له فهرموده كانى پىغه مبه ردا چه ندين ووتهى پىر حىكمهت و سوود و دانايى هاتوون كه له هه مان كاتدا پىن له موعجيزه، به تايبه تى له رووى زانستى يه وه له رۆژگارى نه مپۆدا ئىعجازه زانستى به گه وه و سه رسوپ هينهره كه يان ئاشكرا بووه، ئاماره دان به بابيه تىكى پزىشكىى ئارا وورد له رۆژگار ئىكى تارىكستان له رووى زانستى يه وه وهك سهرده مى پىغه مبه ر ﴿١٢٣﴾، خؤى له خؤى دا بؤمان ده سه لمى نى ت به شى وه يه كه كه گومانى تىدا نامى نى ت كه ئه م فهرمودانه دانراوى مرؤف نىن، و ده بىت سه رچاوه كه يان هر له وه كه سه وه بىت كه ئاگادارى هه موو نه ئىنى و وورده كارى به كانى له شى مرؤفه و هه موو بوونه وه رى شه به گشتى، و به قه ده ر كى شى گه ردى له يه كه له وه وش بچو و كتر له وه نه ئىنى نى به ﴿أَلَا يَنْظُرُ مَنْ خَلَقَ وَ قُوَّ اللّٰطِيفُ الْخَبِيرُ﴾ (الملك: ١٢١)، ﴿أَمْ نَخْلُقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلْنَا لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُحِبُّوا شَجَرَهَا أَلَمْ نَعِمْ بِاللَّهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعِدُونَ، أَمْ نَجْعَلُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلْنَا خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلْنَا لَهَا رِوَاسِيًا وَجَعَلْنَا بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَلَمْ نَعِمْ بِاللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ، أَمْ نَجْعَلُ الْمُضْطَرِّ إِذَا دَعَاهُ وَكَشَفَ السُّوءَ وَجَعَلْنَاهُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَلَمْ نَعِمْ بِاللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ، أَمْ نَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتٍ أَلْبَ وَابْحٍ وَمِنْ يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَسَنَ

يَذِي رَحْمَةِ إِلَهٍ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ، أَمَّنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ يُرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَهٌ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ، قُلْ لَا يَغْلِبُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبُ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُنْفَخُونَ ﴿الأنعام: ٥٩-٦٥﴾.

پاک و ینگردی بۆ تو خودایه که تاوا بۆ مرقه کان دلسوزیت و حمزه له هیدایه تیان دهکیت، بۆیه بهرنامه یهکت بۆ ناردوون که له گه له هه موو بنه ماکانی ژیری و بیرکردنه وهی زانستی و راستی یه زانستی یه کاندایه کده گرته وه، و هه موویان به لگه له سهه راستی و پیرۆزی شهه ئیسلامه شیرینه، دهی نهی مرقفی دوور له خودا کاتی شهه هاتووه که بیرێک بکه یته وه و شهه ههله بقۆزیت وه، و بگه پیتته وه بۆ نامیزی پر سۆز و میهره یانی، چونکه هه ره شهه که به هه موو شیوه یه که له بهنده ماکانی ده بووریت و ده رگای ره حمه تی هه میشه کراوه یه: ﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾ (الزمر: ٤٣).

سەرچاوەکان:

- ١- صحيح البخاري و مسلم.
- ٢- الرحیق المختوم (کتیبیکه دهربارهی ژيانی پیغمبەر) / دانراوی: صفی الرحمن المبارکفوري.
- ٣- معجم لسان العرب/ أبو الفضل جمال الدين محمد بن منظور.
- ٤- الإعجاز العلمي في القرآن و السنة النبوية / د. محمد کامل عبدالصمد.
- ٥- ئینتەرنێت: سايتەکانی: www.science4islam.com / www.islamonline.net / www.tasabeeh.com

6- Ganong Review of Medical Physiology – Apelton & Lange - USA.

نُیَعجازی پزیشکی له

فه رمووده کانی پیغّه مبه ر (ﷺ)

ده رباره ی کلینچکه

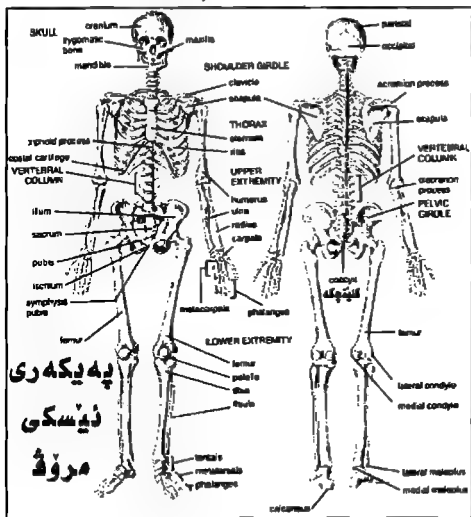
(عجب الذنب)

چەند لەموودەيەکی پێغه مەبەر (ﷺ) باسی چەندین بابەتیان کردووە لە لەشی مەزدا که تەنها تازە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا راستیەکانیان دۆزاونەتەر، هەندیک لەو فرمودانەي که لەرموویەتی باسی شونێکی گەری لەشی مەزدا کردووە که لەم دوايی یاندا مەلەبەندە زانستیەکان توێژنەوێان لەسەر بلاوکردۆتەر بەشیوەیک که راستی لەرموودەکانی خۆی گەرە و پێغه مەبەری مەزنان ئەسەلین، خۆی گەرە لە قورئانی پەڕۆدا بۆی روونکردوویەتەر که چەندین بەلگەي پەون و ئاشکرا لە لەشی خۆماندا و لە ئاسمان و زەوی دا هەیه، گەرەي دەسەلاتی پەرمەردگارمان بۆ ئەسەلین، و تاوەکو بۆمان روون بێتەر بە بەلگەي زانستی که ووتەکانی خوا و پێغه مەبەر راستن، خۆی گەرە دەفرمۆت: (سُورَةُ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ الْحَقَّ أَوْ لَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَاشِدٌ) (فصلت: ۵۴).

پێغه مەبەر (ﷺ) لە چەند فرمودەيەکی باسی کلێنچەي کردووە که بەشیکی گەری لەشی مەزدا و بە بەردی بناغەي دروستبوونی کۆپەلەي مەزدا دانەر، بەرونی باسی ئەوەي کردووە که مەزدا لەمەرە دروست دەیت، و لەرموویەتی هەموو ئێسکەکانی لەشی مەزدا لە خاکدا ئەپۆی و ئەبێتەر بە خۆل، جگە لە بەشیکی زۆر بچووک لە ئێسکی کلێنچەي که بە ئەندازەي تۆوی خەرتە لە ئەبیت لەناو خاکەدا ناپۆیت و دەمێنێتەر، و بە فرمائی خۆی گەرە جارێکی تر مەزدا لێو زیندو ئەکێتەر لە رۆژی دوايی دا، واتە ئەو بەشە بچووکە لە کلێنچەي که ناپۆیت بە تۆوی زیندو بوونەوی مەزدا دەرئێت لە رۆژی دوايی دا، ئەمەش دەقی فرمودەکانی پێغه مەبەر (ﷺ) لەم بارەيەر:

۱- ئیمامی بوخاری لە فرمودە راستەکانی پێغه مەبەر (ﷺ) بۆمان دەگێرێتەر: عن أبي هريرة (رضي الله عنه) قال: قال رسول الله (ﷺ): (ما بين الفتحين أربعون، قال: أربعون يوماً؟ قال أبو هريرة: أيت، قال: أربعون شهراً؟ قال: أيت، قال: أربعون سنة؟ قال: أيت (أي أن أبا هريرة أي أن يحدد الأربعين هل هي يوماً أو شهراً أو سنة)، قال: (أي أبو هريرة يرفعه إلى النبي (ﷺ)): (ثم ينزل الله من السماء ماءً فيبتعون كما ينبت

البقل، ليس من الإنسان شيء إلا يلى إلا عظماً واحداً، و هو عجب الذنب، و منه يركب الخلق يوم القيامة) رواد البخاري، واته: له نياون هردوو فوو پياكردنهكوى روى دوايى دا چله (كه ديارى نمكرد ۰ روى يان مانكه يان ساله)، پاشان خواى كهروه بارانيك دبارنييت كه لهشى مروقهكانى ليوه دهورنييتوه و مكو چون رووهك دهورنيتهوه، هيچ شتيك نويه له لهشى مروقه كه نهپرنت و نههوتيت، تنهيا

نيسكيك نهبيت، كه شهوش بهشيكي كلينچكهيه، لههوه مروقهكان دهورنيتهوه و دروست دهكرينهوه له دواروژدا.

۲- نيمامى موسليم له فهرمووده راستهكانى پينغهمبهر (ﷺ) وهك نهوه فهرموودهيه سهرمووهى بو

كيتراوينتهوه: عن أبي هريرة (رضي الله عنه) قال: قال رسول الله (ﷺ): (كل ابن آدم يأكله التراب إلا عجب الذنب، منه خلق ومنه يركب)، و في لفظ آخر: (وليس من الإنسان شيء إلا يلى إلا عظماً واحداً هو عجب الذنب، و منه يركب الخلق يوم القيامة)، و في لفظ آخر لمسلم: (إن في الإنسان عظماً لا تأكله الأرض أبداً فيه يركب يوم القيامة، قالوا: أي عظم هو يا رسول الله؟ قال: عجب الذنب).

مانای فرموده‌کان: هه‌موو به‌شێکی مرۆف زه‌وی ده‌یخوات و ده‌یپزێنیت ته‌نها به‌شێکی ئێسکێک نه‌بیت که هه‌رگیز زه‌وی ناتوانیت بیه‌رتێنیت، له‌م ئێسکه‌وه دروست بوه‌ و هه‌ر له‌میشه‌وه زیندوو ده‌یبتهره‌، هاوه‌له‌کان پرسی‌یان له‌و ئێسکه‌ کاهه‌یه‌؟ پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) فرمووی: به‌شێکی کلێنچه‌که‌.

۳- ئه‌بو داود له‌ سوئمه‌کانیدا هه‌مان فرموده‌ی گێراوه‌تهره‌ له‌ ئه‌بو هوره‌یره‌وه به‌م شێوه‌یه‌: (کل ابن آدم تأکل الأرض إلا عجب الذنب منه خلق ولیه یرکب).

۴- نعیامی (مالیک) یش له‌ کتێبه‌که‌یدا (الموطا) به‌ هه‌مان شێوه‌ی پێشوو فرموده‌که‌ی گێراوه‌تهره‌.

۵- نعیامی (المسانی، ابن ماجه‌ و امام احمد) یش هه‌مان فرموده‌یان له‌ چه‌ند شوێنێکی کتێبه‌کانیاندا گێراوه‌تهره‌.

۶- نعیامی (ابن حبان) یش هه‌مان فرموده‌ی گێراوه‌تهره‌ له‌ چه‌ند شوێنێکدا له‌

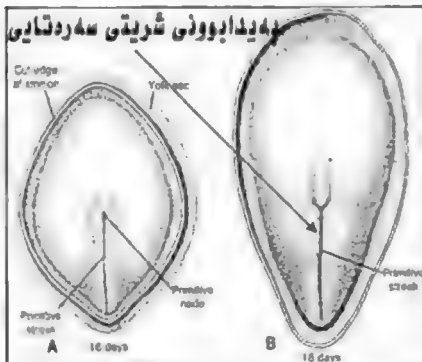
ئه‌بو هوره‌یره‌وه‌، ته‌نها یک فرموده‌یان نه‌بیت که له‌ (ابو سعید الخدری) وه‌ گێراوێتی به‌وه‌: که پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فرموویه‌تی: (تأکل التراب کل شیء من الإنسان إلا عجب ذنبه، لیل: و ما هو یا رسول الله؟ قال: مثل حبة خردل منه یشأ)، واته‌: زه‌وی هه‌موو شتیکی مرۆف

ده‌یخوات ته‌نها به‌شێکی کلێنچه‌که‌ نه‌بیت، هاوه‌له‌کان پرسی‌یان: ئه‌و به‌شه‌ چی‌یه‌ ئه‌ی پێغه‌مبه‌ری خودا؟ ئه‌و یش فرمووی: به‌قه‌ده‌ر ئه‌مه‌که‌ خه‌رتله‌یه‌که‌ ده‌بیت که مرۆفی لێوه‌ی دروست بوه‌.

ئه‌م فرمودانه‌ دوو ئاماژه‌ی زانستیی زه‌وی ئێدایه‌، به‌که‌میان ئه‌وه‌یه‌ که کۆیه‌له‌ی مرۆف له‌ کلێنچه‌که‌وه‌ دروست ده‌بیت، ئه‌وه‌ میان به‌رگه‌ گرتنی ئه‌م به‌شه‌یه‌ بۆ گه‌ڕانکاری‌یه‌کانی زۆرگارا، که‌ له‌ دای پزانی هه‌موو لاشه‌ی مرۆف

بەشىك لەم ھەر دەمىيىتتە ۋە لەدرا رۇزدا مۇۋەلەم بەشەۋە ۋەكۈر چەكەرەيك
زىندۇر دەپتەۋە.

دەپا ئىستالەۋۇر رۇشنايى ئۆتتەن دۇزىنە ۋە تاقى كۈرەۋە رۇزگارا لەم

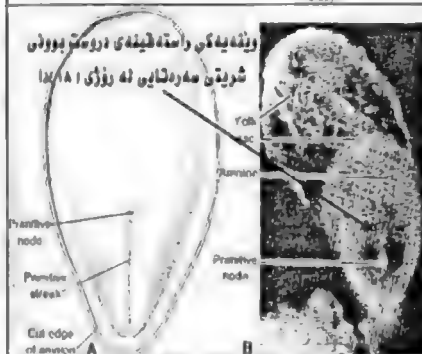

لەرمۇدانە بىكۆلەنەۋە:

كلىنچكە لە زانستى
كۆرپە لە زاندا (شەرقىي
يەكەم)

تەۋەتەنە ۋە كەنە زانستى
كۆرپە لە زاندا رۇشنى
كۈرەتەۋە كە كلىنچكە لە
سەرەتادا بىرىتىيە لە
شەرقىي سەرەتايى
(الشريط الاولى
Primitive Streak)،

لەگەل دەركەۋەتتى ئەم
شەرقىي سەرەتايىيە
كۆرپەلە، چىتەكانى
لەش ۋە ئەندامەكانى
كۆرپەلە ۋە كۆلەندامى
دەمبارى كۆرپەلەكە
پىكىدەنەت، دوايى ئەم

شەرقىي سەرەتايىيە ھىچ شۇنەۋەلەنكى نامىنەت جگە لە جىمارەيەك نەبىت كە
پىنى دەلەن ئىسكى كلىنچكە (عظم العصبي Coccygeal Bone).

پېښکاتنی شریتی سهرتایی:

دوای شمردی شوې توپه له خانه یه (Blastula) یه له هیلکې پیتینراوه وروست دهیئت دهگاته مندانان، خوې به دیواری منداناندا هلمدواسیت و تیايدا ییگر دهیئت، پاشان جیادهیئتوه بؤ دوو ریز بارسته خانه:

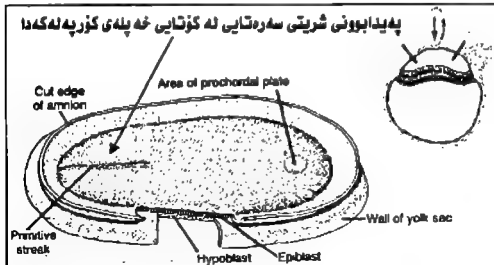
۱- بارسته خانه ی دهرکی: که خانه داخوره کان یان خوړه خانه کان (الخلايا کله CytoTrophoblasts) ی تیدايه، نه مانه هلمدستن به کروژین و له لکونی دیواری مندانان، و کاریکی وا دهکن که توپه له خانه کې له سر ییگر بیئت، هم بارسته خانه یه رنگه شادات به خوړاک که بروات بؤ توپه له مانه که (کوپه له که)، شویش له وانه ی له چوار دهورستی له خوین و دهردانه کان فرازات) ی رژنه کانی مناندانی دایکه که.

ب- بارسته خانه ی ناوه کی (ککله خلايا الداخلية): هم بارسته ناوه کی یه ووهی کورپه له که دروست دهیئت، هم بارسته ناوه کی یه جاریکی تر دابش دهیئت بؤ و پهری تمک له خانه که وه کاغز وان:

(دهرکی یه که ی پی دهلین (ئیکتودیرم Ectoderm).

(ناوه کی یه که ی پی دهلین (ئیندودیرم Endoderm).

چینی ئیندودیرمی ناوه کی له هه شتمین روژ دوای پیتاندنی هیلکه که، له نانداندا دهرده که ویت، که لینیکی بچوک دهرده که ویت له سهرموه ی چینی کتودیرمی دهرکی یه وه و هم به شه دهیئت پیکه یتهری سهرتایی بوشایی

همنیون
(Amniotic Space).

هری بوشایی

همنیون

کدیت له

خوړه خانه کان

(الخلايا الاكلة)، بەلەم بىكى بۇشايسى ئەمىيۇن لە خانەكانى ئىكتۇدۇيرىم پىكتۇدۇيرىم.

- لە نۇمەمىن رۇژدا لە خانەكانى چىنى ناوەكى (ئىندۇدۇيرىم) ھە شىرىتىك لە خانە درىژ دەبىتە ۋە بە خانەكانى چىنى مىزۇدۇيرىم دەرەكى يە ھە دەنوسى ۋە دەبىتە پىكتۇدۇيرىم تۇرەكەى زەردىنەى يەكەم (Primary Yolk Sac).

- لە رۇژى سىيانزەھەمىندا لە خۇرە خانەكانى دەرەكى يە ھە نووگەكان (نئووات) پەيدا دەبن ۋە گەشە دەكەن، كە پاشان بە نووگە نەرمەكانى پەردەى ۋىلاش ئەناسرىن (مخملات الغشاء المشيمي Chorionic Villi)، بەمۇى نە نووگانە ھە تۇرەكەى كۆرپەلە بەمىندالانە ھە خۇى جىنگىر دەكات، دواىسى لىسى دەبىتە ھە ھەكو لىسى دەرەخت، ھەروەھا خانەكانى ئىندۇدۇيرىم ناوەكى گەشە دەكەن ۋە دەبنە پىكتۇدۇيرىم تۇرەكەى زەردىنەى دووھەم كە زۇر لە تۇرەكەى زەردىنەى يەكەم بچوكتە.

- لە كۇتايى ھەقتەى دووھەمدا كۆرپەلەكە لە دوو خەپلەى بەيەك گەشتۇدا خۇى ئەبىننە ھە كە ئەمانەن:

(۱) خەپلەى دەرەكى (القرص الخارجى) يان (ئىكتۇدۇيرىم): كە بنى (بۇشايسى ئەمىيۇن) پىك دىننەت.

(۲) خەپلەى ناوەكى (القرص الداخلى) يان (ئىندۇدۇيرىم): كە سەرى بۇشايسى تۇرەكەى زەردىنە پىكتۇدۇيرىم.

ئەم دوو خەپلەى بە ھەشى پىشەواياندا بەيەكە ھە ئەنوسىن كە لە دواىسىدا بە ھەشى سەرىى دەناسرىت (Cephalic Portion)، ئەمىش بەمۇى چەربون ۋە ئەستۇربونى خانەكانى ئىندۇدۇيرىم، ھەروەھا ئەم دوو خەپلە شىۋە ھىلەكىى بە دواىسى لە ناوچەى كۇتايى (كلكى) ياندا (Caudal Portion) بەيەكە ھە ئەنوسىن، ۋە دەبنە پىكتۇدۇيرىم پىلتىك لە ئاينەدا كە پىتى دەوترىت: پەرەكى كلكىسى گۇشەى (Cloacal Plate).

- لە چواردەھەمىن رۇژدا دوو خەپلەكە درىژ دەبنە ھە تا شىۋە يەكى ھەرىمى ۋە رەنگەن، سەرى پانەكەى بەشى پىشەو يەتى بەلەم بەشە كۇتايى يەكەى بارىك

دەپتەتەرە، خانەکانی چینی
ئیکتودېرم لە ناوچەى كۆتايى دا
چالاک دەبن و دەپتە پىگمېنتەرى
شەرتى سەرەتايى
(Primitive Streak) كە بۇ
يەكەم جار لە پانزەھەمىن رۆژى
-واى پىتانەندى مەلەكەدا
دەردەكەوت.

دواى پىگماتنى شەرتى
سەرەتايى دابەشبوونىكى خىرا لە
خانەکانى ئەم شەرتەدا
بوودەات، و گەشەکردنىكى رۆژ
لە پەلە روو دەات لە خانەکانى
شەرتەدا، ئەم خانە دروست

جوانە بەلای راست و چەپدا بلۆ دەپتەو لە نىوان ھەردوو چینی ئىندۇدېرمى
اوەكى و ئىكتودېرمى دەركى، كە دواى ئەم خانانە دەپتە پىگمېنتەرى چینیكى
سوئ لە كۆرپەلەكەدا، كە پىئى دەوترىت چینی ناوەراست يان (مىزودېرم
(Mesoderm).

- لە ئەنجامى پىگماتنى شەرتى سەرەتايى و زىادبوونى دابەشبوونە
چالاکىيەكەدا، خانەکانى كۆنەندامى دەمارى لەشى كۆرپەلەكە و نۆتۆكۆرد
(Notochord) پىگدیت، ھەروەھا پاش دروستبوونى چینی ناوەراست
مىزودېرم)، ئەندامەکانى لەشى كۆرپەلەكە دەست دەكەن بە دروست بوون و گەشە
ئەردن، ئەگەر بىتو ئەم شەرتى سەرەتايى بە دروست نەبێت ئەوا ئەندامەکانى
كۆرپەلەش دروست نابن و گەشە ناکەن، و ھەگیز خەپلەى سەرەتايى كۆرپەلەكە
اجىتە قۇناغى دروست كەردنى ئەندامەکانەرە.

له بېر گړنگی نهم شریته سهرتاییه لیژنه‌ی (وارنک)ی پەرله‌مانی بمریتانی (که تایبته به پیتاندنی ده‌ستکرد له دهره‌وی مندالان و قوناغمانی گه‌شه‌کردنی کۆرپه‌له) کردوویه‌تی به نیشانه و قوناغی جیاکهره‌وه، بۆ نه‌نجامدانی تاقیکاری له‌سەر نه‌و کۆرپه‌لانه‌ی مرۆف که زیاد ده‌بن له کاتی نه‌نجامدانی پیتاندنی ده‌ستکرد له‌ده‌فری تاقیکردنه‌وه‌دا، پینش په‌یدا بوونی نهم شریته لیژنه‌که رینگا به تاقی‌کردنه‌وه د‌ه‌دات له‌سەر کۆرپه‌له‌ی مرۆف، به‌لام پاش په‌یدا‌بوونی نهم شریته لیژنه‌که هه‌موو جوړه تاقیکاری‌یه‌کی له‌سەر کۆرپه‌له‌ی مرۆف قه‌ده‌غه کردووه، چونکه د‌وای په‌یدا‌بوونی نهم شریته سهرتای کۆنه‌ندامی ده‌مار و سهرتای نه‌ندامه‌کانی له‌ش وورده وورده ده‌ست به په‌یدا بوون ده‌کن.

له نه‌نجامی په‌یدا‌بوونی نهم شریته و چالاکی‌یه زۆره‌کانی‌یه‌وه، نهم دروست کراو و پینک‌ه‌توانه‌ی خواره‌وه په‌یدا ده‌بن:

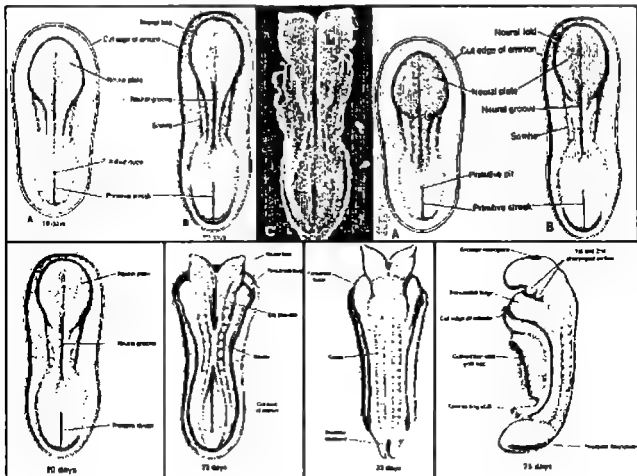
۱- نۆتۆکۆرد (سهرتای په‌تکی پشت یان سهرتای بېر‌ه‌ی پشت): که له‌ گری‌ی سهرتایی یان گری‌ی هانسن (Primitive Node)‌وه دریز ده‌ییته‌وه به‌ره و به‌شی سهری‌ی له‌ کۆرپه‌له‌که‌دا.

۲- د‌وای پینک‌ه‌اتنی شریتی سهرتایی، خه‌پله‌ی بازنه‌یی کۆرپه‌له‌که ده‌گۆریت بۆ شیوه‌ی هه‌رمییی که ده‌توانریت هه‌ردو سهره‌کی له‌ یه‌ک جیا بکریته‌وه، به‌شه پانه‌که‌ی پ‌ئ‌ی ده‌ووتریت به‌شی سهری کۆرپه‌له‌که و به‌ به‌شه باریکه‌که‌ی ده‌ووتریت به‌شی خوارووی کۆرپه‌له‌که (به‌شی کلکی کۆرپه‌له‌).

۳- سهرتای کۆنه‌ندامی ده‌مار له‌ چینی دهره‌کی (نیکتۆدیریم)‌وه دهره‌که‌مۆیت له‌ کۆتایی هه‌فته‌ی س‌ئ‌یه‌دا (۲۰-۲۱ رۆژ)، نهم چینه وورده وورده و به‌د‌وای یه‌ک‌دا نهم دروست کراوانه‌ی کۆنه‌ندامی ده‌مار دروست ده‌کات:

په‌ره یان پلینتی ده‌ماریی (الصفیحة العصبیة Neural Plate)، نهم په‌ره‌یه لول د‌ه‌خوات بۆ دروست کردنی لولپینچی ده‌ماریی (الإنثفاف العصبی Neural Folds)، نهم لولپینچه‌ش له‌ملاوه یه‌که‌ده‌گریت بۆ دروست کردنی بۆزی ده‌ماریی (الانبویة العصبیة Neural Tube) که دوو سهری دانه‌خراوی

هیه، لمرۆژی ٢٥ دا کونی سهرهوه دادهخرنیت و لمرۆژی ٢٧ دا کونی خوارهوهش دادهخرنیت، لهم کۆئهندامه سهرهتایی یهوه بپکه پهتک (النخاع الشوكي) و میشک (واته کۆئهندامی ده ماری مرۆه) دروست دهیئت، لهو کاتهی ئهم بۆری ده ماری به دادهخرنیت په پهری بیستن (الصفیحة السمعية Otic Placode) و په پهری هاوێنه ی بینن (الصفیحة العدسية Lens Placode) دروست دهین.

گه شه کردنی کۆئهندامی ده ماری له شریقی سهرهتایی یهوه

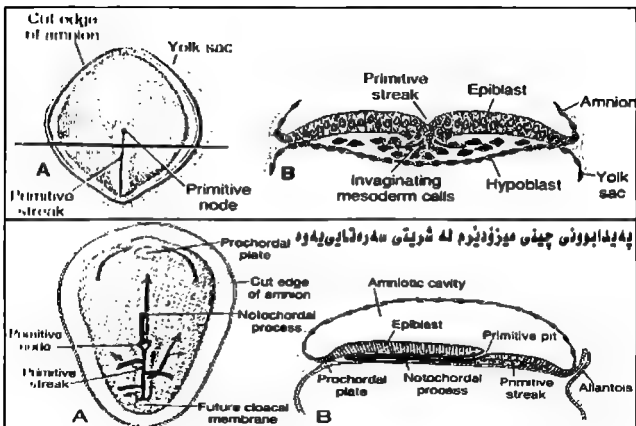
٤- چینی میزۆدیرم له شریقی یه کهم دروست دهیئت، و چرپه بیسته وه به دهوری تهوه ره ی کۆپه له کهدا، و بارسته له شیهکان (الکتل البدنية Somites) دروست دهکات، که ئه مانیش دروایی برپهری پشت و ماسوله کهان دروست دهکهن، ههره ها سهره تای ههر چوار په له که (دوو دهست و دوو قاچ) لهم چینه وه چه که ره دهکات و دهر دهچنیت، ههر ئهم چینی ناوه پرسته شه کۆئهندامی ئیسیک و ماسوله کی لیه وه دروست دهیئت.

چینی ناوهراس (میزودیرم) دابەش دەبێت بۆ سێ بەش، بەپێی دوری لە سەنتەری کۆرپەلەکەوه، واتە لەناووه بۆ دەرەوه:

بەشی یەکەم؛ ئەو بەشەیە کە لە سەنتەری کۆرپەلەکە و بۆری دەمارییەوه نزیک، لەم بەشەوه تۆپەلە لەشی یەکان یان بارسە لەشی یەکان (الکتل البدنیة Somites) دروست دەبێت، ئەم بارسەکانە دیارترین بەشی کۆرپەلەن لە نێوان هەفتە سێیەم و پێنجەمدا، لەم بارسەکانەوهیە کە کۆئەندامی ئێسک و ماسولکە و هەر چوار پەلەکان دروست دەبێت.

بەشی دووهم؛ بەشی ناوهندی ئەم چینهیە یان بەشی میزودیرمی ناوهندی (Intermediate Mesoderm)، بە فرمانی خودا لەم بەشەوه ئەمانە دروست دەبێت: ناوپۆشی داپۆشەری ناوسک یان پریٹۆن (Peritoneum)، رووپۆشی داپۆشەری سێیەکان و دیواری سنگ یان پلورا (Pleura)، پەردە و رووپۆشی داپۆشەری دڵ (Pericardium).

بەشی سێیەم؛ لەم بەشەوه بۆری یەکانی خوێن، دڵ، ماسولکەکانی کۆئەندامی هەرس دروست دەبن.

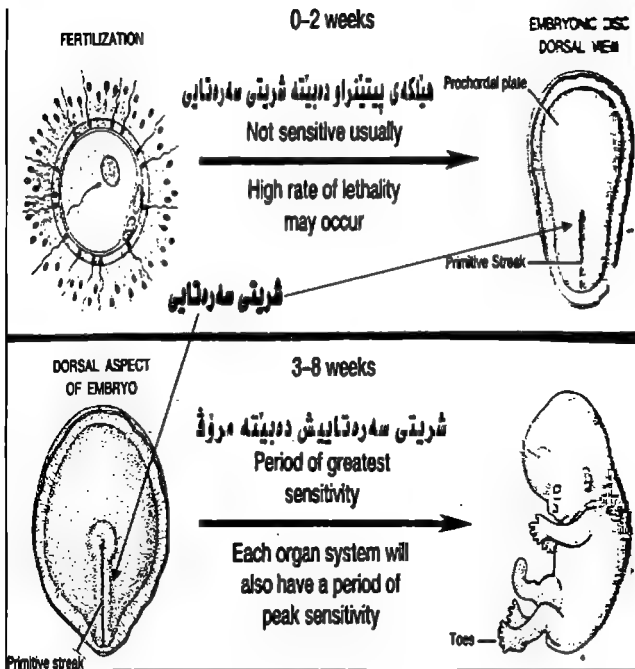
كهواته دروست بوونی شریتی سهره تایی بریتی به له سهره تاییه کی جیابوونه وهی شانهمکانی کۆرپه له بۆ دروست کردنی چینه جیاجیاکان و ئەندامهکانی لەشی کۆرپه له که، لهراستی دا ئه وهی دهنا سرت به قوناغی دروست بوونی ئەندامهکان (Organization) تهنه دواي پەيدا بوونی شریتی سهره تایی و بارسته لەشی بهکان دهست پێ دهکات، که له سهره تایی ههفتهی ۴ تا کۆتایی ههفتهی ۸ دهخایه نیت، به شێوهیهک که کۆرپه له که کۆتایی ئەم ماوه یه دا هه موو کۆئه ندامه سهره کی بهکان و ئەندامهکانی تیدا دروست بووه، و تهنه وورد هکاری بهکانیان و گه وه بوون و گه شه کربنی ئەم ئەندامانه ماوه.

سهره نجامی شریتی سهره تایی:

زانستی پزیشکیی ئەمرۆ تاقی کردنه وهی له سهر کۆرپه له قه دهغه کردووه له گه ل دروست بوونی سهره تایی کلینچکه (عجب الذنب) دا چونکه ئەم کاته به سهره تایی راسته قینهی دروست بوونی کۆرپه له داده نریت.

وهك باسمان كرد شریتی سهره تایی گرنگی به کی گه وهی ههیه، چونکه چالاکی به هینگار زۆرهکانی ده بێته هۆی دروست بوونی کۆئه ندامی ده مار و چینی ناوه راست، که ئەمیش زۆری به کۆئه ندامهکانی لەشی کۆرپه له که ی لیه دروست ده بێت، پاش دروست بوونی ئه و ئەندامانهی باسمان کرد لیه وه و ته واره

بوونی کاری ئەم شریته، له ههفتهی چواره دا، سهره نجام ئەم شریته دهست دهکات به پووکانه وه، و تهنه له کۆتایی بېرپه ی پشتی کۆرپه له که و پاشان مندا له له دایک بووه که دا ده مینیت هوه، و له ئێسکی کلینچکه دا شونوارێک دروست دهکات که به چا و نابینریت، پێغه مبه ر (ﷺ) ئاماژه ی بۆ ئه وه داوه که هه موو لەشی مرۆڤ پاش مردن شێ ده بێته وه و ده برزیت و نامینیت، تهنه به شێکی که می ئەم کلینچکه به نه بێت که به چا و نابینریت (واحه: عجب الذنب)، هه ر کاتێک په روه ردا گار وویستی لێ بێت له مرۆڤی دوا یی دا بارانی که ده بارینیت، که لەشی مرۆڤهکانی له و به شه که می که نافه وتیت له ناوچه ی ئێسکی کلینچکه دا ده برۆنیت هوه وهك روهك.

نهمی باسکرا نیعجازی یه گمی فرموده که یه که ناماژه به دروست بوونی
 مرؤد دودات لهه (عجب الذنب) دوه، لیره وه ده گینه نیعجازی دوه می
 فرموده که که نه ویش مانه وهی به شیکی نه کلینچکه یه یه، و بهرگه گرتنی
 نه به شه یه بق کردپانکاری یه کانی رۆزگار، و نه فو تان و نه پزانیتی پاش مردنی
 مرؤفه که و شیبوونه وه و خواردنی لاشه که ی له لایه ن زه وهی یه وه.

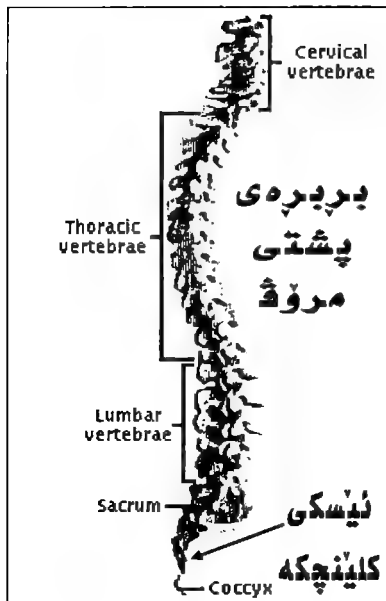
همان هو فرمودانهى سرمدون كه باسى نه فوتانى هم به شى له شى مرؤف
هن، به تايبه تى فرموده كانى:

«إِنَّ فِي الْإِنْسَانِ عَظَمًا لَا تَأْكُلُ الْأَرْضُ أَبَدًا فِيهِ يَرْكَبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، قَالُوا: أَيُّ عَظَمٍ
يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: عَجَبُ الذَّنْبِ» رواه مسلم، واته: هموو به شينكى مرؤف زهوى
خوات و ده پزى نيت ته نها به شينكى ئيسكى نه بيت كه هرگيز زهوى ناتوانيت
هوتنيت، له هم ئيسكه وه دروست بووه و هر له ميشوه زيندوو ده بيت وه
هله كان پرسى يان هو ئيسكه كامهيه؟ پيغه مبسر (عليه السلام) فرمودى: به شينكى
نچكه يه.

«يَأْكُلُ التُّرَابَ كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الْإِنْسَانِ إِلَّا عَجَبُ ذَنْبِهِ، قِيلَ: وَمَا هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟
: مِثْلُ حَبَّةِ خَرْدَلٍ مِنْهُ يَنْشَأُ» رواه ابن حبان، واته: زهوى هموو شينكى مرؤف
نوات ته نها به شينكى كلينچكه نه بيت، پرسى يان: هو به شه چى يه نهى
ه مبهرى خودا، نهو يش فرمودى: به قه در ده كه خه ته له يه كه ده بيت كه مرؤفى
ه دروست بووه.

وهك با سمان كرد له روى زانستى يه وه سه لما وه كه مرؤف له شريتى
ره تايى يه وه دروست ده بيت، و هم شريت دهواى ده پووكيته وه ته نها به شينكى
سى نه بيت له كو تايى برپره ي پشتدا (ئيسكى كلينچكه - عظم العصصى) دا
يئيتيه وه، كاتيك مرؤف ده مريت هموو له شى ده پزى نيت و ده فوتيت ته نها هم
به چووكه ي نه بيت، كه بهرگه ي هموو بارودوخينكى ناهه موار ده گرئت و
يئيتيه وه، و ده بيت ته و چكه ره ي زيندوو بوونه وه ي مرؤف له روى دهواى دا.

بۇ سه لماندن ي هم راستى يه هو تا قى كردنه وان ده كين به به لگه كه هه نديك له
ياني وولاتى (چين) پىنى ههستان له م سالانه ي دهواى دا، كه بۇيان سه لما
هرگيز ناتوانريت هم ئيسكه (كلينچكه يان عجب الذنب) به ته واوه تى

بفەوتینرێت، لە رووی
کیمیایی یەمە هەولیاندا
بفەوتینن بە تواندەوهی لە
بەهێزترین ماددەى ترشدا
(الاحماض Acids) بەلام
بینی یان کە هەر خانەى
زیندووی تێدا دەمینێت و بە
تەواوەتى ناتوێتەوه، هەروەها
وێستیان لە رووی
فیزیایی یەمە خانسەکان و
پێکها تۆوەکانى بفەوتینن
ئەویش بە سووتاندنى لە
بەهێزترین فەندە، و پاشان
هەلپەن و پەن کردنەوهی بە
بەهێزترین ئامێر لەو بوارەدا،
لەکو تایی دا خستە بەرى ئەم

ئێسکە بۆ بەردەم ماددەیهکی ناوکی تیشکدەر و دوچار کردنى بە چەندین جۆر
تیشکی ناوکی زیان بەخش کە هەموو ماددەیهکی زیندوو دەفەوتینێت و
دەمرنێت، بەلام سەرەنجام دواى هەموو ئەم کردارانە و هەولانە نەیان توانی بە
تەواوەتى هەموو ئەم ئێسکە بفەوتینن و بینى یان کە هێشتا هەر خانەى تێدا
دەمینێت و مەحاله بتوانرێت ئەم ئێسکە بە تەواوەتى بفەوتینرێت.

لێرهەدا ئەگەر بچینهوه سەر فەرموودەکانى قورئان و سوننەت و چۆنیى زیندوو
بوونەوه لەرۆژى دواى دا بە ئاشکرا ئەم بابەتەمان بۆ روون دەکەنەوه، ئەم بەشەى
کلینچکە (عجب الذنب) ه کە نافەوتین و تەوێ زیندوو بوونەوهیە، لەوانەیه لە
ناخى زەهوى دا بێت یان لەژێر بیانیەکی ١٠٠ نەهۆمى دا بێت، یان نەهەنگێک ئەم

مروڻهي خوارد بيٺ و له ناخي دمريادا ٺهه به شه گيرسا بيٺهوه، يان هر شونينكي تر.

خوای گهوره بومان باس دهکات که بيوههلهزهيهکی زور مهن روو دهوات له روڙي دواييدا و دهبيته هوڙ هيٺانه دهرهوي ٺهه به شانهي مروڻهکان لهناو زهوي يهوه ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا، وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَنْفَالَهَا﴾ (الزلزلة: ۱-۲)، واته: کاتيک ديت که زهوي بيوههلهزه ترسناکهي بهسمردا ديت، ٺهه بيوههلهزهيه دهبيته هوڙ هيٺانه دهرهوي قورسايي بهکاني ناخي زهوي (مولهسهرمهکان يهکيک له ماناکاني ٺهه قورسايي يانهي ديتنه دهرهوه يه هاتنه دهرهوهي (عجب الذنب) ي مروڻهکانيان ليک داوهتهوه).

کاتيک ٺهه تزوانهي مروڻهکان ديتنه سهر رووي زهوي، دوايي خوای گهوره بارانيک دهباريٺيت که له کتيبي (شرح العقيدة الطحاوية) دا هاتوه که وه (مهن) پياو وايه، و دهبيته هوڙ روواندن ٺهه به شانه و دهرهاتيان له زهوي يهوه وه چون تزوي درخت له زهوي يهوه سهر دهرديٺيت و دهرويت، خوای گهوره دههرمويٺ: ﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَيُخْبِئُ الْأَرْضَ بِغَدٍ مَوْتِهَا كَذَلِكَ نُخْرِجُكَ﴾ (الروم: ۵۱)، واته: پهرومردگارتان ٺهه خودايهيه که زيندو له مردووه دهرديٺيت، و مردو له زيندووه دهرديٺيت، و زهوي پاش مردني زيندو دهکاتهوه و رووهکي ئي دهرديٺيت، ئيهوش به ههمان شيوه زيندو مکرينهوه، و له زهوي يهوه دهردههينرن.

لاشي مروڻهکان دهرويتهوه له (عجب الذنب) هوه ههروه چون يهکهم جاريش به سكي دايکي دا لههوه دروست بووه، بو دووه جاريش هر له به شهوه له زهوي يهوه دهردههينرن، هر کاتيک لاشهکان رووانهوه گيان (روح) هکانش بهره لا دهکرين و ديتنهوه بو ناو لاشهکانيان، ههيهه که خوای گهوره دههرمويٺ: ﴿وَإِذَا ثُفُوسٌ زُوجَتْ﴾ (التكوير: ۷)، واته: روڙيک ديت که لاشهکان جووت دهخرينهوه لهگهڻ وچهکانياندا، دوايي: ﴿وَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ﴾ (الزمر: ۶۸)، واته: پاشان مروڻهکان زيندو دهکرينهوه و ههلهستهوه و بهچاوي خوځيان دهبيٺن، ليرهه مروڻي

بېباوېر هېچى بۇ نامىنىڭ تەۋە و دان بەر راستى يەدا دەئىت و دەئىت، ﴿قَالُوا يَا وَثَّانَ
 مَنْ يَمْلِكُ مِنْ مَرْفُوعِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ﴾ (يس، ۵۲)، واتە: تياچوون بۇ
 ئىمە بىت ئەۋە كىيە ئىمەى ئاۋا لە كۆزەكانمان دەرھىنا و زىندوۋى كىر دىنەۋە،
 بەراستى ئەمە ئەۋەيە كە پەرۋەردگار بەلئىنى پىداين و پەيامبەرەكان راستيان
 قىرموۋ، ئەمە پەشىمان بوۋنەۋەيەكە لە كاتىڭدا كە پەشىمان بوۋنەۋە هېچ
 سۈدىكى نىيە.

كۆرتەى باس :

بەراستى ئەم قىرموۋدەنەى پىغەمبەر (ﷺ) موعجىزەيەكى گەرەن كە لە
 رۇزگارى ئەمۇدا راستى يەكانيان دۇزاونەتەۋە، لىرەدا پرسىيارىك دىتە
 مىشكەنەۋە كە ئايا بۇ پىغەمبەر (ﷺ) لە پىش ۱۴۰۰ سال باسى بابەتتىكى
 زانستى ئاۋەدا دەكات كە لەلەى هېچ كەسىك و هېچ زانستىكى ئەر رۇزگارەدا
 نەئاسرا بو؟ باشە دەبىت ئەم پىغەمبەرە لە كۆنۋە ئەم راستى يە زانستى يەى هىنا
 بىت؟ مەگەر ئەم پىغەمبەرە بە ۋەجى لە لايەن خوداى دروست كەر و زانا بە ھەموو
 نەئىنى يەكانى بوۋنەۋەرەۋە ئەمەى بۇ ھاتىت.

بۇ ۋەلامى پرسىيارەكەى سىرۋوترىش دەئىن: خوداى زانا بە ھەموو
 رۇدۋەكان تا رۇزى دوايى بەم زانينە فراۋانەى خۇى دەيزانى كە رۇزىك دىت
 مۇقەكان دەگەنە نەئىنى يەكانى زانستى كۆرپەلەزانى و بۇيان رۈون دەبىتەۋە كە
 مۇقە لەم شىرتى سىرەتايى يەۋە (كلىنچكە) ۋە دروست دەبىت، ھەر ئەمىشە كە
 ھانى خانەكانى لەش دەدات بۇ دروستكردى ئەندامەكانى لەش و پسپۇر كىر دىيان
 بەكارەكانىانەۋە، و خۇيشى دەبىتە ھۇى دروست كىر دىنى زورىيەى ئەندامەكانى
 لەش، ھەرۋە ھەرۋەردگار شىش دەيزانى كە مۇقەكان دەگەنە ئەم راستى يەش كە
 بەشىكى ئەم كلىنچكە يە ھەرگىز ئافەوتىت و دەمىنىتەۋە (سىرۋى دوايىشدا
 مۇقەكانى لىۋە زىندوۋ دەبىتەۋە).

ھەر بۇيە ئەم نىگايەى ئاردوۋە بۇ پىغەمبەر (ﷺ) و بە ئىلھام خىستىۋىيەتى يە
 دلى پىرۋىيەۋە بۇ ئەۋەى لە قىرموۋدەكانىدا ئەم راستى يەمان بۇ رۈون بىكاتەۋە،

و نه م بابه ته بښته بلگه يک له سر راستي پيغه مبرايه تي محمد (ﷺ)، و راستي وهرگرتي فرموده کاني له پرموردگاري بالا دهسته وه، هرومه بؤ سئلاندني گونجاويي نه م په يامه يه بؤ هموو سرده م و رڼگارنکي مرقه کان تا رڼي دوايي، و دوو ياره ش بؤ سئلاندني يه مگرتنه وه راستي يه زانستي يه سئلانراوه کاني نه مړو لگه ل فرموده کاني قورغان و سوننه تي پيړزدا (و صدق رسول الله ﷺ)).

هه تا وکو زانستي مرقه کان يش برمو پيش بچيت بلگه ي زياتر ده دوزرسته وه له سر ني عجازي قورغان و سوننه تي پيړز.

سەرچاوه‌کان:

- ۱- صحيح البخاري.
- ۲- صحيح مسلم بشرح الإمام النووي.
- ۳- گوفاري (الإعجاز): ژماره ۱ى صفري ۱۴۱۶/ يوليوي ۱۹۹۵، گوفاريکي وهرزي يه دهرده چيت له لايه ن: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).
- ۴- برنامج (الشريعة والحياة) لقناة الجزيرة: مقابلة مع الشيخ عبدالمجيد الزنداني بتاريخ: ۲۰۰۴/۲/۲۴.
- ۵- نينته رنيت، سايتي: IslamOnline.net.
- 6- Langman's Medical Embryology – fifth edition -T. W. Sadler.

ناوچہ وان و کاری ناوچہ وانہ پل

لہ میٹشکدا ...

{ لیکوآلینہ وہیہ کی ئیعجازی

سوورہ تی (العلق) }

له قورئاندا پيشه سمر يان ناوچه وان (الناصية) كه بریتی به له بهشی پيشه وهی که للهی سر، یاس کراوه له دوو نایه تی سووره تی (العلق) دا:

نایه تی یه کم ناوچه وانی مرقفی بهستوته وه به کوترتولی بریار دمرکردن له مرقفا، که دهفرمویت: ﴿كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾ (العلق ۱۵)، واته: نه گهر نهو بیناومرهی (که نیعانداری له پرستنی خودا پشیمان ده کرده وه) واز له و کارهی نهینت نهوا نئمه بهموی ناوچه وانی بهره سزای ددهین.

نایه تی دووه وه سفی ناوچه وان خوی کردوه به وهی که دروژن و تاوانباره، خوی گهره دهفرمویت: ﴿نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ﴾ (العلق ۱۶)، واته: ناوچه وانه که ی دروژن و تاوانباره.

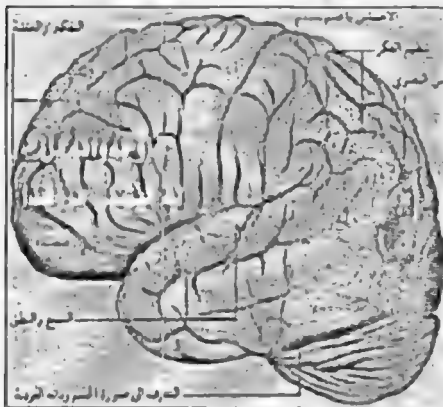
له نایه تیکی سووره تیکی تری قورئاندا پهروه دگار وه سفی ناوچه وانی به وه کردوه که شوینی سر کردایه تی کردنی هه موو نه دمه کان و کاره کانی له شی مرقفه و بهرئومهریانه، خوی گهره دهفرمویت: ﴿إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (هود ۵۶)، واته: من پشت به پهروه دگاری خوم و ئیوهش ده بهستم، هه موو گیانه ومړك ناوچه وانی (پیشه سمری) له ژیر جلهوی نهودایه و به فرمائی نهو دپوات بهرئوه، نهو خودایه ی که خاومنی رئی راسته.

راقه (تفسیری) نایه ته کان:

دوای گهرانه وه بۆ و تهی موفه سیره به ناویانگه کانی قورئان، بۆمان روون ده بیته وه که نه نایه ته پهروژانه ئامازه بهم راستی یانه ددهن:

۱- وه سف کردنی ناوچه وان به شیوه یه کی راسته وخۆ به دروکردن و هه له کردن، مانای ﴿نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ﴾ وه که له (زاد المسیر فی علم التفسیر) ی (ابن الجوزی) دا هاتوه: کاذبَةً فی قولها خاطئة فی عملها، واته: دروژنه له وته کانی دا و تاوانباره له کرده و مکانی دا، له وه بۆمان روون ده بیته وه که توانای کوترتول کردنی وته کان به وهی که راست یان درو بلئین، و توانای کوترتول کردنی کرده و کان به وهی که راست یان هه له بجوئینه وه، بریتی به له وه سفی کی بهرده وام بۆ ناوچه وانی مرقفا.

نهم و هسلطانه که یو ناوچه وان هاتووه (که بریتی به له بهشی پیشهوهی سر) به مانا په تی به کی وهرناگیریت که بریتی بیټ له بهشی پیشهوهی نئسکی که اللهی سر، چونکه له دوی گهرانه وه یو زانستی توټکاری لهشی مروء ده بینین که بهشی پیشهوهی سر ی مروء پیک هاتووه له نئسکیک که بهشیکه له نئسکهکانی که اللهی سر و پی پی دهورتریت ناوچه وانه نئسک (العظم الجبهی Frontal bone) که نهم نئسکه بهشیک یان پلنکی میثکی پاراستووه و شاردوټوره که پی پی دهورتریت ناوچه وانه پل (الفص الجبهی Frontal Lobe)، لیره وه دوتوانین

لټین که ناوچه وان
یک چون به نئسکی
پیشهوهی که اللهی سر
دهورتریت به همان
شیوه بهو بهشی
میثکیش دهورتریت
که دهکورتیه
پشتی یوه، و همر نهم
بهشی میثکیشه که
دوتوانیت لهو
دهسلطانهی پیشتر

باسمان کرد بدریغه پانی به شیوه یکی ته او، له سوره بهرونی دهگینه مانا
ناشکراکه ی نایه تکان به پی نه وهی له یاسا راسته کانی راه و لیکدانه وه مرجین و
به ناشکرا بومان دهردهکورتیت که نایه تکان مه بستیان له ناوچه وانه پلی میثکی
مروءه، که کوټیولی هه موو کاره کان و چالاکی به کانی لهش دهکات.

* میثکی مروء (وهک زانستی توټکاری بومان یاس دهکات) له شش بهش پیک دیت که به هره یه کیکیان
دهورتیت (پل)، که نه مانن: پلی پیشه وه یان ناوچه وانه پل، پلی دلووه، چورل پل (دور جووت) ی
لاته نیشت له ملاو لوه.

له قورئانی پیرۆزدا له ژۆر شوێندا ئهم مانا خواستنه (مه جازه) به کارهاتوه، به هاوشیوهی ئهو نایه تانهی سهر وه ناویک یان دهسته وایه یک به کارهێنراوه و وه سفینکی دراوه ته پال که مه بهستی سهرهکی ئهو ناوه نییه له وه سفدها، ئه وه تا خوای گهره له سووره تی (یوسف) دا ده فرمویت: ﴿وَسَأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْبَحْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا﴾ (٨٢)، واته: پرسیار بکه له دئییه که تێیدا بووین و له کاروانهی له گهڵدا هاتین، ئاشکرایه که ئهم پرسیاره له خانووهکانی دیکه و له ووشترهکانی کاروانه که ناکریت، به لکو لهو کهسانه دهکریت که له دیکه دان و له گهڵ کاروانه که دان.

هر بهم شیوهیه مه بهست له ناوچه وان (ناصیه) له نایه تانهی سهر وه دا، و لهو فرمودهیهی پێغه مبهردا (ﷺ) که کاتیک له خودا ده پاریه وه دهیفرموو: ﴿نَاصِيَةٍ بَدِلْ﴾ واته: ئهی پهرهر دگار ناوچه وانی مل له ژۆر دهسته لاتی تۆدایه، مه بهست لهو ناوچه وانهی که له ژۆر دهسه لاتی خوادایه و کوئتۆل و رێنومایی گیانداره کان دهکات (له سهر وه هه موویانه وه مرۆڤ)، ده بێت ئهو به شهی میشک بێت که ده که وێته دوای ئێسکه که وه، چونکه سیستمی تایبهت به بهرپۆه بێردن و کوئتۆل کردنی هه موو نه ندانه کان و چالاکییهکانی زینده و مره کان بریتییه له میشک و کوئنه ندامی ده مار، له سهره نجامی ئهم لێکدانه وانه وه ده گه ینه ئهو راستییهی که فرموده دهکانی سهر وه ئه وه مان بۆ روون ده که نه وه که ئهو ناوچه وانهی که بهشی پێشه وهی میشک له خو ده گهریت شوێنی سهر کردایه تی کردن و کوئتۆل و توجیه کردنی هه لئس و کهوت و کرد وه دهکانی مرۆڤه.

٢- نازادی و سهر به خۆیی له هه لپێژاردندا بۆ مرۆڤ دابین کراوه، و به ستراره ته وه به ناوچه وانی مرۆڤه وه، واته به ناوچه وانه پهی میشکه وه، مرۆڤ ته نیا دروستکراو و زینده وهرێکه که ده توانیئت کوئتۆلی هه لئس و کهوتی خوێ بکات به پێی بنه ماکانی هه لئسه نگاندنی هه لئس و کهوت له و ته و کرداره کسانیدا، وهک: راستگۆیی و درۆ کردن، راست و هه لئ، بۆیه خودا ده فرمویت: (لَنْ لَمْ يَنْتِه لَنْسَفَا بِالْناصِيَةِ) واته: ئه گهر واز نه هێنیئت له وهی ده بێتیئت و ده یکات، ئه وا ئێمه له

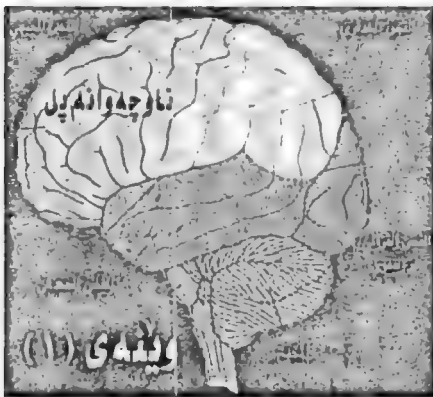
ناوچهوانی یه وه به شیوه یه کی زور توند رایده کیشین و سزای دودین، له وانه یه نه مه هه ره شه بیت به لیکردنه وه یان پهراندنی ناوچهوان، چونکه (سقع) بریتی به له راکیشان به هیزکی زور.

راهی نایه ته گان له روی زانستی یه وه:

نهری که یاسمان کرد بریتی بوو له راستی یانه له لیکدانهری دهقه کانه وه وهریده گرین، با بزاین زانستی نوئی دهر باره ی ناوچهوانی مروءه و ئارژهل چی دهئیت؟

زانستی نوئی نه هیز زور راستیی دهر باره ی ناوچهوانه پل و میشکی مروءه دهر خستوه، ده توانین لهم خالاندا باسیان بکهین:

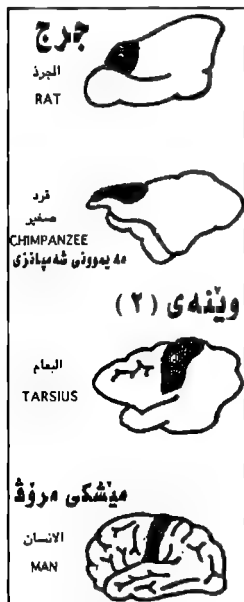
۱- میشک (دماغ)ی مروءه گهورهترینه: له روی توئکاری یه وه میشکی مروءه گهورهترین قه باره و کیشی هه به له مهله که تی ئارژهلدا به بهر اوور له گهل کیشی له شی دا.

۲- به شی پشه وه
(ناوچهوانه پل)ی میشک
گهورهترین به شه: وه
باسکرا میشکی مروءه له
۶ پل پیکدیت (پروانه
وینه ی ۱)، هه وه له
وینه که وه دهیین و
ئیشاره و کراوه
ناوچهوانه پل گهورهترین
به شی میشکه.

۲- توئکی میشک بریتی به له زورترین قه باره یان بارستیی دماغ: دماغ یان کۆنه دماغی دهماری مروءه زورترین به شی بریتی به له میشک (المخ Cerebrum)، میشکیش زورترین به شی پیکهاتوه له توئکله کی دهر وهی (قشرة المخ

Cerebral Cortex)، زۆرترین بەشی تونکلی مینشکیش دەکەوتتە ناوچەى ناوچەوانە پلەو، و بە تايبەتى ناوچەکانى: پینش ناوچەى جوولە (المنطقة قبل الحركية Premotor Area) و ناوچەى جوولەى یارمەتیدەر (المنطقة الحركية الإضافية Supplementary Motor Area).

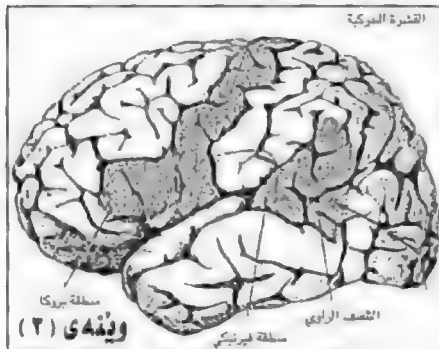

۴- تونکلی میشكى مروڤ زۆر گەورەتر و فراوانترە لە چاواناژەلدا، میشكى مروڤ زۆر جیاوازه لە میشكى ئازەل لە رووى شكلەوه، دەبینین كە رووبەرى تونکلی میشكى مروڤ زۆر فراوانترە بە تايبەتى لەناوچەى پینشەوهدا و قەبارەشى گەورەترە، لە زۆربەى ئازەلەكاندا ناوچەى پینشەوهى میشك (واتە ناوچەوانەپل) زۆرى لە تونکلی بۆنکردن پینك هاتوو، كە لە مروڤدا بۆنکردن بەشینكى زۆر كەم لەم پلە پینك دینیت ئەگەر بەراوردی بكەین لەگەڵ بەشە گەورەكانى ترى ناوچەوانەپلدا (بەوانە وینەى ۲).

۵- ئەو بەشەى میشك كە كۆنترۆلى كردارە خوڤسكەكان دەكات لە ئازەلدا زۆر گەورەترە لە هى مروڤ؛ كردارە خوڤسكەكان (الأعمال الغريزية) زۆربەى چالاكىیەكانى ئازەل پینك دینیت، بۆیە دەبینریت كە ئەو بەشەى میشك كە كۆنترۆلى ئەم كردارە خوڤسك و خۆنەوویست و وەلامدانەوانە (الافعال الإنعكاسية Reflexes) دەكات كە بریتىیە لە ناوچەى (Limbic Cortex) ی

لە زۆربەى ئازەلەكاندا تونکلی میشكیان زۆربەى پۆ بۆنکردنە، بێوانە جیاوازی میشكى مروڤ و هەندێك ئازەلنى تر ئەمە بەلگەىە لەسەر ئەوهى كە زۆرترین بەشى میشكیان پینك دینیت، ئەمە بەلگەىە لەسەر ئەوهى كە كۆنترۆلى كردارەكان لە لای ئازەلەكان بەهۆى كردارە خوڤسك و وەلامدانەوانە

دەبىت، بە پىنچەوانەى مۇقەددەس كە كىرەدەكان و ھەئەس و كەوتى لەئىزىر كۆتەزلى
 ئاگانادارى و وويستى خۆزەتى، و لەلايەن رووبەرىكى فراوانى تونكىلى مېشكەو
 بەرئۆدە دەبىت.

٦- كىرەدەكان دىروست
 كەردنى ووتەكان
 دەكەوئە ناوچەوانە
 پلەو: كۆتەزلى
 ھەئەزاردن و دىروست
 كەردنى ووشەكان و
 نامادە كەردنىان بۆ
 ووتن لە وئەى ژمارە
 (١٨٢) دەرەكەوئە، كە
 دەبىنن سەرەتە لە
 ناوچەى كەرى

ناوچەكانى مېشك بۆ كۆتەزلى كەردنى ھەئەزاردن
 و دىروستكەردنى ووتەكان پېش ووتنىان دەرەخات.
 گۆشەى مېشكەو (التلف الزاوي) ووشەكان ھەئەزەزەردن، پاشان كەردلى
 دىروستكەردنى ووشەيان دەستەولزە ووتراوكان لە ناوچەى بروكا (منطقة بروكا
 Broca's area) لە مېشكدا دەبىت، كە ئەم بەشە دەكەوئە ناوچەوانە پلەو لە
 پېشەو و بەرەمى بەشى خوارووى تونكىلى مېشكدا (القشرة الحركية
 Primary Motor Cortex)، لەم تونكىلى جوولەو لە مېشكدا (كە ئەمىش
 ھەر دەكەوئە ناوچەوانە پلەو) كۆتەزلى ھەموو جوولەىكى لەش دەكەوئە
 فەرمانيان بۆ دەرەكەوئە، فەرمان لێرەو دەرەجىت بۆ ئەندامەكانى قەسەكەردن بۆ
 ئەوئەى ئەو ووشانەى ھەئەزەزەردن بۆتەزەن.

ئەمە بۆمان روون دەكەتەو كە كەلىسى كۆتەزلى كەردنى ووتەكانمان
 دەكەوئە ناوچەوانە پلى مېشكەو، ھەرەھا بۆشمان روون دەكەتەو كە
 مەرج نەى ھەموو ووشەيكە كە دىت بە مېشكماندا ئىمە پېنن، ھەر بۆيە مەزە

بهرپرسياره و لنډرسينه‌وهی له‌گه‌ل ده‌کړت له‌سهر ووشه‌کاني که به زماني ده‌يلت، چونکه ده‌توانيت کونترولي ووته‌کاني و نهمده‌مکه‌کاني قسه‌کردني بکات، (له‌سهر ووه‌موويانه‌وه زمان)، هر يوه پتغه‌مبهری پيشه‌وامان (ﷺ) له فرموده‌يه‌کي دا ناماژه‌ی بؤ نهم راستي به داوه که کاتیک ناموزگاري هاو‌لتيکی ده‌کرد، زماني خوي گرت و پتي فرموي: ﴿أَمْسِكْ عَلَيْكَ هَذَا...﴾ الحديث، واته: زماني خوت بگره له‌بهر نه‌وهی به‌رپرسياري له‌سهر ووته‌کانت.

۷- کونترول و ناراسته‌کردني خوويست بؤ گيپاني سهر بؤ سهرکردن به ناراسته‌يه‌کي ديارى کراو ده‌کړت له‌ناوچه‌وانه‌پله‌وه؛ هر له ناوچه‌وانه پلدا ناوچه‌يک هه‌يه که هاوشيوه‌ی (ناوچه‌ی بروکا) به و تايبه‌ته به جوولاندني چاوه‌کان، و له‌سهر ووه‌ميشه‌وه ناوچه‌يه‌کي تر هه‌يه که سهر ده‌جووليتت به‌شيوه‌يه‌کي بازه‌يي، هردو هم ناوچه‌يه به يه‌که‌وه هه‌لده‌ستن به ناراسته‌کردن و ترکيز کردني بينين به لايه‌کي ديارى کراودا به شيوه‌يه‌کي خوويست، هم دوو ناوچه‌يه‌ن که ناوچه‌ی تويکلي بينين ناگادار ده‌کن بؤ وهرگيپاني سهر به‌لايه‌کي ديارى کراودا، و ترکيز کردني بينين له‌سهری، که‌واته له‌سهره بؤمان ده‌رکه‌وت که ناراسته‌کردني خوويستانه‌ی بينين بؤ شتيکی ديارى کراو ده‌کړت له‌ناوچه‌وانه‌پله‌وه، نه‌مش يه‌کده‌گړت‌سهره له‌گه‌ل نه‌وهی پتغه‌مبهر (ﷺ) ناماژه‌ی پنداره‌وه فرموده‌يه‌ی که باسي تاوانباري سهرکردن و روانينه نافره‌تي بينگانه ده‌کات، کاتیک که به نيمامي عه‌ل (رمزای خواي لي‌بيت)ی فرموي: ﴿يَا عَلِي لَا تَتَّبِعِ الظُّرَّةَ الظُّرَّةَ فَإِنَّمَا لَكَ الْأَوَّلَىٰ وَلِلسَّيِّئَةِ لَكَ الْآخِرَةُ﴾ رواه الترمذي وقال: حديث حسن، واته: نه‌ی (عه‌ل) کاتیک به ريکه‌وت چاوت به نافره‌تيکی نامه‌هره‌م که‌وت، جاريکی تر سهری مه‌که‌روه، چونکه يه‌که‌م جارت له‌سهر ناووسرنت به‌لام دووهم جار تاوانیکه له‌سهرت.

هروه‌ها له فرموده‌يه‌کي تر دا هاتووه: ﴿الظُّرَّةُ الْأَوَّلَىٰ لَكَ وَالْآخِرَةُ عَلَيْكَ﴾ رواه الطحاوي وهو حديث حسن، واته: بينيني يه‌که‌م بؤ توپه و بينيني دووهم له‌سهرته، نه‌مش له‌بهر نه‌وه‌يه که بينيني يه‌که‌م به‌ده‌ست خوت ني‌يه که چاوت ده‌چيتت سهر

شتیک، بینینه‌وی نه‌ر شته‌یه بۆ جاری دووم که له سهرت ده‌نوسرنت، چونکه نه‌م جاره به‌ وویستی خۆته و خۆت ناراسته‌ی چاره‌کانت کردوه.

۸- کۆنترۆل کردنی خۆ‌یستانه‌ی جووله‌ی هه‌موو پارچه‌کانی له‌ش ده‌که‌وتنه‌ ناوچه‌وانه‌ پله‌وه؛ توێژینه‌وه‌کان سه‌لماندویه‌نه که هه‌ردوو ناوچه‌ی: توێکلی جووله‌ی سه‌ره‌تایی (القشرة الحركية الأولية Primary Motor Cortex) و ناوچه‌ی پێش ناوچه‌ی جووله‌ (المنطقة قبل الحركية Premotor Area) له‌ می‌شکدا بریتین له‌ ده‌ستپێکه‌ری جووله‌ له‌ له‌شدا، و پرۆگرامه‌ تایبه‌تی‌یه‌کان له‌ بواره‌دا هه‌له‌گه‌رن و خه‌زن ده‌که‌ن.

پلان دانان بۆ هه‌ستان به‌ جووله‌یه‌کی تایبه‌ت لی‌ره‌وه‌ ده‌ییت، نه‌ویش به‌ ناراسته‌ کردنی کۆمه‌لیک له‌ ماسوله‌کان بۆ نه‌وه‌ی به‌ کارئێکی خۆ‌یست هه‌ستن، لی‌ره‌وه‌ نه‌وه‌ تێ‌ده‌گه‌ین که هه‌روه‌ک قسه‌کردن و هه‌لبه‌ژاردنی ووشه‌کان و جوولاندنی سه‌ر و چاو، هه‌ر توێکلی ناوچه‌وانه‌ پله‌ که پسی‌پۆره به‌ کۆنترۆل کردنی خۆ‌یستانه و کردن یان نه‌کردنی جووله‌یه‌کی دیاری کراو، که پتویست ده‌کات هه‌ندیک یان هه‌موو پارچه‌کانی له‌ش به‌ هۆیه‌وه‌ بجوولێنرنت.

۹- هاونا‌هه‌نگی له‌ نی‌وان کرداری قسه‌کردن و جووله‌ی له‌ش ده‌که‌وتنه‌ (ناوچه‌وانه‌ پله‌وه)؛ له‌به‌ر نه‌وه‌ی ناوچه‌وانه‌ پل ناوچه‌ی جووله‌ی یارمه‌تیده‌ر (المنطقة الحركية الإضافية Supplementary Motor Area) و ناوچه‌ی جووله‌ی سه‌ره‌تایی (المنطقة الحركية الأولية)ی تێ‌دایه‌، نه‌مه‌ نا‌ما‌ژیه‌ بۆ نه‌و هاوسه‌نگی‌یه‌ی که له‌ نی‌وان ناوچه‌ی (به‌روکا)ی کۆنترۆله‌ری قسه‌کردن، و ناوچه‌کانی کۆنترۆل کردنی جووله‌ی سه‌ر و چاره‌کان، و ناوچه‌ی کۆنترۆله‌ری هه‌موو جووله‌کانی تری له‌شدا هه‌یه‌، نه‌مه‌ ده‌یینه‌ هۆی کۆنترۆل کردنی هه‌موو جووله‌ خۆ‌یسته‌کانی له‌ش.

له‌هه‌مان کاتیشدا سه‌لمینه‌ری نه‌و راستی‌یه‌یه‌ که هاونا‌هه‌نگی له‌نی‌وان کرداره‌کانی قسه‌کردن، و سه‌یرکردن و جووله‌ جیاوازه‌کانی له‌ش، هه‌مووی ده‌که‌ویته‌ ناوچه‌وانه‌ پله‌وه (وێنه‌ی ۴).

، ناوچه‌وانه‌پلدا که خاوه‌نی زۆرت‌رین رووبه‌ری توێکلی می‌شکێ موزقه (هه‌روه‌ک اماژهمان یێ دا).

له نيوان ههئس و كهوتى خوږسك (السلوك الغريزي)، و ههئس و كهوتى ودرگراو (السلوك المكتسب)؛

دەتوانىن بە چەند زاراۋىيەك كە دىگۈنچىت لىگەن سەردەمى كۆمپيۇتەردا،
سەنى ھەلس و كەوتى خۇپسك بە ۋەرنامە ناۋخۇيىيانەى كۆمپيۇتەردا بىنن،
سە ئامىزەكە خۇي ئى پىنكەتوۋە ۋە ھەيئەتە كاردەكات، ۋ چەند ئاگادار
رەۋەيەكى تايىبەت دەيجوئىنن، ھەلس و كەوتى ۋەركىرايىش ئەۋ ۋەرنامە
ۋمپيۇتەرىيە دەرەكىيانەن كە لەسەر كۆمپيۇتەردەكە بە بەردەوامى دا دەبىزىنن.
ھەلس و كەوتى غەرىزى بە ئاشكرا لە ھەلس و كەوت و كردارەكانى ئازەلدا
دەدەكەوئىت، كە بۇ نەۋنە (ھەروەك پىشتەر باسكرا) ھەستى بۇنكردن دەبىتە ھۇي
ئوۋلاندنى راستەوخۇي ھەلس و كەوتى سىنكىسى ۋ ھەلس و كەوتى خۇراكىي، ۋ
رەۋەھا چالاكىيە جوۋلەيىيەكانى پەيۋەست پىيانەۋە، بەلگەش لەسەر ئەۋ
رەۋىيە قەبارەى توئىكىلى مىشكە لە ئاۋچەى (Limbic Cortex) لە ھەموو
ژەلەندا، كە ئەۋ دەسەلمىنن: كۆتەۋنى كارە جوۋلەيىيەكانى ئەندامەكانى
ئىشى ئازەل زوربەى بە شىۋەيەكى خۇپسك ۋ غەرىزى يان ۋەك ۋەلامدانەۋى
كەسەرىيانە دەبىت.

همروها تاقی‌کردنه‌وکان سه‌لماندوویانه که پالفری پشت کردارمکانی نازله
هریزه یان فیطریه، که نه‌مانه وه‌ک چنه زانیاری‌یه‌کی هه‌لگیراون له‌ناوچه‌ی
(Limbic Cortex) دا، و هندی‌ک کارتی‌کهری دهره‌کی وهرگیراوه له‌ژینگه‌وه
یوانه‌یه کاری تن‌بکات، نمونه بو‌نه‌مه‌ش شه‌ویه که کاتی‌ک هندی‌ک له
ویره‌ره‌وان چنه مشکین‌کیان له تاری‌کی‌یه‌کی ته‌واودا گه‌وره کرد هه‌ر له
دا‌یکبوونیانه‌وه، کاتی‌ک که یه‌کسر خستیانه بهر رووناکی توانای شه‌م مشکانه
جاکردنه‌وه و ناسنه‌وه‌ی تنه‌کان به‌همان وردی و دبقه‌تی شه‌م مشکانه بو‌ر

که هر له هدايت بوونیانهوه له رووناکی و له باریکی ناسایی دا گهوره کرابوون،
 نه مه له بهر نهویه که زانیارییه غیریژییه کان هاندهری سره کی ناراسته کهری
 ههئس و کهوتی نازله و وویستیان نییه له کاره کانیاندا.

سه بارهت به ههئس و کهوته وه رگیراوه کانیش، نه مانه نهو ههئس و کهوتانهن که
 زانیارییه وه رگیراوه کان له دهووبهره و ژینگه وه ناراستی دهکن، نه گهر سهیری
 توینکی مینشی مرۆف بکهین، ده بینین ناوچه کانی به ستنه وهی به شهکان و پلهکان
 (مناطق الربط Association Areas) له بهر نهویه کۆنترۆلینکی گه وریان ههیه،
 و هه لده ستن به به کاره مینانی زانیارییه ههستییه کان، بۆیه رۆلینکی گه وریان ههیه
 و توانایه کی ئیجگار زۆر دهن به مرۆف بۆ فیربوون، نه وهتا مرۆف نه اندازه یه کی زۆر
 له زانیاری وه رده گرت له تاقی کردنه وه هه ره مه کی یه کانی ژیا نه وه، و هه روه ها له
 پرۆسه ی په روه رده و فیرکردنیشه وه، که ناوچه کانی: (به یه که وه به ستنه وهی
 پله کانی لاتهنیشه کان و دوا وهی مینشک) له لا زاله که ی مینشکدا
 (Categoric or Dominant hemisphere)* بهرپرسی سره کی یه له
 پرۆسه ی فیربوونی زمانه کان له ریی هه سته کانی بیست و بیننه وه، پاشان نه م
 زانیارییه وه رگیراوه له و ته و هه مو په یوهندییه بینراوه کان له ریی
 ناوچه کانی گۆشه ی پینچاوپینچه وه (The Angular gyrus) و چه پکی
 (گورزه ی) شکا وه وه (Arcuate fasciculus) ده گوینرینه وه بۆ ناوچه ی بروکا
 (که هه لده ستیت به دروست کردنی وشه ووتراوه کان) له ناوچه وانه پلی مینشکدا،
 هه روه ها وه لاه ووتراوه کانیش دیسانه وه له ریی گورزه ی شکا وه و له
 ناوچه ی فیرینکی (Wernike's Area) وه که بهرپرسه له تیگه یشتنی
 زانیارییه بیسترا و بینراوه کان ده گوینرینه وه بق هه مان ناوچه ی بروکا که

* مینکی مرۆف له دوو لای سره کی پینک نیت: لای راست پان نهویه راست (Right hemisphere)
 و لای چهپ (Left hemisphere)، له هه مو مروفینکدا لایه کیان زال ده بیت به سه لاکه ی تردا، له
 که سانه ی که لای چه پان زیاتر به کاردیتن (چه پلهرن) لای راستی مینشکیان زاله، له که سانه ی که لای
 راستیان زیاتر به کاردیتن لای چهپی مینشکیان زاله.

کردنی بهرپرسیاریتی)، نه‌مه‌ش به ته‌واوتی یه‌ك ده‌گرتنه‌وه له‌گه‌ل نه‌و راستی‌یانه‌ی له‌م باره‌یه‌وه باس کران.

مروّفه له ده‌رویه‌ر و ژینگه‌که‌یه‌وه نه‌و زانیاری‌یانه وهرده‌گرتت که ده‌بنه هۆی ئاراسته‌ کردنی هه‌لس و کهوت و کرده‌وه‌کانی، یان له ریی به‌نامه په‌روهرده‌یی‌یه‌کانی پشت به‌ستوو به دین و ره‌وشت، که ده‌بنه گه‌وره بوونی نه‌و که‌سه له‌سه‌ر هه‌لس و کهوتیکی راست و کرده‌وه‌یه‌کی دروست له‌سه‌ر به‌نه‌ما راسته‌کانی ئیسلام، و دامه‌زاندنی نه‌و به‌ها به‌رزانه، و ره‌وشته باشانه له تو‌نگی می‌شکی‌دا، که هیچ پی‌چه‌وانه‌ش نی‌یه له‌گه‌ل نه‌و زانیاری‌یه فی‌طری‌یانه‌ی له‌سه‌ری دروست بووه.

یان نه‌وه‌یه زانیاری‌یه‌کانی له‌چهند سه‌رچاوه‌یه‌که‌وه وهرده‌گرتت که له به‌نامه‌کانی‌اندا هیچ حیسانیک بو لایه‌نی دینی و نه‌خلاقى ناکه‌ن، لی‌ره‌وه تا‌ك له‌سه‌ر به‌گو‌یکردن و شو‌ینکه‌وتنی ئاره‌زوو و غه‌ریزه‌کانی گه‌وره ده‌بیت له‌ژێر ناو‌نیشانی ئازادی تا‌که‌که‌سی، زۆر جار نه‌م مروّفه هه‌لس و کهوتی خوار و خراپ‌تر له‌ هه‌لس و کهوتی ئاژه‌له‌کانیش ده‌نو‌ینیت، تو‌ژی‌نه‌وه زانستی‌یه‌کان نه‌م راستی‌یه‌یان سه‌لماندوو، بیه‌راوه نه‌و کو‌مه‌لگایانه‌ی که پرۆگرامه‌کانی په‌روهرده و فیه‌رکردنیان لایه‌نی رو‌حی پشت‌گو‌ی ده‌خه‌ن، و گرنگی به به‌نه‌ما ئایینی‌یه پی‌ویسته‌کان ناده‌ن بو ئاراسته‌کردن و چاک‌کردنی هه‌لس و کهوتی مروّفه، تا‌که‌کان له‌م کو‌مه‌لگایه‌دا پی‌ده‌گه‌ن که غه‌رائیز و به‌نه‌ما ماددی‌یه‌کان کو‌ترو‌ل و ئاراسته‌ی هه‌موو هه‌لس و کهوته‌کانی ده‌که‌ن به پی‌چه‌وانه‌ی فی‌طره‌ی (له‌سه‌ر چاک‌یی دروست بو‌ی) ناو ده‌روونی‌یه‌وه و به‌نه‌ما ئایینی‌یه هیدایه‌ت‌ده‌ره‌کان.

مه‌فهومی هه‌لس و کهوتی غه‌ریزی و هه‌لس و کهوتی وهرگیراو له مروّفدا (وه‌ك زانست و تاقی‌کردنه‌وه نو‌نگه‌کان سه‌لماندوویانه) یه‌کده‌گرتنه‌وه له‌گه‌ل فه‌رمووده‌کانی قورئان و سوننه‌ت که ئاماژه‌یان پی‌داوه له‌م باره‌یه‌وه له‌پیش ١٤ سه‌ده، چون‌که خوای گه‌وره که مروّفی دروست کرد تایبه‌تی کردوو به بوونی ژیری‌ی و عه‌ق‌ل و جیا‌کردنه‌وه، هه‌روه‌ها له‌گه‌ل غه‌ریزه ئاژه‌لی‌یه‌کانی ناو

پنجاهه که ی‌دا برتک له زانیاری بنچینه‌یی گرتگی داناره له میشتک و دهرونی‌دا که ناوی ناوه فیطره یان فیطره‌ی ئیمان، ههروهک ده‌فرمویت: ﴿لَقَدْ أَقَمْتُ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (الرؤوم: ۲۰)، واته: رووبه‌که ره ئه‌و دینه راسته (ئیسلامه)‌ی که خودا فیطره‌تیکه و مرۆفه‌کانی له‌سه‌ر دروست کردوه، کهس ناتوانیت ده‌ستکاری نه‌م دروست کردن و دانانه‌ی خودا بکات، نه‌مه‌یه دینی راستی په‌روه‌ردگار که زۆر کهس نه‌م راستی‌یه نازانیت یان پشتگوئی ده‌خات، هه‌روه‌ها پێغه‌مبیره‌ش (ﷺ) فرمویه‌تی: ﴿كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجَّسَانِهِ...﴾ (رواه البخاری، واته: هه‌موو مندالیک له‌سه‌ر فیطره‌تی خودا (که ئیسلامه) له‌دایک ده‌بیئت، که پاشان دایک و باوکین ده‌بنه‌ هۆی ئه‌وه‌ی بیته‌ جووله‌که یان گاور یان ناگر په‌رست، هه‌روه‌ها پێغه‌مبهر (ﷺ) له‌ دوعا‌کایه‌کیدا ده‌یفه‌رموو: ﴿أَصْبَحْنَا عَلَى فِطْرَةِ الْإِيمَانِ...﴾، واته: رۆژمان کردوه له‌سه‌ر فیطره‌ت که ئیمان به‌خودا.

فیطره‌ت و ئیمان بریتین له‌ به‌رنامه‌ی ناوخۆی میشتکی مرۆڤ که بناغه‌یه‌کی پته‌ر و دامه‌زراوه له‌ زانیاری له‌ دهرونی مرۆڤدا، که هه‌موو کاتیک و له‌ مرۆڤ ده‌کات ناماده‌یی تیدا‌ییت بو ئیمان و گوێرایه‌لی په‌روه‌ردگار، مه‌گه‌ر زانیاری تر که پێچه‌وانه و دژی نه‌مه‌ن و له‌ ده‌روبه‌ره‌وه و ده‌ده‌گیرین بینه‌ هۆی شاردرنه‌وه و ته‌شویش خستنه‌سه‌ری، نه‌مه‌ش ئه‌وه‌یه که پێغه‌مبهر (ﷺ) له‌ فرمووده‌که‌ی‌دا نامازێ پێداوه: ﴿... فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجَّسَانِهِ﴾.

هه‌روه‌ها له‌ فرمووده‌یه‌کی قودسیشدا نامازێ پێداوه که خوای گه‌وره فرمویه‌تی: ﴿إِنِّي خَلَقْتُ عِبَادِي حَقًّا كُلَّهُمْ وَإِلَهُمُ أَتَنَّهُمُ الشَّيَاطِينُ فَاجْتَنَبْتَهُمْ عَنِ دِينِهِمْ وَحَرَّمْتُ عَلَيْهِمْ مَا أَخْلَقْتُ لَهُمْ وَأَنزَلْتُ لَهُمْ أَنْ يُشْرِكُوا بِي مَا لَمْ أَنزَلْ بِهِ سُلْطَانًا...﴾ (رواه مسلم، فاجتالتهم: ای! استخفوم فذمبوا بهم و زالوهم عما كانوا عليه و جالوا معهم في الباطل، واته: په‌روه‌ردگار فرمویه‌تی: من به‌نده‌کانی خۆم هه‌مووی له‌سه‌ر فیطره‌ت و خواناسی دروست کردوه، کاتیک که شه‌یتانه‌کانن (هی جنۆکه و مرۆڤ) که هاتن بۆیان و له‌سه‌ر دینی راست لایان بردن بۆ ناره‌وایی، و بۆیان حه‌رام کردن

ئەو شتانەى مەن بۆم ھەلەل كەردىبۇون، و ھەرمەنىيان پىئى كەردن كە ھەوھەل بۆ خۇدا
دەبىنن لەو شتانەى كە دەسەلاتىيان نىيە و خۇدا ھەرگىز ھەرمەنى پىئە كەردوھ.

لە لایەكى تەرمە ئەو ئامۇزگارى و یاسایانەى پەيامە ئاسمانىيەكان كە خۇاى
گەرە بە پىئەمبەرئەدا بۆ مەزقەكانى ئاردوھ بىرىتن لە پەرگەرەم ھەرگەرەوھەكان بۆ
ئاراستە كەردن و رىئەخستىنى ھەلس و كەوتى مەزقەكان، ئەمانەن كە تەكلىف و
ھەلپەزەنەيان لەسەرە و لىئەرسىنەوھەيان لەبارەوھە دەكرىت لە رۆژى دوايىدا: ﴿لَكُلِّ
جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِنَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ
فَاتَّبِعُوا الْاٰمِرَاتِ اِلٰى اَللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَنُبَيِّنُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾ (المائدة: ٤٨)، واتە:
بۆ ھەموو يەككە لە ئىوھ بەرنامەيەك و پەرگەرەمەكان بۆ داناون، پەرەوھەردگار
دەيتوانى ھەمووتانى بەكرەدایە بە يەك كۆمەل و ئوممەت، بەلام ئەم جىاوازیيە بۆ
تاقى كەردنەوھى ئىوھە و بەرپرسىارن لەسەرى، دەى ئىوھەش پىئەشەركى بەكەن لە
چاكە كەردنەدا، ھەمووتان دەگەرئەوھە بۆ لای خۇدا، كە پىئەتان دەلەيت و بۆتان
رەوندەكەتەرە ئەو شتانەى كە جىاوازىقان تىئەدا ھەبوو.

لىئەرەوھ دەتوانن بلىنن ئەو نىگایەى كە گۆرەنكارى و دەستكارى بەسەردا
نەھاتوھ (كە قورئان و سوننەتە)، بىرىتىيە لە بەرنامەيەكى ھەرگەرەو و
پەرگەرەمەكى كۆتەرۆل كەردن و بەرئەوھەردنى ھەلس و كەوتى مەزقە (ئەگەر تەكەن
يان كۆمەل يان گەلان)، كە دەپىتە ھۆى جىئەجىئە كەردنى سوود و
بەرەوھەندىيەكانى ئىستە و داھاتوويان، ئەمەش يەك دەگەرئەتەرە لەگەل مەفھوومى
ئایەتەى تەركە دەفەرەمۆت: ﴿اِنَّا عَرَضْنَا الْاٰمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَاَ بَيْنَ
اَنْ يَّحْمِلْنَهَا وَاَشْفَقْنَ مِنْهَا وَ حَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهٗ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ (الاحزاب: ٧٢)، واتە: ئىئە
(ئەمانەت) مان بۆ ئاسمانەكان و زەوى و شاخەكان باس كەرد، ئەوانىش رازى
نەبوون ھەلىگەن و ئى ترسان، بەلام مەزقە ھەلىگەرت كە بەرەستى
دروستكاروئەكى سەمكار و نەزانە، ووشەى (ئەمانەت) لىئەرەدا ماناى بىرىتىيە لە
رازى بوون بە ھەرگەرتنى تەكلىف و لىئەرسىنەوھە لەسەر گۆرەپەلىيى خۇدا، لەسەر
بنەماى ئازادى ھەلپەزەردن كە لە مەشك و دەروونى مەزقەدایە.

مروڤيش تهنه دروستكراونكه كه خواى گهره نهه خاسى يه تهى پى‌داوه، كه برىتى يه له تواناي سه‌يركردن و بيركردنه‌وه و تى‌پوانين و پاشان و هرگرتنى برياريك له بواره‌دا و دواييش هه‌نگرتنى به‌رپرسيارىتى به‌رباره‌ى هه‌موو كار و هه‌لس و كه‌وتىكى كه دهيكات جا خير يان خراپه بىت، له‌سه‌ر بفاغيه‌ك كه له ده‌روونى نه‌و مروڤه‌دا چه‌سپيوه، و هه‌روه‌ها به‌رقامه‌يه‌كى تريس كه له ده‌روبه‌روه و هرگرتوه.

ئيمه‌ى موسولمان كه خاومنى ياساكانى ئاينى راستين له بىروباوه‌ر و ره‌وش و به‌هاكاندا و له‌به‌ر نه‌وه‌ى كه سه‌رمايه‌يه‌كى گهره‌مان هيه له په‌روه‌ده و پوخته‌كردندا، كه به هه‌مووى پرؤگراميكى يه‌كترى ته‌واوكه‌ره، و شه‌ريعه‌ته‌كانى هه‌موو پينغه‌مبه‌ران به يه‌كه‌وه كۆده‌كاته‌وه، و له‌لايه‌ن دروستكهرى زانا و داناوه بؤ مروڤه‌كان نى‌ردراوه.

نه‌م پرؤگرامه مروڤ رىتموونى ده‌كات بؤ باشترين رنكه له ژياندا، و هه‌لس و كه‌وتى به‌دانايى يه‌ره ئاراسته ده‌كات، سه‌ره‌نجام ده‌بىته هؤى پاكرده‌وه‌ى غه‌مريزه‌كانى و ئاوات و ئامانجه‌كانى دىنبىته‌دى، و دل و ده‌روونى پرده‌كات له هينمى و ئارامى، و ده‌پيارىزىت له بى‌ئومىدى و دل‌ه‌راوكى و هه‌موو به‌لا ده‌روونى و لاشه‌يى يه‌كانىش.

هه‌ربؤيه ده‌بىت ئيمه‌ى موسولمان نه‌م پرؤگرام و په‌يمانه سلووكى يه گشتگيره بؤ هه‌موو لايه‌نه‌كانى ژيان ته‌نها ئابلوقه نه‌دين به‌خزمانه‌وه و پيشكه‌ش به هه‌موو مروڤايه‌تى سه‌رگه‌ردانى بكه‌ين، شه‌ريش له‌رى راست كردنه‌وه و بنچينه دانانه‌وه بؤ پرؤگرامه‌كانى په‌روه‌ده و فيركردن له‌ژىر سايه و رووناكى نه‌م ئيسلامه پى‌رؤزه‌دا، نه‌م پرؤگرامه راستانه ده‌بنه هؤى نه‌ك ته‌نها پيشخستنى تواناكانى و هرگرتن و توانا ده‌روونى يه‌كان، به‌ئكو رىنومايى مروڤيش ده‌كه‌ن و يارمه‌تى ده‌دن بؤ و هرگرتنى برىارى راست و چاك له هه‌موو ووته و هه‌لس و كه‌وتىكى‌دا، به‌م شيوه‌يه‌ش شه‌و و ته‌يه‌ى په‌روه‌رگار دىنبينه دى كه ده‌له‌رمووت:

﴿وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقُّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾ (الاحزاب: ٤١).

بەلگە زانستىيەكانى سەلئىنەرى ئەم راستىيانە :

۱- جياکردنەرى يان فەوتانى ناوچەوانەپل دەپىتە ھۆى تىكچوونى كەسىتى لا
روته و كىردەرەكاندا: بەلگە كىردارىيەكان (الادلة السريرة) سەلماندوويانە كە
فەوتان يان جياکردنەرى ناوچەوانەپل (بەھۆى ئەشتەرگەرى يان رووداوا)
برىندارى) و لا ئەخۆشەكە دەكات كە كۆتۈرۈلى بەسەر ھەئس و كەوت
كۆمەلەيتىيەكانى و تواناي بەكارھىنئانى ووشەدا نەمىنئىت، ھەروەھا چەندىر
گۆپانكارى گەرە لە جياکردنەرى كەسىتىيەكەىدا روودەدات.

دەپىنن كە تواناي تەركىز و گىيانى دەست پىشخەرى و خۇپاگرتنى زۆر كە.
دەپىتەرو، و تواناي چارەسەر كىردنى ئەو كىشەنەى نامىنئىت كە توانايەكى عەقلم
باشى بوئىت، تواناي ئەخۆش بۇ بىرىاردان لەسەر رووداوەكانى ژيان كارە
تىدەكرىت، و ھەستكردن بە بەرپرسىيارىتى بەرامبەر بە خۆى لەدەست دەدات
ھەروەھا چەندىن گۆپانكارى سۆزدارى (عاطفي) روودەدات، و ئەخۆشەك
نیشانەى دىخۆشى و كامەرانى و رازى بوون لەخۆى پىشان دەدات، و لە لايەكم
تريشەرە شىوہى دەرەروە و كۆمەلەيتىيانەى خۆى پشتگوئى دەخات، ئەمانەى
لەسەرەروە باسمان كرد وەك بەلگەيەكى بەھىز وەرگىراوہ لەسەر كارەكانى تويكلم
مىشكى ناوچەوانەپل، و كۆتۈرۈل كىردنى ئەم ناوچەيە بۇ لايەنە زۆر ئالۆزەكانە
ھەئس و كەوت و سلووكى مەروۇ.

۲- پىوانە كىردنى چوونى خويئ بۇ تويكلى مىشك: لەم سالانەى دواپىد
توانراوہ كە پىوانەى چوونى خويئ بۇ تويكلى مىشك و ھەر بەشىكى تىرى بكرىت
ئەويش لەرىى ماددە تىشك دەرەكان و ئامىرى لەرىى موگناتىسىيەوہ (الرنج
المغناطيسي يان MRI)، ئەم ھۆكارانە بەكار ھىنراون بۇ لىكۆلئىنەرى كار
بەرزەكانى مىشك (الوظائف العليا للدماغ)، بە تايبەتى لە بوارى كارەكانى ئە
بەشانەى مىشك كە تايبەتن بە زمانەوہ كە يەككىن لە خاسىيەتەكانى مەروۇ، لە
تويژىنەوانەوہ دەرەكەوتوہ كە: لە ناوچەوانەپلدا چوونى خويئ بۇ چەندىن سەنتە
تىدا زىاد دەكات لە كاتى: بىر كىردنەوہ لە ماناي ووشەكان، و لە كاتى ووتنىاندا

هروهه بینهروه که چالاکی له
رچهکانی بینن له پلی
هتوهی میشکدا زیاد دهکات
کاتی بینتی ههتیک پیت یان
هتوهی ووشهیهک که مانای
بیت (هروهه وینهی ژماره ۵).

له نجام

لهوانه پهنهوه دهکهنه
هو نه نجامه ی که کوتهتول
بنی کردار و چالاکی به
نویستهکان دهکهنه
چهوانه پهنهوه، هوهش زاناره
توکنی میشک نه شوتهیه

وینهیهکی تیشکی میشک که
به نامیری (MIR II) گیراوه

کوتهتولی ههوه کار و نه که ههست پهنهوهکان یان کرداره خوویستهکان
کات، لهرهوه دهتوانن به دلنایایی هوه بلنن که: توکنی میشک له ناچهوانه
ا. بهرپهسه له ناردنی بهرپهسه خوویستهکان بو ههوه پارچهکانی
ش، که له نیواندا بریتن له: جوولهی زمان بو ووه دروستکردن، و
جوولهی سه و چاههکان بو تهرکیز کردنی بینن به ناراستهیهک
ان تهنکی دیاری کردا، نهمانه به پشت بهستن بهو زانیاری یانهی پیشتر
یدا چهسپوه و ههنگراون.

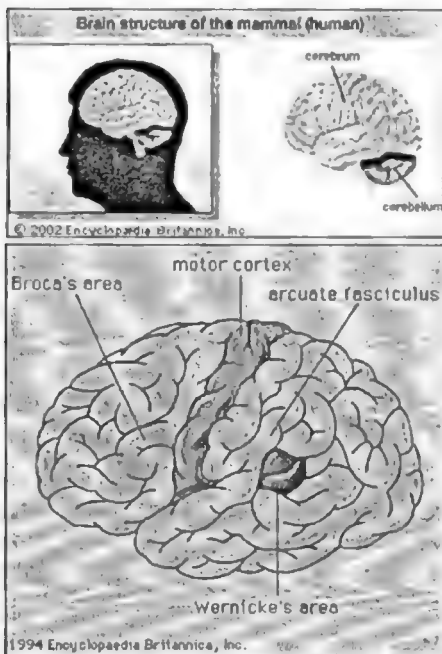
سه زانیاری یانه بریتن له سروشتیکی خودایی (طوره لاهیه) یان
روشتیکی لیمانی، و ههروهه به پشت بهستن بهو زانیاری یانهش که له دهوه
هوه وهریدهگرنه بو ناراسته کردن و کوتهتول کردنی کار و ههلس وکهرتهکان،
شتوانن بلنن که ههنگرتنی راسپاردهی خودایی (نهمانه تی تهکلیف) یان
ادی ههنگرتنی ووتهکان و کردوههکان دهکهنه ناچهوانه پلی موههوه.

يُشكدا، كه رۆلنكى سەرەكى و ئاشكرا دەبينىت لە كۆنترۆل كردنى خۇويستانەى درلەرەكان، لەرى ئەر زانىارى و پىسپۆىيانەى كه تىيدا ھەلگىراو.

كه پاش وەرگرتنەوەيان بۆ سەنتەرى بىر كەرنەو و ژىرىي (كه سەلماو ھەمىش ەر لە ناوچەوانە پلدايە و زانىان شوئەكەيان ديارى كەردووە) شىدەكرنەو و بووديان ئۆردەگىرەيت، لەمانەو بە دلفىايىيەو دەتوانن بلىين: قورغانى پىرۆز ماژەى بە رۆلى ناوچەوانە پلى مېشك داو كه دەكوئە ناو ناوچەوانەو (ناصية)، لە ئاراستە كردنى ھەلس و كەوتى مەو، ئەوئش بە كۆنترۆل كردنى رەكان و كەردەوكان لەرى بوونى سەنتەركانى دروست كردنى ووتەكان، و بۆتۆلكردى جوولەكانى قەسەكردن و بىين، و ھەموو كەردارە خۇويستەكانى شت پارچەكانى لەشىش.

ھەروەھا بوونى رووبەرىكى فراوان لە توئەكى مېشك لەم پلدا بوار بە مەو دەت كه زانىارىيەكان وەرگرت و شىيان بكاو، كه سەرەنجام پىسپۆىيەكى ئىرى پەدەن لە ھەلجەردنى ووتەكان و كەردەوكاندا، و ئاراستە كردنى ھەلس كەوتى، ئەوئش بە يارمەتى سەنتەرى ژىرى و لىكەندەو لەم پلدا، لىرەو دەتوانن بلىين كه توئەكى ناوچەوانەپل (لەبەرئەوئ ئەم سەنتەر و توانايانەى بىدایە) برىتىيە لە ناوچەى بەرپرس لە ھەر كەردارىكى راست يان ھەلە و ھەر رەيەكى راست يان درۆ، ئەم دەرئەنجامەش يەكەدەگرتەو لەگەل دەرەكانى يزان و سونەت كه بۆ محمد پىغەمبەر (ﷺ) ھاتۆتە خوارەو، كه زۆر بەروونى و شەكر ئامازەى كەردووە بۆ ئەم كارانەى ناوچەوانەپلى مېشك كه دەكوئە راوەى ئىسكى ناوچەوان يان (ناصية)، كه ئەمە نەزانراو بوو بۆ زانىان لەو بەردەمى پىغەمبەردا و دواترىش، و ئەم راستىيانە تەنھا لەدواى ناوھراستى بەدەى بىستەمەو دۆزانەو، ئەوئش دواى ئەر پىشكەوتنە گەورەيەى كه ئامىرە نىستىيەكان بەخۆيانەو بىينىيان و ئەر توئىزەنەو زۆرانەى لەبولى زانستى ارئەندامزانى (فيسىوئۆزى) و كارەكانى پلەكانى مېشك و ناوچەوانەپلدا، تايبەتى كرەن، ئايا ئەمە بەلگەيەكى تر نىيە لەسەر ئەودى كه محمد (ﷺ)

پیغمبر و نیریراوی خودایه و ووتنه‌گانی مه‌مووی نیگا و نوورنکه له‌لایه‌ن
 پیرمه‌ردگارمه: ﴿وَمَا يَنطِقُ غِبَ الْهَوَىٰ، إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ، عَلَّمَ شَدِيدُ الْقُوَىٰ﴾
 (النجم: ۲-۵).

سەرچاوەکان:

- ١- تەفسیری (جامع البيان) / دانراوی (محمد بن جریر الطبری) / دار الفكر-بیروت.
- ٢- تەفسیری (الجامع لأحكام القرآن) / دانراوی (محمد بن أحمد القرطبي) / دار إحياء التراث.
- ٣- گوڤاری (الإعجاز) / ژماره ٢-١٤١٧هـ، ١٩٩٦ز / دهرکراوی (مينة الإعجاز العلمي في القرآن والسنة).

4- Review of Medical Physiology \ William F. Ganong - eighthteenth Edition - 1997.

5- Guyton's Textbook of Medical Physiology \ W. B. Saunders - 8th Edition - 1991.

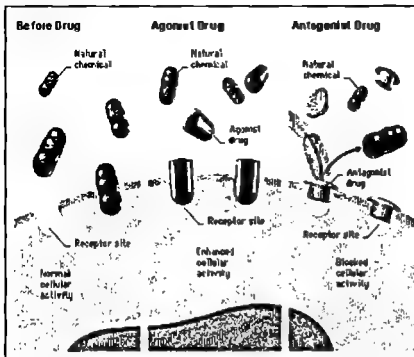

چاره سهر به ره شکه
له نیوان ئیعجازی سوننه ت و
زانستی پزیشکی دا

سەرەتا :

چارەسەری نەخۆشی و گەڕان بەشۆن دەرمانی ناپەرەتی یە جیاوازمەکانی مەوفادا یەکیکە لە کارە لەپێشەکانی ژبانی مەوفاوەتی، و بەردەوام زانیان و پزیشکان هەرلەکانیان لەم بوارەدا درێژە پێدەدن و تەقەلاکان بەردەوامن و پزیشکەوتنی زۆر باشیش لەم بوارەدا ھاتۆتەدی، زۆربەی نەخۆشی یە ناسراوەکان یان چارەسەریان بۆ دۆزراوەتەو یان لە میکانیزم و رێڕەوی تووشکردن و سووپی ژانیان تینگە یشتووین.

لەم ھەولانە لەخۆیاندا کاریکی پیروژ و پیژانراوە، ئەگەر سەیری فەرمانەکانی خوا و پیغەمبەر (ﷺ) لەم بوارەدا بکەین دەبینین لە زۆریک لە فەرموودەکانی قورئان و سوننەتدا ئاماژە بۆ چارەسەر کردنی نەخۆشی و گەڕان بەدوای دەرماندا ھاتوو، و ھانی موسولمانانیان داووە کە پێشمەنگ بن لەم بوارەدا، ئەوەتا پیغەمبەر

Drug Mode of Action

Certain drugs work by interacting with receptors, special sites on the surface of body cells. Drugs may bind to a specific receptor, possibly preventing naturally occurring chemicals from binding to the receptor. In so doing, if a drug enhances cell activity, it is called an *agonist*; if it blocks cell activity, it is called an *antagonist*.

(ﷺ) لە فەرموودە یەکیدا

دەفەرموویت: ﴿تَدَاوُوا عِبَادَ اللَّهِ، فَإِنَّ اللَّهَ لَمْ يَضَعْ دَاءً إِلَّا وَضَعَ لَهُ دَوَاءً، غَيْرَ دَاءٍ وَاحِدٍ، الْمَرَمُ﴾ رواه أحمد و أصحاح السنن، واتە: ئەو بە نەندەکانی خودا دەرمان بەکار بهێنن و خۆتان چارەسەر بکەن و بەدوایدا بگەڕێن، چونکە

پەروەردگار هیچ

دەردێکی دانەناوە کە

دەرمانیشی بۆ

دانەناویت، تەنها یەك

میکانیزمی کارکردنی دەرمانە جوړاو جوړەکان

د نه بښت که نه ویش پیری، همدروها پیغه مېر خوږشی دهرمانی به کارده مینا
 ایبه تی له نه خوږشی کو تایی ژیا نی دا، له کتیبی (صفة الصفوة) ی (ابن الجوزي) دا
 تووه: عورو ی کو پی زوبه پر له عایشه ی خیزانی پیغه مېری (روزی خوی
 یت) پرسى: من سرم سوږماره له زانیاری زږدی تو له بواری پزیشکی و
 ره سردا؟! عایشه ش ووتی: نه ی عورو، پیغه مېر (ﷺ) له کو تایی ژیا نی دا
 خوږ شو، وهمدی تیره عره بی یه کانیش دهاتن بو لای له همدو لایه که وه و
 یوازی چاره سر و دهرمانی دهرده که یان بو باس ده کرد، منیش گویم لی ده گرتن و
 ره سر ده کانه بو پیغه مېر نامه ده کرد، زانیاری یه کانی من له ریوه یه.

له فرموده کانی پیغه مېر دا (ﷺ) باسی چن دین شت کراوه که چاره سر ی
 خوږشی تیدایه بو مرو، به تایبه تی پیکهاتوه رووه کی یه کانی وه: زه یتون و
 نه کی، سیر و پیاز، په شکه، و سرکه ... هتد، همدروها چاره سر به همدگوین،
 اره سر به میزی ووشت، و چاره سر به که له شاخ گرتن.

نه مانه همدوی به لگه ی گرن گیدانی پیغه مېره (ﷺ) به دهرمان و چاره سر ی
 خوږشی یه کانی مرو، نیمه له م باسه ماندا تیشک ده خینه سر همدنیک له
 فرموده کانی پیغه مېر (ﷺ) که رووه کی نک ده کاته چاره سر ی زورنک له
 خوږشی یه کانی مرو نه ویش رووه کی ره شکه یه، که له زمانی عره بی دا به (الحبة
 سوداء) یان (حبة البركة) ناسراوه، له پی ی نو یتین دوزینه وه کان و تویرینه وه
 نستی یه کان له م بولرده ده یسه لمینین که نه م فرمودانه یه کی له باشتین
 وکاری خو پاراستن و چاره سر یان بو مرو باس کردوه، و گرنگی گه وده ی نه م
 وده که روون ده که یه وه له بواری پزیشکی و دهرمان سازی یه وه (علم الصيدلة
 Pharmacolog)، که خو ی له خو ی دا مو عجزیه یه و به لگه یه کی گه وده ی
 ، یا مېرنتی (محمد) ه له لاین خودا وه.

له فرموده کان:

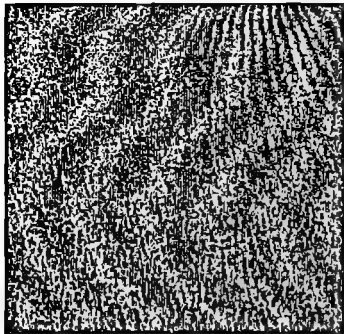
- ﴿عَلَيْكُمْ بِهَذِهِ الْحَبَّةِ السَّوَدَاءِ، فَإِنَّ فِيهَا شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِلَّا السَّامَ﴾ رواه البخاري،
 السَّام: الموت، وفي رواية أخرى: ﴿إِنَّ فِي الْحَبَّةِ السَّوَدَاءِ شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ، إِلَّا السَّامَ﴾

رواه البخاري ومسلم، واته: ثَبُوه رَشَكه بهكار بهيْتَن، له بهر نه وهی شيفای تندايه
 بُو هم مو نه خوْشی يهك، تَهْنا يهك شَت نه يِيْت كه نهویش مردنه.

- عن انس ابن مالك، أنَّ اللَّبْيَّ (ﷺ): (كَانَ إِذَا اشْتَكَى تَقَمَّحَ كَقَمَّ مِنْ شَوْنِيز، وَبَشْرَبَ
 عَلَيْهِ مَاءٌ رَ عِلًّا) رواه الطبراني، تَقَمَّحَ: أَي اسْتَفْ، الشَّوْنِيز: هُوَ الْحَبَّةُ السُّودَاءُ لَوْ (حَبَّةُ
 الْبُرْكَه). واته: نُهْنَسِي كُورِي مَالِيك (كه هاوَهْلِيكِي نَزِيكِي پِيْغه مِبر بُووه) دَهْلِيْت:
 هِر كَاتِيك پِيْغه مِبر (ﷺ) نه خوْشی يهك يَان شَه كَوَايه كِي هَه بَوَايه به له پِي دَه سَتِي
 هَه نَدِيك رَه شَكه ي دَه خَوَارِد، پَاشَان هَه نَدِيك گِي رَاهِي شَاو و هَه نَغُوِي نِي به دَوَادَا
 دَه خَوَارِد هَوَه.

نُه مانه و چَه نَدِيْن هِر مَوُو دَه ي تَر هَه ن كه يَاسِي گِرَنگِي نُه م رُووه كه و دَه نَكه كِي
 دَه كَه ن له چَارَه سَه ر كِرْدَنِي نه خوْشی يه جِيَاوَزَه كَانْدَا، دَه بَا نِيْسْتَا له رُوِي
 زَانَسْتِي يوه نُه م دَه نَكه و سُوُو دَه كَانِي يَاس بَكَه يِن:

رَشَكه چِي يَه؟

بِرِيْتِي يَه لَه رُووه كِي كِي
 گِيَايِي كه بُو دَه نَكه تَوُو دَه كَانِي يَان
 گُوْلَه كَه ي دَه رُوِيْنَرِيْت، نَاوِي
 زَانَسْتِي نُه م جُوْرِي نُه م رُووه كه
 كَه لَه به كَار هِيْ نَا نَه
 پَرِيْشَكِي يَه كَانْدَا به كَار دِيْت،
 بِرِيْتِي يَه لَه (Nigella Sativa)،
 له سَه ر دَه مِي پِيْغه مِبر دَا (ﷺ) پِي ي

دَه وُوتَرَا (الشَّوْنِيز) كه له نَاوِي (شَهْش هَه نِيْن ي فَارَسِي يوه وِه ر گِي رَاه، رَه نَكِي
 دَه نَكه كَانِي رَه شَن و چَه نَدِيْن نَاوِي هَه يَه له وُوْلَا تَه جِيَاوَزَه كَانْدَا، نُه م رُووه كه
 مِي سَرِي يَه كُوْنَه كَان نَاسِي وِيَا نَه و نَاوِيَا نَابُو (شَنْقَت) كه يَاسِي سُوُو دَه كِيَا ن
 كِر دَوُوَه بُو نه خوْشی يه كَانِي سَنگ و كُوْكه، رُوْن يَان زَه يْتِي رَه شَكه كه له
 پَرِيْوِسْتِي يَه پَرِيْشَكِي يَه كَانْدَا به كَار دِيْت له دَه نَك يَان تَوُو دَه كِي دَه ر دَه مِي نَرِيْت.

له پىڭكىننه رەمكەنى تۆۋى رەشكە:

– ۱،۵٪ى لە زەيتى بەمەلمىبوو پىڭكىنىت كە ماددەى نىگىللۇن (Nigellon)ى تىدایە، ئەم ماددەىيە كە كارىگەرىيە پىزىشكىيەكانى رەشكەى بۇ دەگەرپىتە، ۳۳٪ى لە زەيتى جىڭگىر پىڭ دىت، رۇن يان زەيتى رەشكەش ھەمان پىڭكەتەى ھەيە كە پىڭكىنىت لە:

۱- زەيتى جىڭگىر (الزيت الثابت Fixed Oil): ئەو تۇنۇزىنەۋەيەى كە لە نەخۇشخانەى زانكۇى (كىنگ King) لە لەندەن لە سالى ۱۹۹۲دا كرا دەريخست كە ئەم زەيتە لە ۴ جۇر ترشەلۇكى چەۋرى تىر و ۴ جۇرى تر لە ترشەلۇكى چەۋرى ناتىر پىڭ دىت.

۲- زەيتى فېرىو يان بەمەلم بوو (الزيت الطيار Volatile Oil): ئەم زەيتە پىڭكەتەىيەكى چالاكى تىدایە كە ناۋى شايىمۇكويىنۇنە (Thymoquinone) كە ۲۵٪ى ئەم زەيتە پىڭ دىنىت، ۋ ھەروەھا بەرىزەيەكى كەمىش لە زەيتى جىڭگىردا ھەيە، پىڭكەتەىيەكى گرنگى تىرىش كە لەمەرە نىزىكە و لەم زەيتەدا ھەيە ھەر ماددەى نىگىللۇنە (Nigellon).

بەكارھىنانە پىزىشكىيەكانى رەشكە و تۇنۇزىنەۋەكان لەو بوارددا:

لە زۇرىك لە كىتەپ پىزىشكىيەكانى تايىبەت بە خۇراك و تەندروستىدا باسى سۈۋدەكانى بەكارھىنانى رەشكە كراۋە، لەوانە: كىتەپى بەناۋبانگى (گىيازانى نوئى) (Modern Herbal)، چاپى (۱۹۹۲) كە دەلىت: رۇمانىيەكان رەشكەيان ناسىۋە و لە خواردىياتدا بەكارىان ھىناۋە، ھەروەھا لە فەرەنسا و ھىندستانىش بەكاردىت ۋەك ماددەىيەكى وورپا كەرەۋە و ئارەق كەرەۋە، و باۋەرۋايە كە رۇاندنى شىرى داپك زىاد دەكەت، و ھەروەھا بۇ سىگنىشە و باش ھەرس نەكردنى خۇراكىش بەكاردىت.

ھەروەھا لە كىتەپى (فەرەنگى خۇراك و چارەسەر بە روۋەك)ى (د.احمد قدامە) دەربارەى رەشكە دەلىت: رەشكە ۋەك بەھارات بەكار دەھىنرنت، و ھەروەھا شىرىنى لىدروست دەكرنت، كە ۋەك موقەۋى و بۇ يادارى باشە، ھەروەھا

زەيتەكەى بە دلۆپ دەكرتە قارەوۋە و مرۆۋە ھېمن دەكات و بۇ كۆكە و نەخۇشى
سنگ باشە.

ھەرۋەھا (د. فوزى طە قطب) لە كىتەبى (روو كە پزىشكى يەكان) دا دەلەت:
زەيتى رەشكە بۇ كۆكە باشە و بە ئازار شكىنكى بەھىزىش ناسراو، و ھەرۋەھا
لە چارەسەرى تەنگەنەفەسى و كۆكە رەشە يان كۆكەى كەلەشېر (السعال الديكي
Whooping cough) دا بەكار دىت، ئەمانە بە گشتى چەند تېيىنى يەك بوون
لەسەر بەكار ھېنانەكانى رەشكە لە نەخۇشى يە جىاوازەكاندا، ئىستا پېم خۇشە كە
بە تايەتە باسى بەكار ھېنانەكانى رەشكە لە نەخۇشى سىستەمە جىاوازەكانى
لەشدا بگەين:

بەكار ھېنانى رەشكە لە نەخۇشى يەكانى كۆنەندامى ھەناسەداندا:

رەشكە و نەخۇشى تەنگەنەفەسى (الربو القصبي Asthma):

تەنگەنەفەسى يان رەبو برىتى يە لە نەخۇشى يەك كە تووشى بۇرى يەكانى
ھەناسەدان دەيىت، لەنیشانە ناسراوكانى ئەم نەخۇشى يە برىتى يە لە:
تەنگەنەفەسى، كۆكە و خىزە (دەنگىكى مۇسىقى يە كە لەگەل ھەناسەداندا دروست
دەيىت)، نەخۇشى يەكى زۆر باو، سەرژمىرى يە تازەكان دەلەن كە ۵% ى
پىگەيشتوان و ۵-۱۰% ى مندان لە جىھاندا ئەم نەخۇشى يە يان ھەيە، لە ھەموو
تەمەنىكدا روودەدات بەلام زياتر لە منداندا، بىنراو كە زياتر لە نىوۋى حالاتى
رەبو لە پېش تەمەنى ۱۰ ساليدا دەست پىنەكەن، دوو جۇرى سەرەكى ھەيە:

۱- تەنگەنەفەسى ھەستىارىي (Extrinsic or Allergic Asthma) (الربو
الذاتي): زۆرجار نەخۇشەكە لە خىزانەكە ياندا كەسكىكى نرىكى ھەيە كە حالەتى
ھەستىارى ھەبوو يىت، ەك ھەستىارى لووت و رېرەوۋى سەرەوۋى ھەناسەدان،
يان ھەستىارى پىست بە تايەتە نەخۇشى شىكزىما.

ئەم جۇرە لە تەنگەنەفەسى بەزۇرى لەو كەسانەدا روودەدات كە لە سەرەتاي
تەمەنيانان (مندان يان ھەرزەكان).

۲- تەنگەنەفەسى خۆیى (الربو الذاتى Intrinsic Asthma): ئەم جۈرەيان توۋشى ئەو كەسانە دەپنەت كە لە تەمەنى سەرۋو ۴۰ سالى يەمەن و ھۆكارىكى ئاشكرى نىيە.

مىكانىزمى روودانى تەنگەنەفەسى:

سەرەتا ھەوا دەچىتە ناو بۆرىيەكانى ھەوا (القصبات Bronchi) پاشان بۇ بۆرىچكەكانى ھەوا (القصبیات Bronchioles) و دوايى بۇ توۋرەكەكانى ھەوا يان سىكلدانۇچكەكان (الحويصلات الهوائية Alveoli)، بۆرىچكەكانى ھەوا دىۋارىكى ماسولكەيىيان ھەيە، كە دەتوانىت بىكىشنىت و تەسك بىيىتەرە، ئەم بۆرىچكەكانە لەو كەسانەي كە رەبويان ھەيە ھەستىار دەپنەت بۇ زۆرىك لە كارتىكەرە فېزىيائى و كىمىيائى و ژىنگەيىيەكان، ەك: تۆزى ناۋمال، توك يان پەرى ئاژەل، ھەلەلەي گول يان خۇھىلاك كردن و ماندوۋىي زۆر و ھۆكارى تىرىش، كاتىك ئەم كارتىكەرەنە دەچنە بۆرىچكەكانى ھەواۋە دەپنە ھۆى دروست بوۋنى كارلىك لە دژيان لە دىۋارى بۆرىچكەكاندا، و سەرەنجام دەپنە ھۆكارى تەسك بوۋنەۋەي بۇشايى (Lumen)ى ناو ئەم بۆرىچكەكانە، و چوۋنە ناۋەرە و ھاتنەدەرەۋەي ھەوا بەناو ئەم بۆرىچكەكانەدا زۆر زەحمەت دەپنەت، و نەخۇشەكە ھەناسەي توند (تەنگە نەفەس) دەپنەت، ئەم بارى تەنگە نەفەسىيە بە نۆرە (جار لەدۋاي جار) روودەدات، ۋاتە بەردەوام نىيە.

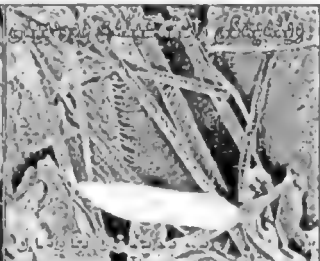
لەكاتى ھەر نۆرەيەكى تەنگەنەفەسىدا ھەناسەدان زۆر قورس و ئاۋرەت دەپنەت، نەخۇشەكە زىاتر لە كاتى ھەناسەدانەرەدا ئاۋرەت دەپنەت ەك لە ھەناسە ۋەرگرتن، لەكاتى ھەناسەدانەرەدا دەنگىكى مۇسقىيائى پەيدا دەپنەت كە لە لىكە دەچىت و پىنى دەۋترىت خىزە (Wheeze)، ھەرۋەھا نەخۇشەكە كۆكەي دەپنەت (كە لەۋانەيە ۋوشك بىيىت يان بەلغەمى لەگەلدا بىيىت)، ئەركى ھەناسەدان قورس دەپنەت و ماسولكەكانى تايىبەت بە ھەناسەدان و ھاۋپىچەكانىيان ئەركىكى زۆرىان دەكەۋىتە سەر، ھەر بۆيە دەپنەن لەو نەخۇشەنەدا ماسولكەكانى سنگ ومليان زۆر گرژ دەبن، و ئەو ئەركە زىادەيە دەرەكەۋىت لەبەر گرانى بىردنى ھەوا بۇ ناو

سىيەكان بەھۇى تەسك بوونەھۇى بۆرىيەكانى ھەۋارە، لە بارە ھەرە گرانەكانى رەبۇدا نەخۇشەكە تووشى شىنبوونەھۇى پىئست و لئوھكانى دەيىت و لەوانىيە نارامى لىپېرىت، ئەم تاولانەى تەنگەنەھەسى لەوانىيە چەند دەقىقەيەك بىخايەنىت، لەوانەشە درىزىبىيئەھە بۇ چەند سەعاتىك يان چەند رۆژك، پىئوستە لە نۆرەكانى تەنگەنەھەسىدا نەخۇشەكە نىشانى پزىشك بىدرىت و دىرمانى تايىبەت بىخوات، چونكە نەخۇشەكە تووشى ھىلاكى و ماندرو بوونىكى زۆر بوو بەھۇى ھەرلەكانى بۇ ھەرگىزنى ھەرا، ئەگەر چارەسەرى گونجاو و تەۋاۋ نەكرىت سەرەنجام لەوانىيە تووشى داېروخان و شىكست ھىتائى كۆنەندامى ھەناسەدان (عجز الجهاز التنفسي Respiratory Failure) بىيىت و بىمىت.

Dust Mite

The dust mite is a microscopic insect that lives in human homes, where it feeds on the dust produced by human and animal skin. Dust mites are not harmful in themselves, but their droppings, which contain left-over digestive enzymes, are a significant cause of asthma and other allergic diseases.

House Dust

Even clean homes contain house dust, which is among the most common causes of allergies. A speck of dust like the one shown here—magnified more than 100 times—may contain fabric fibers, human and animal skin, food particles, bacteria, and microscopic insects called dust mites.

ھۆكارە سەرەكىيەكانى تەنگەنەھەسى،

زۆر ھۆكار ھەيە كە دەپنە ھۇى تەسك بوونەھۇى دىۋارى بۆرىيەكانى ھەناسە (ئەم تەسك بوونەھۇىيە لە چەند شوئىنكى دىۋارەكەدا دەيىت:

۱- ماسولەكەى دىۋارەكە گىرۇ دەيىت.

۲- ئارپۇشى دىۋارەكە دەئاۋسىت.

۳- بۇشايى ئار دىۋارەكە بە ھەررار (بەئفەم Mucus Plug) دىكىرىت.

له ھۆكارە سەرەكى يەكەنى تووش بون بە تەنگەنە فەسى:

Pollen Grains

Pollen grains, shown here at more than 1000 times their actual size, are a common source of allergies. All trees, grasses, weeds, and flowering plants produce pollens, which can be carried in the wind for miles and are light enough to be easily inhaled. People with pollen allergies may be helped by staying indoors during the midday and afternoon—the times when pollen concentrations are highest.

— ھەندىك لە نەخۇشەكان
ھەستىارىيان ھەيە بۇ ماددەيەكى دىارى
كراو، كاتىك دوچارى ئەم ماددانە
دەنەسە تووشى نۆرەى تەنگە
نەفەسىيەكە دەيسن لەمارەى چەند
دەقىقەيەكدا، لەر ماددانە: ھەلەى
گولەكان و ھەندىك لەگياكان (غبار الطلع
و الماشاش (Grass & Flower Pollens)،
سپۆزى كەپووەكان (Fungal Spores)،
جۆرە مېروپەك كە لە ناو تەپ و توۆى
ناو جىگە و دۆشەك و ھەرش و پاخراوى
ناوماندا دەۆى و پىرى دەووترىست
(House Dust Mite) (بەوانە وئەى
لاپەرەى پىشتەر).

— ھەندىك جۆر لە خوارەمەنى لەوانەيە
بېنە ھۆكارى تووشىبون بە نۆرەيەكى
توندى تەنگەنە فەسى.

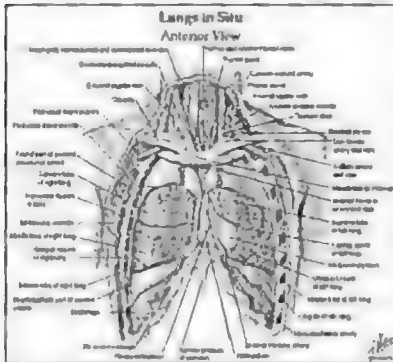
— دوچارەبون بە دووگەلى جگەرە بە تاييەتى لەوانەى كە جگەرەكىش نىن
ھۆكارىكى گونگى تەنگە نەفەسىيە لە رۆژگارى ئەمەردا، ھەروەھا دووگەلى
كارگەكان و ئۆتۆمبىلەكانىش ھەمان رۆلى خراپ دەيىن.

— لەوانەيە تەنگەنەفەسى روويدات بەھۆى تووش بون بە لايرۇسىنك يان
مىكروپىكى زىانبەخش و نەخۇشەوتنى بۆرىيەكانى ھەناسە يان سىرەكان
بەھۆياتەو.

— خۆمىلاك كردن و ماندوو بوونى ئۆر و دوچارەبون بە ھەژاندە دەروونىيەكان
لەوانەيە بېتە ھۆى تووشىبونى لەر كەسە بە نۆرەيەكى توندى تەنگە نەفەسى.

چۇنىتى چارەسەرگەردى تەنگەنەفەسى:

ئە تەوانە يان نۆرەنە تەنگەنەفەسى چارەسەر دەكرىن بە بەكارهيتانى دەرمەنە فراوان كەرەكانسى بۆرىيەكانسى مەناسە (موسسات القصبات Bronchodilators)، وەك ماددەكانسى: سالبۇتامۇل (Salbutamol)، تېرېبۇتالىن (Terbutalin) و (Ipratropium Bromide)، ئەم ماددەنە بەزۆرى بەشىنە پىرۇدەر (بخاخ Inhalors) يان شە بۇ ئامىرى ئەلمەدەر (Nebulizer Solution) مەن و نەخۇشەكە ئەيان دەمرىت ئەگەل مەناسەدا، و كارىگىرى راستەوخۇيان بۇ سەر بۆرىيەكانى مەناسەدان مەيە، دەپنە سۇى خاوبونەرەى ماسولەكانى بۆرىيەكانى مەناسەدان و فراوان بورىيان، لەوانەيە نەخۇشەكە پىنوسىتى بە دەرمەنى تىرىش بېيت وەك: ئاوتىكەكانى ئەمىنوفىللىن (Aminophylline) و ئىفوفىللىن (Theophylline)، يان ئاوتىكەكانى

كۆرتىزۇن (Cortisone) بۇ ماوئەكى كورت.

پىنوسىتە ھۆكەرى تووشكەر ئەگەر زائرا، يان نەخۇشەكە مەرىيەكىيانى مەبور بە تەواوتى لا بىرىت و ئى دورىكەتتە.

مەروەھا چەندەرمەنىك مەيە كە بەكار دەمىرنىت بۇ چارەسەر يان خۇپاراستن لە

نۆرەكانى تەنگەنەفەسى بەتايىبەتى لە مەدالائىدا، وەك دەرمەنى سۇدۇم كرومۇگلايكەيت (Sodium Cromoglycate).

ئەم دەرمەنانە تەنگەنەفەسى بەگشتى ئەگەل سۈرۈدەكانىندا لەوانەيە بېنە سۇى چەندىن كارىگىرى لاوەكى بۇ سەر نەخۇشەكە وەك: گىيان لەررىن، دل

لەپەل و رێك لێنەدانی دڵ، سەرئیشە و شتی قەرش، بەکارهێنانی كۆرتیزۆن بۆ
 ڤەشەکی زۆر لەوانەش بەرزبوونەوهی پەستانی خوێن، ھەوکردنی گەدە و
 لۆبوونی ئێسك دروست بکات.

رۆژی رەشكە لە چارەسەری نەخۆشی تەنگەنەفەسی (رەبو)دا:

زانا و پزیشکی بەناوبانگ (إبن سینا) لە كتیبی (القانون في الطب)دا دەڵێت:
 رەشكە دەرمانیکی باشە بۆ كۆكە و بۆ ھەناسە توندی سوودی زۆرە.
 (د. محمد ناظم النسيمی) لە كتیبی (الطب النبوي و العلم الحديث)دا دەڵێت:
 بێراوە لەناو نەخۆشەكانی رەبو لە ناوچەی دەوری دەریای سیی ناوھەراستدا (كە
 یوگس رەشكە زۆر بێلۆھ)، زەیتی رەشكە زۆر دەخۆنەوێت بۆ چارەسەری
 «خۆشی یەكانی سنگ و كۆكە، بە تایبەتی لەلای خەلکی عامیدی وولاتی میسر،
 گەل ئەوێشدا كە زۆر كەس تامی زەیتەكە بەدڵ نییە و ماددەیی ھەژنەرە بۆ
 اوپۆشی كۆئەندامی ھەرس.

لەم دواییدا تێمەیی پزیشکی لە میسر بە سەرۆكایەتی (د. محمد المحفوظ)
 (د. محمد الداخني) توانی یان ماددەی چالاکی زەیتی رەشكە بە شیوھەیی
 وخت و بەبێ ماددە ھەژنەرەكان جیا بكەنەوێت و ناویان نا نیگیللۆن
 (Nigellone)، كە ھێچ جۆرە زیانیکی لاوەکیشی نییە، ئێستا ئەم ماددە
 ھەلایەن (كۆمپانیای میسر بۆ پێكھاتە پزیشکی یەكان) دروست كراوە بە شیوھە
 تەپلە (چەپ) و قەترە، ھەردوو ئەم پزیشكە بە تاقی كردنەوێت سەلامەتدیان كە
 یگیللۆن ماددە یەكی رێگەرە لە گەرزبوونی ماسولكەكانی بۆری یەكانی ھەوا و
 خاوكەرەوێت بۆیان، ھەربۆیە لە نەخۆشی رەبویدا سوودی یەكی زۆر باشی ھەیە و
 ھێتە ھۆی كەم كردنەوێت تەنگەنەفەسی و نۆرەكانی رەبو، دەتوانرێت رەشكە
 ھاپرێت و لەكاتی نۆرەكانی رەبویدا كەوچكێکی بچووكی ئۆبۆرێت، یان
 دەتوانرێت لەو نەخۆشانە تەنگەنەفەسی یان ھەبە بەیانیان یەك كەوچك لە
 رەشكە ھاپراو بخۆن بۆ رێگرتن لە نۆرەكانی تەنگەنەفەسی.

رۆلى رەشكە لە نەخۇشى ھەستىياريىدا (الحساسية):

لە توئىزىنەۋىيەك* كە لە پەيمانگاي دەرمانسازى (فارماكۆلۇجى Pharmacology) لە زانكۆى (ئۆدىسە)ى وولاتى دانىمارك كرا بە سەپەرشتى (د. ئافارتى) سەرۆكى بەشى ھەستىياريى، ئەۋىش لەسەر كارىگەرىيى ماددەى چالاكى رەشكە كە (نىگىلۇن)ە، (د. ئافارتى) لە توئىزىنەۋەكەىدا دوپىياتى كىردەۋە كە زەيتى رەشكە دەيىتە ھۆى كە مەكردنەۋەى رۇئاندى ئەر ماددانەى كە لەكاتى ھەستىياريىدا دەپىزىزىن بە تايىبەتى ماددەى ھىستامىن (Histamine)، ھەروەھا لە توئىزىنەۋەيەكى تردا كە (د. خەمىس جەمە) مامۇستاي فارماكۆلۇجى زانكۆى ئىسكەندەرىيە لە مىسر پىيى ھەستە لەسەر ھەندىك نەخۇشى رەبۇدا (كە ۋەك ۋوتمان ئەمىش جۇرىكە لە ھەستىياريى)، بىنى باشبەۋىنىكى بەرچاۋ روودەدات لەكار ۋ جۈۋلەى ناۋپەنچك (الحجاب الحاجز Diaphragm)دا، ۋ ھەروەھا فراۋان بوۋنى بۆرىيەكانى ھەناسەدانى ئەر كەسانەى كە پوختەى رەشكەيان درايە، سەرەنجام تەنگەنەفەسىيان كەم دەبوۋەۋە ۋ ھەناسەدانىيان زۆر باش دەبوۋ.

رەشكە ۋ نەخۇشى ھەلامەت:

نەخۇشى ھەلامەت (الرشح Common Cold) بەھۆى چەند فايروسىكەۋە (زىاترە لە ۱۰۰ جۇرۇن) توۋشى مۇۋە دەيىت، كە دەيىتە ھۆى ھەركردنى رىزەۋەكانى ھەناسەدان، ئەم نەخۇشىيە بەھۆى ئەر پىززانەى لە كاتى كۆكىن ۋ پىزىمىندا لە دەمى نەخۇشەكەۋە دىنەدەرىئ دەگۈنۈزىتەۋە، زۆرتر توۋشى مىندال دەيىت ۋ بە تايىبەتى لە ۋەرزى زىستاندا، لە كىتابى (Advances in Internal Medicine)دا ھاتوۋە: ھەلامەت كىرقتىكى گەۋرەيە لە ۋولاتە يەككەرتوۋەكانى ئەمىرىكا، سالانە ئەمىرىكىيەكان ۲۰ مىليۇن چار سەردانى پىزىشك دەكەن بەھۆيەۋە، كە تىچوۋنى چارەسەر كىردىيان دەكاتە زىاترە لە ۱،۵ مىليار دۇلار، ۋ زىاترە لە ۵ مىليار دۇلار شى زەرەر دەدەن بەھۆى دواكەۋتىيان لە كار ۋ چالاكىيەكانىيان.

* ئەم نوپۇزىنەۋەيە لە كۆنگرەى كۆمەلى مىسرى بۇ ھەستىياريى ۋ بەرگى لە سالى (۱۹۹۲)دا پىشكەش كرا، ئەۋىش لە دانىشتىنكىدا لەسەر رەشكە ۋ سۈۋەكانى.

نیشانه‌کانی هه‌لامه‌ت بریتین له: سووربوونه‌وه و ئاوکردنی لووت (خووران له وێرگا و کۆکه، پێژم، سهرئێشه و هه‌لاکی و ئازار له هه‌موو له‌شدا) دهرکه‌وتنی هه‌م نیشانه‌ن له که‌سیکه‌وه بۆ که‌سیکی تر ده‌گۆرێت.

سه‌باره‌ت به چاره‌سه‌ری هه‌لامه‌ت خۆی له ئیسراحه‌ت و دژده‌ستیا‌ری یه‌کان و ئی‌تس‌امین (C) دا ده‌بینێته‌وه، له گۆفاری (Rocky Mountain News) یه‌مریکی دا هاتوه: ئه‌گه‌ر ده‌توێت چاره‌سه‌ری هه‌لامه‌ت بکه‌یت ئه‌وا لیمۆیه‌کی پارچه‌کراو بکۆڵێنه له ئاو دا، و پاشان هه‌نگوینی بۆ زیاده‌که و به‌درزایی ئه‌و رۆژه ئێ بۆخۆره‌وه، هه‌روه‌ها هه‌مان گۆفار پێشنیا‌ری ئه‌وه ده‌کات که سیر به‌کاربهێنێن له‌کاتی هه‌لامه‌تا.

سه‌باره‌ت به به‌کارهێنانی ره‌شکه له هه‌لامه‌تا (د. الفاضل العبيد عمر) له کتێبی (الحبة السوداء في الطب الشعبي) دا ده‌لێت: بۆ چاره‌سه‌ری هه‌لامه‌ت و سه‌رمابوون زه‌یتی ره‌شکه (که‌وچکێکی گه‌وره) ده‌کرێته ئاو ئاوێکی کۆلۆه‌وه و ده‌بێت نه‌خۆشه‌که خاوییه‌ک بدات به‌سه‌ری دا و ئه‌و هه‌له‌ هه‌لمه‌زێت که له ئاو کۆلۆه‌که‌وه به‌رز ده‌بێته‌وه، ئه‌م کرداره باشت‌ر وایه به‌یانیا‌ن و ئی‌لواران دووباره بکړێته‌وه تا چاک بوونه‌وه، هاوه‌له‌کانی پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) و شوێن که‌وتوووه‌کانیا‌ن چاره‌سه‌ری هه‌لامه‌تیا‌ن به‌ره‌شکه ده‌کرد، زانا (ابن القيم الجوزية) له کتێبی (الطب النبوي) دا ده‌لێت: شوێنێز (ره‌شکه) شیفایه بۆ هه‌لامه‌ت ئه‌گه‌ر بێتو بکو‌تریت و بکړێته تووره‌که یه‌که‌وه و به به‌رده‌وامی بۆن بکړیت، له کتێبی (فتح الباري) دا هاتوه: (موس‌ت‌غفیری) گێ‌راوی یه‌ته‌وه له هاوه‌له‌کی پێغه‌مبه‌ره‌وه که پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) فەرموویه‌تی: ئه‌م ره‌شکه یه شیفای تێدا یه، ئێ یان پرس‌ی: چۆنی ئێ بکه‌ین؟ فەرمووی: هه‌ندێک به‌یینه و بیخه‌ره تووره‌که یه‌که‌وه و شه‌و بیخه‌ره ئاوه‌وه، بۆ به‌یانی چه‌ند قه‌تره‌یه‌ک بکه‌ره لووتته‌وه و به‌رده‌وام ببه بۆ چه‌ند رۆژێک.

ره‌شکه و نه‌خۆشی ده‌رده‌شا:

ده‌رده‌شا (النقرس او داء الملوك Gout) نه‌خۆشی یه‌که تووشی جومگه‌کان ده‌بێت، به تایبه‌تی جومگه‌کانی په‌نجه‌گه‌وره‌ی پێ، و ده‌بێته هۆی دروست کردنی

ئازارنىكى زۆر ئاۋەھەت تىۋىدا، ۋە لەۋانەشە بەردى گورچىلە دروست بىكات،
 ھۆكارى دەردەشا بىرتىيە لە زىدادىۋونى رىۋەى ترشى يۇرىا (Uric Acid) لە
 خۇنىدا (لە ھالەتى ئاسايىدا رىۋەى ترشى يۇرىا لە خۇنىدا ئايىت لە ۷مىللىگرام/
 ۱۰۰مىللىلېتر زىاتر بىت)، ئەم ماددىيە لە تىكشكاندىنى پىۋىتەنەۋە دروست دەبىت
 ۋە بە تايىبەتى لە ۋەسانەدا روودەدات كە گۆشت ۋە پىۋىت زۆر دەخۇن.

سەبارەت بە نىشانەكانى ئەم نەخۇشىيە لە (Clinical Medicine) دا
 ھاتوۋە: دەردەشا لە خەلكانى توىۋى سەردەۋى كۆمەلگادا روودەدات، ۋە ۵۰% ى
 توشىۋەكان لەۋانەن كە مودىمىن لەسەر مەشروب خواردنەۋە، نۆۋەى ئازارى ئەم
 نەخۇشىيە لە سەعاتەكانى يەكەمى بەيانىدا دەست پىۋەكات بە ئازارنىكى
 ئىچكار زۆر ۋە ئاۋەھەت لە پەنجە گەۋرەى پىۋىدا، لە ھەندىك خەلكى تىردا لەۋانەيە
 بە بەردى گورچىلە ۋە نىشانەكانى خۇى دەربخات.

چارەسەرى نۆۋەى ئازارى دەردەشا بە دەرمانى ئىندومېتھازىن
 (Indomethacin) دەكرىت، بۇ خۇپاراستن لەۋ ئازارە، دەرمانى دابەزىنەرى
 ترشى يۇرىا لە خۇنىدا بەكاردىت ۋەك ئەلۋىپورىنۆل (Allopurinol).

ئايا رۇلى رەشكە چىيە لە چارەسەرى ئەم نەخۇشىيەدا؟

بىنراۋە كە پىكەننەرىكانى رەشكە دەبنە ھۆى دابەزاندىنى ترشى يۇرىا لە
 خۇنىدا ئەۋىش بەھۆى يارمەتىدانى دەركردنى ئەم ماددىيە لە گورچىلەۋە بۇ ناۋ
 مىز، لە توىۋىنەۋەيەكدا كە (د. محمد الداخنى) پىۋى ھەستا ۋە گۇفارى (الطب
 الإسلامى) دا بلاۋى كىردەۋە ھاتوۋە: كۆمەللىك مىشكى تاقى كىردەۋەى ھىنا ۋە بۇ
 ماۋەى چەند رۆۋىك نان ۋە شىرى دەدانى، ئەۋەۋو مىزى مىشكەكان دوو دوو بۇ
 ماۋەى ۲۴ كاتىمىر كۆدەكرىيەۋە ۋە رىۋەى ترشى يۇرىاي تىدا دەپىۋىرا، پاشان
 ھەندىك لەۋ مىشكانە لەرىۋى دەرزى (۴ گرام/ كىغم) ماددىيە شامىۋىكۆينۇن
 (Thymoquinone) ى پوختى ۋەركىراۋ لە رەشكەۋە ئىيان دەدرا، رۆۋانە بۇ
 ماۋەى ۵ رۆۋ، پاش پىشكىنىنى مىزى مىشكە دەرزى لىدراۋەكان، بىنى كە ئەم
 ۋەركىراۋەى رەشكە بۆتە ھۆى زىادكردنى دەردانى ترشى يۇرىا لە مىزى

مشكه كاندا، له لايه كې تره وه بينراوه كه به كارهيناني رهشكه دهبيته هؤى كه مكرده وهى نازارى جومگه كان به گشتى.

رهشكه و بهرزيوونه وهى په ستانى خوښ:

بهرزيوونه وهى په ستانى خوښ نه خوشى يه كې زور باوه له جيهاندا، بينراوه كه ۲۰٪ خه لكى له نيوان ۱۹-۷۴ سال په ستانى خوښيان له سهر و ۹۰/۱۶۰ ملم جيوه دايه (په ستانى خوښى موفتيكى ناسايى به پيى ته من دهگوزيت به لام به زورى برتتى به له ۸۰/۱۲۰ ملم جيوه)، له كوزگره ي جيهانى دهرمانسازى ژماره (۲۳) كه له شارى (مونستر) له ألمانيا سازكرا چهندين تويزينه وه سازكرايو له سهر كاريگرى به پزيشكى يه كانى رهشكه، يه كيك له تويزينه وانه بهرونى باسى كاريگرى رهشكه ي دكره له دابه زاندى په ستانى بهرزي خوښدا.

رهشكه و مه يينى خوښ:

له لاي خه لكى ساده باوه پوايه كه زهيت و روڼى رهشكه دهبيته هؤى وه ستاندنى خوښى بهرېوونى لوت، و به شيوه يه كې بلاو له م باره دا به كارها توه، له تويزينه وه يه كدا كه تيميكى پزيشكى ميسرى پيى هه ستان سه بارت به كاريگرى وهرگير او هكانى رهشكه له سهر مه يينى خوښ له دهره وهى له ش له كرويشكدا، نه بجا مه كانى هم تويزينه وه يه نه وه يوو كه همنديك له پيكه ينره كانى رهشكه دهبيته هؤى يارمه تيدانى مه يينى خوښ، و خاو كرده وهى كردارى ليكه نه وشانى توپى فايبريني له خوښدا (ماده ي فايبرين (Fibrin) روليكى سهره كى هيه له كردارى مه يينى خوښدا).

رهشكه و دهرداني ماده ي زراو:

ماده ي زهره ديان زهرداو (الصفراء Bile) برتتى به له و گوشراوه ي كه له پله كانى جگه ردا دروست دهبيت و ده چيته ناو تووره كى زراوه وه (كيس الصفراء او المرارة Gall bladder)، كه پاشان له ويوه و به كاريگرى هؤرمونى (Cholecystokinin) دهرښترتته ناو ريخوله ي دوازه گرئوه، پيكهاته ي گرنگى زهرداو برتتين له ترشه لوكه زراوى يه كان (الاحماض الصفراوية Bile Acids) كه

له جگهردا و له ماددهی (کۆلیستزۆل) هه دروست دهبن، و چه ندين کاري سوو ده خشيان ههيه، له واته: ناسان کردنی ده رکردنی ماددهی کۆلیستزۆلی زيان به خش له لهش، و شيگر دهنه وه و هه لمژینی چه رری به کان بۆ ناو لهش.

دروستبوونی به ردى زراو له زهردا وه نه خو شى به کى باوه، له توژينه وه به کدا که (د. محمد الداخني) پێى هه سقا له سه ر مشك، بېنى که پێکهاته ی (کاربۆنیلی و ئیو کینۆن) که دوو پێکهاته ی سه ره کى ره شکهن، توانای زيا دکردنی دهردانى زهردا ويان ههيه له کيسى زهردا وه، که نه مه پاريزه رێکه له تووش بوون به به ردى زراو، ههروه ها بېنرا وه که نه دوو مادده يه ده بنه هۆی زيا دکردنی رێژه ی دهردانى زهردا و ترشه نۆکه زراوى به کانی توا وه له ناوى دا.

ره شکه و دهردانى شیر:

نۆز جار ئافره ته شیر ده رکەکان سکا لای نه وه ده کەن که شیر ده کيان به ره وه که مېو نه وه ده چیت، به هۆیه وه له واته يه هه نديک له شیر ده راته واز له شیردانى سهرو شتى مندا له کانیان به یێن، يان په نا بۆ هه نديک هۆکارى نا ته دروستى بېه ن بۆ زيا دکردنی شیر ده کيان، هه ره له کۆنه وه موسو لمانان ره شکه يان وه که مادده يه کى شیر ده ريان شیر زيا دکەر ناسیوه، نه وه تا زانا (ابن القيم) ده لیت: شونیز (ره شکه) نه گه ر بکړته ئا وه وه و بخوړته وه بۆ چه ند روژیک ده بیته هۆی زيا دکردنی دهردانى شیر، و ههروه ها مېز و خوینی بېنوژيش، با بزانی توژينه وه زانستى به نوێکان چى ده لین؟

(د. ئاگرا والا) و هاوړنکانی له کۆلیژى (شا ه) له شارى (جامنا گار) له هیندستان هه سقان به سار دانی توژينه وه يه که له سه ر مشك بۆ زانینى کارى گه رى ره شکه له سه ر شیردان يه که سه ر پاش مندا لېوون، نه م مشکانه کران به ۳ گروپه وه: گروپى نکیان له سه ر خو اردنیکى ئاسایى دانران، گروپى دووه خو اردنیکيان درایه که ره شکى تېدا بوو، گروپه که ی تر خوړا که که يان جوړیک له به هاراتى تیکرا، نه م تاقى کردنه وه يه ۱۴ روژى خایاند (له به ره نه وه ی به چکه ی مشك ته نها ۲۰ روژ شیرى دایکى ده خوات)، رادده ی زيا دبوونى کیشى به چکه مشکه شیر خوړه کان کرا به

پێوانه بۆ کاریگهریی ههر سێ جۆری رژێمه خۆراکییهکان، و دواى تهواو بوونی تاقی کردنهوهکه نمونه له گوان و مهکی دایکه مشکهکانیش وهرگیرا و له تاقیگه پشکنینیان له سهرکرا، ئه نجامی توێژینهوهکه و تاقی کردنهوهکان بهم شیوهیه بوو:

۱- کێشی ههموو بهچکهکان به گشتی زیادى کردبوو، ههچ جیاوازییهکی نهوتۆ نهبوو له نێوان کێشی ئهو بهچکهانهی که خواردنیکی ئاساییان پێ درابوو لهگهڵ ئهو بهچکهانهی که خواردنه به هاراتاوییهکیان پێ درابوو، کهواته ئهو جۆره به هاراته ههچ جۆره خاسییهتیکی زیادکردنی شیرى تێدا نییه.

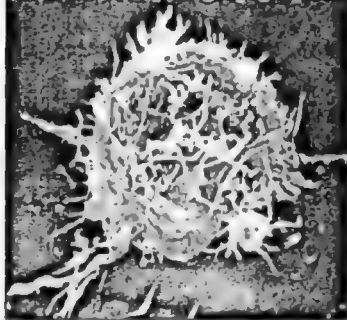
۲- جیاوازییهکی بهرچاو ههبوو له زیاد بوونی کێشی ئهو بهچکهانهی که رهشکهیان درابوو له چاو ئهو بهچکهانهی خۆراکی ئاساییان پێ درابوو، که ئه مه بهلگهیه له سهر ئهوهی رهشکه کاریگهریییهکی بههێزی زیادکهری شیر دروست کردن و شیر دهردانی ههیه.

۳- به پشکنینی ئهو نمونه نانهی له گوانی مشکه دایکهکان وهرگیرابوو بیهرا که خانهکانی مهکی ئهو مشکهیان پێ درابوو زۆر گهوره تر و پینگه یشتووتر بوون له چاو ئهو مشکهانهی خۆراکی ئاساییان پێ درابوو.

له مانهوه توێژه ره وهکان گه یشتنه ئهو راستییهی که رهشکه کاریگهریییهکی بههێزی ههیه له زیادکردنی شیر دهردان له لای دایکان و ههروه ها ده بێته هۆی باشتەر کردنی پینگه یشتنی خانهکانی مهکیش، ئه مه ده بێته هۆی یارمهتیدانی دایکی شیردەر بۆ ئهوهی بهردهوام بێت له شیر پێدانی کۆرپه کهی، و له که مبوونی ریزه که یشتی نه ترسی ئه گهر بێتو رهشکه به کاریبێت، چونکه به شیوهیهکی زانستی سه له اوه که شیرى دایک باشترو خۆراکه بۆ مندالی ساوا و تازه پینگه یشتوو.

له لایهکی تره وه (د. افروژ الحق) که پزیشکیکی توێژه ره وهیه له م بواره دا ده لێت: سه له اوه که رهشکه توانای جنسی بههێز دهکات، ده بێته هۆی دواخستنی عادهی مانگانه لای ئافروته و دهردانی شیرى دایک زیاد دهکات، ههروه ها توانای وه لاندانه وه و کاردانه وه لای مروقّه زیاد دهکات، و بیریشی باشترو چالاکتر دهکات.

خانه‌کانی لیمفی له جوړی (T-Lymphocyte)

T-Lymphocyte

Scanning electron micrograph of a normal T-lymphocyte. T-lymphocytes are specialized white blood cells that identify and destroy invading organisms such as bacteria and viruses. Some T-lymphocytes directly destroy invading organisms, whereas other T-lymphocytes regulate the immune system by directing immune responses.

رؤی ده‌شکه له بهرگرۍ له‌شدا :

له لاشی مړوځدا کوټه‌ندامینکی تایبته‌تی ه‌یه که بهرگرۍ له مړوځ ده‌کات، و‌ه‌ک سوپایه‌کی تایبست وایه له دژۍ ه‌موو ماده‌یه‌کی زیان‌به‌خش و میکروب و خانه شیرپه‌نجه‌یی‌ه‌کان، نه‌م سیستمه له چه‌ندین خانه‌ی تایبته‌تند پیک دیت، و‌ه‌ک: خانه لیمفی‌ه‌کانی جوړی (T): (که نه‌مانیش سنی جوړن: خانه‌کانی (T) ی یارمه‌تیدم یان (T - Helper Cells)، خانه‌کانی (T) ی کوژم (T - Killer Cells) و خانه‌کانی (T) ی میورکه‌رموه

{T- Suppressor Cells}، ه‌رموه‌ها جوړی (B) {B-Lymphocytes} و خانه قووتدمره گموره‌کانیش (Macrophages).

جه‌نگ له دژۍ ماده زیان‌به‌خشه‌کانی ده‌چنه ناو له‌شوره له خانه قووتدمره‌کانه‌وه دوست پن‌ده‌کات، کاتیک چواره‌وریان د‌ه‌دن و قووتیان د‌ه‌دن، و ه‌له‌دست به بانگ‌کردنی خانه‌کانی یارمه‌تیدم، و ه‌رموه‌ها ر‌ژاندنی ماده‌کانی (Lymphokine و Interleukine)، که خانه کوژم‌ه‌کان چالاک ده‌کات (که میکروب‌ه‌کان ده‌کوژن)، و له ه‌مان کاتدا کار ده‌کاته سر سه‌نتره‌کانی می‌شک ب‌و به‌رز کردنه‌وه‌ی پله‌ی گ‌رمی له‌ش و (ت‌ا) رووده‌ات، که نه‌میش ده‌بینته ه‌وی چالاکتر کردنی کوټه‌ندامی بهرگرۍ.

ه‌رموه‌ها خانه‌کانی (B) ه‌له‌دست به ر‌ژاندنی دژه‌تمنه‌کان ب‌و له‌تاو بردنی ماده زیان به‌خشه‌کان و ناسان کردنی قووتدان و پاک کردنه‌ویان، به ه‌وی

یووننه‌وی ئەم هه‌موو سه‌ریازانه له مه‌یدانی جه‌نگه‌که‌دا له‌ش ده‌توانی‌ت به‌سه‌ر
 ږی‌یه‌ی می‌کرۆبه‌کانی نه‌خۆشی‌دا سه‌رکه‌وی‌ت و له‌ناویان به‌ری‌ت، له‌کو‌تایی‌دا خا‌نه
 یو‌رکه‌ره‌وه‌کان نیشاره‌ت ده‌ده‌ن به‌هه‌موو خا‌نه‌کانی تر که جه‌نگ ته‌واو بو‌وه و
 یو‌سته هه‌موو خا‌نه‌کان هی‌و‌ر ببه‌نه‌وه و چالاکی‌یان خا‌و بی‌یته‌وه، نه‌گه‌ر ئەم خا‌نه
 یو‌رکه‌ره‌وانه ژماره‌ و چالاکی‌یان که‌م بی‌یته‌وه، ئەمه ده‌ی‌یته ه‌زی نه‌وه‌ی که‌ چالاکی
 نا‌ویه‌ری خا‌نه‌کانی به‌رگه‌ری به‌رده‌وام له زیاد بو‌ون‌دا ده‌ی‌یت، و کاتی‌ک دو‌ژمنی
 مه‌رکه‌ی نام‌ی‌نی‌ت که‌ له‌ناوی به‌رن، ئەم خا‌نانه هه‌له‌سه‌تن به‌هی‌رش کردنه سه‌ر
 نانه ناسایی‌یه‌کانی له‌ش، و زیان به‌له‌ش خ‌وی ده‌گه‌یه‌نن، لی‌ره‌وه گه‌نگی
 مه‌ره‌ی ئەم خا‌نانه‌مان بۆ ده‌رده‌که‌وی‌ت.

له‌ تو‌ژی‌نه‌وه‌یه‌که‌دا که‌ هه‌ردوو زانا: (د.احمد القاضي) و (د.اسامة قنديل) له
 هه‌مانگای (کب‌ر) له (فل‌و‌ری‌دا) له ئەمه‌ریکا پ‌تی هه‌ستان له‌سه‌ر کاری‌گه‌ری
 ده‌شکه‌ له‌سه‌ر کو‌نه‌ندامی به‌رگه‌ری، ۲۷ خ‌ۆبه‌خشیان ه‌یتا و کران به‌دوو گروپه‌وه،
 ئه‌روپی یه‌که‌م ۱ گم ره‌شکه‌یان دان‌ی رو‌ژی ۲ جار، گروپ‌پی دو‌وه‌م ته‌نها
 ماده‌یه‌کی چالا‌که‌ریان دان‌ی، پاشان هه‌ستان به‌هه‌سه‌نگاندنی کاری
 ی‌ونه‌ندامی به‌رگه‌ری له هه‌ردوو گروپه‌که‌دا، بی‌نی‌یان له‌وه‌که‌سانه‌ی ره‌شکه‌یان
 را‌بوویه خا‌نه لی‌مفا‌وی‌یه‌ یاره‌مه‌تیه‌مه‌رکه‌کان و هی‌و‌رکه‌ره‌وه‌کان به‌ری‌ژه‌ی ۵۵٪
 به‌رزبو‌و بو‌ونه‌وه، هه‌روه‌ها خا‌نه کو‌ژه‌ره‌کانیش به‌ری‌ژه‌ی ۳۰٪ به‌رزبو‌و بو‌ونه‌وه، که
 زیاد بو‌ونی‌کی به‌رچا‌و ده‌رده‌خات.

هه‌روه‌ها به‌م نزیکانه هه‌ردوو ئەم تو‌ژه‌ره‌وه‌یه ته‌جاسی تو‌ژی‌نه‌وه‌یه‌کی تریان
 بلا‌وکرده‌وه له‌سه‌ر هه‌مان باب‌ه‌ت، هه‌ستان به‌هه‌لی‌ژاردنی ۱۹ که‌س (له‌ نی‌وان ۱۲-
 ۵۰ سال) که‌ ته‌ندروست دیاربو‌ون و به‌هه‌په‌مه‌کی کردیانن به‌دوو گروپه‌وه،
 به‌هه‌مان شی‌وه گروپ‌پی یه‌که‌م که‌ ۱۱ که‌س بو‌ون ۱ گم ره‌شکه‌یان درایه‌ رو‌ژی ۲ جار،
 گروپ‌پی دو‌وه‌م که‌ ۸ که‌س بو‌ون ته‌نها ماده‌یه‌کی چالا‌که‌ریان درایه، ما‌وه‌ی
 تاقی‌کردنه‌وه‌که‌ ۴ هه‌فته بو‌و، پاشان ئەم که‌سانه پ‌ی‌وانی ژماره‌ی لی‌مفه‌ خا‌نه‌کانیان
 بۆ کرا، بی‌نی‌یان له‌وه‌که‌سانه‌ی که‌ ره‌شکه‌یان درابوویه به‌شی‌وه‌یه‌کی به‌رچا‌و

ژماره‌ی لیمفه خانه‌کانیان زیادی کړدېوو به تایبته‌ی خانه کوژمړه‌کان، ټه‌نانه‌ی بینیان ژماره‌ی خانه هیورکه‌رموه‌کان بریژو ۷۲٪ زیاده‌ی کړدېوو، که دووباره دمره‌نجامیکې برچاوه.

لیږه‌وه توژمړمړه‌کان گه‌یشتنه‌ی هم راستی‌یانه:

۱- خواربني ره‌شکه له رۆژنکدا ۱ گم دور جار ده‌یته‌ی هوی به‌میژکړدنی کار و چالاکی‌یه‌کانی کوله‌ندامی برگرې مړو.

۲- لایه‌کی تره‌وه له‌وانه‌یه هم چالاک‌ره سروشتی‌یه (ره‌شکه)، رۆلنکی گرنگی ه‌ییت له چاره‌سر کړدنی شیرپه‌نجه و نه‌خوشتی نه‌یدن (AIDS)، و نه‌ر نه‌خوشتی‌یانه‌ی تر که په‌یوه‌ندی‌یان به لاوازی برگرې له‌شوه ه‌یه. ره‌شکه و نه‌خوشتی شیرپه‌نجه (السرطان):

گوفاری به‌ناویانگی (Cancer Letters) له سالی ۱۹۹۲دا توژینه‌وه‌یه‌کی باډو کړدوه س‌ب‌ارته به کاریگرې ره‌شکه له‌سر ومرمه شیرپه‌نجه‌یه‌کان، توژمړمړه‌کان بینیان که پیکه‌اته وگرېاوه‌کان له ره‌شکه ده‌یته‌ی هوی که‌مکړدنه‌وه‌ی چالاکی خانه شیرپه‌نجه‌یه‌کانی پیست له مشکدا، لیږه‌وه گه‌یشتنه‌ی ه‌وه‌ی که ره‌شکه چالاکی‌یه‌کی لاوازکری ه‌یه بو شیرپه‌نجه، ه‌روه‌ها له توژینه‌وه‌یه‌کی تر که له (میسر) کرا بینرا که زه‌یتی ره‌شکه ده‌یته‌ی هوی رنګرتن له په‌یداوونی شیرپه‌نجه‌ی پیست له مشکدا به ریزو ۸۰٪، ه‌روه‌ها له په‌یمانګای (اکبر)یش له (فلوریدا) توژینه‌وه‌یه‌کی تر کرا و بینرا که ه‌اپړاوه‌ی ره‌شکه بووه ه‌وی که‌مکړدنه‌وه‌ی قه‌باره‌ی ومرمه س‌ره‌تانی‌یه‌کان، و زیادکړدنی خانه لیمفی‌یه یاریده‌دمره‌کان.

ه‌روه‌ها زانراوه که دمرانه‌کانی دژی شیرپه‌نجه ده‌ب‌نه ه‌وی چه‌ندین کاریگرې لاوه‌کی زیان‌به‌خش بو نه‌خوشه‌که، له‌وانه که‌م کړدنه‌وه‌ی ژماره‌ی خړوکه سپی‌یه‌کانی خوین و که‌مخوینی، (Cisplatin) یه‌کیکه له دمرانه‌ی دژه شیرپه‌نجه ناسراوه‌کان که هم کاریگرې‌یه لاوه‌کی‌یانه‌ی ه‌یه، چه‌ند توژمړمړه‌یه‌ک له هیندستان سالی (۱۹۹۱) ه‌ستان به توژینه‌وه‌یه‌ک له‌م بواره‌دا و

جنسیان که به کار میانی پالنتی روشکه دمیتکه مؤزی رنگرتن له روودانی شم
اریکرییه لاروکی یانهی (Cisplatin)، که بیوه مؤزی بهرز کردنهوی رنژوی
نژوکه سپی و سورده کانی خوین (RBC & WBC).

Site	New Cases			Deaths		
	Total	Male	Female	Total	Male	Female
Melanoma of skin	47,700	27,300	20,400	7,700	4,800	2,900
Other skin*	9,700	6,800	2,400	1,900	1,200	700
Lung, larynx, and other respiratory	164,100	89,500	74,600	156,900	89,300	67,600
Breast	184,200	1,400	182,800	41,200	400	40,800
Oral and pharynx	30,200	20,200	10,000	7,800	5,100	2,700
Esophagus	12,300	9,200	3,100	12,100	9,200	2,900
Stomach	21,500	13,400	8,100	13,000	7,600	5,400
Small intestine	4,700	2,300	2,400	1,200	600	600
Colon, anus, and rectum	133,600	65,000	68,600	56,800	28,000	28,800
Liver, gallbladder, and bile passages	22,200	12,900	9,300	17,200	9,700	7,500
Pancreas	28,300	13,700	14,600	28,200	13,700	14,500
Other digestive	4,000	1,100	2,900	1,300	500	800
Bladder, kidney, and other urinary	86,700	58,600	28,100	24,600	15,700	8,900
Leukemia	30,800	16,900	13,900	21,700	12,100	9,600
Lymphoma	62,300	35,900	26,400	27,500	14,400	13,100
Bone and joint	2,500	1,500	1,000	1,400	800	600
Multiple myeloma	13,600	7,300	6,300	11,200	5,800	5,400
Endocrine system	20,200	5,600	14,600	2,100	1,000	1,100
Eye and orbit	2,200	1,200	1,000	200	100	100
Brain and nervous system	16,500	9,500	7,000	13,000	7,100	5,900
Ovary	23,100	—	23,100	14,000	—	14,000
Uterus	36,100	—	36,100	6,500	—	6,500
Cervix	12,800	—	12,800	4,600	—	4,600
Other female genital	5,500	—	5,500	1,400	—	1,400
Prostate	180,400	180,400	—	31,900	31,900	—
Testis	6,900	6,900	—	300	300	—
Other male genital	1,100	1,100	—	300	300	—
Other and unspecified sites	34,000	15,700	18,300	36,600	18,500	18,100
All sites	1,320,100	619,700	600,400	552,200	284,100	268,100

*Excludes an estimated 1 million cases of basal and squamous cell skin cancers

Source: American Cancer Society | 2007.

سەرئێڕی سالی ۲۰۰۲ی فێرپه ئهجه له ئامریکا (چۆرکە) (ماره‌ی مردووانی ئێر و مێ) (

تویژینه وه نویکان له سهه کاریه گهریی رهشکه :

تویژینه وه نویکان له سهه رهشکه کاریه گهریی دژه گه شه کردنی میکروبی (به کتیری) رهشکه یان دهرخستووه، به تاییه تی بۆ به کتیرا کانی نه خوشی له جوهره کانی: (*E. coli*, *Streptoco. Fecalis*, *Bacillus subtilis*, *Staphyll. Aureus*, *Proteus vulgaris* & *Pseudomonas*)، ههروهه کاریه گهریی دژه که پووش له دژی که پووی جوژی (*Candida albicans*) .

ههروهه دهرکه وتووه که رهشکه بۆ خۆپاراستن له هه وکردن و کلژی ددان سوودمه نده، ههروهه بهم نزیکانه له تویژینه وه یه که له (به نگلادیش) کاریه گهریی زه یته به هه ئم بووه که ی رهشکه له سهه میکروبه کانی سکچوون له جوژی کۆلیرا و شینگیللا (*Shigella*) دهرکه وت، که له دهفری تا قی کردنه وه دا بووه هۆی لاواز کردنی زیادبوونیان و پووکانه وه یان.

به دوا یی یانه شه چهند کاریه گهریی یه کی گرنگی رهشکه دهرکه وت له دابه زاندنی ریزه ی شه که له خویندا به تاییه تی له و که سانه ی که نه خوشی شه که ریه یان هه یه، و له لایه کی تریشه وه تویژینه وه یه کی تر که له زانکۆی (*King*) له لهندن کرا بیهرا که زه یتی رهشکه زۆر کاریه گهر بووه له دابه زاندنی دوو ماده ی به رپرس له ئازار و هه وکردن له نه خوشی یه رۆماتیزمی یه کاندای، که ئه وانیش (*Thromboxane B2*, *Leukotriene B4*) بوون.

ئه مانه و چهندین تویژینه وه ی نوێی تر که له لایه ن زانا به ناویانگه کانی بواری پزیشکی و دهرمان سازی له هه موو جیهاندا ئه نجام دراون، به لگه ن له سهه پیزیزی و گرنگی ئه م رووه که و تۆمه که ی که زۆر جوانه له سوننه تدا ناو نهراوه به تۆوی پیروژ (حبة البركة).

پوخته‌ی باس:

نه‌مانه‌ی له سه‌روهه باسکران گه‌وره‌یی و پیرۆزی نه‌و فهرمودانه پیغه‌مبهران (ﷺ) بۆ روون ده‌کاته‌وه که سه‌بارده‌ت به‌ ره‌شکه و سووده‌کانه‌ی فهرموویه‌تی، که نه‌مه‌ش سه‌لیمه‌نریکی تری موعجیزه‌ی زانستین له‌و فهرموده پیرۆزانه‌شدا، و له‌ روژگاری نه‌مۆدا که‌س ناتوانی‌ت ره‌خه‌نه له‌و فهرمودانه بگرن‌ت و هه‌موو راستی‌یه‌کی زانستی نوێ‌ی نه‌مۆ پشگگیری‌یان ده‌که‌ن.

له‌ لایه‌کی تهره‌وه باب‌زانی کاتی‌ک پیغه‌مبهر (ﷺ) ده‌فهرمۆت: ره‌شکه شی‌طای تێدایه، روشی (شفاء)‌ی به‌ تمنیا هه‌ناوه‌ واته (نکرة)‌یه، که مه‌به‌ست پێ‌ی نه‌وه‌ نی‌یه که ره‌شکه تمنیا شی‌طایه، به‌لکو دهرمانی تر هه‌یه بۆ چاره‌سه‌ری نه‌خۆشی که هه‌روه‌ک پیغه‌مبهر (ﷺ) خۆی ده‌فهرمۆت: ﴿إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الدَّاءَ وَالدَّوَاءَ، وَجَعَلَ لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً فَلَا تَدَاوُوا بِالْحَرَمِ﴾ رواه مسلم، واته: خۆای گه‌وره هه‌ر نه‌وه که نه‌خۆشی و دهرمانیشی ناردووه‌ته‌ خواره‌وه، بۆ هه‌موو نه‌خۆشی‌یه‌کی‌ش دهرمانی‌کی بۆ داناهه، له‌ به‌ر نه‌وه نه‌ی به‌نده‌کانه‌ی خودا نه‌خۆشی‌یه‌کان‌تان چاره‌سه‌ر بکه‌ن به‌لام به‌ شتی حه‌رام نه‌بی‌ت، هه‌روه‌ها له‌ فهرمووده‌یه‌کی تردا ده‌فهرمۆت: ﴿لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءٌ، فَإِذَا أَصَابَ الدَّاءَ بَرِيءٌ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ رواه مسلم، واته: بۆ هه‌موو دهردی‌ک دهرمان هه‌یه، هه‌ر کاتی‌ک دهرمانه‌که بگات به‌ نه‌خۆشی‌یه‌که نه‌وا به‌ وویستی په‌روه‌ردگار چاک ده‌بی‌ته‌وه، که‌واته موسولمان ده‌بی‌ت به‌ دوا‌ی چاره‌سه‌ری گونجاودا بگه‌ڕێ‌ت بۆ نه‌خۆشی‌یه‌کانی، به‌لام له‌ هه‌مان کاتدا نامۆژگاری‌یه‌ خودایی‌یه‌کانیش پشگۆی نه‌خات.

له‌ لایه‌کی تهره‌وه مه‌به‌ستی پیغه‌مبهر (ﷺ) له‌ فهرمووده‌که‌ی: ﴿عَلَيْكُمْ بِهَذِهِ الْحَبَّةِ السُّوداءِ، لِإِنَّ لَهَا شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ...﴾ نه‌وه نی‌یه که ره‌شکه بۆ هه‌موو نه‌خۆشی‌یه‌ک که ناسراوه چاره‌سه‌ره، به‌لکو وه‌ک زانا‌یان ده‌لێ‌ن: مانای نه‌م فهرمووده‌یه شتی‌کی گشتی‌یه که مه‌به‌ست پێ‌ی شتی‌کی تایبه‌تی‌یه (العام الذي يراد به الخاص)، هه‌روه‌ک موفه‌سیر و زانا‌کانی وه‌ک: (الخطابي، ابن حجر، علي الطنطاوي، محمد علي الصابوني) به‌م شیوه‌یه رافه‌یان کردووه.

ئەم شىۋە گوشتارە لە قورئانىدا نىمۇنەى زۆرە، ئەو تا پەرەردگار لە باسى
لەناوېردنى قەومى (عاد) دا دەفەرموئەت: ﴿تَذَمَّرُ كُلُّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا﴾، واتە: ئەم
رەشەبايەى كە خەوى گەرە ناردى يە سەر ئەو خەلگە تاوانبارە ھەموو شتىكى
لەناوېرد و تىك و پىكى دەشكان بە فرمانى خودا، لىرەدا مەبەست لەو شتەنى
كە لەناوېران بىرىتى بوون لە خانووەكان و مەرقەھەكان، بەلام شاخەكان و رووبارەكان
و خۆر و مانگ (كە ئەمانىش ھەر شتەن) لەناو نەبران و ەك خۇيان مانەرە، ئەمە
نمۇنەيەكە لەو زاراوە گشتىيەى كە مەبەست پىتى چەند شتىكى تاييەتىيە.

لىرەو مانەى راست و دروستى فرمودەكە ئەو يە كە رەشكە شىفا و
چارەسەرى تىدايە بۇ زۆرەك لە نەخۆشى (ئەو كە ھەموو نەخۆشىيەك بەرپەھايى)،
كە ئەمە رىگەر نىيە لەو ەى كە دەرمانى تىرى جۆراو جۆر بۇ چارەسەر بەكار بھىنەن
ەك پىغەمبەر (ﷺ) پىتى راگەياندووین.

ھىوادارم تەوانىيىتم چەند شتىكى كەم لە دەرمانى موعجىزەكانى سوننەتى
پىمۆزم روون كەردىتەو ە بەنگەيەكم دايت بە دەستەو لەسەر راستى
فرمودەكانى قورئان و سوننەت بە گشتى، ئەمەش بەتاييەتى بۇ كەسانىكە كە
يەركەنەرە و تىيگەن: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾.

ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ

سەرچاوهكان:

١-فتح الباري شرح صحيح البخاري/ لابن حجر العسقلاني.

٢-صحيح مسلم بشرح الإمام النووي.

٣-الطب النبوي لابن القيم.

٤-الشفاء بالحبة السوداء بين الإعجاز النبوي و الطب الحديث/ الدكتور حسان

شمسي باشا/ الطبعة السادسة ١٩٩٩.

5-Davison's Principles & Practice of Medicine\ 19th Edition
2002 / Churchill Livingstone - UK.

6-Encyclopedia Britannica 2006 Ultimate reference suite
DVD.

﴿10﴾

موعجیزہی چارہ سہ رکردن
بہ ہہ نگوین و ئہ وہی
لہ سکی ہہ نگہ وہ دہ رده چیت
و چہ ند راستی یہ کی سہ لیتراو

رَأْسِي يَنْتَهِى إِلَى قَدْرِهِ أَهْلُ بَيْتِ أَبِيكَ
 لَمْ يَكُنْ يَنْتَهِى إِلَى قَدْرِهِ أَهْلُ بَيْتِ أَبِيكَ
 رَأْسِي يَنْتَهِى إِلَى قَدْرِهِ أَهْلُ بَيْتِ أَبِيكَ

الْحَالِ مَشِيدٍ بِالْأَحْزَانِ
 حِكْمِ

هاندیری نهم لینگولینه و دهیه :

له کاتی گهرانددا بئتاو سهرچاره پزیشکی یه کان به زمانی ئینگیزی و ههرهیی بۆ باباتهی پزیشکی سهارهت به ههنگوین و سوودهکانی له چارهسهری نهخۆشییه جیاوازهکاندا چهندین شتی سهرسوهرینههرم بیینی، لهه گهشتهدا چهندین سهلهینههر و بهلگهی سهرسوهرینههرم بیینی لهسهر ئیلهجاری زانمستی قورشان و سونهتهی پیرۆز، لینگولینه و دهیهکم له گۆلاری پزیشکی بهریقانی دا (B.M.J.) بیینی که باسی ئهوه دهکات: پیدانی ههنگوین بهو مندالانهی تووشی سکچوون بوو بهوون بووه هۆی زووتر چاک بوونه و هیان، ئیسهردا لهو فهرموودهیهی پیغهههیرم (ﷺ) بیرکهوتهوه که نیمامی (بوخاری) گهراویتی وهوه: کاتیک پیاوونک هاته لای پیغهههیر و ووتی: بڕاکهم تووشی سکچوون بووه، پیغهههیر (ﷺ) فهرمووی: ههنگوینی بدهری، ئهوه بوو سن جار نهم کهسه هاتهوه و ووتی بڕاکهم چاک نهبوو، پیغهههیر ههر پێی دهفهرموو: ههنگوینی بدهری، ئهوه بوو له جوارهه جاردا که ههنگوینی

دایه سکچوونهکی چاک بوو.

ههرهها توژی نهوهیهکی ترم بیینی له گۆلاری نهشتهرگهری بهریقانی دا، سههبارهت به بهکارهینانی ههنگوین بۆ چارهسهر کردنی لهو برین و ههرکردنانهی پیست که به دهرمانسه ئهوه بهکتیری به بههینهکان چارهسهری نهبوو، و ههنگوین بووه هۆی چاک بوونه و هیان به تهواوهتی،

ئیرهشدا هارهلی به پزیزی پیغهههیر (عبدالله ی کوبی عومرم) بیر کهوتهوه که ههر کاتیک تووشی برین یان ههرکردنی ههر شوینیکی لهشی دهبوو ههنگوینی

دەخستە سەرى (وەك لە تەلمسیری (القرطبی) دا ھا تۆوە)، ئایا (عبدالله ی کوپی عومەر) یەكێك نەبوو لە ھاوێل و قوتابی یە دلسۆزەكانی قوتابخانەی محمد (ﷺ) ۱۲ هەروەها خوێندەمۆه كە لە یەكێتی سۆقێتی جاران و ئەوروپای رۆژھەڵاتدا چەندین نەخۆشخانەی تایبەت ھەبوو كە نەخۆش تیایاندا تەنھا بە ھەنگوین و بەرھەمەكانی تری ھەنگ چارەسەر دەكران، بۆ ئەم نەخۆشخانانە ھەر كەسانە دەھاتن كە نەخۆشی یەكائیان بە دەرمانی پزیشکی چارەسەر نەدەكرا و نۆریان چارەسەر دەكران بەم پێكھاتوو، لێرەدا ووتەی پەرەردگارم بیر كەوتەو كە دەفەرموێت: ﴿يَخْرُجُ مِنْ بَطْنِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ﴾، واتە: لە سگی ھەنگوێ شەپەك دێتە دەرێ كە چەند جۆر و چەند رەنگێكە و ئەم شەپەك شیفای و چارەسەری بۆ خەفگی تێدا یە.

لێرەوێ بەرم لەوێ كەردەوێ كە لێكۆڵینەوێ یەكێ زانستی نوێ سەبارەت بە ھەنگوین و پێكھاتووێ كانی تری ھەنگوین و سوودەكانی لە بەكارھێنانە پزیشکی یەكێدا یازێكە ھەوێ بە زمانی شیرینی كوردی بۆ ئەوێ ھاوێشتەمانام لەم زانیاری یە بەسوودانە بێ بەش نەبێ و لە لایەكێ تریشەوێ كە وێبێ موعجیزە ی

قورئان و سوننەتیا ن لە بوارێ زانستی دا بۆ دەرێكەوێت، لەم باسەدا پشتم بە سەرچاوە زانستی یە نوێكان بەستووێ لە بوارە پزیشکی یە جۆراوجۆرەكاندا.

گۆرتە یەكێ مێژوویی

مەزگە ھەر لە كۆنەوێ ھەنگوینی ناسیوێ و بەكاری ھێناوێ بۆ چارەسەری نەخۆشی، مێسری یە كۆنەكان یەكێ كەسێك بۆون كە باسی

بەكارهينانەكانى ھەنگوینيان كوردووە لە چارەسەردا، لە يەكەم كۆتییكى پزىشكى ناسراو لە مێژوودا كە بریتىيە لە پەرە نووسراوەكانى سەر قامیش و زەل (اوراق بردى بايرس) كە لە نزىكەى ۲۰۰۰ سال پيش زايىندا پەيدا بووە باسى ھەنگوین كراوە لە چارەسەردا، ھەرۆھا ھەنگوین لە زياتر لە ۵۰۰ گىراوەى پزىشكىيى ئێو سەردەمەدا بەكار ھاتوووە وەك لە كۆتییى پزىشكى بەناوبانگى ميسرىيە كۆنەكان (اوراق بردى سمىث Smith Papyrus)دا ھاتوو.

يۇنانى و رۇمانىيەكانيش ھەنگوینيان ناسيوو، (لرسطو طاليس)ى يۇنانى لە سەدەى چوارى پيش زايىندا لە سەر سوودەكانى نووسيوو، بلىنى (Pliny) كە لە نىوان (۲۲-۷۹)ى پيش زايىندا ژباو نووسيووتى: (ئەگەر مرؤف بىھوئە تەمەنى درىز بىت لە دونىادا و ژيانىكى تەندروست بژى ئىوا دەبىت ھەموو رۇژىك ھەنگوین بخوات)، ھەرۆھا (ابو قراط)يش كە بە باوكى زانستى پزىشكى ناسراو وەسفى ھەنگوینى كوردووە و بە دەرمانىكى گارىگەرى داناوو بۆ برىن و كىم دەردان، و باسى ئەرەشى كوردووە كە بۆ چارەسەرى نەخۆشىيەكانى سنگ و پىست بەسوو.

لە لاى چىنى و ھىندىيە كۆنەكانيش ھەنگوین وەك چارەسەرىكى سروسشتى بەكار ھاتوو بە تايبەتى لە برىنەكان و نەخۆشىيە ئالۆزەكانى پىستدا و ھەرۆھا بۆ چارەسەرى تەنگەنەفەسى، تەنانت ھەنگوینيان ناو ناو بە دەرمانى نەمرى (دواء الخلود)، تا ئىستاش ھەنگوین رۆلىكى گەورەى ھىيە لە چارەسەرە مىللىيەكانى (الطب الشعبي) زۆربەى وولتانى دونىادا..

ھەنگوین لە قورئاندا:

خوای گەورە وەسفى رووبارەكانى بەھەشتمان بۆ دەكات كە بۆ ئىمانداران ئامادە كراوە و دەفەرمووت: ﴿مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِّنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِّنْ لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِّنْ عَمَلٍ مُّصَفًّى.....﴾ (محمەد: ۱۵)، واتە: نموونەى ئىو بەھەشتەى بۆ پارىزكاران ئامادە كراوە رووبارى تىدا لە ناوێكى بىخەلتە و خەوشى، و رووبارى تىدايە لە شىركە

تامی نه گۆډاره و ناگۆډښت، و له شرابینک که له زهت و خوښی تڼدایه بۆ نه وانهی دهیڅونهوه، ههروما رووباری تڼدایه له ههنگوینی پالښته کراو.

له لایهکی تهرهوه خوای پهروهر دگار له سووره تی (النحل) دا باسی ههنگ و ههنگوینمان بۆ دهکات و دهههروموت: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ {٦٨} ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ {٦٩}﴾، واته: پهروهر دگار ههنگی فیر کردووه که شاخهکان و درهختهکان و شانهمکان بکاته خانوو و لانکه، پاشان ههرومان پیکرد که له ههموو میوه بخوات، و سوود وهرگرښت و نهو رڼگا ئاسانکراوانه ی که له لایه خوداوه بۆی دانراوه بگرښت، له سکی ههنگهوه شلهیه دیته دهوئ که چهند جوړ و چهند رهنګیکه، و نهو شلهیه شیفه و چارهسری بۆ خه لکی تڼدایه، به راستی نهه به لگهیه که بۆ کهسانیک که بیردهکه نهوه.

روته ی موفه سپره کانی قورئان:

- نیمامی (الفخر الرازي) له تهفسیره که ی دا دهلښت: مه به ست لیره دا نیلهمی خودایی به بۆ نهو زینده وهره وورده که به چهند کاریک هه لده ستښت که بلیمه ته کانی مروقیش بهرامبری دهسته وسانن، له وانه:

١- خانووی شهش پانوو (شهش لای) یه کسان دروست دهکات، که هه موویان هار قهباره و یه کسان و هاوشیوهن، و مروقه زیره که کان ته نها به هوئی راسته و پرگانهوه ده توانن دروستی بکن.

٢- له رووی نه اندازیاری به وه سهلماوه که نه گهر نهو خانووانه به شیوازی تر غهیری شهش پالوویی بنیات بښښت، نهوا له نیوانیاندا بوشایی فهوتا و سوود ئوهر نه گراو ده مایه وه، که یشتنی نهو زینده وهره لاوازه بهم دانایی به که وریه شتیکی زوړ سه رسوپه ښه نهوه.

٣- له ناو ههنگدا یه کیکیان تڼدایه که سهروکیانه و له وانی تر گهره تهره، و ههرومانی به سهرو هه موویاندا دهروات و خزمه تی دهکن.

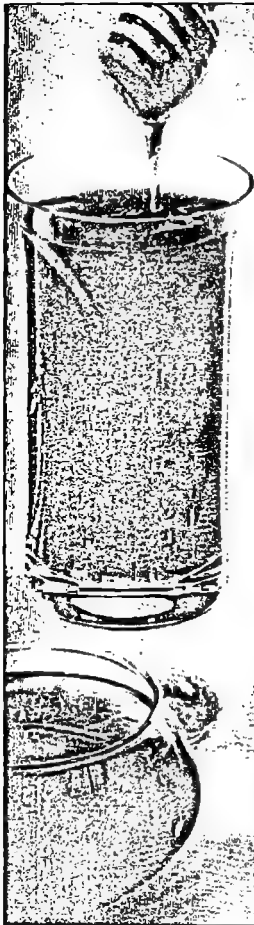
أسرار العسل

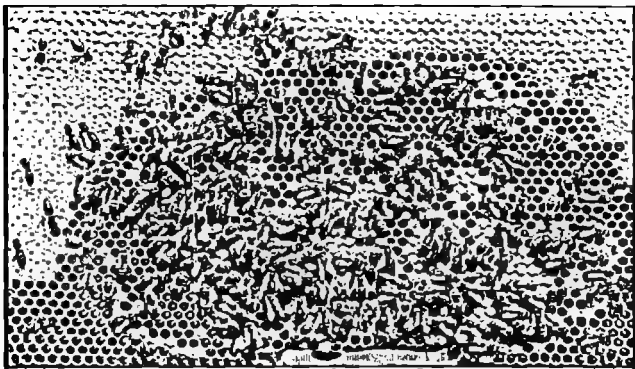
تتجلى في الطب الحديث

ما نال العسل حظه من اهتمام الباحثين الغربيين خلال العقود الماضية مثلما نال خلال السنين الماضية؛ فقد نشرت عشرات الدراسات العلمية خلال العامين الماضيين ولا يكاد يمر أسبوع إلا وتجد دراسة علمية رصينة حول العسل نشرت في المجلات العلمية الموثوقة.

فألفه، سبحانه وتعالى، يقول في كتابه العزيز: ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَسًا يُتْرَكُونَ ۚ ثُمَّ يُؤْتِيهِم كُلُّ فَرْخٍ مِنْ كُلِّ شَجَرٍ لِشَاطِبِئٍ سَلْنِ رَبِّكَ فَلَا يَنفَرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ سورة النحل: ٦٨-٦٩. ورويت في السنة النبوية الشريفة عدة أحاديث تذكر فوائد العسل وتحدد أهميته في العلاج.

فمن ابن عباس - رضي الله عنهما - قال: قال الصطفى صلى الله عليه وسلم: (الشفاء في ثلاثة: هربة عسل وشرعة ميمص وكية نار وأنهى أشتى عن الكفر) رواه البخاري. وعن ابن مسعود - رضي الله عنه - قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (عليكم بالشعاعين: العسل والقرآن) رواه ابن ماجه والحاكم في صحيحه.

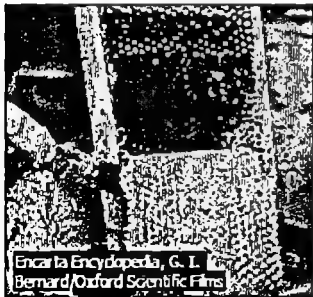

شانه شەش پالووه کانی ھەنگ موعجیزەییەکی ئەندازیارایییە

٤- کاتێک ئەم سەرۆکە لە خانووەکەیدا مردەچیت بۆ شوێنێکی تر، ھەموویان لەگەڵی دەرۆن و ئەگەر بیا ئەوێت بگەڕێتەوە چەندین جۆر ھەنگ و مۆسیقا دروست دەکەن، تارەمکو دیگەرێننەو بۆ خانووەکەیدا، کە ئەمەش شتیکی سەرسۆرھێنەرە. - نێمامی (قورطوبی) یش لە تەفسیرەکەیدا (الجامع لاحکام القرآن) دا دەلیت: (وحی) لێرەدا بەمانای ئیلاھامە، لە گەرھەیی دەسلەتای خودا لە ژبانی ھەنگدا ئەوێە کە خانووەکەیدا بۆ شێوازی شەش پالو دروست دەکات، چونکە شێوەکانی سێ پالو تا دە پالوویی ئەگەر بخرێنە پال یەک نێوانەکانیان بە تەواوەتی پڕنابێتەو، و بۆشایییان تی دەکەوێت، تەنیا شێوەی شەش پالو ئەبێت کە ئەگەر بخرێنە پال یەک، یەک پارچەیی تۆکمەیی ئێدەردەچیت.

لێرەدا تێبینی ئەوە دەکەین کە ووتەیی خودایی شێوازی (ناخاوتن) لەگەڵ مێنە (ی بەکار ھێناوە) (أَنْ أَخَذِي)، کە ئەمە ئامارەییکی ئیجازی گەرھە و یەک دەگەڕێتەو لەگەڵ راستیەکانی دۆنیای ھەنگدا، چونکە زۆربەی مێش ھەنگەکان مێنە کارکەرەکان و شازۆنێکی مێنە سەرۆکایەتییان دەکات، نێرینەکان زۆر کەم و تەنھا رۆڵیان بریتیە لە پیشڕێکی کردن لە پێتاندنی شازۆندا و ھەرکاتێک

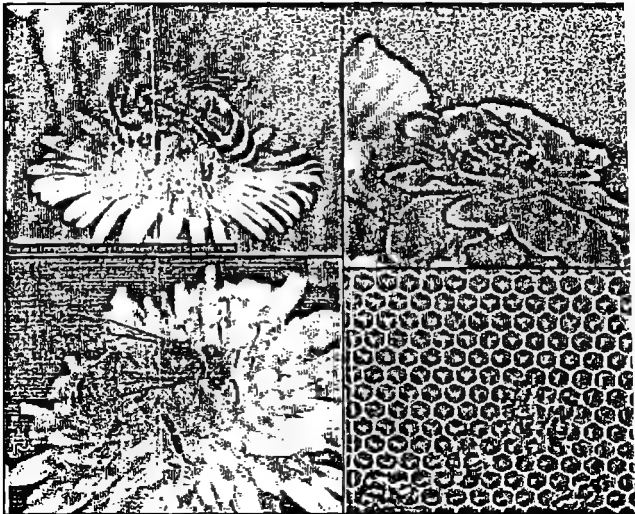
نوره رووی دا نیرینه کان دهرمن، همرودها پرسیارنکی تر دیته ناروده که نایا بؤ پیتی (ثم به کار هاتوه له دسته واژه ی (لَمْ کَلِ مِنَ الثَّمَرَاتِ)، زانستی زمانه وانی بزمان باس دهکات که به کار هینانی پیتی (ثم مانای خایاندنی ماوهیهک یان دواخستن دهگهینیت، با بزاین زانستی نوئی چ دیاردهیهکی دوزیهوده که شایهتی بؤ ئیعجازی گهری قورنان دهدات.

کاتیک ههنگ له شانه که ی دهچیته دهرود بؤ بنیاتنانی شانهیهکی نوئی له ناو سکی دا برنکی زۆر له ههنگوین ههله دهگرنیت بؤ ئه گه شته نه ناسراوه، کاتیک خانووی نوئی ده دوزیتوه، سه ره تا پشوو دهدات بؤ خانی کردنه وه ی ئه ههنگوینه، که هه ندیکی دهکات به مۆم بؤ ئه وه ی که خانه شهش

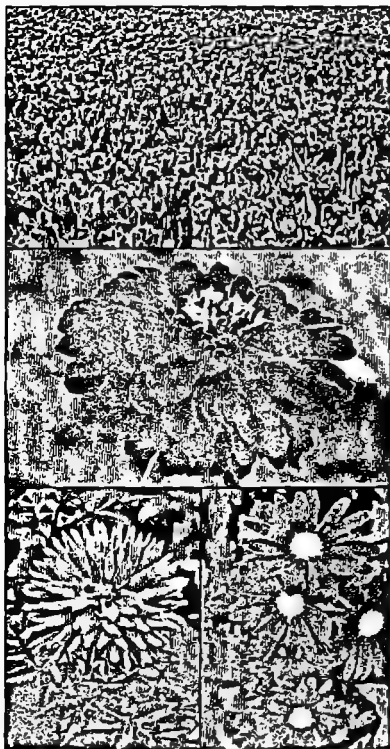
پالووه کانی ئیروسست بکات و ههنگوینه که ی ناوسکی تیدا خانی بکاته ره، و پاشان دهچیته دهرود و ملی رنگا دهگرنیت بؤ گهران به دوای خۆراکدا، که واته ماوهیهک دهخایه نیت له ئیوان خانو وروسست کردن و دهرچوون بؤ گهران به دوای خۆراکدا، نه مهش نمونهیهکی تری ئیعجازی قورنانه له م نایه ته دا.

ههروه ها که دهفرمویت (مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ) واته: له هه موو میوهیهک بخۆ، ده بیت بۆچی به کسه نه یهفرموو بیت (ثم کَلِ مِنَ الثَّمَرَاتِ)، واته: پاشان له میوه کان بخۆ، زانستی نوئی ناسینی ههنگ بزمان باس دهکات که ههنگ ته نیا له میوه شیرینه دهخوات، که درزیان برنوده له گه یووی دا و میوه تاله کان ناخوات، که واته مه به ست لیژده له شقانه ی دهخوات ده بیت شتیک بیت که هه موو میوه شیرین و تاله کان تیدا به شدار بن و هه یان بیت، که نه ویش ته نیا شیهله و هه لاله ی گوله کانیانه که هه موویان هه یانه، که واته مه به ست له (مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ) بریتی به له شیهله ی گول که هه موو میوهیهک هه یه تی.

ههروهه له ووردهکاری ئهم دهربرینه قورئانییه ئهوهیه که پیتی (من) له پیش
(كُلِّ الثَّمَرَاتِ) دا هاتوو که مه بهست پئی زوهری میوهکانه نه که هه موویان به
په هایی (للتبضع)، چونکه دۆزاونتهوه که هه ندیک میوه گوله کانیان نه ندای
نێرینهی نییه و هه لاله و تۆو دروست ناکات، وهک: مۆز و هه ندیک جۆز میوهی تر
که وهک بازدان له میوهکانی تر پهیدا بوون و تۆویان نییه.

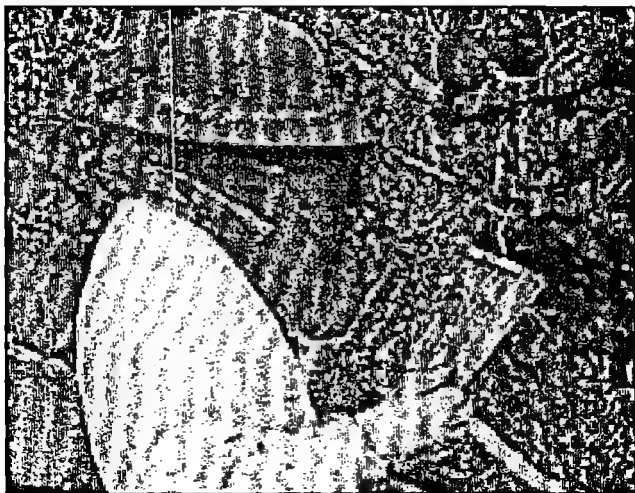
ئهم زانیاری یانهش له سهردهمی نوێ و لاسم دواپه یانهدا نه بیست
نه دۆزاونتهوه، پاشان ده فهرمویت: (فَأَنلِكِي سَبْلَ رَبِّكَ ذُلًّا) واته ئه مر رینگایانه
بگره که پهروه دگار بۆی داناویت به هیمنی، له دۆزینهوهی رزق و رفۆزیت و
ههروهه له دروست کردنی ههنگوین و بهر هه مهکانی تری ههنگ وهک:
(خواردنی شایانه، ژههر، مۆم، هۆرمۆن و ئه نزایمهکان) که له شیه و شیرینی
گوله وه دروستیان دهکات.

لیسه‌دا پرسیاریکی تر
دینته می‌شکمانه‌وه که نایا بو
په‌روه‌ردگار ده‌فرمونت:
﴿يَخْرُجُ مِنْ بَطْنِهَا شَرَابٌ﴾
واته: له سکی‌یه‌وه شل‌یه‌ک
ده‌رده‌چیت، و به ناشکرا
نه‌یفه‌رموه که هه‌نگوین
ئه‌وه‌یه که له سکی هه‌نگه‌وه
ده‌رده‌چیت؟

ئه‌مه‌ش له‌بهر ئه‌وه‌یه که
هه‌نگ به ته‌نها هه‌نگوین
دروست ناکات، به‌لکو
له‌هه‌مان کاتدا خواردنی
شایانه (الغذاء الملكي) یش
دروست ده‌کات که
کرمۆکه‌کانی هه‌نگ و شاژنی
دوارۆژ له‌سه‌ری ده‌ژین،
هه‌روه‌ها ژه‌سه‌ری هه‌نگیش
دروست ده‌کات که له‌گه‌ل
چزوه‌که‌ی‌دا ده‌یدات به

دوژمه‌نه‌کانی‌یه‌وه، مۆمیش له له‌شی‌یه‌وه به شلی ده‌رده‌چیت، بو دروست کردنی
شانه‌کانی له خا‌نه‌ی شه‌ش پالوو که کاتیک به‌ر هه‌وا ده‌که‌وێت ره‌ق ده‌بێت،
هه‌روه‌ها ماده‌ی (العُکْبَر) که که‌تیره‌یه‌که له دره‌خته‌کان کۆی ده‌کاته‌وه، و پاشان
ده‌یجوێت و ده‌یکات به ماده‌یه‌ک که شانه‌کانی پێ‌جیگیر ده‌کات، ئه‌مانه بێ‌جگه له
هه‌ل‌له‌ی گولیش که کۆی ده‌کاته‌وه و له‌سه‌ری ده‌ژی.

لیرمه نیعجازنکی تری نایه ته که ناشکرا ده بیست که نه یفرمووه به
تهنبا هنگوین له سکی هنگموه دیته دهرموه، و هر نمره که شیفای تیندایه،
چونکه له سکی هنگموه چندین ماددهی جیاوازی چاره سرکر دیته
دهرموه، که له سردهمی هاتنه خواره وهی قورئان بؤ سردهمی
پنقه مبران نزاراوه، تهنبا له سدهی بیستمدا شم بهها گرنگه
چاره سرکرانهی همور ماددگانی بره مهاتووی سکی هنگ زانراوه و
دؤزراونه تهره.

له کۆتایی شم نامازانه به لایمه نیعجازی یه کانی نایه ته که تینبینی نمره ده کهین
که خوای گه وره ووشه ی (بطونها) ی به کۆ میناوه و ووشه ی (شراب) ی به تاک
میناوه، که مه به ست پنی نمره یه که هر چند هنگه کان و سکه کانیان زؤرن به لام
تهنبا یه ک جور شله له هه موویانه وه دیته دهرموه، که هاو پیکهاتهن و خوای
په رده رگار خاسی یه تی شیفای و ره حمه تی پیداره بؤ خه لکی.

همروها له ټايه ټينكي تردا ده فرمويټ: ﴿إِذْ قَالَ لَهُمُ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ {١٤٢} إِلَهِي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ {١٤٣} فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا {١٤٤} وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجَرْتُ إِلَهُ عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ {١٤٥} أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هَامَتُمْ آمِينَ {١٤٦} فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ {١٤٧} وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ {١٤٨}﴾ (الشعراء)، نيماسی (ابن عباس) ده لیت: نه مانه ته من دريژيوون به شيږه يه که خانوو و بينا له که له ته مياندا نه دوما و دهر نه ده چوو، هر بزيه (صالح) پيغه مېر ناگاداري کردنه وه که روژنيک ده بيت ټيوهش بمرن و تياچن، له يادخستنه وهی نهو نيمه تانهش که خودا پيی داوون ده فرمويټ: ټيغه چمندين باخات و سرچاوهی ناومان پيداوون، همروها رووهک و دارخورما مان پيداوون که خورما و هه لاله کهی زور ناسانه بو خواردن و هرس کردن، ناشکرايه که به يه که وه به ستنی ته من دريژي و خواردنی خورما و هه لاله کهی، يه کيک له مېه بېسته کان پيی نه وه يه که خواردنی نهو ماددانه بووه هوی ته من دريژي يان!!.

پنکته تهی دنگه هه لاله:

همو ۱۰۰ گراميک له هه لاله نه مانه ی تيدايه: ناو ۲۴،۳ گم، پروټين ۲۴،۱ گم، شکر ۲۲،۸ گم، نيشاسته ۱،۸ گم، چهوری ۴،۹ گم، ريشال ۹،۳ گم، ماددهی تر ۳،۲ گم، هه لاله چمندين کانزای تيدايه، له وانه: پوتاسيوم، صوديوم، کاليسيوم، مگنيسيوم، نلکه منيوم، ناسن، زينک، مېنگه نيز، مس، قوپ قوشم، سيليكون، فوسفور، کلور و سيلينيوم، نه م نه مزي مانه شس تيدايه: نه ميله يز، کاته ليز، دهياسته يز و فوسفاته يز و هي تر.

سوودگانی دنگه هه لاله:

له گوډاري پريشکی بهريتانی دا تويزينه وه يه که له سر کومه له که سيک له وولاتی دانيمارک سازدا که همو يان له سروو ته منی ۹۰ سالی يوه بوون، نه م که سانه له چن د شتيکدا هاوبهش بوون گرنگري نيان جگړه نه کيشانيان و خواردنی بريکی زور له ههنگوينی سروشتی دهوله مند به دنگه هه لاله بوو. له تويزينه وه يه کی تر له فرهنسادا گرنگی هه لاله دمرکوت بو چاره سهری که سانی

گیراوهی عیكبر (Melbrosia Propolis Tincture) له‌م نه‌خو‌شی‌یه‌دا ب‌و‌ه
ه‌و‌ی نه‌مانی ۸۰٪ی نه‌م حاله‌تانه، ه‌م‌روه‌ها له‌ سو‌وتان و ه‌ه‌و‌کردنه‌ به‌ک‌تیری و
که‌پ‌و‌ویی‌یه‌کان‌دا ز‌و‌ر به‌سو‌وده.

۴- ده‌نگه‌ هه‌ل‌اله (حبوب‌ الطل‌ع او حبوب‌ اللقاح) (Pollen)؛

له‌ فهره‌نگی زانیاریی ب‌هریتانی‌دا هات‌و‌وه: هه‌ل‌اله‌ی گ‌و‌ل له‌ نه‌ندامه‌ ن‌یرینه‌کانی
گ‌و‌ل‌دا دروست ده‌بن و به‌ ه‌و‌کاری جی‌او‌ازی وه‌ک: (با، ناو، م‌یروو...ه‌ت‌د)
ده‌گ‌و‌یزینه‌وه‌ ب‌و‌ نه‌ندامه‌ م‌ینه‌کانی گ‌و‌ل، له‌ فهره‌نگی زانستی گ‌شتی نه‌مریکی
(Everyman Encyclopedia)‌دا هات‌و‌وه: ب‌ریت‌ن له‌ پ‌ن‌که‌اته‌ی ن‌یرینه‌ی
رو‌ه‌که‌ گ‌و‌ل‌داره‌کان و به‌ داپ‌وش‌هریکی د‌ژه‌ گ‌ه‌ن‌ن داپ‌وش‌راوه، و له‌ ج‌و‌ره‌کانی
رو‌ه‌که‌دا ش‌یوه‌یان جی‌او‌ازه، ته‌مانه‌ت نه‌گ‌ه‌ر ته‌مه‌نی ۱ ملی‌و‌ن سال ب‌یت ده‌توان‌ن
رو‌ه‌که‌ س‌ه‌رچ‌اوه‌که‌ی بد‌و‌زینه‌وه.

له‌ قام‌و‌وسی (ن‌و‌ک‌سف‌ورد)‌دا هات‌و‌وه: وش‌ه‌ی هه‌ل‌اله (Pollen) که‌ وش‌ه‌یه‌کی
لاتینی‌یه و ب‌و‌یه‌که‌م جار له‌ سال‌ی ۱۷۵۱ی زایینی‌دا به‌کارهات‌و‌وه، کات‌یک زانی‌ی
سویدی (کارل لینه‌ Linne) ب‌و‌یه‌که‌م جار وه‌س‌فی کرد، نه‌گ‌ه‌ر که‌م‌تر له‌ ۳۰۰
سال ب‌یت که‌ زانستی م‌رو‌ژه‌ باسی هه‌ل‌اله (Pollen)‌ی کرد‌ب‌یت، با ب‌زان‌ن که‌
قورن‌انی پ‌رو‌ژ پ‌ن‌ش ۱۴۰۰ سال له‌مه‌و‌یه‌ر وش‌ه‌ی هه‌ل‌اله (الط‌ل‌ع)‌ی ه‌ین‌اوه، خ‌و‌ای
گ‌م‌وره‌ ده‌ف‌رم‌و‌یت: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَبَاتٍ كُلِّ شَيْءٍ
فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا لُّخْرَجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ وَمِنَ تَلْحِيظٍ وَتَوَّاتٍ
مِّنْ أَعْتَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَبَنِعِهِ إِن فِي
ذَٰلِكُمْ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (الانعام: ۹۹)، واته: خ‌و‌ای گ‌م‌وره‌یه‌ که‌ له‌ ناسمان‌ه‌وه
ناو‌یکی نار‌د‌و‌ته‌ خ‌واره‌وه، که‌ به‌ه‌و‌یه‌وه‌ ه‌ه‌موو رو‌ه‌که‌کی پ‌ن‌ده‌رد‌ب‌ین‌یت و له‌م
رو‌ه‌که‌انه‌وه‌ ماد‌ده‌یه‌کی سه‌وز په‌یدا ده‌ب‌یت که‌ ه‌ه‌موو ج‌و‌ره‌ ده‌نگ‌یک دروست
ده‌کات، ه‌م‌روه‌ها له‌ دارخ‌ورما‌وه‌ که‌ له‌ هه‌ل‌اله‌که‌یه‌وه‌ ب‌و‌لی خ‌ورما‌ په‌یدا
ده‌ب‌یت..... تاد، به‌راستی س‌ه‌رس‌و‌ه‌ه‌نه‌ره و پ‌ن‌ش ه‌ه‌موو زانستی‌کی داوه‌ته‌وه.

(د. ناگارد Agaard) له دانيمارك له سمر ۱۶۰۰۰ كس پي ههستا، بيني كه به كارهيناني عيكيير له ۹۷٪ نه خوښه كاندا كاريگر بوو بۇ چاره سمر كردن و نازار شكاندن.

۴- نه خوشي يه كانى دم و ددان، كاريگر يي يكي سږكمرى موزيى هيه له سمر پنيست و پهرده داپوشه ركان، و پروسه ي نوئ بوونه ويان خيرتر دهكات، له گهل رووه كى (الصبار Aloe) بۇ چاره سمرى هوكردنه كانى ناوادم و ددانه كان به كارهينرا و زور كاريگر بوو، هروها بينراوه كه عيكيير به سووده بۇ چاره سمرى كلور ي ددانه كان (Dental Decay)، و نه گمر وهك مه عجونى ددان به كار ييت پاريزمره بۇ ددانه كان، هروها بۇ چاره سمرى هوكردنى زمان به كارد هينريت.

۵- عيكيير له نه خوشي يه كانى چاودا؛ يارمه تى نوئ بوونه وه پهردى سوتواى چاو ددات و بۇ هوكردنه كانى چاويش به سووده نه گمر وهك قه تر يهك به كار بهينريت.

۶- نازارى جومگه كان و نه زىتى وهر زىي؛ له تويزينه وه يهك له نه مسا دمر كه وت كه به كار هيناني نه م مادديه وهك مرمه ميك ده بيته هوى باش بوونى هوكردنى جومگه كان و هروها چهند وهر زىكارنك كه تووشى برىتى جؤاوجؤر بوو بوون به هوى وهر زىشوه، مرمه مى عيكيير درا له شوينانه بۇ ماوه ۵ رؤز، بينرا له ماوه ۳ رؤزدا به تهاوته نازاريان نه ما و زور به يان پاش ۵ رؤزه كه ده ستيان به راهينان كرده وه.

۷- چاره سمرى برينى گده؛ له تويزينه وه يهك له سمر ۱۲۶ نه خوشى قورخه ي گده و دوا نزه گريدا، نه م نه خوشانه رؤزانه و بۇ ماوه ۲۱-۲۸ رؤز (۵۰-۶۰) قه تر يان له گيراوه ي عيكيير له ناو شيردا درايه رؤزى ۳ جار، له نه جامدا بينرا كه ۷۵٪ نه خوشه كان به تهاوته ي چاكبوو بوونه وه.

۸- نه خوشي يه كانى پنيست؛ له زور نه خوشى پنيستدا به سمر كه وتويى به كارد يت، وهك: زيبكه (حب الشباب Acne)، بالووكه (Warts)، ئيكزىما (Eczema)، دركه و ميكوته (Shingles) كه (د. فيكس) نه مسارى ده ليت؛ به كار هيناني

سووده پزشکی به کانی عیکییر:

۱- دژه میکرؤپ و که پروه: له یه کیتی سؤفیتی جاراندا چه ندین توئزینه وه کراوه له سهر نهم ماددهیه و دهرکه وتوه که کاریگری به کی بهرچاوی هییه له سهر میکرؤپ و به کتریای نهخوشی به کانی وهك: میکرؤبی سیل (تسدرن) (*Mycobacterium Tuberculosis*)، ههروه ها میکرؤبه زیان به خسه کانی وهك: (*Streptococci & Proteus*)، له توئزینه وهیه کی تردا که له سهر ۲۹ جؤری به کتیا و ۲۹ جؤری که پرو کران که زور باون له دروست کردنی نهخوشی له مرفؤدا، دهرکه وت که (عیکییر) زور کاریگره له سهر ۲۵ جؤری به کتیا کان و ۲۰ جؤری که پروه کان، (د. هافستین) باوه پی وایه که عیکییر کاریگری به دژه میکرؤبی به کی هیچ که متر نییه له دهرمانه دژه میکرؤبه کانی وهك: تیتراسایکلین و پهنسلین و سترپتومایسین، له توئزینه وهیه کی تر که هر له یه کیتی سؤفیتی جاراندا سازدرا نهم ماددهیه درا به چمند به رازیکی تاقی کردنه وه و پاشان نهم به رازانه میکرؤبی و مناق (*Corynebacterium Diphtheriae*) له رئی دهرزی کرایه له شیانه وه، و چهند به رازیکی تریش که عیکییران نه درابوویه به هه مان شیوه میکرؤبه که به دهرزی کرایه له شیانه وه، بینیان نهوانه ی عیکییره که یان درابوویه هیچ جؤره نیشانه یه کی نهخوشی به که یان تندا دهرنه که وتبو، به لأم نهوانه ی تر که میکرؤبه که کرابوویه له شیانه وه و عیکییران نه درابوویه هه موویان مردن.

۲- سیستی بهرگری لهش به هیز دمکات؛ بهرگری لهش بهرامبر به هه لامهت و ئینفلوه نزا و هه وکردنی ئالووه کان و هه وکردنی میزه ندان زیاد دمکات، ههروه ها خانه بهرگری به کانی لهش به تاییه تی خانه قووتدهره کان (*Phagocytes*) به میزتر دمکات بؤ قووتدان و لهناو بردنی فایرؤس و به کتیاکان.

۳- نازار شگینه، هاوشیوهی (هسپرین *Aspirin*) ه بؤ نازار شکاندن، یه کی له نهخوشی به باوه کان بریتی به له هه وکردنی قوپک (*Sore Throat*) که نازار و ناپهحه تی زور له قوپکدا دروست دمکات، له توئزینه وهیه کی زانستی تردا که

زمانەوانى (ئۇكسلفۇرد)دا ھاتتوھ: عىكبىر ماددەيەكى لىنجى مۇمىيە ۋە ھەنگ لە خونچەى دار و تويكەلەكانىيەمە كسۇ دەكاتەو ۋە خانە شەش پالوۋەكانى ھەنگوینى پىنجىگىر دەكات، كەواتە كەتیرە يان سىكۆتىنى ھەنگە (صمغ النحل (Bee Glue).

ھەروەھا ۋەك ماددەيەكى چىمەنتۆمى بەكارى دىننیت بۇ گرتنى دەرگای شانەكە و رىگرتن لە ھاتتە ناوموۋى بېگانە، ئەوۋى سەپسوپھىنەرە ئەوۋىيە كە ھەر كاتىك دوژمىنىك بېتە ناو شانەكمە ئەوا ھەنگ دواى ئەوۋى دەيكوژن بە چىزوو و ژەھرەكانىيان بەم ماددەيە چواردەورى دەدەن و مۇمىيە دەكەن، ھەنگ بە دىرژاىى سان ئەم ماددەيە كۇناكاتەو ۋە تەنيا رۇژە خۇرەتاوۋەكانى ھاوین ھەلدەبىژىرتن بۇ ھەستان بەم كارە، كە لەم كاتەدا نەرمە ۋە ئاسان كۇدەكرىتەوۋە.

ھەنگ مىروۋىيەكى زۇر پاكە ۋە پاك و خاۋىنى شانەكەى لە مىكروۋب دەپارىزىنت، پروفىسۇرى فەرەنسى (شولان) لىكۆلىنەوۋى لەسەرگەشەكرىنى مىكروۋب كىرد لەسەر ئاژەلان و بە تەنيا شانەى ھەنگ خالى بىو لە كىلگە مىكروۋمىيەكان، و دەلىت لە عىكبىردا ماددەيەكى دژە مىكروۋب ھەيە ۋە ھەنگ بەكارى دەمىننیت ۋەك ماددەيەكى دژە مىكروۋب (Disinfectant) لەگەل كارى چەسپاندەكەىدا، شانەى ھەنگ زۇر خاۋىنە لە مىكروۋب بە بىراورد لەگەل زۇرىك لە نەخۇشخانەكاندا، لەگەل ئەوۋەشدا كە زىاترە لە ۵۰۰۰۰ ھەنگى تىدا دەژى.

پىكھاتەكەى: لەم ماددانە پىكدىت:

- ماددەيەكى كەتیرەى لىنج و بۇنخۇش بە رىژەى ۵۰-۵۵٪.

- مۇمى ھەنگ بە رىژەى ۳۰٪.

- چەند زەيتىكى بنچىنەى بە رىژەى ۱۰-۱۵٪.

- ھەللەى گول بە رىژەى ۵٪.

ماددەى فلاۋونۇيد (Flavonoid) كە كارىگەرتىن بەشى عىكبىرە.

دەبىت ئاگادارى ئەوۋەش بىن كە لە نىوان ۲۰۰۰ كەسدا يەكىكىيان ھەستىيارىى

(ھەساسىيەت)ى ھەيە بۇ ئەم ماددەيە ۋە ئابىت بە ھىچ جۇرىك بۇيان بەكارىيت.

رهقبوونی خوینبهرهکانی میثک بهسووده، تویرینهوهیهکی تر دهریخت که دهبیته هوی چالاک کردنی زاکیره و بیرهاتنهوه و یارمتهی مرؤف دهوات بؤ سرکهوتن له خویندندا، له تویرینهوهیهکی تر که له وولاتی (بولگاریا) دا سازدرا بیبرا که شو به تهمنانهی ههنگوین و خواردنی شایانهیان دهریتتی چالاکتر دهبن و بهگشتی باری تهندروستییان باشرتبوو.

کاریگریی تر:

چهند تویرینهوهیهکی تر دهریانخت که خواردنی شایانه زؤر بهسووده له ههندیك حالاتی تهنگهههسی (رهبو) و سنگه کوژئ (الذبحه الصدرية)، ههروهه بیبرا که ریزهه کۆلیسترۆل له خوینی شو که سانهی خواردنی شایانهیان بهکارهیناوه زؤر کهمتر بوو وه که خه لکی ئاسایی.

٢- عیگییر (العکیر Propolis):

ماددهیهکی که تیرهیی بۆنخۆشه و ههنگ وه که ماددهیهکی یهکخهر بؤ پرکردنهوهی بۆشایی نیوان خانهکانی بهکاری دینیت، ههر له کۆنهوه وه که چارهسهریک له لایهن میسرێه کۆنهکان و یۆنانییهکان بهکارهاتوو، ههپۆکرات (٤٦٠-٣٧٧ پێش زایین) وه که مهرهههیک بؤ چارهسهری برین بهکاری هیناوه، ههروهه وه که ماددهیهکی نژی ههوکردن و له چارهسهری ههلامهت و ئازاری جومگهکاندا بهکارهاتوو، کاتیك مندالیش له دایک دهبوو پاش برینی پهتی ناوکی کههیک لهم ماددهیه دهخرايه سهر پاشماوهی ناوکه پهتکهکه، له سههرهاتی سهدهی بیستهه و له کاتی جهنگی بویر (Boer War) له نیوان سانهکانی (١٨٩٩-١٩٠٢ ز) عیگییر وه که مهرهههیک بؤ برینهکانی جهنگ بهکار هینراوه.

عیگییر چییه:

هوشه لاتینییهکی (Propolis) له دوو بهش پیک دیت: (Pro) به مانای له بهردهم یان له پێش دیت، (polis) به مانای شار دیت، کهواته ماددهیهکه که ههنگ بؤ بههیزکردنی شارهکهی (شانهی ههنگ) بهکاری دینیت، له فهرههنگی

له چەند توئۇرئىنە دەيەكى نوئىدا بۇ زانىنى كارىگەرى خواردىنى شاينە لەسەر گەشە كردن، كاتىك ئەم ماددەيە درا بە چەند مشكىكى تاقى كردنە دە بىنرا كە دەبىتە ھۆى زىاتر كردنى گەشە كردنىيان و زووتر پىنگە يىشتىيان لەپرووى جنسىيەمە، بەھمان شىۋەى كارىگەرى ئەم ماددەيە لەسەر شاژنى ھەنگ.

توئۇرەر ھەكەن بىنىيان كە كارىگەرى خواردىنى شاينە ھاوشىۋەى ھەردو ھۆرمۇنى ئىستېرادىيۆل (Estradiol) لە مېنىدە و تىستوستېرۇنە (Testosterone) لە نېرىندە، كە ئەم دوو ھۆرمۇنە دەبنە ھۆى زووتر گەشە كردنى جنسى لە نېر و مەدا.

خواردىنى شاينە ھەك بەھىزكەرىك:

بەكارھىنانى خواردىنى شاينە ھەك ماددەيەكى بەھىزكەرى كارىكى باۋە، بىنراۋە كە ئەم ماددەيە دەبىتە ھۆى چالاك كردنى مېشك و دل و جگەر، و تواناى ھەرگىرنى ئۆكسجىن لە لاين ئەم ئۆرگانە دە زىاد ھەكەت، ھەروەھە توئۇرەر ھەكەن توانىيان لە ھەنگەمە ماددەيەكى ھاوشىۋەى ھۆرمۇنى (تىستوستېرۇن Testosterone) لە خواردىنى شاينە دا جىياپكەنە دە.

بەكارھىنانى لە نەخۇشىيەكانى چاۋدا:

خواردىنى شاينە ھەك مەرھەمەك بە رېژەى ۱٪ رۆژانە (۲-۴) جار بەكارھىنرا بۇ ھالەتى سووتاي رەشىنەى چاۋ و بىنرا كە كارىگەرىيەكى سارىزكەرى زۇر باشى ھەيە، ھەروەھە ئەم ماددەيە بە تېكەلوى لەگەل (لېتھومايسىن Lithomycine) بەكارھىنرا بۇ ھەكەنەكانى پىللو و بەشەكانى چاۋ، و بىنرا زۇر بەسۋە دە.

لە نەخۇشىيە دەمارىيەكاندا:

(د. ئاگامۇنۇف)ى رووسى لە گۇقارى (نەخۇشىيە دەمارى و دەرونىيەكان)دا بابەتلىكى بىلەكەن دەمە كە تېئىدا ھاۋوۋە: توئۇرئىنە ھەكەن دەريان خىستوۋە كە خواردىنى شاينە خاسىيەتلىكى دىرى گىرېبۋون و تەشەنۇج و بەھىزكەرى بۇ كۆنەندەمى بەرگىرى ھەيە، بۇ ھالەتەكانى ئازارە دەمارىيەكان و بېھىزى جنسى و

پىنكھاتەى خواردنى شايانە :

لەم ماددانە پىنكەيت: ئاۋ ۶۶٪، شەكر ۱۴٪، پىرۇتېن ۱۳٪، چەورى ۵٪، ئەم ۲٪ى كە دەمىنئىتەمە پىنكھاتەمە رىزەيەكى زۆر لە قىتامىنەكان و كانزاكان و ھەندىك ماددەى ھۆرمۇنى و ماددەى كارىگەرى لەناوبەرى مىكرۇب، بېرىكىش لە ئەسپتائىل كۆلېن (Acetyl Cholin) كە بۇ گۈاستەمە دەمارىيەكان لە مۇقدا گىرنگە، و ئىنۇسىتۇل (Inositol) كە ھەلدەستىت بە تۈاندەمەى چەورى لە جگەردا و دابەزاندنى رىزەى كۆلىستۇل لە خۇنىدا، شەكر لەناۋ خواردنى شايانەدا لە: گلوگۇز و فرەكتۇز و سوكەرۇز پىنك دىت.

ئەم ماددانە ھەمۇ بە پىنكھاتەيەكى چوونىك و ئاۋازە كۆبۈنەتەمە بۇ ئەمەى گەشەى لەش زىاد بگات بەبىن بەفېرۇدان، چەورىش رىزەكەى زۆر كەمە كە لەگەل نامۇزگارىيە پىزىشكىيەكاندا دەپرات، خواردنى شايانە دەولەمەندە بە كۆمەلەى فېتامىن (B) كە گىرنگىرىيان: (B1) كە بە ئىيامىن ئاۋدەبىرىت، (B2) كە بە رايبۇفلاڧىن ئاۋدەبىرىت و ئىياسىن و ترشى پانتۇتېنىك و بايۇتېن، ھەروەھا فېتامىن (B6) و ترشى لۇلىك (Folic Acid) و فېتامىن (B12) كە ئەم دوراۋەى كۇتايى گىرنگى بۇ خۇپاراستى لە كەم خۇتى، لەگەل ئەم بېرە زۆرەى فېتامىن (B) بەلام فېتامىنەكانى ترى ۋەك (A) و (C) و (D) و (E) بەرىزەيەكى كەمتر لە خواردنى شايانەدا ھەن، ھەروەھا كانزاكانى: كالىسىۇم، مىس، ئاسىن، پۇتاسىيۇم، فۇسفۇر، سىلىكۇن و گۇگىرد لە خواردنى شايانەدا ھەيە.

سوۋدەكانى خواردنى شايانە :

پىرۇلىسۇر (وېنتەر گىرەفېت) لە زانكۆى (ئەرىزۇنا) لە ئەمىرىكا لە كىتېبەكەى (الفېتامىن الحىوي) دا دەلىت:

سوۋدەكانى خواردنى شايانە لەمانەدا خۇى دەيىنئىتەمە: ۱- تەمەن درىزەدەكات. ۲- چارەسەرى نەخۇشىيە رۇماتىزمىيەكانى جۈمگەكان بە تايىبەتى نەخۇشى (Rheumatoid Arthritis). ۳- خۇپاراستى لە تۈۈش بۈۈن بە شىزىپەنجەى خۇىن. ۴- ماددەى دىرە مىكرۇبى تىدايە.

۲- خواردنی شایانه (الغذاء الملكي Royal Jelly):

نهم بهره‌م‌می سکی هه‌نگ سهرنجی زانایانی بۆ چه‌ندین سه‌ده پراکیتساوه، خواردنی شایانه نه‌و ماده‌ گرنگه‌یه که ده‌بیته هۆی پنگه‌یاندنی شارژی مه‌زنی شان‌ی هه‌نگ که هه‌زاران هه‌نگی تر بهره‌م دینیت، له فره‌نگی به‌ریسانی‌دا هاتوه: خواردنی شایانه (هه‌روه‌ها پ‌ن‌ی ده‌وتریت شیری هه‌نگ) ماده‌یه‌کی خوراکی، چ‌ری، ره‌نگ سپ‌یه ده‌دریت به‌ کرمۆکه‌کانی هه‌نگ، له چه‌ند رژینینگی تایبه‌ته‌وه له میشکی کارکه‌ره‌کانی هه‌نگه‌وه ده‌رده‌دریت، کرمۆکه‌ نیرینه‌کان و کارکه‌ره‌کان تا ۳ رۆژ نه‌م خوراکه‌یان ده‌دریت، به‌لام نه‌و کرمۆکه‌یه‌ی که ده‌بیت به‌ شارژی داهاتوه له هه‌موو قوناغی کرمۆکه‌دا نه‌م خواردنی ده‌دریت، خواردنی شایانه ناو و پروتین و شه‌کر و زۆر کانزای ده‌گه‌من و فیتامینی تیدایه، هه‌روه‌ها ده‌وله‌مه‌نده به‌ ترشی پانتوتینیک (جۆرنکه له فیتامین B) که زۆر پنیسته بۆ کرداری تیکشکاندن شکر و چه‌وری‌یه‌کان، هه‌روه‌ها فیتامین (B6) یان (پایروکسیدین Pyroxidine)ی تیدایه که زۆر گرنگه بۆ کرداری تیکشکاندن ترشه نه‌مینی‌یه‌کان.

له‌ناو شان‌ی هه‌نگدا ۴۰۰۰ تا ۶۰۰۰ کارکه‌ر هه‌یه و له‌سهری هه‌موویاندا نه‌و رژینه تایبه‌تی‌یه هه‌یه که ماده‌ی خواردنی شایانه ده‌رده‌ات، کرمۆکه که له هیلکۆکه‌که ده‌جوو‌قیت کیشی ۰.۱۵ میلی‌گرام ده‌بیت، له‌پاش ۵ رۆژ و به‌هۆی خواردنی شایانه‌وه کیشی کرمۆکه‌ی شارژ ۲ هه‌زار جار زیاد ده‌کات! له کاتیکدا کیشی کرمۆکه‌ی کارکه‌ره‌کان ته‌نها به‌ نیوه‌ی شه‌وه زیاد ده‌کات، له‌پاش ۱۶ رۆژ کیشی شارژ ده‌کاته باری ناسایی و ناماده ده‌بیت بۆ زاووژی، له کاتیکدا کارکه‌ره‌کان پاش ۲۱ رۆژ پیده‌گه‌ن و ناشتوانن زاووژی بکه‌ن و نه‌زۆکن و قه‌باره‌شیان بچووکه، شارژ رۆژانه ۲ هه‌زار هیلکۆکه زیاتر داده‌نیت، که نه‌مه ته‌نها ده‌ستکه‌وتی شارژ نی‌یه، به‌لکو بۆ ماوه‌ی (۴-۵) سالیش ده‌ژی له کاتیکدا کارکه‌ره‌کان ناتوانن زیاتر له ۴۵ رۆژ بژین، که‌واته ده‌بیت خواردنی شایانه رۆلینگی گه‌ره‌ی هه‌بیت که ناو سیفه‌تی به‌رز به‌ شارژی هه‌نگ ده‌به‌خشیت.

۱۰۰ سال زیاتر ژیاوه و ئەمەش ھەرنان و ھەنگوینی دەخوارد، ھەروەھا باوکی زانستی پزیشکی (لبو قراط) کە زیاتر لە ۱۰۸ سال ژیاوه، رۆژانە ھەنگوینی دەخوارد، بەھەمان شێوە شاعیری یۆنانی بەناوبانگ (اناکریۆن) زیاتر لە ۱۱۵ سال ژیاوه و کاتیک (یولیۆس قەیسەر)ی رۆمی ئێی پرسی لە ھۆکاری تەمەن درێژی و تەندروستی باشی، ئەریش وەلامی دایەو: ھەنگوین دەخۆم و زەیتی زەیتوون دەدەم لە گیانم.

(د.لۆرەنس گیلبرت) لە زانکۆی تەکساس لە ئەمریکا توێژینەویەکی سازدا و لە گۆڤاری ئەکادیمیای زانستی نیشتمانی ئەمریکی دا بڵاوی کردەو، توێژینەو کەنی لەسەر پەپۆلە سازدا، لەگەڵ ئەوەشدا کە ھەنگوینی بەکارنەھێنا بەلام گیراویەکی تێکەڵاوی لە ھەڵاڵە و شیلەیی گولیی بەکار ھێنا کە ھاوشێوەی پێکھاتە سەرەتاییەکانی ھەنگوینە، (د.گیلبەرت) بینی ئەو جۆرە پەپۆلانی کە لە باری ئاسایی دا بۆ چەند ھەفتەیەک دەژین تەمەنیان درێژ بوو بۆ چەند مانگیك (زۆرتەریان ۶ مانگ)، کاتیک ئەو گیراویەیان بە رێک و پێکی دەدرا، ھەروەھا بێنرا ئەمانە تا ماوی ۵ مانگ چەندین جار گەریان دانا کە خۆی لە باری ئاسایی دا ئەم پەپۆلانی تەنھا ۱ جار گەرا دادەنێن لەسەرەتای ژیانیاندا، کەواتە ئەو گیراویە لەھەمان کاتدا بوو ھۆی زیاتر کردن و بەھێز کردنی ژیانی جنسییان، کەواتە خواردنی گیراوەکە (بەھەمان شێوەش ھەنگوین) بوو ھۆی درێژتر کردنی تەمەنی پەپۆلەکان، لەگەڵ زیاد بوونی زاووزی و گەرا دانانیان.

ئەمە نموونەیەکە لە زیندەومراند، بەلام پێویست دەکات لە مۆقیشتدا چەندین تاقی کردنەوی لەو جۆرە بکەیت، تاوەکو بیریاری کۆتایی بدەین کە ھەنگوین مۆف تەمەن درێژ دەکات.

لە کۆتایی ئەم بابەسماندا سەبارەت بە سوودە پزیشکیەکانی ھەنگوین ووتە ی کۆمەڵەی (Safe Food) ی بەریتانی دینین، لە کتێبەکیاندا کە لە سالی ۱۹۹۰ دا دەرچوو، دەلێن: (کۆمەڵەمان زۆر بە باش و بەسوودی دەزانیت کە مەدالان ماوە نا ماوەیەک بێژی کەم لە ھەنگوینی سروشتی یان بدزیت، لەبەر ئەوەی ھەنگوین پێویستە بۆ ژیانیکی باشتەر بۆیان و بریتیە لە بەرھەمی چەند کارگەییەکی بەھا گەرە و سەر سوپھینەر لە سکی ھەنگدا).

بېنراوه که خواردنی ههنگوین دهیته هوئی هیمن کردنه وهی میشتک و نه میشتنی سرئیشه، ههروهه بۆ حالهتی روودانی فن (صرع) زۆر بهسووده، ههروهه تیکه ل کردنی ههنگوین لهگه ل سرکه ی سینو زۆر سوودمهنده بۆ خه وزپان (الرق) لهگه ر پئیش نوستن بخوریت، به لام نووسه ری بهناوبانگ (بارباره گارتلاند) ی نه مریکی له کتیبی سیه ری ههنگوین (The Magic of Honey) دا نامۆزگاری ئه و کهسانه دهکات که خه وزپانیان ههیه به وهی له رۆژدا چه ند جارێک ههنگوین بخۆن، و پئیش نوستن ههنگوین لهگه ل نه عناع و گولێ لیمۆدا بکولێنن و بیخۆن.

له کۆتاییدا تیبینی کاریگه ری زۆر بهسوودی ههنگوین کراوه بۆ که مکردنه وهی نیشانه کانی سه ره تای سکپری له ئافره تانی دووگیاندا به رێژه ی ۸۵٪، ههروهه لهگه ر ئافره تان لهکاتی مندالبووندا بیخۆن ئازاری مندالبوون که م دهکاته وه، ههروهه بۆ حاله تی هه وکردنه کانی کۆنه ندای زاورۆی میینه زۆر بهسووده.

ههنگوین و تههن درێژی

لهناو خه لکی دا باوه رێکی وا بآوه که ئه و کهسانه ی ههنگ بهخێو دهکهن تههنیان له خه لکی ئاسایی درێژتره، له په یمانگایهکی وولاته یه کگرتوهه کانی نه مریکا دا توێژینه وهیکی سه رژمیری کرا له سه ر ۵۸۰ کهسی بهخێوکه ری ههنگ که له نیوان ساله کانی (۱۹۵۰-۱۹۷۸) مردبوون بۆ دیاری کردنی هۆکاری مردن، و بهراورد کران لهگه ل خه لکانی تر له هه مان تههن دا، شه م توێژینه وهیه ده ریخست که رێژه ی شیریه نه له به خێوکه ره کانی ههنگدا زۆر که تر بوو.

پزیشکه رووسی یه کان چه ندین کتیبیان سه بهاره ت به چاره سه ر به ههنگوین نووسیوه، لهوانه ههردوو نووسه ر (زوباریف) و (یوویریتش) سه بهاره ت به خاسی یه ته چاره سه ری یه کانی ههنگوین نووسیویانه، شه م دوو نووسه ره له کتیه کانیاندا چیڕۆکی چه ندین کهسیان باس کردوه که زیاتر له ۱۰۰ سال ژیاون و تهنیا یه ک سیفه تی هاوبه ش له نیوانیاندا هه بووه ئه ویش خواردنی ههنگوین بووه رۆژانه.

له میژوودا چه ندین کهسی بهناوبانگ هه بووه که زیاتر له ۱۰۰ سال ژیاون و هه موویان رۆژانه ههنگوینیان دهخوارد، لهوانه زانای بیرکاری (فیساغورس) که ۹۰ سال ژیاوه و خواردنی بیرتی بووه له نان و ههنگوین، ههروهه (ئه پۆلونیۆس) که

ھەردوو (د. عادل قندیل) و (د. اسماء منیر) ھەستاق بە تووژئەنەوہەک کہ تئیدا ژمارەییەک مشکیان بەکار ھینا و تووشی ژەھرەوای بوونی جگەریان کردن و کردیانن بە ۲ گرووپەو، گرووپێکیان وەک چارەسەر ھەنگوینیان دانن بۆ ماوہی ۱۵ رۆژ، و گرووپەکەێ تر ماددەێ جووژاو جووژیان ھیچیان نەدانن، بیینیان ھەموو نەو مشکانەێ ھەنگوینیان نەدرابووہە لە ماوہی ۲ ھەفتەدا مردن، بەلام ئەوانەێ تر کہ ھەنگوینیان درایە ۹۰٪یان چاک بوونەرە، لەگەڵ ئاسایی بوونەوہی کاری جگەریان، لێرەوہ ئەم کاریگەرییە زۆرباشەێ خواردنی ھەنگوین لەسەر جگەریان گۆپراپەوہ بۆ ئەمانە:

۱- چاکبوونی حالەتی دابەزینی شەکر لە خوێندا.

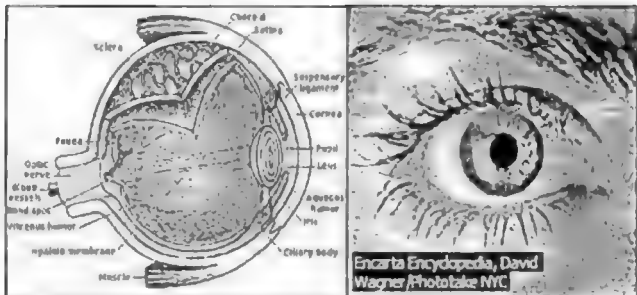
۲- پەرپوونەوہی ھەلگیراوی ناو جگەر لە ماددەێ گلایکۆجین.

۳- ئاگادار کردنەوہی خانەکانی جگەر بۆ زال بوون بەسەر نیشتنی چەوری لە جگەردا.

ھەنگوین چوونی خوێن بۆ گورچیلەکان باشتەر دەکات، ھەرەھا دەبێتە ھۆی فراوان کردنی بۆری میز، کہ ئەگەر لەگەڵ زەیتی زەیتوون و شەربەتی لیمۆدا بەکاربێت زۆر بەسوودە بۆ فێردانی بەردی گورچیلەکان، ھەرەھا وەک ماددەییەکی میز دەردەر (مدر) بەکاردێت لە کاتی سست بوونی گورچیلەکاندا.

لە لایەکی ترەوہ لە تووژئەنەوہەکدا لە وولاتی (میسر) ھەنگوین بەکار ھینرا بۆ ۵۰ نەخۆشی تووش بوو بە ھەوکردنی میزەلدان بەھۆی نەخۆشی (بەلھارزیا)وہ، رۆژانە کەوچکێک ھەنگوینیان لە رۆی دەمەوہ درایە ھەرەھا لە رۆی سۆندەێ میزەوہ کرایە ناو میزەلدانیشانەوہ بۆ ماوہی ۲ مانگ.

بیینرا کہ ۵۶٪ی نەخۆشەکان چاک بوونەوہ، و نیشانەکانی نەخۆشییەکە وەک بوونی خوێن لە میزەکەیاندا بەتەواوەتی نەما، و تووژئەرەوہکان باومریان وایە کہ ئەگەر بۆ ماوہی زیاتر لە ۲ مانگ بەردەوام بوونایە ئاکامی زۆر باشتریان بەدەست دەھینا، ھەرەھا ببینراوہ کہ پێدانی یەک کەوچک ھەنگوین پێش نووستن بە منداڵان و بەتەمەنا چوواندا دەبێتە ھۆی کەمکردنەوہ یان نەمانی دیاردەێ میز رانەگرتن و تەپکردنی جینگە بەشەو لەناویاندا.

له توژئنه مریه کی تردا که پزقیسۆر (ماکسیمینکۆی) روسی پیی ههستا له سهر کاریگه ری ههنگوین بۆ چاره سهر کردنی سووتانی رهشینه، و سپینه ی چاوی ۲۶ نه خۆش به هۆی مادده ی کیمیایی یان ئاگر مه، ئهم نه خۆشانه مریه ی ههنگوینیان بۆ به کار هینرا، ۱۵ که سیان له ماوه ی ۱۰ رۆژدا به تهواری چاک بوونه، ۶ نه خۆشی تر له ماوه ی ۴ ههفته دا، و ۵ نه خۆشی تریش له ماوه ی ۲ مانگدا، واته هه موو سووتاوی به کان چاک بوونه و تهنا ته راده ی بینیشیان زۆر به رهو باشت روشت.

کاریگه ری تری په سوودی ههنگوین:

ههنگوین ده بته هۆی زیاد کردنی ژماره ی خروکه سوور هکانی خوین (RBC) و مادده ی هیموگلوبین (Hemoglobin) که نه مانه ده بته هۆی باشت گه یاندنی خوراک و ئوکسجین بۆ شانه کانی لهش، ههنگوین فیتامین (K) ی تیدایه که یارمه تی مه یینی خوین و راگرتنی خوین به ربوون دهات، ههروه ا بینراوه که ههنگوین خواردننکی گه شینه مریه یه بۆ ماسولکه کانی دل.

ههنگوین سوود مهنده پۆ گه ده و قه بزی که م دهکاته مه، ههروه ا له توژئنه مریه کدا له سهر ههشک دهر کهوت که ههنگوین کاریگه ری به کی لاوازه کر و له ئاو به ری هه یه بۆ به کترای (Helicobacter pylori) که رۆنکی سهر مکی هه یه له دروست کردنی هه کردنی گه ده (قرحة المعدة Gastritis & Gastric Ulcers).

ئەمەلىيەتتە كىمى يانەي لەگە ئالدىدا روودە دەن، ھەروەھا ۋەك ماددە يەككى داپۇشەر و باندجىك بەكاربەيتىرئىت بۇ سارىژۇر كىرەنە ۋەي بىرەنەكانى نەشتەركارى بە تايىبەتى ئىس بىرەنەي كە پىس بوون.

(د. رۇمانىنكۇ) لە گۇڭقار ئاسراوى (نەخۇشى يەكانى پىست و كۇئەندامى زاۋوزى)دا نووسىنىكى بىلەن كىرەنە ۋە، كە تىيدا دەلىت: بەكارھىنانى ھەنگوئى پوخت و سىرۋىتى بۇ ماۋەي (۲۴-۴۸) سەعات كارىگىرىي زۇر سوودەندى ھەبو لە چارەسەرى بلىق و دوومەلى پىست، و ھەو كىرەنە مىكروئىسى پىست، و ھەو كىرەنە رىئەنەكانى عارەق، ھەروەھا بۇ بارى سووتانى پىست و كىم كىرەنە بلىق يەكان (Trophic Ulcer)، لە ھەموو ئەم ھالەتەندە ھەنگوئى يارمەتى پاك راگرتى بىرەنەكە، و زوۋ چاكبوونە ۋەي داۋە.

ھەروەھا ھەنگوئى بۇ پاراستىنى نەرم و نىانى پىست، و نەمانى چىچ و لۇچى، و جوان راگرتى پىستى دەم وچاۋ بەكار دەھىتەرت، (د. گىرەنۇد) لە نووسىنىكىدا لە گۇڭقارى (Lancet)دا دەلىت: كارىگىرىي نژە مىكروئىسى ھەنگوئى دەگەرتە ۋە بۇ بوونى ماددەي (پىروكسىدەي ھایدروژىن) كە بەھۋى ئەنزىمەكانى ناو ھەنگوئىنە دەردەچىت و ھەروەھا بۇ ماددەي نژە مىكروئىسى ۋەرگىراۋ لە ھەندىك جۇرى كۆلەۋە.

بەكارھىنانى ھەنگوئى ئە نەخۇشى يەكانى چاۋدا:

توژمەرە ۋەكان كارىگىرىيەكى زۇر باشيان دەست كەوت لە كاتى بەكارھىنانى ھەنگوئى، بەشىۋەي چەۋرى و مەرھەم بۇ ھالەتەكانى: ھەو كىرەنە پىلۋەكان، و سىپىنە و رەشىنەي چاۋ، و ھەو كىرەنە مىكروئىسى يەكانى تىرى چاۋ.

(د. پىرەيتش) ى رووسى لە كىتەبەكەي (چارەسەر بە ھەنگوئى مىش ھەنگ) دەلىت: لە كاتى بەكارھىنانى ھەنگوئى بۇ چارەسەرى ھەو كىرەنە رەشىنەي چاۋ (التهاب القرنية) ئەنجامى زۇر باشمان دەست كەوت، و لىرەۋە ئامۇزگارىيە نەخۇشەكانان كىرە بە بەكارھىنانى مەرھەمەكانى ھەنگوئى بۇ نەخۇشىيە جىياۋازمەكانى رەشىنەي چاۋ.

ئەم پىنكەتاتەنە ھەيە، كە لە لىمۇ ۋە ھەنگوئىن پىنكەتاتوۋە، لە گۇڧارى نەخۇشى يەكانى قوپرگ ۋە گوئى ۋە لووت (Oto-Rino-Laryngology) دا ھاتوۋە: لە توئۇئىنە ۋە يەككى نوئى دا كە (د. بۇئىسكۇ) ى رووسى پىئى ھەستا لەسەر (۲۴۳۷) نەخۇش بە ھەركىرنەكانى لووت ۋە قوپرگ ۋە قوپقوپراگە ۋە گىرفانە ھەوايى يەكان (الجىوب الانفىة)، ئەم نەخۇشانە چەندىن دەرمانى جۇزاجۇردىان پىئى درابوۋ بەلام سوۋدى نەبوۋ، چارەسەرى دەرەكى يان بۇ كرا بە ھەندىك لە دروستكراۋەكانى ھەنگ بەم شىۋەيە:

۱- ھەلمۇزى دەنكە ووردەكانى عىكبىر (Propolis) بەھۇى پىزۇئىنەرىكى ئاسايى يەۋە، ئەم دەنكانە لە دەرمانسازى دا پىئىان دەووترىت (Propopeliarth, Proporhinol).

۲- چەوركىرنى دەرەكى بەھۇى ئەو پىنكەتاتەنە ۋە.

۳- غەرغەرە كىردن لە قوپرگدا بە گىراۋەيەكى تايىبەتى ۋە مرگىراۋ لە گولەۋە.

ئەم نەخۇشانە چارەسەرىكى گىشتى يان دراىە لەم شتاتە: ھەنگوئىن، شەرابى عىكبىر، دەنكە ھەلآلە ۋە خواردنى شايانە، ئەم تىمە پىزىشكى يە گەيشتە نەجامىكى بەرچاۋ ۋە زۆر گرنگ، كە ئەم چارەسەرە بوۋە ھۇى چاك بوۋنە ۋە يان باش بوۋنى بارى تەندروستى ۹۷٪ نى نەخۇشەكان.

ھەنگوئىن ۋە نەخۇشى يەكانى پىئىست:

پىئىشتەر باسەمان كىرد كە چەندىك ھەنگوئىن بەسوۋە بۇ چارەسەر كىردنى بىرىنەكانى جىنكا (Bed Sores)، (د. محمد نزار الدقر) لە كىتئىبى (العسل فيہ شفاء للناس) دا دەلىت: لە بىننىنەكانە ۋە دەتوانم بلىم كە ھەنگوئىن بىگومان كارىگەرى يەكى نۇر باشى ھەيە بۇ چاك بوۋنە ۋە، ۋە پاشان سارىژ بوۋنە ۋە ھەموو جۇرە كىم كىردنىكى پىئىست ۋە لەناۋىردنى ھەركىرنەكانى ھاۋرئى لەگەل نەخۇشى يەكانى پىئىستدا، ھەر بۇيە ئىمە بە گرنگى دەزانىن كە ھەنگوئىن ۋەك چارەسەرىكى بەتەنە بەكاربەئىرتىت، يان بىخىرتە ناۋ پىنكەتاتەنى ئەو مەرھەم ۋە كرىمانەنى بەكاردىت بۇ چارەسەر كىردنى نەخۇشى يە پىئىستى يە درىژ خايەنەكان ۋە

۱-دەبىت ھەنگوینەكە پوخت (صافى) بىت و نایىت دووچارى گەرمى و دروست کردنى کارگەى بووئیتەوه.

۲-دەبىت ھەنگوینەكە رنژەیهكى بەرز له هەلەه گولى تىداىت، واتە نایىت ھەنگوینەكە پالفتە كراىت (Not Filtered) بەهۆى ئامىرى پالفتە كەردنەوه.

۳-دەبىت ھەنگوین بەرنژەیهكى كەم، بە رنژ و پىكى و بەردەوام بخوړت بۆ ماوهیهكى زۆر.

له كتیبى دەرمانخانەى خوارده مەنى دا (The Food Pharmacy) نووسەرى بەناوبانگى ئەمەرىكى (جىن كاربەر دا، ئەمانە هاتووه: د. وان) كه مامۆستای زانكۆى (هیلدېبرگ) له ئەمەرىكا، توێژنەوهیهكى لەسەر كارىگەرمى هەلەه گول بۆ چارەسەرى نەخۆشىیە ھەستیارىیەكان و رەبوو له منداڵاندا ئەنجامدا، و بۆى دەرکەوت ئەو منداڵانەى گىراوى هەلەكەیان دەدرتتى زۆر باریان باشتەر بوو، و نیشانەى نەخۆشىیەكەیان كەمتر بوو بەرنژەى ۸۴٪ لەچاو ئەوانەى پێیان نەدرا، لێرەوه توێژەرەوهكان وایان لێكدایەوه كه هەلەه گول ھەرس نایىت، و بە ساغى له رىخۆلەكانەوه دەچىتە سووڤى خوینەوه، و ئەم ماددەیه كەردارى نەهیشتنى ھەستیارى (Desensitization) له خویندا ئەنجام دەدات، خواردنى ھەنگوینەكە هەلەه گول تىدا بىت ھەمان كارى نەهیشتنى ھەساسىەت بە ئەنجام دەگەىەنیت، بەتایبەتى لەو كەسانەدا كه ھەستیارى و رەبویان ھەیه.

ھەرەھا له چەند توێژنەوهیهكى نوێى تەرەوه دەرکەوت كه ھەردوو كانزای (مەس و مەگنیزۆم) كه له ھەندىك جۆرى ھەنگوینى سروشتیدا رنژەیان زۆرە، دەبنە ھۆى باشتەرکردنى نیشانەكانى ھەستیارى و تەنگەنەفەسى ئىرژخایەن بە تایبەتى له منداڵاندا.

ھەنگوین و ھەوکردنەكانى بۆشایى ناو دەم و ئووت:

ھەنگوین چووھە ناو پىكەھاتى زۆرىك له خەپلەكانى مژىن (Lozenges)، كه له ھەوکردنەكانى قوڤگ و قوڤقوڤاگەدا بەكار دىت، له زۆرىك له دەرمانخانەكاندا

(فلافنۆئید)، كە لە پىنكها تەكەىدا لە دەرمانى كرومۇگلايگەيت (Cromoglycate) دەچىت كە ماددەيەكە دەرنىت بە نەخۇشى رەبو بۇ پاراستنى لە نۆردەكانى تەنگەنەفەسى، كەواتە نەك بە تەنيا بۇ چارەسەرى رەبو بەكار دىت بەلكو بۇ خۇپاراستن لە نۆردەكانى تەنگەنەفەسىش بەكار دىت.

(د. كرۇفت) لە ووتەكانىدا بەردەوام دەيىت و دەليىت: (چارەسەر بە ھەنگوين پىويستى بە بەكار ھىنانى بېرىكى كەمە لە ھەنگوين رۆژانە و بۇ ماوەيەكى زۆر، با بشزانين كە ھەنگوين بۇ چارەسەرى تاوھ توندەكانى تەنگەنەفەسى لە نەخۇشى رەبو دا بەكار نايەت، بەلكو مەزۇ دەپاريزىت لە تووش بوون بەو نۆرانە، ئەويش بە بەكار ھىنانى بەردەوام.

لەوانەيە ليكدانەوھەيكى تر ھەيىت بۇ كارىگەرى ھەنگوين لە رەبو دا، ئەويش بەھۇى بوونى رىژەيەكى كەم لە ژەھرى ھەنگ لەناو ھەنگويندا، ئەم ژەھەرە كارىگەرەكانى ھەنگ تويز ئاليكى كەمى ئادەكەن بەسەر ئەو خانانەى كە پريان دەكەن لە ھەنگوين و پاشان دايان دەپوشن، ئەويش بە مەبەستى ھىشتەنەوھى ھەنگوينەكە بە تازەيى و پالقتەيى و پاراستنى لە خراپ بوون).

سەبارەت بە ژەھرى ھەنگ (د. كرۇفت) دەليىت: (تويز ئەوھ نوئىكان دەربارەى ژەھرى ھەنگ دەريان خستووھ كە ماددەيەكى زۆر ئالۆزە، لەم گىراوھەيدا زانايان ماددەيەكى دژى ھەوكردن و ئىلتيھاب (Anti-Inflammatory) يان دۆزيوھتەرە، كە لەگەل ھەلەلى گولدا كارلىك دەكات، و لەرىى رىخۆلەكانەوھ دەمژرىت و دەچىتە سووپى خوئەوھ، و لەوىدا كارە دژە ھەوكردنەكەى بەجى دەگەيەنيىت، بەلگەى بەھىزىش ھەيە كە كارىگەرى ھەنگوين بۇ چارەسەرى ھەستيارىي (ھەساسىيەت) و تەنگەنەفەسى بەشىكى دەگەر ئەوھ بۇ بوونى ئەو ماددە گىرنگانە).

لە كۆتايىدا (د. كرۇفت) ئەم رايانە كورت دەكاتەوھ و دەليىت: بۇ ئەوھى ھەنگوين كارىگەر يىت بۇ چارەسەرى نەخۇشى بە ھەستيارىيەكان پىويستە سىن بنەما يىتەدى:

چارەسەر، بېناروھ كە ھەنگوینى پالڤتە رېدەگىرېت لە تووش بوون بەو نۆزانەى ھەستىارىي و بەرگىرى بۆ نەخۆشەكان دروست دەكات لە دژى ھەلەلى گول.

(د. جارفېس) لە كتيبى (الطب الشعبي) دا پېشنىارى پېندانى ١ كەوچك لە ھەنگوین دەكات رۆژى ٢ چار بەو كەسانەى ھەستىارىيان ھەيە، ٤ مانگ پېنش ئەو وەرەى تېيدا نەخۆشەكە خراپ دەبېت، ئەم رەچەتەيە بوو ھۆى چارەسەرى تەواى چەندىن كەس لەو نەخۆشانە، ھۆكارى ئەم چارەسەرە دەگەرېتەو بۆ ئەو ھەلەلى گولانەى لە ھەنگویندايە كە دەبېتە ھۆى دروست كردنى بەرگىرى لە لەشى نەخۆشەكەدا، چونكە ئەو ھەلەلەنى ھەنگوینەكە بەشێوەيەك چارەسەر كراوھ كە زەرەر بە لەشى ئەو كەسە نەگەيەنېت و لەشى ئەو كەسە بتوانېت بەھۆى ئەمەوھ جۆرېك لە بەرگىرى بەرامبەر ھەموو جۆرە ھەلەلە بۆلەوھەكانى گولەكان دروست بكات، بەراستى وەرگېرانىكى سەرسوڤەينەرە لە ھۆكارى نەخۆشىيەوھ بۆ چارەسەر!!

بەكارھىنانى ھەنگوین لە رەبوودا (Asthma):

ھەر لە كۆنەوھ ھەنگوین لە چارەسەرى نەخۆشى تەنگەنەفەسىدا بەكار ھاتوھ، بە تايبەتى لاى ھىندىيە كۆنەكان، (جۆن ھىل) لە كتيبەكەىدا (سوودەكانى ھەنگوین) كە بەر لە نزیكەى ٢٥٠ سال چاپى كردوھ (١٧٥٩ز)، پېشنىارى بەكارھىنانى ھەنگوینى كردوھ لە چارەسەرى تەنگەنەفەسىدا.

(د. كرۇفت) لە كتيبەكەىدا (ھەنگوین و تەندروستى) دەلېت: (لە راستىدا ھەنگوین زۆر سووڤ بەخشە لە چارەسەرى نەخۆشى ھەستىارىي تردا، بە تايبەتى نەخۆشەكانى رەبوو كە زۆر سوود دەبېن لە بەكارھىنانى ھەنگویندا، ميكانيزمى ئەم سوودەى ھەنگوین دەگەرېتەوھ بۆ بوونى ماددەيەك تىيىدا بەناوى (براسىنۆلېد Brassinolide) كە لە پېنكەتەندا لە ماددەى بېكلۆمېتھازۆن (Beclomethasone) دەچېت، كە جۆرېكە لە كۆرتىزۆن يان كۆرتىكۆستېرۆئېد (Corticosteroids)، كە لە چارەسەرى رەبوودا بەكار دېت، ھەروھەا زانايان توانىيان ماددەيەكى تر بدۆزنەوھ لە ھەلەلى گول و ھەنگویندا بە ناوى

(بريگمان) له كۇتايى نووسىنەكەي دا دەلىت: (پنويستە تونۇنەو و لينكۇلنەو ي زياتر بكرنت له سمر نەم مادده بىژەر (Nontoxic) و هستياريى دروست نهكەرە (Non Allergic) ي كه زور به ناسانى دەست دهكمرنت له

هەموو شونينك (واته هەنگوين)، و پنويستە بكرنت به بهشيك له چارەسەرە تەندروسستى به پزمشكى بهكان).

كارىگەريى هەنگوين له سەر
نەخۇشى رەبوو و هەوكردى

هەستياريى لووت:

نەخۇشى كا (Hay Fever)

يان هەوكردى هستياريى لووت، هستياريى بهكه له لووت و قورگ و چاودا روودەدات، له نەنجامى

زياد بوونى هستياريى (حساسىيت) ي نەو كەسە به كا يان به هەلەلى گول (Pollen)، خوران و سووربوونەو له لووت و چاو و قورگدا روودەدات و نەخۇشەكه به بىر دەوامى دەپژمىت، له واته به هەناسە توندى و خيزەى لهگەندا يىت نەگەر نەو كەسە (رەبوو) ي هستياريى هەيىت.

سەبارەت به چارەسەرى نەم نەخۇشى به هەنگوين (د. لۆزى كۆلنت) له زانكۆى مانچىستەر له بەرىتانيا دەلىت: (بەكار هينانى هەنگوين بۇ چارەسەرى هەوكردى هستياريى ميژووبەكى پىر سەرگەوتنى هەيە، لهگەل نەودا كه هۆكارى سەرگەى توش بوون بهم نەخۇشى به بىرقى به له هستياريى بۇ هەلەلى گول، به لām له هەمان كاتدا هەنگوينيش كه چارەسەرە بۇ نەم نەخۇشى به سەر لهو شيكە و هەلەلى گولەوبە كه هەنگ سوستى دەكات؟! نەویش بههوى نەو كارگە زيندووبەى كه له سكى هەنگدا هەندەستىت به گۆپىنى نەم هۆكارى نەخۇشى به بۇ

بلاو و سەرکەوتووێه به کاردێت بۆ چاره سهری برینه هه و کردوو هکان و پيس بوونیان به میکروب.

میکانیزمی ئەم کارە ههنگوین:

دکتۆر (بوو) نووسینیکی لهگۆفاری لانسیت (Lancet) ی بریتانی بهناوبانگدا بلاو کردوه سهبارهت به میکانیزمی بهسوودی ههنگوین له چاره سهری برینهکاندا، که تی ئی دا هاتوه: ئەم کارە ههنگوین بههۆی چهند لاکتیریکه وهیه، له وانه:

۱- شهکری میوه (فرهکتۆز) که له ههنگویندا به خاسی به تیکی لاولز که و دژی هیه بۆ گه شه کردنی میکروب هکان.

۲- ترشی ههنگوین (Low PH of 3.5) دهووبه ریکی نه گونجاو دروست دهکات بۆ گه شه کردنی میکروب، که ئەم سیفه ته له شهکری ئاسایی دا نییه.

۳- ههنگوین خاسی به تیکی ووشک که ره وهی هیه بۆ شانهکان، و ئاوی ناو شانهی هه و کردوو به خیرایی ده مژیت و ووشکی دهکاته وه.

پاشان نووسه ده لیت: (ههنگوین زۆر له شهکر و ماده خوارده مهنی بهکانی تر سوودی زیاتره بۆ چاره سهری برینهکان، منیش وهک نووژداریک که له وولاته تازه پینگه یشتوو هکاندا کارم کردوه، بینومه و ههستم کردوه که هۆکاری سهرکه وتنی شیرین (Sweet Success) بههۆی بهکارهینانی ههنگوینه وه ههچ ماده بهکی تر نایگاتی).

ژانا (بره گمان) یش چهند میکانیزمیکی تری باس کردوه که کاری یارمه تیدهر و ساریژ کهری ههنگوین روون دهکاته وه بۆ برینهکان، لهو میکانیزمانه:

۱- ههنگوینی پوخت شه نزمی وهک (Catalase) ی تیدایه که له وانه یه رژی هه بیته له ساریژ بوونه وهی بریندا.

۲- ههنگوین ماده بهکی تیدایه که به (Inhibin) ناو ده بریت واته (رێگر) که رێ له گه شه کردنی میکروب دهگرت و دژه میکروبه.

۳- ههنگوین سه رچاوه یهکی زۆر باشی ووزه یه بۆ شانهکان، که ئەم یارمه تی ساریژ بوونه وهی برینهکان دهکات.

گۇفارى نەشتەرگەرى بەرىتانی تويزىنەۋىيەكى بلأوكردەۋە كە تىنى دا
 ھەنگوئىنى سىروشتى بەكار ھىترا بۇ چارەسەرى بىرىنى ھەۋىرەۋى (۵۹) نەخۇش
 بەھۇى چەندىن ھۇكارى جۇراۋجۇرەۋە، كە چاك بونەۋەيان شىكىستى ھىنابوۋ بە
 پاك كەرەۋەكان و دژە مىكروپەكان، كە بۇ ماۋەى نىۋان (مانگ تا ۲ سال بۇ
 بىرىنەكانيان بەكار ھاتبوۋ، رۇژانە و بۇ ماۋەى ۱ ھەفتە ھەنگوئىنى پالقتەى دروست
 نەكراۋ (Unprocessed) دىخرايە سەر بىرىنەكانيان، پاشان نمونە لە
 بىرىنەكانيان وەرگىرا و نىردرا بۇ پىشكىنى تاقىگەىى مايكروبايولۇجى، پىش
 بەكارھىنانى ھەنگوئىن لە كاتى چاندنى نمونەى وەرگىراۋ لە بىرىنەكانيان و
 پىشكىنىيان چەندىن جۇر بەكتىراى نەخۇشى قورس دەرەچىۋون وەك
 (Pseudomonas, E. coli, Staphylococcus)، بەلام پاش بەكارھىنانى
 ھەنگوئىن بۇ ۱ ھەفتە ھىچ جۇرە بەكتىرايەك لە نمونە وەرگىراۋەكانەۋە
 دەرەدەچىۋ، و بەتەۋاۋى پاك بوۋ بوۋەۋە، بىرىنەكان وورە وورە ووشكىان
 دەكرد و ناۋساۋى دەۋرەبەريان نەدەما، دەتۋوانرا ووشكىيەكان و شانە
 لەۋتاۋەكان بە ئاسانى لە بىرىنەكە بىرتەۋە، لىكۋلەرەۋەكان گىرنگىر
 خاسىيەتەكانى ھەنگوئىيان بۇ بىرىن بۇ دەرەكوت كە ئەمانەيە:

- ۱- نەھىشتىنى بۇنى ناخۇشى بىرىنە ھەۋىرەۋەكان.
 - ۲- پاككردنەۋەى بىرىنەكە بەھۇى كارىكى كىمىيائى و ئەنزىمىيەۋە.
 - ۳- مژىنەۋە و نەھىشتىنى ناۋساۋى دەۋرەبەرى بىرىنەكە.
 - ۴- لەناۋبىردىنى مىكروپە زىانبەخشەكان.
 - ۵- يارەتيدانى دروست بونەۋەى شانەى بەستەر و شانەى سارىژكەر لە شۇنى
 بىرىنەكەدا.
 - ۶- باشتىر كىردى خۇراك پىدانى شۇنى بىرىنەكە، ئەم تويزىنەۋىيە گەۋرەترىن
 تويزىنەۋىيە لەسەر كارىگەرى سارىژكەرەۋەى ھەنگوئىن بۇ بىرىنەكان.
- لە گۇفارى كۆلپىژى پىزىشكى بەرىتانىشدا بابەتلىك بلأوكرايەۋە لەسەر
 نەشتەرگەرى لە ۋولاتى (كىنيا)دا، كە تىندا ھاتبوۋ كە لەۋ ۋولاتەدا ھەنگوئىن زۇر

نەشتەرگەری يەكانى، و يىنى دەيىتە ھۆى چاك بوونەھۆى تەواوى برىنى نەشتەرگەرى يەكە، تەنەت بە پىشكىنى تاقىگەيىش ھىچ جۆرە بەكتريايەكى لەو برىنانەدا نەدەدۆزى يەھ، بە ھەمان شىئە زانا (البرت شويتن) كە ھەلگەرى بېوانامەى (نۆيل)ە، دواى نەشتەرگەرى يەكانى ھەنگوينى بەكار دەھىنا بۆ سارىژ بوونەھۆى برىنى نەشتەرگەرى يەكە.

لە گۆلارە پزىشكى يە جىھانى يەكاندا ەك: (Lancet) ى برىتانى و (JAMA) ى ئەمىرىكى چەندىن توژىنەھۆى تىدایە لەسەر كارىگەرى ھەنگوين بۆ چارەسەر كردنى برىنەكانى كەوتنى زۆر لەسەر جىگا (Bed Sores) كە لەو نەخۆشانەدا روودەدات كە ناتوانن لەسەر جىگا ھەست بۆ ماوە يەكى زۆر، بەھۆى بىھىزى يان ئىفلىجى، بىنرا كە ھەنگوين دەيىتە ھۆى خىرا كردنى چاك بوونەھۆى ئەو برىنانە، چەند سالىك لەمەوبەر توژىنەھۆى كرا لەسەر كارىگەرى ھەنگوين بۆ چاكدەنەھۆى ئەو برىنانەى لە مشكدا بەدەستكرد بروسە دەكران، درىزەى ئەم توژىنەھۆى لە گۆلارى ئەمىرىكى بۆ نەخۆشى يە نووژدارى يەكان (The American Journal of Surgery) دا بلاو كرايەھ، بىنرا كە چاك بوونەھۆى ئەو برىنانەى كە ھەنگوينيان دەخرايە سەر زووتر و بە شىئە يەكى باشتەر دەبوو، لىرەھە گرنكى ھەنگوين بۆ چاك بوونەھۆى برىنەكان بە ناشكرا دەرگەوت، ھەر لەم توژىنەھۆى دا توژەرەھەكان خاسى يە تىكى گرنكى ناوازەى ھەنگوينيان بۆ دەرگەوت كە ەك نامازەمان پىندا رىدەگرت لە گەشە كرىنى

ایه، که ئەمە کاریگەری یەکی نۆز بەسوودە و مەدالەکە دەپارێزێت لە
ریگەری خراپی ھۆدیۆمی زیادە لە خوێن و لەشی دا.

- ئەم توێژینەوێە سەلماندی کە پێدانی ھەنگوین دەبێتە ھۆی کە مکردنەوێ
وێ سێچوون بەھۆی ھەوکردنە میکروبی یەکانەوێ.

- بەکارھێنانی ھەنگوین نۆز سەلامەت و بێ زیانە، و ھەستیاریش دروست
کات، و لە ھەموو کۆمەڵگایە کدا ھەیە، ئەگەر بەر شیوێەیی کە باس کرا
کاربەنێرت نۆز بەسوود و کاریگەرە لە چارەسەری سێچووندا.

لێرەدا بەرامبەر بەو ئامۆژگاری یەیی پیڤەمبەری خودا (ﷺ) کە بەو کەسەیی ووت
براگەیی سکی دەچوو: بۆ ھەنگوینی بدەرئ، تەنھا دەتوانین ئەوێندە بئێن کە
بێند بێ بە پەروردگاری بوونەوێر کە ئەمە نیگا و وەھی ئاسمانی یە و ووتەیی
شەر نی یە.

لە توێژینەوێەکی تردا کە (د. سالم نەجم) پێی ھەستا، ۵۲ نەخۆش ھینران کە
سەیان لەنێوان (۲۱-۵۵) سالددا بوو و ھەموویان دووچاری سێچوونی
بۆخایەن بوو، لەگەڵ ئازاری سێ کە چەندین مانگ و سال بەردەوام بوو،
نەخۆشانەدا سەلما بوو کە ھۆکاری سێچوونەکیان میکروبی یان ئۆرگانی
یە، ھەموو جۆرە دەرمانێکی ژێر سێچوونیان درابوو یە و سوودی نەبوو.

ئەم نەخۆشانە بەو ئامۆژگاری کران کە رۆژانە بەیانیان و ئیواران پێش نان
واردن ۲ کەوچکی گەورە ھەنگوین بخۆن، بۆ ماوەی ۲ ھەفتە، ئەنجامی ئەم
بۆژینەوێە نۆز دڵخۆشکەر بوو بۆ نەخۆشەکان، کە بێنرا زیاتر لە ۸۲٪ ی ئەو
نۆشانە یان بەتەواوی چاک بوونەوێ یان نیشانە و توندی سێچوونەکیان بە
اوەتی کەمی کرد.

کاریگەری ھەنگوین لەسەر برین و ھەوکردنەکانی:

لێکۆلەرەوکان باسی ئەوێ دەکەن کە سەربازە رووسی یەکان لە جەنگی جیھانی
ئەمدا ھەنگوینیان بەکار دەھێنا بۆ چارەسەری برینەکانیان، پزیشکیکی
ستەرگەری بەریتانی بەناوی (کاڤانا) ھەنگوینی بەکار دەھێنا دواي کردارە

كەپۋوۋ لەناو بەرئىت، بە تايبەتى ئىوانەى كە بەرگەى دەرمانە دژە كەپۋوۋكانيان دىگەرت، لەمەو تۆژەرمەوكان كارىگەرى دژە كەپۋوۋى بەمىزى ھەنگوینيان بۇ دەرگەوت، بەراستى پىغەمبەر (ﷺ) زۆر راستى فرمەوۋ: ﴿عَلَيْكُمْ بِالشَّفَائِينَ الْقُلِّ وَالْقُرْآنِ﴾.

ھەنگوین و ھەوگەردنى گەدە و رىخۆلەكان:

گۇفارى پزىشكى برىتانى (B.M.J.) تۆژىنەرمەىكى بىلەو كەردەوۋ سەبارەت بە بەكارمىنانى ھەنگوین بۇ چارەسەرى ھەوگەردنى گەدە و رىخۆلە و سىچوون لە مىندالاندا، لەسەر ۱۶۹ مىندال سازدراپوۋ كە سىچوونيان ھەبوو و تەمەنيان لە ئىوان (۸ رۆژ - ۱۱ سال) بوو، كران بە ۲ گروپەوۋ، گروپى يەكەم چارەسەرى ئاسايى سىچوونيان درايە كە شلەمەنى و گىراوۋى كانزاكانە و شەكرى (گلوگۇز) يىشى تىدايە، گروپى دووم ھەمان شلەمەنى و گىراوۋيان درايە بەلام لە جياتى شەكرى گلوگۇز ۵۰ مىللىليتر ھەنگوینى پالفتەيان درايە، لە ئەنجامى ئەم تۆژىنەوۋەى لىكۆلەرەوكان گەيشتە ئەم ئەنجامانە:

۱- ھەنگوین دەبىتە ھۆى كەمكەردنەوۋى ماوۋى سىچوون لەو نەخۆشانەى تووشى ھەوگەردنى گەدە و رىخۆلەكان بوون، بە تايبەتى ئىرانەى بەھۆى بەكترياي سالمۇنىلا (Salmonella) و شىگىئىلا (Shigella) و (E. coli) ۋە تووشى مەوۋە دەبىت.

۲- ئەم كارىگەرىيەى ھەنگوین دەرگەرتەوۋ بۇ سىفەتە دژە مىكروپىيەكەى و ماددەكانى ناوۋى ەك پىشتەر باس كرا.

۳- پىيوستى ئىو مىندالانەى كە ھەنگوینيان درابوۋە بۇ دەرمانى دژە مىكروپ، كەمتر بوو لەو مىندالانەى كە ھەنگوینيان نەدرابوۋە.

۴- دەتوانرئىت ھەنگوین بەكار بەئىنرئىت لە گىراوۋى دژە سىچوونەكاندا لەبىرى شەكرى گلوگۇز، كە زۆر كارىگەرتەر و سوودبەخش ترىشە.

۵- ئىو شەكرى فرەكتۆزەى كە لە ھەنگویندايە بوو ھۆى زىاتەر مژىنەوۋى ئاۋ لە رىخۆلەكانەوۋە بەبى زىاد كەردنى مژىنەوۋى صۇدۇم لەو كەسانەى كە ھەنگوینيان

که پرووی به هینزی وهک نیستاتین (Nystatin)، بیئرا که کاریگهری دژه میکروبی ههنگوین له ماددانه بههیزتره، لهو بهکتریایانی که هم تاقیکردنهویان لهسر کرا بهکتریاکانی: (E. coli, Proteus, Klebsiella, Salmonella, Shigella) بوون.

له گهل نهوانه ی باسمان کرد
هیشتا به تهواوهتی فاکترمکانی هم
کاریگهری یه دژه میکروبی یه ی
ههنگوین به تهواوهتی
نه دژراونه تهوه، و چه ندین نهینی
تر ماوه که هیشتا په رده ی لهسر
لانمه راده، و وهک نهینی یه کی
خودایی سه رسو په نهر ماوه تهوه.

کاریگهری ههنگوین له سه رکه پرووهکان:

هه ندیک جوړ که پروو نه خوشی له موؤفدا دروست دهکن که به ناوبانگترینان که پرووی (Candida) یه، که چه ندین شوینی لهشی مرؤف تووش دهکات به تایبه تی لؤچهکانی پیست، دهیقه هو ی سووتانهوه و خوران و سووربوونهوه له شوینی تووش بوودا، هم که پرووه به ژۆری تووشی نه که سانه دهیقه که نه خوشی شه کره یان نایدن یان شیریه نه یان هه یه، هه روه ها تووشی ئافره تی دووگیانیش دهیقه، چه ندین جوړ دهرمانی دژه که پرووی کاریگر هه یه لهوانه: نیستاتین (Nystatin) و مایکونازۆل (Miconazole).

له م داوی یانه دا تاقیکردنهویه ک سازکرا بۆ زانیی کاریگهری ههنگوین لهسر هم جوړه که پرووه، هم تویرینه وهیه لهسر ۷۲ ئافره ت سازکرا، بیئرا که دهرمانه دژه که پرووه کان ژۆر کاریگهر لهسر هم جوړه که پرووه، به لام هه ندیک گرووی هم که پرووه توانی یان بهرگری له کاریگهری هم دهرمانانه بکن، لیژده دا تویرمه وهکان ههنگوینان به کار هینا و بین یان که ده توانیت هه موو گروویهکانی هم جوړه

(Catalase) كەئەم ھەلدەستىت بە گۆپىنى ماددەى (Hydrogen Peroxide) بۇ ئوكسىجىن و ئاو.

۶- ڧىتامىنەكان: ھەنگوین چەندىن جۆر ڧىتامىنى تىدایە وەك (A, B, K) كە رىزەيان نۆر كەمە، جۆرى ڧىتامىنەكان بە پىئى جۆرى ھەنگوینەكە و سەرچاوەى گولەكەى دەگۆپىت، ھەندىك جۆرى ھەنگوین رىزەيەكەى نۆر لە ڧىتامىن (C) تىدایە.

بەكار ھىئانە ېزىشكى يەكانى ھەنگوین:

كارىگەرىى ھەنگوین لەسەر مىكرۇب و كەروودكان:

نۆرنىك لە توئىژىنسەوە تاقىگەىى يەكان كارىگەرىى دژە مىكرۇبىى (Antimicrobial) ھەنگوینيان دەر خستوو، سەلماوە كە ھەنگوین لەناوبەرى بەكتىريە بە ھەردو جۆرى گرام پۆزەتيف (Gram +ve) و گرام نىگەتيفەوە (Gram -ve)، نۆر لىكدانەوە كراوە بۇ ئەم كارىگەرىى يەى ھەنگوین لەوانە:

۱- بەكار ھىئانەى ھەنگوین دەيئتە ھۆى بەرزكردنەوەى پەستانى ئۆزموئى (Osmotic Pressure) لەسەر رووى برىنەكە، كە ئەمە دەيئتە ھۆى رىگرتنى گەشەكردنى مىكرۇب و لاواز كردنى چالاكى يەكەى.

۲- ھەنگوین ناومندىكى ترشى ھەيە (ph: 3.5) كە رۆئى ھەيە لە كارىگەرىى يە دژە مىكرۇبى يەكەى دا.

۳- فاكتەرى سىئىم برىتى يە لە بوونى ماددەى (Inhibin) كە برىتى يە لە پىرۇكسىدى ھايدروجىن (Hydrogen Peroxide) و دژە مىكرۇبە.

ئەم سى فاكتەرە نەك بەتەنھا گەشەكردنى مىكرۇب لاواز دەكەن بەلكو لە ھەمان كاتدا دەبنە ھۆى تىگشكاندننى ئەو ژەھرانەى (Toxins) كە ھەندىك مىكرۇب دروستىدەكەن.

لە لىكۆلىنەوەيەكەى تاقىگەىى دا ھەنگوین بەراورد كرا لەگەل چەند دژە مىكرۇب و بەكتىريەكەى بەھىزى وەك سترىپتومىسسىن (Streptomycin)، و دژە

ماددە	بىردىكى	ماددە	بىردىكى
كاربۇھىدرات	۷۶,۴ گرام	مەگنېسىيۇم	۲ مىللىگرام
ناو	۲۲ گرام	فوسفور	۱۷ مىللىگرام
پروتىن	۰,۵ گرام	ناسن	۰,۴ مىللىگرام
چەورى	۰	مىس	۰,۰۵ مىللىگرام
بىر — ھى ووزە (السعرات الحرارية)	۲۸۸ كىلو كالورى	گۈگۈرد	۱ مىللىگرام
صۇدېيۇم	۱۱ مىللىگرام	كلور	۱۸ مىللىگرام
پۇتاسىيۇم	۵ مىللىگرام	رايبى — ۋىتامين B2 (فيتامين B2)	۰,۰۵ مىللىگرام
كالىسىيۇم	۵ مىللىگرام	ترشى نىكوتىنى	۰,۲ مىللىگرام

۴- پىرۇتىنە كان: ھەنگۈين چەندىن جۇر ترشى ئەمىنى تىدايە، ھەمويان بىجگە لە ترشى (پىرۇلېن) لە شىلەي گۈلەكانەوۋە وىرگىراون، پىرۇلېن ھەنگ خۇي زىيادى دەكات بۇ ھەنگۈينەكە لە كاتى بىرۈست كىردى دا، ھەنگۈين ۰,۵% ى لە پىرۇتىنە كان پىكىدېت.

۵- ئەنزىمە كان (Enzymes): لە ھەنگۈيندا چەندىن جۇر ئەنزىم ھەيە، لەوانە: ئەنزىمى ئىنڧىرتېز (Invertase) كە لە ھەمو ئەنزىمەكانى تر زۇرتىرە لە ھەنگۈيندا ۋە ئەندەستىت بە تىكشكاندىنى شەكرى دوۋانى بۇ شەكرى تاكى (گلوگۇز ۋە فرەكتۇز).

ھەروەھا ئەنزىمى گلوگۇز ئوكسىدەز (Glucose Oxidase) كە گلوگۇز دەگۇرېت بۇ ترشى گلوگۇنىك (Gluconic Acid) كە لەمىشەۋە ماددەي (Hydrogen Peroxide) پەيدا دەيىت كە سىفەتى دۇرە مىكروپى بەھىزى ھەيە، ئەنزىمى دايەستېز (Diastase) ئەمىش ھەندەستىت بە تىكشكاندىنى شەكرە ئالۇزەكان (نىشاستەكان) بۇ شەكرى پچوكتىر ۋاسانتا، ئەنزىمى كەتەلەيز

۱- شەکر: شەکرەکان (Sugars) جۈزىنكىن لە كاربۇئىدات ۲ بەشى سەرەكىيان مەيە: شەكرى تاك (Mono Saccharides) كە ۱ جۈر شەكرى تىئايە، شەكرى دووانى (جۈوت Disaccharides) كە ۲ جۈر شەكرى تىئايە، ئەو شەكرە سادەيەى كە ئىمە بەكارى دىئىن بۇ شىرىن كىرن لە ژىانى رۇژانەماندا شەكرىكى دووانىيە، و ئاودەبىرنت بە سوكرۇز (Sucrose)، شەكرەكان بەگشتى لە روى پىكەتەى بنچىنەىيانەرە دور جۈرى سەرەكى پىكىدېنن، كە ھەردووكيان شەكرى تاكل: شەكرى ترى يان گلوكرۇز (Glucose)، و شەكرى ميوە يان فرەكتۇز (Fructose).

شەكرى ھەنگوین لە ھەردور جۈرى گلوكرۇز و فرەكتۇز پىكىدېنن، ھەردووكيان ۷۶،۴٪ى ھەنگوین پىكىدېنن، شەكرى دووانى جۈرى (سوكرۇز) یش ۱٪ى پىكەتەى گشتى ھەنگوین پىكىدېنن.

۲- ئاۋ: ۱۶-۲۰٪ى ھەنگوین پىكىدېنن، بوونى ئار لە ھەنگویندا بىم رىژەيە گىركىيەكى زۇرى مەيە، چونكە

ئەگەر رىژەى ئار لە ھەنگویندا لە ۲۰٪ زىاتر بووايە دەپورە ھۆى تەخەمورى (بۆگەن كىرنى) ھەنگوینەكە و تىكچوونى، چونكە ھەنگوین سادەى خورىە (خماىر Yeasts) ى زۇرى تىئايە كە زۇر ھەزىان لە شەكرە.

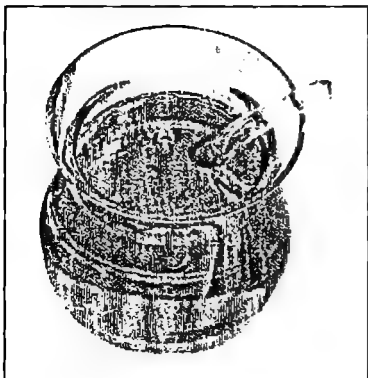
۳- كانزاكان: رىژەى كانزاكان لە ھەنگویندا دەگۇرنت لە ۰،۰۴٪ لە ھەنگوینى رەنگ كال، و ۰،۲٪ لە ھەنگوینى تۇخدا، لەم خشتەيەى خوارەدا نۇخى خۇراكى و بېرى ھەر ماددەيەك و كانزايەك لە ۱۰۰گرام ھەنگویندا روون كراوتەوہ:

بەردەوام بوونی، و شتێکی بەلگە نەوێستیشە کە ئەم زانیاری و شارەزایی بە پێویستێک دەبێت دواي پەیدا بوونی کۆمەڵگاکە بە دەست هاتیبێت، لێرەو هەنگ پێش مرۆفی داوەتەرە لە زانیانی کاریگەری خۆراک لە سەرگەشه کردن لە بارودۆخێکی دیاری کراو(دا).

پاش ئەوەی کە زانا (مۆرێسۆن) لە کتێبەکی دا چەند نموونە یەکی تری ژبانی زیندەوهران باس دەکات، دەلێت: (پێگومان دەبێت دروستکەرێک رێنمووی کردبێ بۆ هەموو ئەم کارە سەرسوڕهێنەرانه).

هەربۆیە زانا (ماترلینک)یش لە کتێبەکی دا دەلێت: (ئەگەر کەسێک لە جیهانیکی تری دەرەوێ زەوی یەوێ بێتە خوارەو بۆ سەر زەوی و پرسیار بکات لە تەواوترین و ئاوێزترین شتێک کە لە ژياندا بە دەست هاتیبێت و دروست کراوبێت، ئێمە ناتوانین جگە لە شافەیی سادەیی هەنگ شتی تری پیشان بدەین، ئەویش لەبەر وردی و تەواوی لە هەموو روویە کەوێ).

ئەو شلە مەنەییانە ی لە سکی هەنگەوێ دەردەچیت و کرنکی یان لە رووی پزیشکی و دەرمانسازی یەوێ:

١- هەنگوین:

پێکەتای هەنگوین:

پێکەتای هەنگوین لە چەندین ماددەیی سوود بەخشە، لەوانە: شەکر، ئاو، ترشه ئەمینی یەکان، ئیقامینیەکان، کافزاکان و ئەنزیمەکان، یا ئیستاقچینە سەر یاس کردنی ئەم پێکەتانه بە درۆزی:

بۇ ئەۋەدى بەم رۆلەنەيان ھەستە؟ بىن گومان ئەمەسە پەرەردىگارى بالادەستە كە دەفەرموئىت: ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ﴾، ﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى الثَّعْلِ أَنَّ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ﴾ {٦٨} نُمُ كُلِّي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكَ ذُلًّا يُخْرِجُ مِنْ بَطْنِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ {٦٩}.

زانای بەناویانگ (کریس موریسۆن) كە سەریكى ئەكادیمیای زانستی نیویۆرك بویه، لە كتیبی { (الإنسان لا يقوم وحده) یان (العلم يدعو للإيمان) } دا دەئیت:

(كاركەرەكانی ھەنگ ھەلەدەستن بە دروست كردنی خانەى شەش پالوویی جۆراوجۆر لە قەبارەدا بۆ پینگەیانەدن كرمۆكەكان، خانە بچووكەكان بۆ كاركەرەكان دادەئیت، لەو گەورەتر بۆ ئێزینەكان دادەئیت، ژووری تایبەت بۆ شاژنی سەكپەر دادەئیت، شاژنە ھەنگیش ھیلكۆكەى نەپیتتێراو لەو خانانەى بۆ ئێزینەكان دانراوە دادەئیت، ھیلكۆكەى پیتتێراویش دەخاتە ئەو خانانەو كە بۆ كاركەرەكان و شاژنەكانى دواوژ ديارى كراوە، پاشان كاركەرەكانیش بەوپەرى سۆزەو ھەنگوین و ھەلەئەى جووراو دەدەن بە كرمۆكە سەرەتایىيەكان، كە پاش ماوێك بۆیان ناجوون و ھەنگوین و ھەلەئەيان راستەوخۆ پێ دەدرێت، ئەو مینانەى بەم شێوھە خۆراكیان دەدرێت لە دواى دا كاركەرى نوێ و بەھیزى شانەى ھەنگیان ئێدەردەچێت.

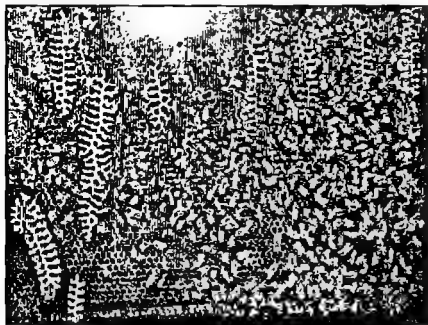
لەلایەكى ترەو ئەو مینانەى كە لە خانە شاھانەكاندا دانراون بۆ ئەمان خواردنى تایبەتى و جووراو بە بەردەوامى دەبێت و ئەمانەى كە ئاوا بە تایبەتى مامەنەيان لەگەڵ دەكرێت گەشە دەكەن بۆ شاژنى ھەنگ، ئەمان كە بە تەنیا دەتوانن ھیلكە دابنێن، ئەم كردارى بەردەوام بوونی بەرھەمھێنانە پنیوستى بە خواردن و خانەى تایبەت ھەيە و لەھەمان كاتدا شوێنەوارى سەرسوڤھێنەرى گۆڤرینی خۆراك دەردەخات، بەردەوام بوونی ئەم كردارى بەرھەمھێنانە پنیوستى بە چاوپەرانی و جیاكردنەو و خۆراكى تایبەتى ھەيە، ئەم گۆڤانكارى یانەش بە تایبەتى بەسەر ژيان لە كۆمەڵگادا دەچەسپیت، و زۆر گرنگ و سەرەكى یە بۆ

هنگر کارکره‌کان هم نیشانه ناشکرایه نه‌بینن، نه‌وا وا ده‌زائن که جیوت بوونه‌که شکستی هیناوه و خویان ناماده ده‌کن بۆ ئاهه‌نگینکی شاهانه‌ی تر.

هه‌نگ بانگه‌شه ده‌کات بۆ ئیمانداری:

نوسه‌ری به‌ناویانگ (مۆریس ماترلینک) له کتێبینکی دا به‌ناوی (ژیانی هه‌نگ Life of Bee) دا وه‌سفی ئه‌ هه‌نزه رۆحیه شارراوه‌یه‌مان بۆ ده‌کات که کاری هه‌موو ئه‌ندامانی شانه‌ی هه‌نگ رۆک ده‌خات و ده‌لێت:

(کارکره‌کان به‌ کاری خویان هه‌نده‌ستن هه‌ریه‌که و به‌ پێی ته‌مه‌ن و رۆنی خۆی، دایه‌نه‌کان و به‌خێوکه‌ره‌کان ئاگاداری و سۆز و گه‌رمی به‌ کرمۆکه‌کان ده‌به‌خشن، هاوه‌له‌کانی شائڤن هه‌میشه له‌گه‌ڵیدان و له‌خه‌مه‌تیدان، کارکه‌ری تایبه‌تی هه‌نده‌ستن به‌ هه‌وا گۆپکێی شانه‌که و پاراستنی پله‌ی گه‌رمی‌یه‌که‌ی،

کارکره‌ نه‌ندان‌یاره‌کان خانه‌شه‌ش پالووه‌کان دروست ده‌که‌ن، کارکه‌ری تر هه‌نده‌ستن به‌ گه‌شتی دۆزینه‌وه‌ی شوینه‌کانی شیل و هه‌له‌ی گۆل، کیمیا‌زانی تایبه‌ت له‌ پێکه‌یشتن و پاراستنی هه‌نگ‌ینه‌

هه‌لگیراوه‌که دُنیا ده‌بن، کارکه‌ری تر خانه‌کان پرده‌که‌ن له‌ هه‌نگوین و دایده‌خه‌ن، پاککه‌ره‌وه‌ی تایبه‌ت پارێزگاری پاک و خاوێنی شه‌قام و شوینه‌ گه‌شتی‌یه‌کانی ناو شانه‌که ده‌که‌ن، مردوو نێژه‌کان لاشه‌ی کارکه‌ر و نێژینه‌ مردوو‌ه‌کان ده‌شارنه‌وه‌، پاسه‌وانانی ده‌رگای شانه‌که چاودێری نه‌وانه ده‌که‌ن که دینه‌ ژووره‌وه‌ و ده‌چنه‌ ده‌ره‌وه‌ و بێگانه‌کان و هه‌ر که‌سێک که بیه‌وێت ئاسایشی ناو شانه‌که تێک بدات ده‌که‌نه‌ ده‌ره‌وه‌)، ئایا کێیه‌ که هه‌موو ئه‌مانه‌ی فێرکردن؟ کێیه‌ که ئیله‌های پێدان

لە سەفەرەكەىدا پێنۆهێ نووساوه و خوشى و شادى هەموو مەملەكەت دەگرێتەوه، كاركەرەكان هەندەستن بە ئامادەكردنى خانەى مۆمى شەش پالوویی نوێ و چاك كردنەوهى خانە كۆنەكان، بە مەبەستى ئامادەكردنىيان بۆ دانانى هێلكۆكەى نوێ تیاياندا، شارنیش -كە لەوێ پەرى دلخۆشى و چالاكى دایە- دەست دەكات بە دانانى ژمارەىەكى ئىجگار زۆر لە هێلكۆكە، كە رۆژانە ۱۵۰۰ بۆ ۲۰۰۰ هێلكۆكە دادەنێت بۆ ماوهى زیادە ۲ مانگ، زانایان وای دادەنێن كە شارن نزیکەى ۲۰۰ تا ۲۵۰ هەزار هێلكە لە یەك وەرژدا دادەنێت، كاتێكیش دەمریت لەدواى خۆى نزیکەى ۱ ملیۆن هێلكۆكە جێ دەهێنێت.

+ لێرهەدا پرسىاریك دیتە ئاراو: بۆچى دەبێت بۆ مەر شایىەكى شایانە نزیکەى ۲۰۰ نێرینە ئامادە بكریت؟ ئایا یەك دانە یان چەند دانە یەك بەس نیە؟ - بوونى ئەو ژمارە زۆرە نێرینەكان زۆر پێویستە بۆ مانەوهى شانەى هەنگ، چونكە یەكێك لەو نێرینانە دەبێتە باروكى هەموو ئەندامەكانى شانەى هەنگەكە بۆ ماوهى ۴-۵ سالى داهااتوو، ئەگەر ئەم نێرینەىە لاواز بێت و سیفاتى بۆماوهى باش و بەهێزى نەبێت ئەوا دەبێتە هۆى لەناو چوونى ئەو مەملەكەتە، كەواتە ئەم ژمارە زۆرە نێرینەكان بۆ ئەوێە كە نێرینەىەكى بەهێز و خواوەنى سیفاتى باش مسۆگەر بكریت بۆ ئەوهى لەگەڵ شارژندا جوت بێیت، مەروەها هۆكارىكى ترى ئەم ژمارە زۆرە ئەوێە كە شارژن لە كاتى فەزینىدا بەم نێرینانە دەورە بدریت و لە مەترسى بەدور بێت.

هۆكارىكى ترى فەزینى شارژن بۆ ئەو بەرزىە زۆرە ئەوێە كە ئەندامى زاووزى نێرینە بە هۆى پەستانى هەواوە ئامادە دەبێت بۆ جوت بوون، ئەمەش بەهۆى فەزینى زۆرەوه دیتە دى، كەواتە فەزین بۆ ئەو بەرزىیانە نێرینەكان ئامادە دەكات بۆ جوت بوون، لە كۆتایىدا دەپرسین: ئایا نابێت ئەو جوت بوونە رووبدات بەبێ ئەوهى نێرینەكە بمریت؟

دەنێن: لەبەرئەوهىە كاتێك كە شارژن دەگەرێتەوه بۆ لای كاركەرەكان و ئەندامى زاووزى نێرینەكەى پێوه دەبێن، دڵنیا دەبن لەوهى كە جوت بوون رویداوه،

دوای تەواو بوونی گەشەکردنی لە خانەکە یەو دەیتە دەری، یەكەم کارێك كە پێی هەڵدەستێت ئەو یە کە دەگەرێت بە سەر خانە شایانەکان کە شارێنی تری تێدا یە و لە قۇناغی تەواو بوونی گەشە کردنان، و هەڵدەستێت بە کردنی چارووەکە ی بە لەشیاندا و لەناویان دەبات، ئەگەر دوو شارێن بە یەكەو و لە یەك کاتدا بێنە دەرەو و ئەوا شەر لە نێوانیاندا بەرپا دەبێت تاوەکو یەکیکیان ئەوی تر لەناو دەبات.

پاش هەفتە یەك لە خۇ نامادەکردن قۇناغەکانی ئەم ناھەنگە شایانە یە دەست پێ دەکات، سەرەتا شارێن لە شانەکە دەچێتە دەرەو و لە چەند لایەكەو بە دەوری دا دەسووێتەو، بۆ ئەو ی پاش تەواو بوونی جوت بوون شانەکە ی ئێمە گۆرێت و بە ئاسانی بگەرێتەو بۆ شانەکە ی خۆی، پاشان هەڵدەستێت بە دروستکردنی چەند دەنگێکی دیاری کراو و بلاوکردنەو ی بۆنێکی خۆشی تایبەتی بۆ راکێشانی سەرنجی نێرینەکان، کە ئەمانیش بە تەواوەتی کاریان تێدەگرن و بە پەلە لە شانەکە دێنە دەرەو و بەدوای شارێندا دەفڕن، شارێن بەهۆی بالە بەهێزەکانی یەو وەکو تیر بە ئاسماندا دەفڕێت و نێرینەکانیش هەول دەدەن پێی بگەنەو و چەند لە شارێن نزیک ببنەو ئەوەندە ئەویش فڕینەکە ی خێراتر دەکات، ئەمە دەبێتە هۆی ئەو ی کە دانە دانە نێرینەکان بکەنە خوارەو و نەتوانن پێی بگەنەو، لە کۆتایی دا شارێن فڕینی زۆر خێراتر دەکات و تا بەرز ی چەند بتوانێت سەر دەکەوێت، تاوەکو ئەو نێرینە یە کە لە هەموو ئەوانی تر بەهێزتر و بەتواناترە دەتوانێت پێی بگاتەو و لەگەڵ شارێنەکە دا جوت دەبێت، ئەم مەراسیمە شاھانە یە پاش ۱۵-۳۵ دەقیقە لە دەست پێکردنی تەواو دەبێت.

پاش ئەم گەشتە بوو کە شاھانەکە دەگەرێتەو و میراتی زاوا شەھیدەکە ی لەگەڵ خۆی دەهێنێتەو کە نیشانە ی سەرکەوتنی کرداری پیتاندنەکە یە، چونکە ئەندامی زاووزی ئێرینەکە لە لەشی دەبێتەو لەگەڵ بەشیکی ئاوسکی دا، و دوایی ئەم میروو بەسەزمانە تا مەردن خۆینی ئێدەرەو، شارێنی بێوژن دەگەرێتەو بۆ شانەکە ی و کارکەرەکان هەڵدەستن بە پاک کردنەو ی لەو شتانە ی

بال دەفەرېت وەك ئىيۈ نەتەو و ئوممەتن، لەم ئايەتەدا ئىعجازىكى گەرە ھەيە
چونكە زانايان تەنيا بەم دوايىيانە گەيشقنە ئەم راستىيانە دەربارەي ھەنگ.

سەبارەت بە ئىزىنەي ھەنگ:

ھەر لە كۆنەو مەزۇ بۇ ئىزىنەي ھەنگى روانىيۈ وەك مىروويەكى تەمەل و
بىنكار، چونكە تەنيا كارى ئىزىنەكانى ھەنگ ئەويە كە شازن بېيتىنن، ئايا لە
راستىدا بەم شىيۈيە و بە ئەنقەست خۇي تەمەل دەكات و كارناكات؟ بەلگە
زانستىيەكان ئاماژە بۇ غەيرى ئەمە دەدەن، چونكە ئەمانە تەمەل نىن بۇ ئىش
كردن، بەلكو پەرمەردگار وای دوست كەردووە كە ناتوانىت بە كارى كاركەرەكان
ھەئسەت، لە پىنەكانىدا توورەكە نىيە كە بتوانىت ھەلەئەي تىدا كۆبكەتەو و
زمانى زۆر كورە كە بەھۆيەو ناتوانىت شىلەي گول بمرىت، كەواتە لە راستىدا
نەر توانای ئەو شى نىيە كە خۆراك بۇ خۇي دابىن بكات، و داواي خواردن لە
ھاوہلە كاركەرەكانى دەكات، كەواتە تەمەلنى لە سىفەتەكانىاندا نىيە، بەلكو
توانای جەستەيى نىيە بۇ ئەوئى بە كارەكانى كاركەرەكان ھەئسەت، و خواي
گەرە كارىكى گرنگى پىن سياردووە كە ھەر كاتىك پىن ھەستا نامىنىت و دەرچىتە
دونىاي فەرتانەو، ﴿لَا يُثَالَّ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُثَالُون﴾ (الانبىاء: ۲۲)، ھەرەھا
پىنقەمبەر (ﷺ) دەفەرموئە: ﴿اعْمَلُوا فِكْلٌ مِّسْرٌ لِّمَا خُلِقَ لَهُ﴾ (رواه البخاري، واتە:
ھەمووتان ئىش بكن، چونكە ھەموو زىندەومرىك بۇ ئەوئى بۆي دوستكراوہ رىك
كراوہ و كارى بۇ ئاسان كراوہ.

تەنھا چەند دانەيەك لە كۆي سەدان ئىزىنە دەتوانن كارەكەيان لەم ژيانەدا بە
ئەنجام بگەيەنن كە برىتىيە لە ھەستان بە پىتاندىنى ھىلگەكان، بە مەبەستى
بەردەوام بوونى ئەوئى ھەنگ و زىياد بوونىيان، ھەر كاتىكىش كە بە كردارى
پىتاندىنەكە ھەئسەت كارەكەي لەم ژيانەدا تەواو دەبىت و راستەوخو دەررىت.

ئايەنگى شايانە:

يەكەم كارىك كە شازنى نوئى پىن ھەلدەستىت دواي لەناوبرىنى ھاوشىيەكانى
برىتىيە لە خۇ ئامادەكردن بۇ ئايەنگى شايى شايانە، كاتىك كە يەكەم شازن

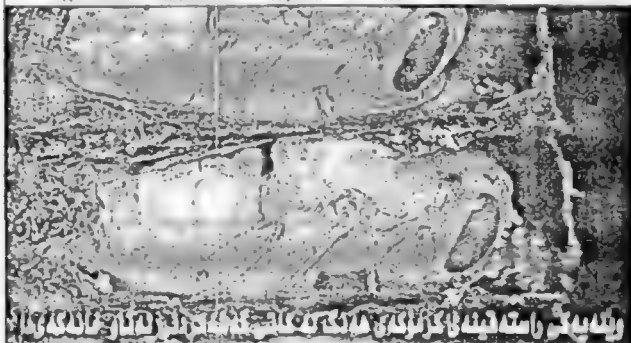
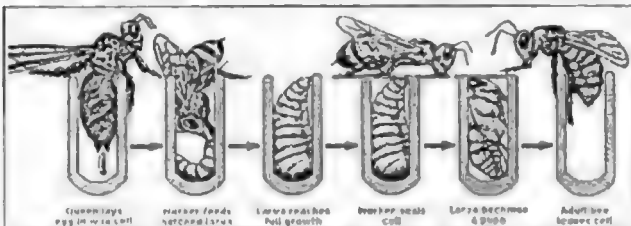
هیلکۆکه‌کانی (گه‌راکانی) شاژن پاش ۲ رۆژ ده‌ترووکێن و کرمۆکه‌ دروست ده‌کهن، له‌ سه‌ره‌تادا هه‌موو کرمۆکه‌کانی هه‌نگ خواردنی شایانه (الغذاء الملكي Royal Jelly) یان ده‌دریتێ له‌ لایه‌ن کارکه‌ره‌که‌نه‌وه، له‌ دواى ۲ رۆژ ته‌نها ده‌دریت به‌و کرمۆکه‌نه‌ی که‌ ده‌بن به‌ شاژن، و نه‌وانی تر ته‌نها هه‌نگوینیان ده‌دریت، کاتیک که‌ چه‌ند شاژنیکی نوێ گه‌شه‌ ده‌کهن له‌ شانەى هه‌نگدا و دواى دینه‌ ده‌ره‌وه، سه‌ره‌تا نا‌کۆکی و جه‌نگ له‌ نیوانیاندا روو ده‌دات و له‌ کۆتایی‌دا ته‌نها یه‌ك دانه‌یان ده‌مینیتسه‌وه، که‌ نه‌میش هه‌یرش ده‌کاته سه‌ر شاژنه‌ کۆنه‌که‌ و ناچارى ده‌کات که‌ شانەکه‌ به‌جى به‌ی‌لێت له‌گه‌ل کۆمه‌لێک له‌ کارکه‌ره‌کان، و ده‌پۆن بۆ دروست کردنی شانەیه‌کی نوێ.

ئایا شاژن فه‌رمانه‌روایه‌تى شانەى هه‌نگ ده‌کات؟

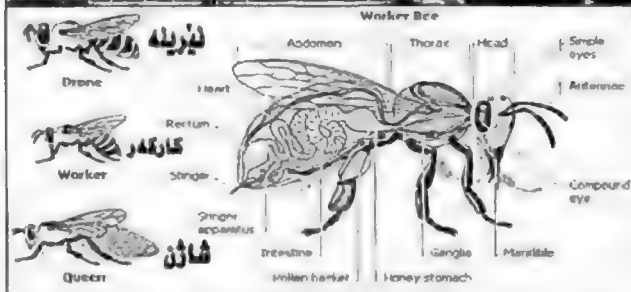
له‌ کتێبی سروشتناسی (Reader's Digest Family Guide to Nature) دا هاتوه: له‌گه‌ل نه‌وه‌ی که‌ شاژن گرنگترین تاکی کۆمه‌لگای هه‌نگه‌ به‌لام له‌ راستی‌دا فه‌رمانه‌روایی شانەى هه‌نگ نا‌کات، به‌لکو ته‌نها چه‌ند هۆرمۆنیک ده‌رده‌دات که‌ هه‌لس وکه‌وتی هه‌نگه‌کان دیاری ده‌کات، نه‌م هۆرمۆنانه‌ له‌رێی شو کارکه‌ره‌نه‌وه که‌ له‌شی شاژنه‌که‌ پاک ده‌که‌نه‌وه ده‌گۆزێتسه‌وه بۆ کارکه‌ره‌کانی تر، کاری راسته‌قینه‌ی شاژن بریتی‌یه‌ له‌ به‌ره‌مه‌ینان و دانانی هیلکه‌کان، چونکه‌ شاژن ته‌نها مینه‌ی پینگه‌یشتووی شانەى هه‌نگه، و کارکه‌ره‌کان نه‌دانه‌کانی زاووزی‌یان پێنه‌گه‌یشتوه، شاژن هه‌لناستیت به‌ به‌خێو کردنی و خواردن پێدانی بې‌جیوه‌کانی، به‌لکو به‌ ته‌واوه‌تی پشت به‌ کارکه‌ره‌کان ده‌به‌ستیت بۆ نه‌م کاره، که‌واته‌ کێ فه‌رمانه‌روای شانەى هه‌نگه؟ کارکه‌ره‌کان خۆیان، چونکه‌ نه‌مان که‌ به‌رێار ده‌ده‌ن که‌ی و له‌ کوێ شیه‌ و هه‌لانه‌ی گول کۆبه‌که‌نه‌وه، نه‌مانیش که‌ به‌رێار ده‌ده‌ن که‌ی شاژنی شانەکه‌ بگۆ‌دریت، هه‌ر نه‌مانیش که‌ کاتی کۆچ کردنیان به‌ کۆمه‌ل دیاری ده‌کهن به‌ مه‌به‌ستی پێکه‌وه‌نانی شانەیه‌کی نوێ.

خوای گه‌وره‌ ده‌فه‌رمووت: ﴿وَمَا مِنْ ذَّابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُنْمِئَ أَشْأَلُكُمْ﴾ (الانعام: ٢٨١)، واته: هه‌موو زینده‌وهرێکی زه‌وی و هه‌موو ته‌یرێک که‌ به‌

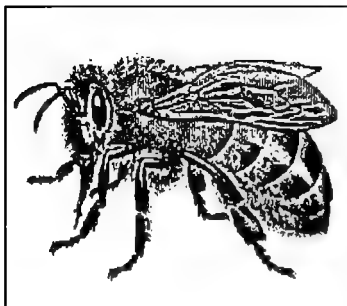
هياڭكاري قۇناغەكانى گەشەكردنى ھەنگ

Entomology Encyclopedia, Stephen Dalton/Photo Researchers, Inc.

تۇيۇڭكاري ھەنگىك، نەگەن چۆرەكانى ھەنگ

له نېټنۍ په کاني جيهانی ههنگ:

ميشهنگ میروویه کی به سوود
و گودج و گول و بزیان، و پاک
خوړ و خوږایزه له پیسی، هر
بویه پیغه مېسر (مېسر) دهر باره ی
ههنگ دهر مویت: ﴿مثل المؤمن مثل
الشحلة، لا تأکل إلا طيبا و لا تضع
إلا طيبا﴾، واته: نمونه ی ثیعامدار

وهك ههنگ وایه، خواردنی پاک نه بیت نایخوات، و نه ودهشی که دای دهنیت هر
پاکه، له (دائرة المعارف البريطانية Encyclopedia Britannica) دا هاتووه:

ههنگی ههنگوین (Honey Bee) جوړیان زوره، هه یانه له نه وروپادا دهژی و
ناوده برنت به (Apis mellipera)، هه وده ها هه یانه له ناسیادا دهژی و
ناوده برنت به (A. florea)، نه مانه جوړه بچوکه کانه.

جوړه قه باره گه وړه کانی ههنگ ناریان (A. dorsata) ه وله هیندستان و چین
و نه دهنو سیادا دهژین، هه موو جوړه کانی ههنگ له هیلانه یان له شانۍ ههنگ
(Hives) دا دهژین، سۍ جوړ ههنگ له شانۍ ههنگدا ههیه:

۱- کارکره کان (العاملات): که بریتین له مینۍ پینه گه یشتو
(Undeveloped).

۲- شازنه کان (الملکات Queens): که قه باره ی له شیان له کارکره کان گه وړه تره.

۳- نیرینه کان (الذکور Drones): که له کارکره کان گه وړه ترن و ته نها له
سره تای هاویندا هن، شازنه کان و کارکره کان به وده جیا ده کرنه وه که چزوویان
(Stings) ههیه به لأم نیرینه کان چزوویان نییه، شازنی ههنگه که به ته نها هیلکه
(گهرا) داده نیت، نه هیلکوکانه ی شازن که به تووی نیرینه کان ده پیتیزن گه شه
ده کهن بؤ دروستکردنی کارکره کان، به لأم نه هیلکوکانه ی که شازن دایان دهنیت
و نایا نیتینیت گه شه ده کهن بؤ دروستکردنی نیرینه کان.

۲- ووتەي پەرورەدگار (فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ): كە نەيفەرمووه شيفاي تىدايە بۇ ھەموو خەلکى بەگشتى، بەلكو بە پەرھايى ئىم بابەتەي ھىلاو تەرە بۇ ئىروەي زانايان توژىنەو لەسەر ئەر نەخۇشىيانە بکەن كە خوای گەرە لەم ماددانەدا شيفاي بۇ داناون، لەم شىدا ھاندانى تىدايە بۇ مرقۇقەكان بۇ ئىروەي توژىنەو بکەن، بە ھەبەستى ناسىنى ئەر كەسانەي كە نەخۇشىيەكانيان بەم دەرمانانە چارەسەر دەرکړت.

كەواتە لەم سى ووشەيەدا (فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ) چەندىن موعجيزەي جۇراوجۇد ھەيە: ئامازەي داوہ بۇ ئەر ماددانەي كە لە سكى ھەنگەرە دىنە دەرئ، پاشان دەرەرموئت: لەم ماددانەدا شيفاي چارەسەر ھەيە، لە كۇتايىدا بۇ ئىمەي بەجئ ھىلاو كە بىدژىنەو كە ئايا ھەر ماددەيەك چ كەسيك و چ نەخۇشىيەكى پىن چارەسەر دەرکړت.

لەم سى ووشەيەدا خوای گەرە بناغەي توژىنەو يەكى گرنكى زانستى لە بواری پزىشكى و دەرمانسازىدا دامەزراندووه، چونكە كاتيك زانايان وای دا دەنين كە لە ماددەيەك يان روو كىكى ديارى كراودا چارەسەر ھەيە، سەرەتا لە پىكھاتن و خاسىيەتەكانى دەرکړنەو.....

پاشان لە تاقىگەدا تاقى كړدەو ي لەسەر دەرکەن، لەناو لوولەي تاقىگە و لەسەر ئازەلەكانى تاقى كړدەو، بۇ ئىروەي خاسىيەتە شيفايىيەكانيان بۇ دەرکەوئت، ئەمە قۇناغى دوو ھە.

پاشان تاقى كړدەو ھەكان دەرکړنەو بۇ مرقۇقەكان و توژىنەو لەسەر ئەر كەسانە دەرکړت كە لەوانەيە ئەر ماددەيە بىيئە چارەسەر بۇيان.

لە كۇتايىدا پەرورەدگار دەرەرموئت: (إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَةٌ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ)، بە راستى ئىروەي كە تا ئىستاش باسماں كرد چەندىن بەلگەي ئاشكرای تىدايە لەسەر موعجيزەي قورئانى پىرۆز، بە تايبەتەي بۇ كەسانى خاوەن عمقل و ژىرىي و نىنصاف.

له‌وانه‌یه کهسانیک هه‌بن که بپرسن: ئێوه ئه‌ی موسولمانان ده‌لێن له‌ قورئاندا هاتووه‌ که هه‌نگوین شیفای تێدایه‌ (فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ)، ئێمه‌ش ده‌زانین که که زۆریک له‌ نه‌ته‌وه‌ کۆنه‌کان وه‌ک میسری‌یه‌ کۆنه‌کان و یۆنانی‌یه‌کان و رۆمانی‌یه‌کان هه‌نگوینیان به‌کار ده‌هێنا بۆ چاره‌سه‌ر کردن، هه‌روه‌ها باسی هه‌نگوین له‌ کتێبه‌ ئاسمانی‌یه‌کانی تردا هاتووه‌، که‌واته‌ رووی ئیعجاز لی‌رده‌دا چی‌یه‌؟

ئێمه‌ ده‌لێن: ئیعجازی ئایه‌ته‌کانی سووره‌تی (النحل) ته‌نها له‌وه‌دا نی‌یه‌ که ده‌لێت هه‌نگوین شیفای تێدایه‌، به‌لکو ئیعجازه‌که‌ له‌ سن شتدا خۆی ده‌بینێته‌وه‌:

١- خوای گه‌وره‌ به‌ ئاشکرا باسی هه‌نگوینی نه‌کردووه‌ له‌ ئایه‌ته‌که‌دا که فەرموویه‌تی: ﴿يَخْرُجُ مِنْ بَطُونِهَا شَرَابٌ﴾، واته‌: شله‌یه‌ک له‌ سکی دێته‌ ده‌ره‌وه‌، و نه‌ی‌فهرمووه‌ (ی‌خرج عسل) واته‌ هه‌نگوین له‌ سکی دێته‌ ده‌ره‌وه‌، که وه‌ک پێشتر ئاماژه‌مان پێدا که جو‌راو‌جو‌ره‌ ئه‌وه‌ی له‌ سکی هه‌نگ دێته‌ ده‌ری، و خوای گه‌وره‌ بۆ مرو‌فی جینه‌یا‌زه‌ که لی‌کۆلینه‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌وانه‌ بکات که دینه‌ ده‌ری، وه‌ک ئه‌م پێکهاتووانه‌: هه‌نگوین و خواردنی شایانه‌... و که‌تیره‌ (عیکی‌یر)... و مۆم... و ژه‌هری هه‌نگ. و تو‌یزینه‌وه‌ له‌سه‌ر سی‌فا‌ته‌کان و پێکهاته‌کانیان بکات، ئه‌مه‌ش قو‌ناغی ناسینه‌.

٢- له‌مانه‌ی له‌ سکی هه‌نگه‌وه‌ دینه‌ ده‌ره‌وه‌ به‌گشتی شیفای چاره‌سه‌ر هه‌یه‌: له‌ هه‌نگویندا چاره‌سه‌ر هه‌یه‌... له‌ خواردنی شایانه‌دا چاره‌سه‌ر هه‌یه‌... له‌ عی‌کی‌یردا چاره‌سه‌ر هه‌یه‌... له‌ مۆمه‌که‌شدا شیفای هه‌یه‌... ته‌نانه‌ت له‌ ژه‌هری هه‌نگیشدا چاره‌سه‌ر هه‌یه‌.

مرو‌ف چۆن ده‌توانێت دُنیا بێت له‌وه‌ی که له‌م ماددانه‌دا شیفای هه‌یه‌ به‌بێ ئه‌وه‌ی که تو‌یزینه‌وه‌ و لی‌کۆلینه‌وه‌ی وورد له‌م بواره‌دا نه‌کات، بۆ ئه‌وه‌ی سی‌فا‌ته‌ شیفایی‌یه‌کانی ئه‌م ماددانه‌ی بۆ ده‌رکه‌وت: که ئایا ئه‌م ماددانه‌ می‌کۆبه‌ کو‌شنده‌کان له‌ناو ده‌بن؟ یان مادده‌ی به‌هێزکه‌ری به‌رگری له‌شی تێدایه‌؟ یان چاو و پێست و ددانه‌کان چاره‌سه‌ر ده‌کهن... یان.... ئه‌مه‌ش قو‌ناغی تو‌یزینه‌وه‌ی زانستی‌یه‌ له‌ تاقی‌گه‌کاندا.

ههنگوین له فهرمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ):

له سونته‌تی پیروژدا چه‌ندین فهرمووده هاتوو که باسی گرتگی و سووده‌کانی هه‌نگوین ده‌کات له چاره‌سهردا، له‌وانه:

- عن ابن مسعود (رضی الله عنه) قال: قال رسول الله (ﷺ): ﴿عَلَيْكُمْ بِالشَّفَاءِ مِنَ النَّسْلِ وَالْقُرْآنِ﴾، واته: ئیوه له کاتی نه‌خوشی‌یه‌کانتاندا دوو چاره‌سهر که به‌کاربه‌ینن که هه‌نگوین و قورئانه.

- عن جابر بن عبد الله (رضی الله عنه) قال: سمعت النبي (ﷺ) يقول: ﴿إِنْ كَانَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ - أَوْ يَكُونُ فِي شَيْءٍ مِنْ أَدْوِيَّتِكُمْ - خَيْرٌ، فَفِي شَرْطَةِ مِحْجَمٍ أَوْ شَرْبَةِ عَسَلٍ أَوْ لَذْعَةِ بِنَارٍ تَوَافَقَ الدَّاءُ، وَ مَا أَحَبُّ أَنْ أَكْتُوبِي﴾ رواه البخاري، و فی روایه: ﴿الشَّفَاءُ فِي ثَلَاثَةٍ: فِي شَرْطَةِ مِحْجَمٍ، أَوْ شَرْبَةِ عَسَلٍ، أَوْ كَيْةٍ بِنَارٍ، وَ أَتَى أُمِّي عَنِ الْكَيِّ﴾ رواه البخاري، واته: نه‌گهر له ههر دهرمانیکی ئیوه‌دا خیر و چاره‌سهر هه‌بیته، نه‌وا له سنی شتدا ده‌بیته: که‌له‌شاخ و خوین گرتن، یان خوارده‌نهری هه‌نگوین، یان داخ کردن و که‌وی به‌شاگر، که من خویم حه‌زم له داخ کردن نی‌یه، و به‌رگری له نومه‌ته‌که‌م ده‌که‌م که داخ بکه‌ن.

- هه‌روه‌ها نه‌و فهرمووده‌یه‌ی پینشتر باسما‌ن کرد، سه‌باره‌ت به‌و که‌سه‌ی که برا‌که‌ی سکی ده‌چوو، و پرسیا‌ری له پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) کرد: عن أبي سعيد الخدري (رضی الله عنه) قال: جاء رجل الى رسول الله (ﷺ) فقال: إن أخي استطلق بطنه؟ فقال: اسقه عسلا. فسقاه عسلا، ثم جاء فقال: يا رسول الله، سقنيته عسلا فما زاده إلا استطلقا! قال: (إذهب فاسقه عسلا). فذهب فسقاه، ثم جاء فقال: يا رسول الله، ما زاده إلا استطلقا! فقال رسول الله (ﷺ): (صدق الله وكذب بطن أخيك! إذهب فاسقه عسلا). فذهب فسقاه فبرأ. رواه البخاري و مسلم.

* رواه ابن ماجه والحاكم في صحيحه والطبيب وابن عدي والبيهقي في شعب الإيمان، قال الهيثمي في مجمع الزوائد: إسناده صحيح، وقال الحاكم في المستدرک على الصحيحین: إسناده صحيح على شرط الشيخین، ووافقه الذهبي على ذلك.

ماندوو له رووی عه قلی و جهسته یی یوه له گه ل نه مانی نارووزو یان بؤ خواردن، ۸۴٪ ی نه و که سانه ی تاقی کردنه و هیان له سر کرا ماندوو بوونیان چا کبوو و نارووزو خواردنیان بؤ گه پرایه وه، هه روه ها بؤ به هیز کردنی توانای جنسیش بینه روه که زور سوو دهنده، له و نارو تانه ی که ده چنه ته مانی بی نومیدی یوه (سن الیاس) که له نیوان (۴۵-۵۰) سالی دایه، بینه روه که به کارهینانی گولاجنک که هم ماده یه ی تیدایه بووه هوی که مکړدنه وهی نارو حه تی یه کانی چوونه ناو هم قوناغه ی ژیا نه وه.

هه روه ک پښتتیش باسکرا به کارهینانی هه لاله ده بیته هوی که مکړدنه وهی نه گه ری توو شېوون به نه خو شې به هه ستیاری یه کان و ره بو نه ویش له ری ی راهینانی له ش (Desensitization) به و ماده دانه ی که ده بته هوی توو شېوون به نه خو شې یانه، له و که سانه ی که به هوی شېر په نجه وه چاره سمری تیشکی یان بؤ به کار دیت چهن دین نارو حه تی یان بؤ دروست ده بیته وه: پشانه وهی به رده وام، نازاری ناوسک و نه مانی نارووزو بؤ خواردن، بینه روه که نه گه ر گیرا وه یه کیان بدریتن له خواردنی شایانه و هه لاله ده بیته هوی چا کبوو و که م بوونه وهی هم نیشانه ناخوش و نارو حه تانه.

هه وکردنی پرؤستات یه کیکه له نه خو شې به زور نارو حه ته کان که توو شې پیا و ده بیته، له دوو توو ژینه وه له وولاتی (سوید) و (نلمانیا) له کاتی به کارهینانی هه لاله یان هه نگوینیک که هه لاله ی زوری تیدایه بؤ هم نه خو شانه بینه روه که ده بیته هوی زور باشت بوونی نیشانه کانی نه خو شې به که تیداندا له ریژه یه کی به رچاوی نه خو شه کاندا.

له کو تایی دا بابزاین که ښستا هه لاله له زوریک له دروستکراوه کانی خو جوان کړدن و مهره مه کانی پاراستن له تیشکی خوردا به کار دیت، هه روه ها له مهره مه کانی برین و سووتاوی و ووشک بوونه وهی پیستدا به کار دیت.

۵- ژەھرى ھەنگ (Bee Venom):

لە فەرھەنگى زانستى بەرىتانی دا ھاتوو: لە کاتى پێوەدانى ھەنگ بە شتىکەوہ چىزوومەکەى لە لەشى جىادەبێتەوہ کە کىسىنکى پەر لە ژەھرى لەگەلدايە و بە ماسولکە دەورە دراوہ، کە بۆ ماوہى چەند دەقیقەىک ئەر ژەھرە دەکەنە لەشى پێوەدراوہکەوہ و کارىگەرى ژەھرەکە بەھىز دەکات، لە کاتى پێوەداندا ئازارىکى زۆر لەو شوىنەدا پەيدا دەبێت کە ۱-۲ دەقیقە دەخايەنىت، پاشان سوور بوونەوہ روودەدات بۆ چەند سانتيەمە تىرک، دوايى لە رۆژى دواتردا ئاوسان روودەدات.

ژەھرى ھەنگ لە چارەسەرى نەخۆشى دا:

کارىگەرى دەرمانى ژەھرى ھەنگ دەگەریتەوہ بۆ بوونى ترشى ئەمىنى تىندا، لەگەل چەند پىکھاتەيەکى چالاکى وەک: مېلېتىن (Mellitin)، ئاپامىن (Apamine)، و ھىستامىن (Histamine)، و ئەنزیمەکانى فوسفولایپەيز (Phospholipase)، ھايلوژونىدەيز (Hyaluronidase) و ماددەى ترى وەک: Adolapin, Dopamine, Nor epinephrine, Serotonin, Mast cell Degredating Protein.

ئەم ماددانە کارىگەرىيەکى ھىمن کەرەوہيان ھەيە بۆ کۆئەندامى دەمارى مرۆڤ و بەرگرى گشتى لەش لە بەرامبەر نەخۆشى دا بەھىز دەکات، ھەرەھا بۆ ئازارەکانى پىشت بە تايبەتى لە بېرپەرەکانى خوارەوہى پىشتدا و بۆ ھەوکردنى ئىسک و کەرکراگە و نەخۆشى يە رۆماتىزمى يەکانىش زۆر بەسوودە.

ھەرەھا بۆ ھەوکردنى رەشىنەى چاو و ئىلتىھابەکانى ترى چاو بەسوودە ئەگەر بەژىر پىست بە دەرزى ئېنرېت، ھەرەھا ئەو ماددانەى لەسەرەوہ باسماں کرد کە لە ژەھرى ھەنگدايە بىنراوہ کە بۆ چارەسەرى ھەندىک نەخۆشى پىست بەسوودە، بە تايبەتى لە کاتى ھەوکردن و کىم کردنى ئەژنۆکان و نەخۆشى دەردەماسى (داء الصدف) و ھەندىک ھەوکردنى پىستدا پىندانى يەک لەدواى يەکى ھەنگ وەک چارەسەر بەکار دەھىنرێت و بىنراوہ لەم حالەتەدا و بۆ ئەم نەخۆشى يانە زۆر بەسوودە.

٦- مۆمى ھەنگ (شمع النحل Bee Wax):

ئەم ماددەيە لە بەشى خوارەوئى سەكى كاركەرەكانى ھەنگەو دەروست دەيىت، كە كاركەرەكان ھەلدەست بە كۆكردنەوئىيان و بەرەو دەميان دەيىن و دەيجوون بۆ ئەوئى نەرم بېيئەو و بئوانرئىت خانەئى شەش پائوئى ئۇدروست بكرئىت، ئەم ماددەيە لە روئى پزىشكىيەو سووئى زۆرە كە دەيىت توئزئەوئى ترو دوور و درئژئى لەسەر بكرئىت، لەو سوودانە:

١- وەك ماددەيەكئى پزئىئراو (بماخ) بەكار دئىت بۆ چارەسەرى ھەستيارئى زۆر لە راددە بەدەرى بۆئىيەكانئى ھەناسەدان.

٢- وەك مەرھەم بۆ ھەندىك نەخوئى پئىست و سووتاوى و مايەسئرى بەسوودە.

٣- وەك ماددەيەكئى دژە بەكتريا و دژە تئىكچوون و تەخەمورى خواردەمەنى.

٤- لەگەن زەيتئى نەعنا بەكار دئىت بۆ كەم كرددنەوئى ئازارەكانئى لەش، و لەگەن زەيتئى زەيتوون بۆ رنكرتن لە گرژ بوونئى درئژخايەنى ماسولكەكانئى لەش بەكار دئىت.

دواووتە:

دەيىت كەسئىكى نەخوئىندەوار كە لەسەوئى حەوتەمئى زايىنئى دا ژيا بئىت لە كوئوئە ئەم فەرموودانە و كئىبە راستگۆ و ووتە شيرىنەئى ھئىئابئىت؟

مروئى ژىر و خاوەن عەقڵ دان بەرەدا دەئىت كە ئەمانە لە سەروو توانائى مروئى ئەو سەردەمەوئىيە و دەيىت لەلەين كەسئىكەو ھاتبئىت كە ئاگادارى وورد و درشت و ھەموو ئهئىنىيەكان بئىت، كە بئىگومان پەرەردەگارى بوونەومرە.

لەلەيەكئى تەرەو دەيىت مروئى موسولمان ھەميشە خەرىكئى زانست بئىت و پئوئىستە بەرەوپئىشى بدات، چونكە موسولمانە كە خاوەنئى بەرنامەيەكئى ئاوازەئى وەھايە كە ھەردەم و ھەميشە مروؤ ھاندەدات بۆ چوونە سەر رىنگائى زانستئى راستەقئىنە و دۆزىنەو زانستئىيەكان.

لە كۆتايئى ووتەكانمدا ھەر ئەوئەندە دەئىم كە قورئانئى پئروژ فەرموئىيەتئى:

﴿ذٰلِكَ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقٰى السَّمْعَ وَ هُوَ شٰهِيْدٌ﴾، ﴿لَقَدْ كُنْتَ لِىْ غَفْلَةً مِّنْ هٰذَا﴾

فَكَتَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ» (ق: ٢٢)، رحممت لهو كسه ش بئت كه به
زمانی شیرینی کوردیمان ووتوویه تی: (ئهو كسه كسه ئهلفیكى بهسه).

سه رچا و مکان:

- ١- ته فسیری (الجامع لأحكام القرآن) / داناوای ئیمامی (قرطبی).
- ٢- تفسیر القرآن العظیم / داناوای ئیمامی (ابن کثیر).
- ٣- تفسیر الإمام الفخر الرازي / طبعة دار الفكر.
- ٤- فتح الباري شرح صحيح البخاري / الإمام ابن حجر العسقلاني.
- ٥- فهرهنگی (لسان العرب) / داناوای: ابن منظور.
- ٦- الطب النبوي / لابن القيم الجوزية.
- ٧- معجزة الإستشفاء بالعسل و الغذاء الملكي (حقائق و براهین) / د. حسان شمسي باشا / الطبعة الخامسة - ١٩٩٤.
- ٨- الطب محراب للإيمان / د. خالص جلیبی کنجو.
- ٩- الطب في ظلال القرآن و السنة / كلية الطب / الموصل - ١٩٩٩.
- ١٠- گوژاری (الإعجاز العلمي) / ژماره کانی: (١٥ و ١٦) / ١٤٢٤ ک - ٢٠٠٣ ز /
دەرکراوی: (هيئة الإعجاز العلمي في القرآن و السنة).

11- Davison's Principles & Practice of Medicine \ 19th Edition 2002 \ Churchill Livingstone-UK.

12- Honey or Sugar in Treatment of Infected Wounds \ Lancet - 1982.

13- Encyclopedia Britannica 2006 ultimate reference suite DVD.

بەردەوام بێن لەم کارە پێرۆزەدا، و تەنها مەبەستمان بریتی بێت لە دەرخستن و روون کردنەوەی ئەم لایەنە مەزنەى ئیعجازى قورئان و سونفەتى پێرۆز، بە یارمەتى پەرەمەردگارىش بەردەوامى دەدەین بەم زنجیرە کتێبە کە هەولێکی گەرنەگە لەو بوارەدا.

لەخوای گەورە داواکارین کە ئەم کارانەمان بە پەرستش و عیبادەت بۆ بنووسیت و بەهۆی ئەم کتێبەو سوودێک بگەیەنرێت بە خوێنەرەکی. داوا لە خوێنەرانی بەرێزیش دەکەین لە هەموو کەم و کورتى یەکی بپۆرن و لە دوای خێریان بێ بەشمان نەکەن.

و السلام علیکم و رحمة الله و بركاته

نووسەر

پېړستی بابته کان

- پېښه کی چاپی دووم ۵
- پېښه کی سرزکی ناوهند ۶
- پېښه کی نووسر ۹
- ﴿1﴾ مړۍ له بهر زایي په زوره کاندې له نیتوان قورنن و زانستی نوی دا ۱۵
- سهره تا ۱۷
- دریزه ی باس ۱۸
- پنکاته ی برگه هوی زهوی و دابه شکردنی له پوی فیسولور ی یوه ۱۸
- دیاردی که می ئوکسجین له له شدا ۲۰
- قوناغه کانی نیشانه کانی دیاردی که می ئوکسجین ۲۱
- دیاردی دابه زینی په ستانی هوا ۲۴
- نیشانه کانی دیاردی دابه زینی په ستانی هوا ۲۴
- نیشانه کانی به شی یه کم (گاز ه گلخواردو و په نگخواردو و کانی له ش) ۲۴
- نیشانه کانی به شی دووم (گاز ه بهر ز بووه کان) ۲۵
- پوخته ۲۶
- سرچاوه کان ۲۹
- ﴿2﴾ نبعجازی زانستی له نه رمووده کانی پتفه مبر (ﷺ) دهر باره ی ۳۱
- له نینه وه ی نه خو شی ۳۱
- کورتیه ک دهر باره ی نه خو شی گولی ۳۶
- چند زانیاری یه ک دهر باره ی نه خو شی تاوون ۴۰
- راهی نه رمووده که ی سهره ۴۱
- ئو نه خو شی یانه ی جیا کردنه وه ی نه خو شی دهویت ۵۰
- کوتایی ۵۲
- سرچاوه کان ۵۳

﴿3﴾ سېستېمىكى ھۆرمۇنى يەكترى ئەواۋكەر لەسەرەتاي سۈرەتلى (مەرىم) ۵۵

سەرەتا ۵۷

لىكۈلىنەۋەي نىشانە پزىشكى يەكانى سەرەتاي سۈرەتلى (مەرىم) ۶۰

۱-پىرى زۆر (الشيفوخة) ۶۱

نىشانەكانى پىر بوون ۶۲

۲-لاۋازى ئىسكەكان (وهن العظام) ۶۲

پەيوەندى نىۋان پىرى و لاۋاز بوونى ئىسكەكان ۶۲

پەيوەندى نىۋان ترس و لاۋازى ئىسك ۶۴

۳-سەرسىپى بوون (الشيب) ۶۴

پەيوەندى نىۋان پىرى و سەرسىپى بوون ۶۵

پەيوەندى نىۋان ترسان و سەرسىپى بوون ۶۶

۴-لاۋازى ۋەچە خىستەنەۋە (ضعف الخصوبة) ۶۶

پىرى و لاۋازى ۋەچە خىستەنەۋە ۶۸

كارىگەرى كەمبوونى تىستۇستېرون ۶۸

كارىگەرى كەمبوونى ھۆرمۇنى (MSH) ۶۹

ترسان و رۆلى لە لاۋاز بوونى ۋەچە خىستەنەۋەدا ۶۹

۵-پەيوەندى ھاۋبەشى نىۋان ترس و پىرى ۷۱

ترسان مەۋە پىر دەكات ۷۱

پىر بوون ترس زىاد دەكات ۷۲

پوختەي ھاۋاھەنگى ھۆرمۇنى لە سەرەتاي سۈرەتلى (مەرىم) دا ۷۳

سەرچاۋەكان ۷۶

﴿4﴾ جەنەب نىۋونەيكە لە نىعجازى پزىشكىي لە سۈننەتلى

پىرۋزى پىنھە مېەر (ﷺ) ۷۷

پىنھەكى ۷۹

دىاردى سىكالا و گەلە كۈمەكى لە لەشى مەۋقدا ۸۲

۸۲	دەقى لەرموودەكان
۸۴	روون كىردنەوې زانستى
۸۷	ئېشارەتەكانى (سكالانى) ئەندامى بىرىندار
۸۷	كەنالى يەكەم
۹۰	كەنالى دوووم
۹۱	كەنالى سىيەم
۹۲	وەلامەكانى سەنتەرمەكانى مېشك و كۆئەندامەكانى لەش
۹۴	۱-ئاگادار كىردنەوې كۆيزە رۇئى رۇئى مېشك
۹۶	۲-ئاگادار كىردنەوې پلى دووې رۇئى مېشك رۇئى
۹۶	۳-ئاگادار كىردنەوې و چالاك كىردى سەنتەرمەكانى كۆئەندامى دەمارى بەسۇز
۹۸	۴-رۇئىنى ھەردو ماددى (ئەندروئېن، ئېنكىفالىن)
۹۹	۵-كارىگەرى ئاگادار بوونەوې سەنتەرمەكانى تىرى مېشك
۱۰۰	باسى وەلامەكانى مېشك و لەش بە گىشتى
۱۰۱	رۇئى گورچىلەكان لە كاتى نەخۇشى و بىرىندارى دا
۱۰۲	رۇئى دل و كۆئەندامى سووپانى خوئىن
۱۰۲	زىادبوونى زىندە چالاكىيەكان لە كاتى بىرىندارى دا
۱۰۴	دىاردە شەونخونى و دروست بوونى تا
۱۰۴	يەكەم: خەزىپان و سوودەكانى
۱۰۶	دووم: دروستبوونى تا
۱۰۹	كورتە باس
۱۱۲	ژمارەى جومگەكانى لەشى مۇقۇ
۱۱۵	سەرچاومەكان
۱۱۷	﴿5﴾ ھەستىكردن بە نازار لە نىوان قورنان و زانستى بىزىشكى دا
۱۱۹	بەركول
۱۱۹	رافە (تەفسىرى) ئايەتەكە

- ۱۲۱ پښت و نازاردانی به ناگر
- ۱۲۲ راستی به زانستی به کان دهریاری پښت
- ۱۲۶ خانه کان و تنولکه کانی هستکردن به گوزرانکاری به ژینگه یی به کان له پښتدا
- ۱۲۹ هست کردن به گهرمی و ساردیی
- ۱۳۰ پله کانی سووتانی پښت و جوړه کانی
- ۱۳۲ ناولک و سزای روژی دوايي
- ۱۳۴ رووه کانی ثیججازی نایه تکان
- ۱۳۶ مۆکاری موسولمان بوونی پزیشکیک
- ۱۴۰ سرچاوه کان
- ۱۴۱ ﴿6﴾ تووړه بوون ... زیانه کان و چاره سهری له سونه ندا
- ۱۴۸ چاره سهری تووړه یی له سونه ندا
- ۱۵۰ دیاردهی ترس و کاریگری باران
- ۱۵۴ ووتهی کوتایی
- ۱۵۶ سرچاوه کان
- ۱۵۷ ﴿7﴾ نیعجازی پزیشکی له نه ره مووده کانی پیغه مېهر (ﷺ) دهریاری
- ۱۶۱ کلینچکه له زانستی کوړپه زانی دا (شریتی سهرتایی)
- ۱۶۲ پښکاتنی شریتی سهرتایی
- ۱۶۸ سهرنجامی شریتی سهرتایی
- ۱۷۰ له شی مړوۍ هم مووی دهریت و ده فوتیت تنیا به شیکي کلینچکه نه بیت
- ۱۷۳ کورتهی باس
- ۱۷۴ سرچاوه کان
- ۱۷۵ ﴿8﴾ ناوچه وان و کاری ناوچه وانه پل له میتکدا ... {ایکولینه وده به کی
- ۱۷۷ رافه (تفسیری) نایه تکان

۱۸۰	رافعی ثایه تەکان لەرووی زانستی یەوه
	لەنێوان هەنس و کەوتی خوێسک (السلوك الفريزي) و هەنس و کەوتی
۱۸۶	وەرگیراو (السلوك المكتسب) دا
۱۹۳	بەلگە زانستی یەکانی سەلمێنەری ئەم راستی یە
۱۹۴	ئەنجام
۱۹۵	لایەنی ئیجەزایی ثایه تەکان
۱۹۸	سەرچاوەکان
۱۹۹	﴿9﴾ چارەسەر بەرەشکە لەنێوان ئیجەزایی سۆنەت و زانستی پزیشکی دا
۲۰۱	سەرەتا
۲۰۲	دەقی فەرموودەکان
۲۰۳	رەشکە چی یە؟
۲۰۴	بەکارهێنانە پزیشکی یەکانی رەشکە و توێژینەوهکان لە یواردا
۲۰۵	بەکارهێنانی رەشکە لە نەخۆشی یەکانی کۆئەندامی هەناسەداندا
۲۰۵	رەشکە و نەخۆشی تەنگە نەفەسی
۲۰۶	میکانیزمی روودانی تەنگە نەفەسی
۲۰۷	هۆکارە سەرەکی یەکانی تەنگە نەفەسی
۲۰۹	چۆنیتی چارەسەر کردنی تەنگە نەفەسی
۲۱۰	رۆلی رەشکە لە چارەسەری نەخۆشی تەنگە نەفەسی (رەبب) دا
۲۱۱	رۆلی رەشکە لە نەخۆشی هەستیاریدا (الحساسية)
۲۱۱	رەشکە و نەخۆشی هەلەمەت
۲۱۲	رەشکە و نەخۆشی دەردەشا
۲۱۴	رەشکە و بەرزبوونەوهی پەستانی خوێن
۲۱۴	رەشکە و مەیینی خوێن
۲۱۴	رەشکە و دەردانی ماددە ی زراو
۲۱۵	رەشکە و دەردانی شیر

- میکانیزمی نهم کارهی ههنگوین ۲۵۷
- کاریگهری ههنگوین له سهر نهخۆشی رهپوو و ههوکردنی ههستیاری لوت ۲۵۸
- بهکارهینانی ههنگوین له پهپوودا ۲۵۹
- ههنگوین و ههوکردنهکانی بۆشایی ناوهم و لوت ۲۶۱
- ههنگوین و نهخۆشییهکانی پیست ۲۶۲
- بهکارهینانی ههنگوین له نهخۆشییهکانی چاودا ۲۶۳
- کاریگهری تری بهسوودی ههنگوین ۲۶۴
- ههنگوین و تهمن دروژی ۲۶۶
- ۲-خواردنی شایانه (العذاء الملكي) ۲۶۸
- پینکاتهی خواردنی شایانه ۲۶۹
- سوودهکانی خواردنی شایانه ۲۶۹
- خواردنی شایانه وهك بههیزکهرێك ۲۷۰
- بهکارهینانی له نهخۆشییهکانی چاودا ۲۷۰
- له نهخۆشییه دهماریهکاندا ۲۷۰
- کاریگهری تر ۲۷۱
- ۳-عیکیبر (العکبر) ۲۷۱
- عیکیبر چییه ۲۷۱
- پینکاتهکی ۲۷۲
- سووه پزیشکییهکانی عیکیبر ۲۷۳
- ۴-دهنکه ههلاکه (حبوب الطلع او حبوب اللقاح) ۲۷۵
- پینکاتهی دهنکه ههلاکه ۲۷۶
- سوودهکانی دهنکه ههلاکه ۲۷۶
- ۵-زهمهری ههنگ (سم النحل) ۲۷۸
- زهمهری ههنگ له چارهسهری نهخۆشیدا ۲۷۸
- ۶-مۆسی ههنگ (شمع النحل) ۲۷۹

- ۲۷۹ بوخته
- ۲۸۰ بهرچاومکان
- ۲۸۱ ونه ی کونایی
- ۲۸۲ پرستی بابه ته کان

کورتە یەك دەربارە ی ناوەند و چالاکى یەکانى

ناوەندى کوردستان بۆ ئیجەجازى زانستى له قورئان و سوننه تادا، ناوەندیكى زانستى سەر بە خۆیە، هەم لاسدەدات بۆ دەر خستى و بۆ لۆکردنەوى پڕۆجەکانى ئیجەجازى زانستى له قورئان و سوننه تادا، له سالى ٢٠٠٠ دا دامەزراوه، له بەروارى ٥/٥/٢٠٠١ دا له لایەن وەزارەتى ناوخۆى حکومەتى هەرێمى کوردستانەوه مۆلەتى کارکردنى پێدراوه، بارەگای گشتى ناوەند له ناو شارى سلێمانى دایە.

دروشمى ناوەند:

ثابتهتى: ﴿سَرِّبِهِمْ آيَاتَنَا فِي الْأَفَاقِ وَلِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَكْثَرُ الْحَقِّ...﴾ فصلت (٥٢)

سەربوردنكى خێرای میژووی ناوەند:

خاوەنى یەكەمىن بڕۆكەى دروستکردنى ئەم ناوەندە بەرپرۆ (د.كارە فرج سعدون) ٥، كە بە هاوكارى بەرپرۆ ئەندازىار خالىد حسن على بىريان لەوه كردهوه كە مەلەبەندىك بۆ ئیجەجازى زانستى له قورئان و سوننه تادا له كوردستاندا دروست بكریت، بە هاوشیوهى چەند كۆمەلەیهكى تر كە له جیهانى ئیسلامى دا هەن و گرنكى بەم بۆلە دەدەن.

بۆ ئەم مەبەستە چەند بەرپرۆكى تر له پسپۆرانی بواری زانستیه جیا جیاكاندا ئاگادار كراوه، و یەكەم دانیشتن له پۆزى پینچ شەممە بەروارى ١٩٩٨/٩/٢٤ بەرامبەر بە (٣ى جماد الثاني ١٤١٩هـ) سازكرا، بۆ قسە و یاس كردن، ئەوهوبو بڕیارى دامەزاندنى (مەلەبەندى ئیجەجازى زانستى له قورئان و سوننه ت له كوردستان) درا. كە ئەم بەرپرۆزانەى خواریهوه بریتى بوون له دەستەى دامەزاندنى یەكەمى مەلەبەندەكە:

١- د. د. كاوه فەرەج سەعدون.

٢- ئەندازىار ئەمزاڊ علاء الدین.

۴- ئەندازىار خالىد ھەسەن ەلى.

۵- د. سەرتىپ عىززەت قابىر.

۶- ئەندازىار دارا محمد ئەھمەد.

۷- م. ئەمىر محمد ئەقىل ھەج.

۸- م. عبدالرحمەن ئەھمەد.

۹- م. دانا ھەمەد.

۱۰- ئەندازىار سەركەت ەلى.

۱۱- ئەندازىار شاھزادە پەھلى.

۱۲- م. سىرۋان ئەھمەد.

پاشان لە دانیشتىكى تىرى دەستى دامەزراندندا لىكۆلىنەو ەسەر پەھلى و پىزگىرامى مەلەندەكە كرا، و دەستى بەرپەندە مەلەندە دىارى كرا. پاشان بىرلەردا كە مەلەندەكە فراوانتر بىرلىك بۇ ەمەو ئاستە پۇشنىرىيەكان، و ەمەو ئەو بەرپەندەي كە توانايان ەيە لەم بولەردا بانگەشەت بىرلىك.

سەرەنجامى پەھلىيەكان بىرلىك بوو لە كۆپنەو ەي كۆمەلىك كەسانى زانستى بەرپەندە ەمەو بولەكاندا، بە مەبەستى دامەزراندەو ە دەرلەشتەو ەي مەلەندەكە، لە پۇزى ۲۴/۵/۲۰۰۰دا دانیشتى ئەم دەستە فراوانە سازكرا و بىرلەردا بە دامەزراندنى (ناوەندى كوردستان بۇ ئىعجازى زانستى لە قورشان و سوننەدا) و پەھلى و پىزگىرامى ئوئى ناوەندە پەسەندەكرا، و ئەم پۇزەش دانرا بە پۇزى دامەزراندن بۇ ناوەندەكە.

لەم دانیشتە فراوانەدا ئەم مامۇستە بەرپەندە ئامادەبوون: (محمد عومەر عبدالعزيز، نەشەت ئەھمەد سەھەد، فاروق رەسول يەھيا، شەمال عبدالرحمەن موفتى، د. دىارى ئەھمەد ئىسماعىل، د. محمد طاهىر، د. كاو ەھەج سەدون، جەلال ەمەد سالىح بۇسكانى، سىرۋان ئەھمەد پەھلى، د. ھانىق ەمەد سەھەد، عادل شاسوارى، د. دارا گول ھەمەد، ئەندازىار خالىد ھەسەن ەلى، ئەردەلان سالىح

عزیز، جہاں محمد شہین، بہختیار عبداللہ، محمد شہمد، شہنازیار فوئاد
جہلال، شہنازیار نورزاد علاء الدین)۔

پاشان مولیٰ برا بۆ وەرگرتنی پرسی یەت بۆ ناوئەندەکەمان، بۆ شەم مەبەستە
داواکاری دامەزراندن لە (۲۰/۲/۱۲) دا پیشکەش کرا بۆ وەزارەتی ناوڤۆ، دواتر
لە پۆڤی ۳/۱۸ بۆ وەزارەتی پۆشەنبیری، و سەرەنجامی کارەکان لە پۆڤی
۲۰/۵/۵ دا لەلایەن وەزارەتی ناوڤۆی حکومەتی هەریمی کوردستان بەپێی
یاسای کۆمەڵەکان پرسی یەت بە ناوئەندەکەمان بەخشا، بەپێی فەرمانی وەزاری
ژمارە ۲۴۲۰/۱۸.

لە پۆڤی ۲۰/۱/۶ دا دانیشتی دەستە دامەزراندنی ناوئەند سازدرا
بەمەبەستە هەڵبژاردنی دەستە بالای ناوئەند و شەم بەرێزانە بۆون بەدەستە
بالای ناوئەند:

(۱) محمد عومەر عبدالعزیز.

(۲) نەشەت غەفور سەعید.

(۳) فاروق رەسول یەحیا.

(۴) شەمال عبدالرحمن موقت.

(۵) د. دیاری شەمد ئیسماعیل.

(۶) د. محمد طاهر.

(۷) جەلال حەمە صالح بۆسکانی.

(۸) د. کارە فەرەج سەعدون.

(۹) خالد حەسەن عەل.

(۱۰) نورزاد علاء الدین.

(۱۱) مەریوان شەمد رەشید.

(۱۲) عادل شاسولری.

(۱۳) د. دارا گول حامد.

(۱۴) نەردەلان صالح عزیز.

١٥) جەمال محمد ئەمىن.

١٦) بەختيار عبدالله.

١٧) محمد ئەحمد سەئىد

ئامانچەكانى ئاۋەند:

١- خىزمەت كۆرگەننى بانگەۋازى ئىسلام لە كوردستاندا لە بولرى ئىعجازى زانستى ە قورئان و سوننەتدا.

١- زىدە ئاشناكۆرگەننى پۇشنىبىران و زانستخۋازان بە ئىعجازى زانستى لە قورئان و سوننەتدا.

١- بىلۆكۆرگەنەۋى بابەت و لىكۆلېنەۋە لە بولرى ئىعجازى زانستى لە قورئان و سوننەتدا.

١- پەيۋەندى كۆرگەن بەھەر دەزگايەك يان دامەزراۋەيەك يان كەسايەتەيەك كە لىرنگى دەدات بەم بۋارە بە مەبەستى ھاۋكارى كۆرگەن.

٢- ھاندانى لىكۆلېنەۋە و نووسىن لە بولرى ئىعجازى زانستى لە قورئان و سوننەتدا و ھاۋكارى كۆرگەننى ئارەزوومەندەن لەم بۋارەدا.

٦- ھەملىدان بۇ دەرخستىنى پۇلى زانا موسولمانەكان لە بولرى ئىعجاز و بەرپەندانى زانستىدا.

ھۆكارەكانى ئاۋەند:

١- پەيداكۆرگەننى سەرجاۋەى جۇراۋجۇر لە بۋارەكانى ئىعجازى زانستى لە قورئان و سوننەتدا، و پىكەرمەننى پەرتوكخانەيەكى بىنراۋ و بىستراۋ و خوئىنراۋە.

١- سازدانى كۆپ و سىمىنار و پىپۇرتاژ و بەرنامەى رادىۋىسى و تەلەفۇزۇنى بۇ ۋونكۆرگەنەۋى بابەتەكانى ئىعجازى زانستى لە قورئان و سوننەتدا.

٢- بىلۆكۆرگەنەۋى پەرتوك و نامىلكە و شىرىت.

٤- دەرگەندى بىلۆكۆرگەن (ۋەك كۆفەر و پۇژنامە)، كە گىرنگى بدات بە بۋارەكانى ئىعجازى زانستى لە قورئان و سوننەتدا.

۵- كىرىنمەسى خۇل جۇراوچۇر بۇ زانستەكانى قورئان و سوننەت.

۶- سوود و مرگرتن و سوود گەياندن لەرىئى تەكئەلۇجىيائى گەياندن لە جىهاندا.

۷- بەشدارى كىردن لە كۆپ و كۆنگرە زانستىيەكانى ناوخۇ و جىهاندا، و بەدەمەوە چوونى بانگەيشتەكان.

۸- سازدان و بەشدارى كىردن لە وەرزى پۇشنىرى دا.

۹- بەكارمىنانى كەئالە جۇراوچۇرەكانى راگەياندن.

لە چالاكىيەكانى ئاوەند:

۱- سازدانى چەند كۆپىنكى گشتى بۇ رۇشنىران و زانست دۇستانى شارەكەمان لە لايەن كەسانى پىسپۇپى ئاوەندەكەمان لەبوارەكانى: پىزىشكى، گەردوونزانى، جىئولۇجى، فىزىيا، ژمارەيى و يىركارى، رەواندىيىزى و مېژووى... و پەخش كىردىيان لەرىئى كەئالەكانى راگەياندنەو، ھەروەھا ئامادەكردىيان لەسەر شىرتى ئىدىق و (CD) بۇ سوودى زىاتر.

۲- سازدانى كۆپى ناوخۇيى مانگانە بۇ ئەندامانى ئاوەند، لە بوارە جىاوازەكانى ئىعجازدا و دۇكىومىنت كىردىيان.

۳- تۇمار كىردى زنجىرە بابەتى ئىعجازى بۇ مانگى رەمەزانى پىرۇز (۳۰ زنجىرە)، لە لايەن ئەندامانى ئاوەندەو بە مەبەستى پەخش كىردى لە ھۆكارەكانى راگەياندنەو (رادىق و تەلەفىزىون)، ھەروەھا ئامادەكردىيان لەسەر شىرتى ئىدىق و (CD) و بلاوكرىنەوەيان.

۴- ئامادە و پىش كەش كىردى بەرنامەيەكى رادىيوى تايبەت بە ئاوەند بە ئاوى (ھەيغ) لە رادىيوى (يەكگرتو)وەو، كە بۇ ماوۋى دوو سالە بەردەوام بوو لەسەر پەخش كىردن.

۵- رىكخستى و بەرپۇەبىردى سايىتىكى ئىنتەرنىتى تايبەت بە ئاوەندەو.

۶- دىوست كىردن و رىك خستى كىتەبخانەيەكى خۇئىراو و بىئىراو بىستراو بۇ ئاوەند لە ئووسىنگەى سەرەكى ئاوەنددا.

۷- دەرکردنی گۆلارنکی تایبەت بە بابەتەکانی ئیجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا لەژێر ناوی (هەیف)، کە یەکەم گۆلاری پەسپۆرە لەر بوارەدا لە کتێبخانەی کوردی، تا ئێستا ۱۱ ژمارەی ئۆدەرچوووە کە ژمارە (۱) دوو چاپی ئۆدەرچوووە، و لە ژمارە پێنجەوێ بەشیکی بە زمانی عەرەبی بۆ زیاد کران.

۸- دەست کردن بە دەرکردنی زنجیرەیهک کتێبی تایبەت بە بوارەکانی ئیجازی زانستی لە قورئان و سوننەتدا، کە ئەم کتێبە بەردەستت ژمارە یەکە لەم بۆجیرەدا.

۹- دروستکردن و بەڕێوەبردنی سایتیکی ئینتەرنێتی تایبەت بە ناوەند:

www.eijazyzansty.org